

XORXE LUIS BORXES

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

MÜASİR
DÜNYA ƏDƏBİYYATI

XORXE LUIS BORXES

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

Sarıq East
1986-cı ildən since 1986

Xorxe Luis Borxes

Seçilmiş əsərləri, Bakı, "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2014, 360 sah.

ISBN 978-9952-32-137-1

Tərcüməçi və ön sözün müəllifi:

NƏRİMAN ƏBDÜLRƏHMANLI

Redaktor:

AQŞİN DADAŞOV

Korrektorlar:

AQŞİN MƏSİMOV

ELSEVƏR MURADOV

Mətn: Bakı Slavyan Universitetinin nəşriyyatı tərəfindən hazırlanmışdır

© "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2014

www.eastwest.az

www.fb.com/eastwest.az

BƏDİİ TƏFƏKKÜRÜN DOLANBACLARINDA

XX yüzilin ən böyük yazıçılarından olan Xorxe Luis Borxes (ispanca Jorge Luis Borges; 24 avqust 1899-cu il, Buenos-Ayres – 14 iyun 1986-cı il, Cenevrə) yazıçı, şair və publisist kimi tanınır. Əsl adı Xorxe Fransisko İsidoro Luis Borxes Asevedo (Jorge Francisco Isidoro Luis Borges Acevedo) olsa da, Argentina ənənəsinə görə, qısaltılmış addan istifadə edib. Uşaqlığının böyük bir hissəsini evdə keçirən Xorxe on yaşında Oskar Uayldın «Xoşbəxt şahzadə» nağilını ispancaya çevirib. Atasının yazıçı olmaq arzusunu gerçəkləşdirməyə can atan oğlan yazmağa 6-7 yaşlarından başlayıb.

1914-cü ildə Borxesin ailəsi istirahət məqsədilə Avropaya gedir, lakin I Dünya müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar Cenevrədə məskunlaşır, 1919-cu ildə isə İspaniyaya köçür. İspaniyada yaşayanda «Yunanıstan» jurnalında Borxesin ilk şeri çap olunur. O vaxtdan yaradıcılıq yoluna qədəm qoyan Xorxe Luis 1937-46-cı illərdə kitabxanada kitabsaxlayıcı işləyib, Peron hakimiyyətə gələndən sonra vəzifəsindən azad olunub, 1955-ci ildən-sə Argentina Milli Kitabxanasının direktoru kimi şərəfli işi yerinə yetirib. Həyatını yalnız yaradıcılığa həsr eləyən yazıçı ömrünün axırına yaxın dünya işığına həsrət qalıb.

XX əsr söz sənətinə ən sanballı yeniliklər gətirən qələm sahibləri arasında X.L.Borxesin adı həmişə ön sıralarda çəkilir. O, ispan dilinin şərəfini, Argentina və Latın Amerikasını ədəbiyyatının ləyaqətini qorumağı bacaran söz ustalarındandır. Uzun müddət vətəninə belə o qədər tanınmayan, hətta ciddi qəbul olunmayan yazıçı, əsərlərinin Avropaya ayaq açmasından sonra şöhrət zirvəsinə çatdı: artıq iri nəşriyyatlar Borxesin kitablarını çap

eləmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırdı, onun yaradıcılığı barədə monoqrafiyalar yazılırdı. Borxes isə heç vaxt şöhrətə aldanmayıb, həmişə öz yaradıcılığındakı ölçüləri qoruyub saxlamağı bacarıb.

Borxes yaradıcılığının bir qolunu poeziya təşkil eləsə də, heç vaxt özünü şair kimi qələmə verməyib. Yaradıcılıq həyatında iki dəfə poetik vüsət dövrü (20–30-cu və 50–60-cı illərdə) yaşayan Borxes ömrünün son illərində tərtib elədiyi «Seçilmiş əsərləri»nə həmin şeirlərin böyük bir hissəsini salmamışdı. Onun ən yaxşı şeirləri və hekayələri dünya müharibəsi illərində, on il sürən Peron diktaturası dövründə, ciddi polis nəzarəti altında, Meksika və Uruqvayda senzuradan qaçmağı bacaran nəşrlərdə çap oluna-oluna müəllifinə dünya şöhrəti gətirmişdi.

X.L.Borxes bu nəşrə daxil elədiyimiz «Avtobioqrafik qeydlər»ində yaradıcılığının ilk dövründən ətraflı yazdığından yazıçının yetkinlik çağında qələmə aldığı əsərlərdən söz açmaq daha doğru olar. «Uydurulmuş əhvalatlar», «Əlif», «Yeni təhqiqatlar», «Broudinin məlumatı», «Qum kitabı», «25 avqust 1983-cü il» kitablarındakı hekayə, novella, pritça, esse, araşdırmalar... Borxes yaradıcılığının çox mühüm hissəsini təşkil eləyir. Yazıçıya dünya şöhrəti qazandıran «Cənub», «əl-Mütəsime yaxınlaşma», «Babil kitabxanası», «Konqres», «Tlen, Ukbar, Orbius Tertius», «Xarabalıq dairələri», «Ayrılan ciğirlər bağı», «Ölməz», «Averroesin axtarışları», «Zair», «Öz dolanbacında məhv olan Abenxaqan əl-Buxari», «Kandardakı adam» hekayələri, məşhur söz ustalarının yaradıcılığıyla bağlı qələmə aldığı esselər, araşdırmalar məhz ömrünün bu dövrünə aiddir.

Borxesin yaradıcılıq üslubuna təsvirçilik yaddır. Onun hekayə, novella, esse və pritçaları «müəllif görünmənin portreti»dir, eyni zamanda həmin əsərlərin ünvanlandığı kəslərin – «gözəgörünməz», ancaq daim hekayəti izləyən potensial oxucunun təxəyyüldə yaranan portretidir; məsələn, «Uydurulmuş əhvalatlar» toplusuna daxil olan novellalarda «uydurma» (*ficcion*), «improvizə edilmiş yalan» artıq novellanın lap əvvəlində səhv gediş kimi əsərə daxil edilir. Oxucunu fikir, şübhə, təxəyyül dolanbaclarından keçirən yazıçı öz görünməni oxucuya böyük ustalıqla çatdırır.

Borxes yaradıcılığında «yol» və «görüş» metaforaları, necə deyərlər, “fəlsəfi nəsrində” görmə motivləri çox qabarıqdır. Borxesin aləmində yollar əvvəlcədən müəyyənləşdirilib, onların əvvəli-sonu bilinmir; görüşlər təkcə üz-üzə gəlmək, personajların rastlaşması, yaxud yollarının ayrılması deyil, həm də yolların birləşdiyi, kəsişdiyi, ayrıldığı məhdud məkandan çıxmaq üçün imkanlar açır. «Ölüm və bussol», «Zair», «Ölməz», «Ayrılan cığır lar bağı» novellalarında bu, aydın görünür. Borxes bir novellada ölümün baş verəcəyi yeri oxucuya dərhal xəbər verir, digər hekayədə ölümün yolu qəhrəmana həlak olmasından bir dəqiqə əvvəl dünya haqqında mexaniki, xətti təxəyyülü dağdan yunan tapmacası formasında təsəvvür olunur.

Borxesin hekayə-novellalarında başqa bir ana xətt göndərilən, gəlib çatan yazılar və həmin yazıların oxunuşudur. «Babil kitabxanası»nda bu, göndərilmənin və oxunuşun mümkünsüzlüyünə çevrilir. Başqa hekayə-novellalarında isə Borxes cəbr, su və od rəmzlərindən istifadə edir. Su – onun rəmzləri arasında tez-tez zaman və yoxolma ilə, od – zamanın hüdudlarından kənara çıxma və təkrarlanmadan təzədən yaranmayla bağlıdır; Borxesə görə, cəbrlə od arasındakı ikili əlaqə də elə buradan yaranır: cəbrlə od və odla kitab arasında bağlılıq meydana çıxır. Bir sıra əsərlərində isə təlimə sədaqət və ölçülərlə hesablaşmamaq, satqınlıq, xəyanət süjet yaradan motivləri təşkil edir.

Borxes yaradıcılığında aydın nəzərə çarpan motivlərdən biri də sonsuzluqdur. Artıq ədəbiyyatşünaslıqda «dörd Borxes sonsuzluğu» termini də işlədilir: birincisi, süjet xəttinin sonsuzluğudur («Ölüm və bussol»dakı kimi), burada sonsuzluq dərəkolunmazlıqla eyni mənanı verir; ikincisi, dairə yaradan qeyri-məhdud, formasız məkanın sonsuzluğudur, çıxılmazlığın sonsuzluğudur; üçüncüsü, başqa məkanın parçası olan bir məkanın daxil olduğu və i.a. qapalı məkanın sonsuzluğudur («Konqres»dəki sayaq hekayə içində hekayədir), bu, uçurumun sonsuzluğudur. Məkanın bütün bu növləri bir-biriylə birləşə bilər. Borxes onları labirint – dolanbac adlandırır.

Bunlarla yanaşı, Borxesin dördüncü – dəyişdirilmiş, gözlənilməz aləmin sonsuzluğu da var ki, bu da «uto-

piya» kimi ifadə olunur. Həmin sonsuzluq fiziki məkan mənasında yox, rəmzi planda dillə ifadə olunur və yazı ilə oxucuya çatdırılır. Dördüncü Borxes sonsuzluğu həm də ədəbiyyatın sonsuzluğudur, çünki ədəbiyyat şifahi nitqdən, yaxud əyani təsvirdən fərqli olaraq mövcud olmayan, qeyri-məhdud fikri gerçəkləşdirir. O, “ədəbiyyatın utopik ərazilərinin” xəritəsini oxucularına ustalıqla təqdim edir.

Borxesin əsərlərində yazı, kitab, müaliə obrazları daim məkanın, yaxud zamanın hüdudları, çox vaxt dövrlər, dillər, sivilizasiyalar arasındakı hüdudlarla əlaqədar meydana çıxır. Hekayətin bir fikri aləmdən (yaxud plandan) digərinə keçidi xüsusi məcazi işarələr kimi bu obrazlar vasitəsilə gerçəkləşdirilir, oxucunun diqqəti yeni ovqata köklənir. Borxesin «yazı fəlsəfəsi» üçün ənənəvi olan mədəniyyətdən-mədəniyyətə keçmə ənənəsi (məsələn, sonra Avropa mədəniyyətinə qayıtmaq üçün yunan mədəniyyətindən ərəb mədəniyyətinə keçid) «Averroesin axtarışları» hekayəsində öz əksini tapıb. Averroes Aristotel «Poetika»sının əsas terminini tərcümə etmək üçün lazım olan sözü axtarır. «Ayrılan cığırılar bağı»nda Borxes masaüstü kitablarından biri olan “I Dünya müharibəsinin tarixi”ndən yola çıxır; amma sitatdakı dəqiq faktlar və təfərrüatlar tipik Borxes “yalanından” başqa bir şey deyil: o, əslində, tamamilə ayrı mətləbdən söz açmaq istəyir.

Burada Borxes yaradıcılığı üçün xas olan daha bir məqam ortaya çıxır: o, taleyi mətnə çevirməyi sevir. «Ayrılan cığırılar bağı»nın qəhrəmanı öz həyatını yazıya köçürür, mətnə çevirir. Kitabın – taleyə, taleyin – kitaba keçidi Borxesin bir sıra başqa əsərlərinin də mövzudur. Bununla belə, o, bütün yaradıcılığı boyu hissələrinə nəzarət etməyi bacarır, bütün taleləri kitaba çevirmir. Maraqlıdır ki, Borxes yalnız bircə hekayəsində – «Ulrika»da intim notlardan istifadə edib.

Borxesin, demək olar, bütün hekayələri xüsusi fikir planına malikdir. O, «başqa aləmə» daxil olmaq üçün oxucuya rəmzi açarlar təqdim edir; məsələn, «Əlif» və «Zair» hekayələrində. Borxesin digər əsərlərində çox istifadə etdiyi güzgü rəmzi, yalnız «optik cihazdır». Hər iki novellada güzgünün əks etdirmək xüsusiyyəti daim

dağıdılır. Bir çox hekayələrində sə güzgü hər şeyi ikiləşdirməklə mistik əşyaya çevrilir.

Nəhayət, Borxes yaradıcılığında Şərqlə motivləri ilə bağlı xüsusi söz açmağa dəyər. O, Şərqlə tarixini, mədəniyyətini, mifologiyasını heyrətamiz dərəcədə gözəl bilirdi. Həyatının ən böyük kitablarından birinin «Min bir gecə» nağılları olduğunu da dəfələrlə qeyd edib, hətta bu ədəbi abidə barədə, nağılların tərcüməçiləri və tədqiqatçıları haqqında ayrıca araşdırmalar aparıb, eyni zamanda Ömər Xəyyamın tərcüməçisi Edvard Fitsçerald, Fəridəddin Əttarın tərcüməçisi Marqaret Smitlə bağlı esseləri bu sevginin təzahürüdür. Onun bir çox hekayələri («Əlif», «Zair», «Öz dolanbacında məhv olan Abenxaqan əl-Buxari», «Averroesin axtarışları», «Mavi pələnglər», «Kandardakı adam», «Babil kitabxanası», «Babildə lotereya» və i.a.), pırıçaları («Gilqamış haqqında rəvayət», «Niqablı peyğəmbər», «İki yuxu görəndə adamın əhvalatı» və s.), esseləri («Kolricin yuxusu», «Edvard Fitsçeraldın sirri» və s.) Şərqlə bağlıdır.

Nəriman Ədbülrahmanlı

AVTOBİOQRAFİK QEYDLƏR

(ixtisarla)

AİLƏ

Deyə bilmərəm, mənim ilk xatirələrim bulanıq, asta-asta axan Rio-de-la-Platanın şərq, yaxud qərb sahiliylə – uzun, qayğısız yay aylarını dayım Fransisko Aedonun villasında keçirdiyimiz Montevideoylamı, yoxsa Buenos-Ayresləmi bağlıdır. Mən 1899-cu ildə bu şəhərdə, onun lap mərkəzində, Suipaça və Esmeralda küçələrinin arasında yerləşən Tukuman küçəsində, anamın valideynlərinə məxsus balaca sadə evdə doğulmuşam. O vaxtın əksər evləri kimi, evin yastı damı, «saquan» adlanan uzun tağlı dəhlizi, su götürdüyümüz hovuzu və iki otağı vardı. Görünür, biz Palermo qəsəbəsinə tez köçdük, çünki mənim ilk xatirələrim orayla bağlıdır – ikiotaqlı başqa bir ev, yel mühərrikli nasosu olan bağ, bağdan o tərəfdəki düzənlik. Palermo qəsəbəsi bu zaman – bizzə Palermoda Serrano və Qvatemala küçələrinin tinində yaşayırdıq – şəhərin görkəmsiz şimal kənarında yerləşirdi, əksər sakinlər orada yaşadıklarını söyləməyə utanırdılar, dumanlı halda deyirdilər ki, bəs Şərq tərəfdə yaşayırıq. Biz küçəmizdəki azsayılı ikimərtəbəli evlərdən birini tuturduq, ətrafımızda əsasən birmərtəbəli evlər və düzənlik vardı. Mən tez-tez bu yerdən gecəqondular kimi danışırım, amma heç də amerikalıların həmin sözə verdikləri mənada yox. Həm də bıçaqlaşmalarla şöhrət tapmış «kampadritos», «kuman-ki» adlanan quldurlar Palermosu vardı, amma həmin Palermo yalnız sonralar xəyalımda özünə yer tutdu, çünki ailəmiz var gücüylə – həm də çox uğurla onlardan kənar durmağa çalışırdı. Qonşumuz, yanındakı adamın ədəbi imkanlarını başa düşən ilk Argentina şairi Evaristo Karyeqo bizdən fərqlənirdi. Mənə gəldikdə isə qapalı ev şəraitində yaşadığımdan çətin ki kompəditrosun varlığından xəbər tutaydım.

Atam Xorxe Gilyermo Borxes hüquqşünas idi. Öz eti-qadına görə, filosof-anarxist, Spenserin ardıcılıydı. Normal müasir dillər məktəbində psixologiyadan dərs deyir, Uilyam Ceymsin psixologiya dərsliyindən istifadə eləyib öz kursunu ingilis dilində aparırdı. İngilis dilini bilməsi onunla izah olunurdu ki, anası Frensis Heyzlem Staffordşir qraflığında Nortumberlend qraflığından çıxanların ailəsində dünyaya gəlmişdi. Cənubi Amerikaya onu yetərincə qeyri-adi vəziyyətlər zənciri gətirib çıxarmışdı. Fanni Heyzlemin böyük bacısı, italyan-yəhudi mənşəli Xorxe Suares adlı, Argentinaya yenilik, ilk konkanı gətirən mühəndisə ərə getdi, onlar Argentinada məskən saldılar, sonrasa Fannini dəvət elədilər (...)

...Fanni Heyzlem polkovnik Fransisko Borxeslə Parana, Entre-Rios əyalətinin baş şəhərində rastlaşdı. Bu, 1870, yaxud 1871-ci ildə «montoneros» dəstələrinin, Rikardo Lopes Xordenin komandası altında silahlı qauçoların¹ şəhəri mühasirəyə aldıkları vaxt baş verdi. Öz alayının önündə at belində gedən Borxes şəhəri müdafiəyə qalxan əsgərlərə komandanlıq eləyirdi. Fanni Heyzlem onu evinin yastı damından gördü. Elə həmin axşam köməyə gələn hökumət qoşunlarının şərəfinə bal təşkil olundu. Fanniylə polkovnik rastlaşdılar, balda rəqs elədilər, bir-birini sevdilər və tezliklə evləndilər.

Atam iki oğulun kiçiyiydi. O, Entre-Riosda doğulmuşdu, tez-tez nənəmə, hörmətli ingilis xanımına deyirdi ki, bəs o, əsl entrerialı deyil, belə ki, «pampada mayalanıb». Nənəmsə əsl ingilis təmkinliyi ilə cavab verirdi: «Mən, düzü, nəyi nəzərdə tutduğunu bilmirəm». Amma atamın dedikləri doğruydur, belə ki, babam ötən əsrin yetmişinci illərinin başlanğıcında Buenos-Ayres əyalətinin şimal və qərb sərhədlərində qoşunların komandanıydı. Uşaqılıqda Fanni Heyzlemdən həmin illərin sərhəd həyatı barədə çox əhvalatlar eşitmişdim. Onlardan biri mənim «Döyüşçüylə əsir qızın əhvalatı» hekayəmdə nəql olunub... 1874-cü ildə vətəndaş müharibəmiz zamanı babam, polkovnik Borxes həlak oldu. Onda onun qırx bir yaşı vardı (...)

¹ Argentinada xalq qəhrəmanları

Fanni Heyzlem böyük mütaliə həvəskarıydı. Yaşı artıq yetmiş ötəndə adamlar onun könlünü xoş eləmək üçün bəzən deyirdilər ki, bəs indi Dikkens və Tekkereylə müqayisə olunacaq yazıçı yoxdur. Buna nənəm cavab verirdi: «Ümumiyyətlə, Arnold Bennetti, Qolsuorsini və Uellsi sevirəm». 1935-ci ildə doxsan yaşında öləndə bizi çağırub ingiliscə (ispan dilində sərbəst, amma bir qədər səhlə danışırdı) zəif səs ilə dedi: «Mən yalnız asta-asta ölən qoca qadınam. Bunda əlamətdar və maraqlı bir şey yoxdur». O, bütün evdəkilərin niyə həyəcanlı olduqlarını başa düşə bilmir, belə uzun-uzadı öldüyünə bəraət qazandırır.

Atam çox ağıllı, bütün ağıllı adamlar kimi çox yumşaq adam idi. Bir dəfə mənə dedi ki, əsgərlərə, onların formalarına, kazarmalarına, bayraqlarına, kilsələrə, keşişlərə və qəssab dükanlarına yaxşı-yaxşı baxım, çünki bütün bunlar tezliklə yox olacaq, mənə uşaqlarıma onları öz gözlərimlə gördüyümü danışa bilərəm. Təəssüf ki, onun öncəgörməsi çin çıxmadı. Çünki atam o qədər sadəydi, yəqin, gözəgörməz olmaq istərdi. Bununla belə, ingilis əcdadlarıyla çox fəxr eləyirdi, o özü bunu ələ salır, özünü elə göstərirdi, guya, utanır: «Bir də ki bu ingilislər kimdirlər axı? Olsa-olsa, Almaniyadakı kənd işçiləri dəstəsidirlər».

Onun pərəstiş elədikləri Şelli, Kits və Suinbern idi. Oxucu kimi maraqları iki planda cəmləşirdi. Birincisi, fəlsəfə və psixologiya üzrə kitablar (Berkli, Yum, Coys və Uilyam Ceyms). Məhz o, mənə poeziya qüdrətini – sözün təkə ünsiyyət vasitəsi yox, həm də sehrli rəmzlər və musiqi olduğunu kəşf elədi. Mən indi ingilis şeirlərini avazla oxuyanda anam deyir, səsim eynən atamın səsidir. Həm də o, özüm də bilmədən mənə ilk fəlsəfə dərsləri verdi. Mən lap gənc olanda şahmat taxtasının köməyi ilə Zenon-Axillesin ziddiyyətlərini və oxun uçuşunda hərəkət eləməyən tısbağanı, hərəkətin mümkünsüzlüyünü göstərdi. Sonralar Berklinin adını xatırlatmadan idealizmin rüşeymlərini də tədris eləməyə çalışdı.

Anam Leonor Asevedo de Borxes qədim Argentina-Uruqvay nəslindəndir; doxsan dörd yaşında hələ möhkəm və çevik idi, doğrudan da, əsil-nəcabətliydi. Mənim uşaqlıq illərimdə dindarlıq qadınların və uşaqların qismə-

tiydi; Buenos-Ayresdə kişilərin əksəriyyəti azadfikirliyi – bununla belə, soruşsaydılar, özlərini katolik adlandırırdılar. Məncə, anamdan mənə, onun adamlar barədə yaxşı düşünmək və güclü inkişaf eləmiş dostluq hissi miras qalıb. Bundan başqa, o, həmişə qonaqpərvərliklə fərqlənirdi. Atamın sayəsində ingilis dilini öyrəndiyi vaxtdan əsasən bu dildə oxuyurdu (...) Sonralar o, Hotomun bir neçə hekayəsini, Herbert Ridin incəsənət haqqında kitablarından birini tərcümə elədi, Melvillin, Virciniya Vulfun və Folknerin mənim hesab olunan tərcümələrini nəşr etdirdi. O, həmişə hər şeydə – xüsusilə kor olmağa başladığım son illərdə yoldaşım, həssas, şəfqətli dostum idi. Çox-çox illər ərzində, lap son illərdək məndən ötrü katibə işini görürdü – məktublara cavab verir, mənə uca-dan oxuyur, diktə elədiyimi yazırdı, eyni zamanda ölkədə və xaricə səfərlərimdə məni müşayiət eləyirdi. Məhz o, – bu barədə o vaxt fikirləşməsəm də – mənim ədəbi kar-yerama sakitcə və uğurla yardım elədi.

Onun babası, 1824-cü ildə Perunun Xunin şəhəri yaxınlığında döyüşün gedişini dəyişmiş, Peru və Kolumbiya süvarilərinin hücumuna başçılıq eləyən İsidoro Suarez iyirmi dörd yaşında həlak oldu (...) Anamın atası İsidoro Asevedo mülki şəxs olsa da, on doqquzuncu əsrin altmışıncı-səksəninci illərinin vətəndaş müharibəsində iştirak eləmişdi. Beləliklə, hər iki xətlə əcdadların hərbiçiydilər; yəqin, Allahımın məndən əsirgədiyi epik qəhrəmanların taleyinə meylim buradandır.

Artıq dedim ki, mən uşaqlığımın böyük bir hissəsini ev şəraitində keçirmişəm. Bacımın və mənim dostumuz yox idi, mən də özümüzə iki xəyali yoldaş (...) seçdim. (Onlar axırda bizi boğaza yığanda anama dedik ölüblər.) Mən həmişə gözədən zəifdim, eynək taxır və zəif səhhətimlə seçilirdim. Qohumların əksəriyyəti hərbiçi olduğundan – hətta əmim də dənizçilik zabitiydi – bildirdim ki, heç vaxt hərbiçi olmayacağam, hərəkət adamı yox, kitab adamı olduğumdan çox erkən utanmağa başlamışdım. Bütün uşaqlıq müddətimdə belə hesab eləyirdim ki, məni sevmək ədalətsizlik olardı. Mənə elə gəlirdi, xüsusi mehrə layiq deyiləm, ad günlərində utanıb-ölürdüm, çünki məni hədiyy-

yələrə qərç eləyirdilər, mənə fikirləşirdim ki, onlara layiq olmaq üçün heç bir iş görməmişəm – sadəcə, yalançıyam. Bu duyğudan canımı otuz yaşına yaxın qurtardım.

Evimizdə, adətən, həm ingilis, həm də ispan dillərində danışirdılar. Əgər həyatımın ən vacib hadisəsini soruşsaydılar, atamın kitabxanasının adını çəkərdim. Əslində, mənə hərdən elə gəlir, heç o kitabxananın hüduclarından kənara çıxmamışam. İndi də həmin kitabxananın şəklini çəkə bilərəm. Kitabxana şüşəli şkafları olan ayrıca otaqda yerləşirdi, yəqin, bir neçə min cilddən ibarətiydi. Uzağı görmədiyimdən həmin vaxtların tanış olan üzlərini unutmuşam (bəlkə də, babam Asevedonu düşünəndə onun fotosəkilləri haqqında fikirləşirəm, amma Çembersin və Britaniya ensiklopediyasının qravüralarını öz-özlüyümdə canlı təsəvvür eləyirəm. Oxuduğum ilk povest «Hekliberri Finn» idi. Sonra «Bərkimişlər» və «Kaliforniyada gözəl günlər»i oxudum. Eyni zamanda kapitan Marriettin kitablarını, Uellsin «Ayda ilk adamlar»ını, Ponu, Lonqfellowun bircildliyini, «Dəfinələr adası»nı, Dikkensi, «Don Kixot»u, «Tom Braunun məktəb illəri»ni, Qrimm qardaşlarının «Nağıllar»ını, Luis Kerrolu, «Mister Verdant Qrinin macəraları»nı (indi unudulmuş kitabı), Bertonun «Min bir gecə»sini oxudum. Bertonun onda abırsızlıq sayılan epizodlarla dolu kitabı qadağan olunmuşdu, damda gizlicə oxuyurdum. Amma həmin vaxt sehrbazlığa elə aludə olmuşdum ki, həmin abırsız yerləri qətiyyən sezmədim, nağılları hər hansı başqa mənasından şübhələnmədən mütaliə eləyirdim. Bütün adıçəkilən kitabları ingilis dilində oxudum. Sonralar «Don Kixot»u orijinalda oxuyanda mənə pis tərcümə kimi gəlirdi. İndiyəcən «Qarnye» nəşriyyatının qızılı basmasıyla qırmızı rəngli cildləri yadımdadır. Müəyyən bir dövrdə atamın kitabxanası dağıldı, «Don Kixot»u başqa nəşrdə oxuyanda mənə elə gəlirdi, bu, əsl «Don Kixot» deyil. Sonralar dostlarımdan biri mənə «Qarnye» nəşriyyatının eyni qravüralarla, eyni şərhələrlə, eyni səhvlərlə nəşrini bağışladı. Bütün bunlar məndən ötrü kitabın elementləridir; əsl «Don Kixotu» məhz belə görürəm.

Eyni zamanda ispan dilində də Eduardo Qutyerresin Argentina quldurları və «de-speradoslar» (cəsurlar) barədə

çoxlu kitabını, – onlardan ən yaxşısı «Xuan Moreyra»dır – polkovnik Borxesin həlak olmasının parlaq təsviri verilmiş «Hərbi siluətlər»ini oxudum. Anam «Martin Fyerro»nu oxumağı mənə qadağan elədi, çünki o, kitabın yalnız xuliqanlar və məktəblilər üçün olduğunu, bundan başqa, heç də əsl qauçolar barədə yazılmadığını hesab eləyirdi. Onu da gizlicə oxudum (...) Sarmyentonun «Fakundo»sunu, yunan tarixi haqqında, sonralarsa qədim Skandinaviya mifologiyasına dair çoxlu kitab mütaliə elədim. Poeziya, Şelli, Kite, Fitscerald və Suinbern – mənə ingilis dilində gəldi, o şairlərin hamısı atamın sevimliləyirdi, onlardan böyük parçalar söyləyə bilərdi və söyləyirdi.

Ədəbiyyata meyil atamın ailəsinin bütün üzvlərinə aid idi. Onun babasının qardaşı Xuan Krisostoma Lafinur ilk Argentina şairlərindən biriydi. O, 1920-ci ildə general Manuel Belqranonun ölümünə ağı yazmışdı. Atamın qohumlarından Alvaro Melian Lafinuru uşaqlıqdan tanıyırdım, ikincidərəcəli şairiydi, sonralar Argentina Ədəbiyyat Akademiyasına üzv sevilmişdi. Anam tərəfdən atamın babası Edvard Yunq Heyzlem Argentinada ilk ingilis qəzetlərindən birini – «Sazern Kross»u (*Southern Cress* – Cənub xaçı) nəşr eləyirdi, Heydelberq universitetinin ya fəlsəfə, ya ədəbiyyat – dəqiq yadımda deyil – doktoru diplomunun sahibiydi (...) Atam Entre-Rios əyalətinin tarixindən roman yazdı, onu 1921-ci ildə Mayorka adasında nəşr etdirdi. Kitab «Kaudilyo» adlanırdı. O eyni zamanda oçerklər kitabı yazdı (və məhv elədi), Fitsceraldın «Ömər Xəyyam» tərcüməsini əsl böyüklüyündə çap etdirdi. O, Şərq hekayələri kitabını – «Min bir gecə» ərəb nağılları ruhunda – və öz oğlundan ümidini üzmüş insan haqqında «Heçliyə doğru» dramını məhv elədi. O, Argentina şairi Enrike Bançsa üslubunda bir neçə zərif sonet nəşr etdirdi. Lap uşaqlıqdan, atam kor olandan ailəmizdə dinməzsöyləməz güman eləyirdilər ki, mən şəraitin ona imkan vermədiklərini ədəbiyyatda gerçəkləşdirməliyəm. Bu, qeyd-şərtsiz (belə inamsa, sadəcə, söylənmiş arzudan daha güclüdür) belə sayılırdı. Gözlənirdi ki, mən yazıçı olacağam.

Altı, yaxud yeddi yaşından yazmağa başladım. İspan klassik yazıçılarını, məsələn, Migel de Servantesi yamsı-

lamağa çalışırdım. Bundan başqa, kifayət qədər pis ingilis dilində yunan mifologiyasının, şübhəsiz, Lemrirdən köçürülmüş dərsliyə oxşar bir şeyini tərtib elədim. Bu, yəqin ki, mənim ilk qələm təcrübəm idi. İlk hekayəmsə Servantes üslubunda həddən artıq sarsaq cəngavər romanı – «La visera fatal»dır («Faciəvi əhvalat»). Bu yazdıqlarımı çox səliqəylə dəftərlərimə köçürdüm. Atam yaradıcılığımıza qarışmırdı. O istəyirdi, öz səhvlərimi özüm buraxım, bir dəfə dedi: «Valideynlər öz uşaqlarını yox, uşaqlar öz valideynlərini öyrədirlər». Doqquz yaşında Oskar Uayldın «Xoşbəxt şahzadə»sini ispan dilinə çevirdim, ilk tərcüməm də Buenos-Ayresin gündəlik qəzetlərindən biri olan «El Pais»də çap olundu. Tərcümə, sadəcə, «Xorxe Borxes» imzasıyla imzalandığından, təbii ki, hamı elə bilirdi atamın tərcüməsidir.

Məktəbdə təhsilimin ilk günlərini xatırlamaq mənə heç xoş gəlmir (...) Bütün bu illər ərzində, adətən, yayı Adroqada, Buenos-Ayresdən on, yaxud on beş mil cənubda, öz kiçik malikanəmiz – bağı, iri birmərtəbəli ev, iki yay evi, yeldəyirmanı və tüklü qonur çobaniti – olan yerdə keçirirdik. Adroqa ucqar, sakit qəsəbəydi – dəmir hasarlı, darvazalarında daşdan gül dibçəkləriylə əhatə olunmuş yay evləri, parklar, çoxlu kiçik meydanlardan ayrılan küçələr, evkaliptlərin daimi qoxusu vardı. Daha sonralar on illərlə Adroqaya getməkdə davam eləyirdik (...) Mənə elə gəlir, onda, yəqin ki, şair Askasubinin təsiri altında, Cenevrəyə köçənəcən qauço haqqında poema yazmağa başladım.

AVROPA

1914-cü ildə Avropaya getdik. Atamın görmə qabiliyyəti kəskin pisləşməyə başladı, onun dediyi sözlər yadımdadır: «Əgər oxuyası vəziyyətdə deyiləmsə, hüquqçi sənədlərə necə imza ata bilərəm axı?» Vaxtından əvvəl istefa verməyə məcbur olub cəmi on gün ərzində səfər üçün bütün işləri gördü. Onda dünyada bu cur şəkkaklıq

yox idi, pasport, yaxud digər bürokratik uydurmalar tələb olunmurdu. Əvvəlcə bir neçə gün Parisdə, onda da, sonralar da hər bir argentinalı kimi məndə çox heyranlıq doğurmayan şəhərdə keçirdik (...) Səfərimizin məqsədi məni və bacımı Cenevrədəki məktəbə vermək idi; güman olunurdu ki, atamla anam qitədə səfərini başa vuranacan orada bizimlə gedən ana nənəmlə yaşayacağıq – axırda o, elə Cenevrədə də öldü. Həmin müddətdə atam məşhur Cenevrə göz həkiminin yanında müalicə olunmalıydı. O illərdə həyat Avropada Buenos-Ayresdəkindən ucuz idi, Argentina pulunun müəyyən qiyməti vardı. Amma bizim dünyadan o qədər xəbərimiz yox idi, avqustda I Dünya müharibəsinin başlanacağını fikirləşə bilməzdik. Bu baş verəndə atamla anam Almaniyadaydılar, amma Cenevrəyə, bizim yanımıza qayıda bildilər. Bir il sonra, ya da bir qədər gec, müharibəyə baxmayaraq, Alp dağlarından keçib Şimali İtaliyaya getdik. Məndə Verona və Venesiyaya bağlı parlaq xatirələr qalıb. Veronanın geniş, bomboş amfiteatrında qauço haqqında bir neçə şeiri ucadan və cəsərlə söylədim.

1914-cü ildə əsasını Jan Kalvinin qoyduğu Cenevrə kollecina getməyə başladım (...) Biz şəhərin cənub, yəni qədim rayonunda yaşayırdıq. Mən indi də Cenevrəni Buenos-Ayresdən yaxşı tanıyıram (...)

Latın dilində əla oxuyurdum, evdəsə əsasən ingiliscə mütaliə eləyirdim. Evdə ispanca danışırıdım (...) Müstəqil, məktəbdən kənar alman dilini öyrənməyə başladım. Məni buna Karleylin heyrətamiz «Sartor Resartus» («Biçilmiş dərzisi») kitabı təhrək elədi, amma eyni zamanda çaşdırdı. Onun qəhrəmanı Diogenes Teyfəlsdrek alman, idealist fəlsəfədən mühazirə oxuyan professor idi. Alman fəlsəfəsində mən nəşə Tasit ruhunda sırf german izləri axtarırdım, amma çox-çox sonralar o izləri qədim ingilis və qədim Skandinaviya ədəbiyyatında tapdım. Alman mənə romantik, xəstəhal göründü.

Əvvəlcə Kantın «Saf ağılın tənqidi»nə girişdim, amma əksər adamlar, o cümlədən əksər almanlar kimi məğlubiyətə uğradım. Onda fikirləşdim ki, şeirlə asan dil taparam, çünki nisbətən qısaadır.

Beləliklə, Heynenin erkən şeirlərindən ibarət «*Lyrisches Intermezzo*» («Lirik intermessolar»)¹ toplusunu və almanca-ingiliscə lüğətini tapdım. Heynenin dilinin sadəliyi sayəsində inandım ki, lüğətlə oxuya bilərəm. Tezliklə bu dilin gözəlliyini duya bildim.

Mayrınkin «Qolem» romanını da oxudum (...) Jan-Pol Rixteri dərk eləməyə – onu Karleyl və De Kuinsi tərifləyirdilər – çalışdım. Təxminən 1917-ci ilydi, amma tezliklə əmin oldum ki, onu oxumaq çox darıxdırıcıdır. İki ingilis pərəstişkannın əksinə olaraq o, mənə soyuq yazıçı kimi göründü. Amma mənə alman ekspressionizmi çox maraqlandırır, indiyəcən onu imajizm, kubizm, futurizm, sür-realizm tək müasir cərəyanlardan uca tuturam. Bir neçə il sonra Madriddə bəzi ekspressionist şairləri ispan dilinə çevirməyə ilk və yaqın, sonuncu cəhd elədim.

İsveçrədə olduğum müddətdə Şopenhaueri oxumağa başladım. İndi filosoflardan birini seçməli olsaydım, onu seçərdim. Əgər kainatın sirləri sözlə ifadə olunarsa, mənə, həmin sözlər onun əsərlərində söylənib. Mən o əsərləri dəfələrlə almanca, təkrar-təkrar atamla, onun dostu Masedonio Fernandese tərcümədə oxudum. İndi də belə hesab eləyirəm ki, alman dili çox gözəldir, bəlkə də, həmin dildə yazılmış ədəbiyyatdan daha gözəldir. Fransızların hər cür məktəblərə və cərəyanlara sevgisinin əksinə, gözəl ədəbiyyatı var, bununla belə, dilin özü – özlüyündə mənə eybəcər görünür. Fransız dilində deyilməmiş söz bayağı çalar verir. Düzünü desəm, hətta fikirləşirəm ki, sözləri uzun və ağır olsa da, bu iki dildən ispan dili daha gözəldir. Yadımdadır, Heyne yazırdı: «o, dünyanın ən pis dili olan alman diliylə əlləşir» (...)

Cenevrədə həm də birinci dəfə İohann Şlafın alman tərcüməsində Uolt Uitmenlə («*Als ich in Alabama meinen Morgengang machte*» – «Alabamada səhər gəzintimə çıxanda») tanış oldum. Əlbəttə, Amerika şairini almanca oxumağın mənasızlığından bezmişdim, Londondan «*Leaves of Grass*»ın («Ot yarpaqları») bir nüsxəsini gətirdim. İndiyəcən yadımdadır – yaşıl cildliyi. Bir müddət Uitmeni

¹ *Intermesso* – operanın ayrı-ayrı hissələri arasında çalınan, yaxud müstəqil musiqi esəri

təkcə böyük şair yox, həm də yeganə şair sayırdım. Doğrudan da, fikirləşirdim ki, dünyanın bütün şairləri 1855-ci ilədək yalnız Uitmenə doğru aparıldılar və onu yamsılamaq – savadsızlığın sübutu idi. Bu duyğu məni artıq indi xoşum gəlməyən Karleylin nəsrindən və Suinbernin poeziyasından heyratım kimi tərk elədi. Sonralar dəfələrlə bu və ya digər yazıcının böyük təsirini duydum.

İsveçrədə 1919-cu ilədək qaldıq. Cenevrədə üç, yaxud dörd il keçirəndən sonra bir il də Luqanoda yaşadıq. Həmin vaxtaca bakalavr diplomu aldım, güman olunurdu ki, indi özümü yazıçılığa həsr eləməliyəm. İngilis və fransız dillərində sonetlər yazırdım. İngiliscə sonetlər Vordevortu miskin yamsılamaydı, fransızca sonetlərsə bu dilə xas məzmunuzluğuyla simvolist poeziyanın yamsılanmasından ibarətiydi. Fransızca təcrübələrimdən bir misra yadımdadır: «*Petite bo'ite noire pour le violon casse*» («Sınmış skripka üçün kiçik qara futlyar»).

Bu şeir «Rus ləhcəsiylə söyləmək üçün şeirlər» adlanırdı. Fransız dilində əcnəbi kimi yazdığımı bildiyimdən fikirləşirdim ki, Argentina ləhcəsindən rus ləhcəsinin olması daha yaxşıdır. İngilis təcrübələrimdə də on səkkizinci əsrin manyerizm üsullarından istifadə eləyirdim (...) Amma bilirdim ki, yeganə taleyim – ispan dilidir.

Biz evə qayıtmağı, amma bir ilə yaxın İspaniyada yaşamağı qərara aldığımız. Həmin vaxt argentinalılar özləri üçün İspaniyayı kəşf eləməyə başlamışdılar. O vaxtaca hətta Leopoldo Luqones və Rikardo Ruiraldes kimi görkəmli yazıçılar Avropaya səfər eləyib qəsdən İspaniyaya getmirdilər. Bu heç də qəribə deyildi. Buenos-Ayresdə ispanlar bir qayda olaraq qara işləri – ev qulluqçusu, gözətçi, əkinçi – yerinə yetirirdilər, ya da xırda alverçiydilər. Biz argentinalılar heç vaxt özümüzü ispan saymırıdıq. Doğrudan da, 1816-cı ildə, İspaniyadan müstəqilliyimizi elan eləyəndə ispan olmaqdan əl çəkmişdik. Uşaqlığımda Preskottun «Perunun fəthi»ni oxuyanda təəccüblənmişdim ki, əsər konkistadorları¹ romantik çalarlarla təsvir eləyir. Mənə – həmin xadimlərin bəzilərinin varisinə onlar

¹ *Konkistadorlar* – Cənubi Amerikanı işğal etmiş ispan və portuqallar; işğalçı, qəsbkar

maraqsız adamlar kimi göründülər. Amma fransızların gözləriylə baxarkən latın amerikalılar ispanlarda Qarsia Lorkanın şablonlarını – qaraçılar, öküzdöyüşünü və Mavritaniya memarlığını – gördülər. İspan dili bizim doğma dilimiz olsa da, mənşəcə əsasən ispan və portuqal ailələrindən çıxmışdıq, ailəm İspaniyaya səfərə heç də üçərlik ayrılıqdan sonra qayıdış kimi baxmırdı.

Biz Mayorkaya getdik – güzəran orada ucuz, yer gözəl idi, bizdən başqa turist gözə dəymirdi. Orada, demək olar, bir il uca təpələr üstündəki Palme və Valdemose kəndlərində yaşadıq. İndi keşişin rəhbərliyi altında latın dilini öyrənməkdə davam eləyirdim, o, mənə deyirdi ki, ehtiyaclarını ödəmək üçün təbii imkanları bəs eləyir, heç vaxt hər hansı roman oxumağa cəhd göstərməyib. Biz indiyəcən yüksək qiymət verdiyim Vergilini başa vurduq. Yadımdadır ki, yerli sakinləri yaxşı üzməyimlə heyrləndirirdim, axı Uruqvayda və Ronedə iti çaylarda üzmək öyrənmişdim, amma mayorkalılar qabarması və çəkilməsi olmayan sakit dənizə öyrəşmişdilər. Atam romanını yazırdı, orada söhbət onun doğma Entre-Riosunda on səkkizinci əsrin yetmişinci illərinin vətəndaş müharibəsindən gedirdi. Yadımdadır, mən ona alman ekspressionistlərdən götürdüyüm bir neçə cındır bənzətmə dedim, onları dinməz-söyləməz qəbul elədi. Çap olunan tirajdan beş yüz nüsxə alıb Buenos-Ayresə gətirdi, dostlarına payladı. Parananın – atamın doğma şəhərinin xatırladıldığı hər yerdə yığıcılar səhv düzəltmələrini güman edib onu Panamayla əvəzləmişdilər. Onları narahat eləmək istəməyib, həm də belə daha maraqlı olduğunu lazım bilib, atam səhvi eləcə saxlamışdı. İndi onun kitabına gənclik müdaxiləmə görə təəssüf eləyirəm. On yeddi ildən sonra, ölümündən bir qədər əvvəl mənə dedi, çox istərdi, romanını düzəldim, təhkiyə üslubunu sadələşdirim, bütün gözəlliyi və şıq epizodları çıxarım. Mənsə həmin günlərdə qulyabanı haqqında hekayə yazıb Madridə «La Esfera» jurnalına göndərmişdim, nəşirlər də çox müdrikcəsinə geri qaytarmışdılar.

1919–20-ci illərin qışını Sevilyada keçirdik, orada ilk çap olunmuş şerimi gördüm. Şeir «Dənizin himni» adla-

nırdı, «Yunanıstan» jurnalının 31 dekabr 1919-cu il nömrəsində çap olunmuşdu. Həmin şeirdə var gücümlə Uolt Uitmen olmağa çalışırdım (...)

İndi çətin ki dənizi, yaxud hətta özümü ulduzların həsrətini çəkən təsəvvür eləyəydim. Çox-çox illər sonra Arnold Bennettdə «üçüncü növ nəhənglik» ifadəsinə rast gəldim. Dərhal onun nəyi nəzərdə tutduğunu başa düşdüm. Amma bir neçə aydan sonra Madridə gələndə bu, yeganə çap olunan şeirim olduğundan məni dəniz nəğməkarı sayırdılar.

Sevilyada «Yunanıstan» jurnalı nəzdində yaradılmış ədəbi qrupa daxil oldum. Özünü «ultraistlər» adlandıran bu qrup, demək olar, haqqında heç nə bilmədikləri ədəbiyyatı, incəsənət sahəsini yeniləşdirmək niyyətindəydi. Həmin qrupdan bir nəfər mənə dedi, İncildən, Servantesdən, Dariodan və Müəllimi, Rafael Kansinos-Assensin bir iki kitabından başqa heç nə oxumayıb. Mənim argentinalı ağılım onların fransız dilini bilmədiklərini, ingilis ədəbiyyatı kimi bir hadisənin mövcudluğundan xəbərləri olmadığını öyrənəndə sarsıldı. Hətta «Humanist» ləqəbli yerli zəkaya təqdim olunmuşdum, amma tezliklə xəbər tutdum ki, onun latında bilikləri mənim biliyimdən də zəifdir. «Yunanıstan» jurnalına gəldikdə isə naşiri İsaak del Vando Vilyarın bütün poetik toplusu köməkçilərinin yazdığı şeirlərdən ibarətiydi. Onlardan birinin mənə dediyi sözlər yadımdadır: «Mən çox məşğulam – İsaak poema yazır».

Sonra Madridə getdik, orada Rafael Kansinos-Assenslə dostluq böyük hadisə oldu. İndi də özümü onun şagirdi saymaqdan xoşum gəlir. O, Madridə keşiş olmağa hazırlaşdığı Sevilyadan gəlmişdi, amma inkvizisiyanın arxivlərində Kansinos soyadına rast gəlib qət elədi ki, yəhudidir. Bu, onda qədim yəhudi dinini öyrənməyə maraq doğurdu, sonrasa özü özünü sünnət elədi. Məni onunla görüşə əndəlisli dostlarım gətirdi. Utana-utana dəniz haqda şeiri münasibətilə təbrik elədim. “Hə, – dedi, – ölməzdən əvvəl dənizi görməyi çox istərdim”. O, ucaboyle, kastillərə aid olan hər şeyə Əndəlis nifrətiylə doluydu. Kansinosda ən gözəl şey o idi ki, nə şöhrət, nə pul barədə fikirləşirdi, yalnız ədəbiyyat üçün yaşayırdı.

O, gözəl şair idi, 1915-ci ildə «*El candelab-ro de los siete brazos*»u («Yeddi şamdan») adlı surələr – əsasən erotik – kitabı yazmışdı. Həm də romanlar, hekayələr, esselər qələmə almışdı, mən onunla tanış olanda ədəbi qrupa başçılıq eləyirdi.

Hər şənbə günü «Kafe Kolonial»a gedirdim, orada gecəyarısı görüşürdük, söhbətlərimiz dan yeri ağaranacan çəkirdi. Bəzən iyirmi-otuz adam yığışdı. Bu qrup hər cür yerli ispan koloritinə – *sante jondo* (yeknəsəq-şikayətli – *isp.*), qaraçı mahnılarına və öküzdöyüşünə nifrət eləyirdi. Onlar Amerika cazından vəcdə gəlirdi, daha çox ispan yox, avropalı olmağa çalışırdılar. Kansinos, adətən, mövzu-bənzətmə, sərbəst şeir, ənənəvi poetik formalar, hekayəçi poeziya, isim, fel – təklif eləyirdi. O, özünəxas sakit tərzdə diktator idi, yeni yazıçılara heç bir düşmənçəsinə eyhama imkan vermirdi, söhbətin yüksək səviyyəsini saxlamağa çalışırdı.

Kansinosun mütaliə dairəsi geniş idi. O, De Kuinsinin «Tiryək çəkənlər»ini, yunancadan «Mark Avrelinin düşüncələri»ni, Barbüsün novellalarını və Şvobun «*Vies imaginaires*»ini («Uydurulmuş həyatlar») tərcümə eləmişdi.

Sonralar o, Gete və Dostoyevskinin tam tərcüməsini həyata keçirdi. Həm də «Min bir gecə»nin Barton və Leynlə müqayisədə çox sərbəst, mənə, oxumaq üçün çox rahat olan ispancaya ilk tərcüməsini gerçəkləşdirdi. Bir dəfə yanına gələndə məni kitabxanasına apardı. Bütün evinin kitabxana olduğunu demək daha düzgün çıxardı. Elə bil, meşənin içiyə gedirdin. O, rəflər almaq üçün həddən artıq kasıbydı, kitablar döşəmədən tavanacan bir-birinin üstünə qalaqlanmışdı, elə bil, sütunların arasından keçirdin. Kansinos mənə tərklədiyim Avropanın təcəssümü – bütün mədəniyyətin, həm Qərb, həm də Şərq mədəniyyətinin təcəssümü kimi görünürdü. Amma onun bütün görkəmli müasirləri ilə dil tapmasına mane olan bir qəribəliyi vardı. O, ikinci-üçüncü dərəcəli müəllifləri qızgın tərifləyən kitablar yazırdı. Həmin vaxt Orteqa-i-Qasset şöhrətinin zirvəsindəydi, amma Kansinos onu pis filosof, pis yazıçı sayırdı. Mənə bəxş elədiyi yeganə şey ədəbi söhbətlərdən aldığım ləzzətiydi. O həm də məni müxtəlif cür oxumağa

təhrik eləmişdi. Yazılarımda Kansinosu yamsılamağa başladım. Uzun, axıb gedən kəlmələrlə yazırdı, bunlarda ispan yox, sırf qədim yəhudi zövqü duyulurdu.

Qəribədir ki, «ultraizm» anlayışını 1919-cu ildə məhz Kansinos tapdı. Onun inamına görə, ispan ədəbiyyatı həmişə öz zəmanəsindən geri qalırdı. O, Xuan Las təxəllüsüylə qısa, yığcam şeylər yazırdı. Hamısı bütövlükdə – indi bunu başa düşürəm – istehza ruhundaydı. Amma biz gənclər onun yaradıcılığını tamamilə ciddi qəbul eləyirdik. Kansinosun digər ciddi ardıcılı həmin yaz Madriddə rastlaşdığım və doqquz il sonra bacım Norayla evlənən Gil-yermo de Torre idi.

O vaxt Madriddə Qomes de la Sernanın ətrafında yığışmış daha bir qrup da vardı. Bir dəfə onların yanına getdim, amma davranışları xoşuma gəlmədi (...)

İspaniyada iki kitab yazdım. Biri esselərdən ibarət idi – indi özüm də təəccüblənirəm, nəyə görə kitabı «Los naipes del tahir» («Qumarbazın kartları») adlandırmışdım. Bunlar ədəbiyyat və siyasət haqqında (onda hələ anarxist, həm azadfikirli, həm də pasifizm tərəfdarıydım), Pio Baroxanın təsiri altında yazılmışdı. İstəyirdim esselər kinayəli və rəhmsiz səslənsin, amma əslində, çox adi idi (...) Naşir tapmayıb Buenos-Ayresə qayıdandan sonra əlyazmanı məhv elədim. İkinci kitab ya «Qırmızı surələr», ya da «Qırmızı ritmlər» adlanırdı. Bu, yəqin ki, iyirmiye yaxın şeirdən ibarət topluydu, sərbəst şeirlərdən, rus inqilabını mədh eləyən, adamların qardaşlığını və pasifizmi öyən kitab idi. O şeirlərdən üçü, yaxud dördü – «Bolşevik epopeyası», «Səngərlər», «Rusiya» – jurnallarda çap olunub. Həmin kitabı hələ İspaniyada olanda yola düşməzdən qabaq məhv elədim. İndi evə getməyə hazır idim.

BUENOS-AYRES

Biz Buenos-Ayresə «Reina Victoriya Eugenia» («Kraliça Viktoriya Yevgeniya») paroxodunda 1921-ci il martın axırında qayıtdıq. Bu qədər Avropa şəhərində olmuşdum, Cenevrə, Sürix, Nim, Kordova, Lissabon barədə xatirələrlə

doluydum, doğma şəhərimin böyüyüb çox geniş olduğunu (...) görmək məndən ötrü gözlənilməz idi. Bu, evə qayıtmaqdan daha çox, şəhəri yenidən kəşf eləməkdə. İndi mən Buenos-Ayresə cəsarətli, acgöz nəzərlə baxırdım, çünki ondan uzun müddət ayrı düşmüşdüm. Əgər xaricdə olmasaydım, hələ məlum deyil, ona indi içimdə doğurduğu o vəcd, o həyəcanla baxırdımmı. Bu şəhər, əlbəttə, bütün şəhər yox, məndən ötrü hissi cəhətdən vacib olan bəzi yerləri ilk çap olunmuş «Buenos-Ayres sevgisi» kitabımdakı şeirlərə ilham verdi.

Həmin şeirləri 1921–22-ci illərdə yazmışdım, kitabısa 1923-cü ilin əvvəllərində çıxmışdı. Demək olar, beş günə çap olunmuşdu. Avropaya qayıtmağa tələsdiyimizdən (atam gözləriylə bağlı özünün cenevrəli həkimiylə məsləhətləşmək fikrindəydi) çapı sürətləndirmək lazım gəlmişdi. Mən altmış dörd səhifəyə razılaşmışdım, amma əlyazma həddən artıq iri alındı, son məqamda beş şeiri çıxarmaq – Allaha şükür ki, belə oldu – lazım gəldi. Onlardan heç birini xatırlaya bilmirəm. Bu kitab nəşə başlandı, sovdu nəşr olunmuşdu. Bircə dəfə də korrektə olunmuşdu, kitabda sərlövhələr yox idi, səhifələrə nömrə qoyulmamışdı. Bacım üz qabığı üçün ağacda qravüra işlədi. Kitab üç yüz tirajla çıxdı. Həmin vaxtda kitab nəşri şəxsi işimiz idi. Mən kitabı kitab ticarətçilərinə, yaxud rəyə göndərmək barədə fikirləşmədim. Nüsxələrin böyük bir hissəsini, sadəcə, palyadım. Kitabın yayılması üsullarımdan birini xatırlayıram. O dövrün köhnə, sanballı «*Nosotres*» («Biz» – isp.) jurnalı redaksiyasına gələnlərin çoxunun paltarını asılıqından asdıqlarını görüb redaktorlardan birinə – Alfredo Byankiyə əlli, yaxud yüz nüsxə gətirdim. Byanki təəccüblə mənə baxıb soruşdu: «Fikirləşirsiniz ki, sizdən ötrü bu kitabları satacağam?» «Yox, – cavab verdim. – Onları yazsam da, hələ ağılımı itirməmişəm. Sizdən yalnız onu xahiş eləmək istəyirəm ki, bu kitabları qarderobdan asılan paltoların cibinə qoyasınız». O, alicənablıqla xahişimi yerinə yetirdi. Bir il ayrılıqdan sonra qayıdanda gördüm palto sahiblərindən bəziləri kitabı oxuyub, bəziləri isə hətta onun haqqında yazıb. Beləliklə, öz-özümə kiçik şair nüfuzu qazandım.

Üslubu sadə, yığcam ifadələrlə dolu olsa da, kitab mahiyyətə romantik idi. Orada günəşin qürubu, düzəngahlar, naməlum guşələr vəsf olunurdu; şeirlər Berkli fəlsəfəsinə, ailə tarixçəsinə baş vururdu; şeirlərdə gəncliyin sevgi duyğuları xatırlanırdı. Eyni zamanda da İspaniyanın on yeddinci əsrini yamsılayır, ön sözümdə ser Tom Braunun «Dəfn qutusu»ndan sitat gətirirdim (...) İndi ona baxıb fikirləşirəm, deyəsən, hüdudlanımdan kənara çıxmamışam. Hiss eləyirəm ki, bütün sonralar yazdığımı yalnız ilk dəfə orada toxunduqlarımı inkişaf etdirir; hiss eləyirəm ki, bütün həyatım boyu eyni bir kitabı yazmışam.

«Buenos-Ayres sevgisi»ndəki şeirlər ultraist poeziyaydı mı? 1921-ci ildə Avropadan qayıdanda vətənə ultraizm bayrağı altında gəldim. İndiyəcən ədəbiyyat tarixçilərinə «Argentina ultraizminin banisi» kimi tanışam. Həmin mövzunu həmkarlarımla – şairlər Eduardo Qonsales Lanusa, Nora Lange, Fransisko Pinyero, qohumum Gilyermo Xuan (Borxes) və Roberto Ortelliylə müzakirə eləyəndə bu nəticəyə gəlirdik ki, ispan ultraizmi – futurizm nümunəsi üzrə – müasirlik və texniki yeniliklərlə həddən artıq yüklənib. Biz dəmiryollar, propeller, aeroplan, ventilyatorlarla maraqlanırdıq. Bununla yanaşı, manifestlərimizdə məcazin ağırlığını, keçidlərdən, dekorativ sifətlərdən imtinanı daim müdafiə eləyirdik, mahiyyət poeziyası – yerli koloritdən, müasir vəziyyətdən azad «burada və indi»dən kənar şeirlər – yaratmaq istərdik. Məncə, «Sadəlik» şeiri şəxsən mənim nəyə can atdığımı yetərincə göstərir:

“Bağın alaqaşısı özünü açılacaq, oxunan səhifədə yuxu-yozmalar kimi. Hər bir kəsə lap xırdalıqlarıncan tanış olan şeylərdə yenə nəzərlərini ləngitmək nəyə gərəkdir. Sən vərdişlərinə və qəzəbində ustasan; bir də insan ünsiyyətinin toru kimi söylənməmiş gözəl fikirlər. Buradasa sözlər lazım deyil: ətrafında onların hamısına çoxdan məlumsan, sənin ziyanın da, kədərin də aydındır. Bu da bizim hüdudumuzdur: düzdür, göylərə də beləcə görünəcəyik – qaliblər və səcdəgahlar yox, sadəcə, mübahisəsiz olan gerçəkliyin bir hissəsi, daş və yarpaq sayıldığımızı görə”.

Məncə, bu, tramvayın gözümə çiyində tufəng olan adam, günəşin doğması – fəryadı, günəşin batması –

qərbdə çarmıxa çəkilmə kimi göründüyü erkən ispan ultraist məşqlərimdə dəbdəbəyə yuvarlanmağımın uzaq əks-sədasıdır. Sonralar bu cür sarsaq şeyləri eşidən ağı başında dostum dedi: «Hə, başa düşürəm, siz hesab eləyirdiniz ki, poeziyanın əsas vəzifəsi sarsıtmaqdır». «Sev-gi»dəki şeirlərin ultraist olub-olmadıqlarına gəldikdə isə, buna, mənə, dostum, fransız dilinə tərcüməçi Nestor İbarra cavab verib dedi: «Borxes ilk ultraist şeirindən sonra ultraist olmaqdan əl çəkdi». İndi erkən ultraist ifratçılığımın görə yalnız təəssüf eləyə bilərəm. Demək olar, yarım əsr ötəndən sonra görürəm ki, bu vaxtacan həyatımın həmin yöndəmsiz dövrünün günahını yumağa çalışıram.

Qayıdandan sonra məndən ötrü ən böyük hadisə Masedonio Fernandes idi. Həyatımda qarşılaşdığım adamlardan heç biri – ömrümdəsə çox gözəl adamlarla üz-üzə gəlmişəm – mənə Masedonio kimi dərin və uzunmüddətli təsir eləməyib. Qara koteloklu yaraşlıq cənab Darsen-Norte limanında paroxoddan düşəndə bizi gözləyirdi, onun dostluğu atamdan miras qaldı. Hər ikisi də 1872-ci ildə doğulmuşdu. Qəribəydi, Masedonio heyrətamiz həmsöhbət də olsa, ona eyni zamanda uzun sükut, az danışmaq tövrləri xas idi. Biz şənbə axşamları Onse meydanında «*Perl*» («*Mirvari*») kafesində görüşürdük (...)

Masedonio yazıçı kimi bir neçə çox qeyri-adi kitab nəşr etdirmişdi, artıq ölümündən iyirmi il keçsə də, qeydlərini indiyədək toplayırlar. 1928-ci ildə çap olunmuş ilk kitabı «*No todaes vigilla de los ojos abiertos*» («*Biz həmişə, hətta gözlərimiz açıq olanda da ayıq oluruq*») adlanırdı. Bu, qəsdən qarışıq, anlaşılmaz üslubda, mənə, qarışıqlığı, gerçəkliyin dolaşılığını yamsılamaq niyyətiylə yazılmış idealizm haqqında geniş esseydi. Növbəti il onun kəlamlarından ibarət «*Papeles de reciénvenido*» («*Yeni gələnin qeydləri*») çıxdı, həmin kitabın bölmələrini mən toplayıb qaydaya saldım. Kitab istehza dolu zara-fatlar toplusuydu. Masedonio həm də romanlar, şeirlər yazırdı. İyirmi fəsildən ibarət bir romanı əlli altı müxtəlif ön sözlə təchiz olunmuşdu. Bütün parlaq keyfiyyətləri ilə yanaşı, mənə, Masedonio öz yazılarında yox idi. Əsl Masedonio onun söhbətlərindəydi (...)

Masedoniyacan mən sadələvh oxucuydum. Onun əsas bəxşişi məni bədbincəsinə oxumağa öyrətməsiydi. Əvvəlcə Masedonionu əməlli-başlı yamsılayırdım, bəzi üslubi manyerizmini götürmüşdüüm, sonralar buna təəssüf elədim (...)

1921-ci ildən 1930-cu ilədək olan dövrüm qızğın, amma deyəsən, mahiyyətə ağılsız, hətta məqsədsiz fəaliyyətlə doluydu. Ən azı, yeddi kitab – dörd esselər kitabı, üç poetik toplu yazıb nəşr etdirdim. Eyni zamanda üç jurnal təsis elədim, demək olar, bir düjün dövrü nəşrdə, o cümlədən «La Prensa», «Nosotros», «İnicial», «Kriterio» və «Sintesis»də çox cidd-cəhdlə əməkdaşlıq elədim. İndi bu cür məhsuldarlıq, eynilə həmin illərdə yaratdıqlarımla çox uzaq doğmalığ duyduğum kimi, məni təəccübləndirir. Üç, yaxud dörd esselər toplumu – adlarını tamam unutmuşam – heç vaxt təzədən nəşr eləməyə icazə verməmişəm. 1953-cü ildə «Emes»dəki indiki nəşirim əsərlərimin «tam külliyyatını» nəşr eləmək təklifi irəli sürəndə yeganə şərt qoydum – mənə həmin sarsaq cildləri ora daxil eləməməyə imkan verilsin. Bu, Mark Tvenin belə bir fikrini xatırladır ki, yaxşı kitabxana yaratmağa Ceyn Ostinin kitablarının çıxarılmasından başlamaq lazımdır, əgər rəflərinizdə başqa kitablar olmasa, həmin yoxluqdan kitabxananız onsuz da gözəl olacaq.

Bu ağılsız «çırpışdırmaların» birincisində ser Tom Braun haqqında, ola bilsin, ispan dilində ilk dəfə yazılmış çox cındır esse vardı. Elə bil, poeziyanın digər elementlərinə, məsələn, ritm və musiqiyə qətiyyən fikir vermək olmamış kimi, məcazları təsnifləşdirdiyim esse də yer almışdı. Hələ Berklidən, yaxud Buddadan, yaxud Masedoniodan oğurlanmış «eqo»nun mövcud olmaması barədə esse də vardı. Mən bu şeyləri yazanda on yeddinci əsr İspaniya barokko yazıçılarını, ser Tomas Braunun «Dəfn qutusu»ndakı kimi bərk, quru ispan tərzində eyni üsluba söykənən Kevedo və Saavedra Faxardonu yamsılamağa çalışırdım. Var gücümlə latın ahəngində ispanca yazmağa can atırdım (...) Bu uğursuzluqların ardınca münasibət dəyişdi. Mən digər hüduda yuvarlandım – səylə argentinalı olmağa çalışdım. Seqoviyanın argentinizmlər lüğətini tapdım,

o qədər yerli sözlər əlavə elədim ki, yazdıqlarımı bir çox yerlilərim güclə başa düşürdülər. Həmin lüğəti atandan sonra həmin kitabımı başa düşə bilmirəm, ona görə də ümitsiz bir şey kimi üstündən xətt çəkməli oldum. Xatırlamağa dəyməyən həmin kitabların üçüncüsü, bir növ, günahı yumaq kimi görünür. Mən birtəhər ikinci kitabın üslubundan can qurtardım, yavaş-yavaş sağalmağa doğru, məntiqə fikir verə-verə yazmağa, oxucunu dəbdəbəli epizodlarla heyrləndirməyə yox, onun işini asanlaşdırmağa doğru gedirdim. Şübhəli dəyəri olan belə təcrübələrdən biri «Hombres pelearon» («Kişilər döyüşürdülər»), Buenos-Ayresin köhnə şimal ətrafının mifologiyasına doğru ilk cəhdim idi. Bu essədə Argentina əhvalatını sırf Argentina tərzində nəql eləməyə çalışmışdım (...)

Həmin illərdəki kitablarımda, deyəsən, əsas əbədi günahların hamısını, qismən indi də heyrlənməyə bilmədiyim böyük yazıçı Leopold Luqonesin təsiri altında elədim. Günahkar bunlardır: cümlələrin gözəlliyi, yerli kolorit, gözlənilməz şeylərin axtarışı, on yeddinci əsrin üslubu. Amma bir neçə il bundan əvvəl qiymətlər həddən artıq olmasaydı, bütün nüsxələri alıb yandırardım.

Həmin dövrün şeirlərindən, yəqin ki, ikinci toplumdan «Luna de enfrente»ni («Qarşı Ay») çıxarırdım. Şeir 1925-ci ildə çap olunmuşdu, bir növ, yerli dekor koloritə qarşı qiyam idi (...) Sonrakı nəşrlərdə daha pis şeirlərin üstündən keçdim, oynaqlığı ütülədim, ardınca – bir neçə təkrar nəşrdə – şeirləri düzəldib sadələşdirdim. Həmin illərin üçüncü toplusu «Cuaderno San-Martin»də («San-Martin dəftəri», adın milli qəhrəmanla ümumi heç nəyi yoxdur, bu, sadəcə, şeir yazdığım köhnə dəftərin adıdır) bir neçə tamamilə məqbul şey var (...) Bu kitab da yaxşılaşdırmaya, yaxud təmizləməyə məruz qalırdı – bir çox illər ərzində səhvlər düzəldilir, təzədən işlənirdi.

1929-cu ildə üçüncü essələr kitabım İkinci bələdiyyə mükafatına layiq görüldü. Onun sayəsində, birincisi, Britaniya ensiklopediyasının işlənmiş on birinci nəşrini ala bildim, ikincisi, birillik güzəran pulum çıxdı, qərara aldım ki, sırf Argentina mövzusunda böyük kitab yazım. Anam istəyirdi, doğrudan da, üç böyük şairin birindən – Aska-

subi, Almafuerde, yaxud Luqonesdən yazım. İndi təəssüf eləyirəm ki, ona qulaq asmadım. Mənsə əksinə, populyar, amma ikincidərəcəli şair Evaristo Karryeqo haqqında yazmaq istəyirdim (...) Oxucular, şübhəsiz, tezliklə kitabın «Evaristo Karryeqo» adına o qədər də uyğun gəlmədiyini gördülər və gözlənilən təəssüratı doğurmadı. İyirmi beş il sonra əsərlərimin “tam külliyyatı”nın dördüncü kitabı kimi onun ikinci nəşri çıxanda cildi bir neçə yeni fəsilə – onlardan biri «Tanqonun tarixi»ydi – təkmilləşdirdim. Bu əlavələr nəticəsində, məncə, «Evaristo Karryeqo» daha bitkin və yaxşı oldu.

1921-ci ildə əsası qoyulmuş və ikinci sayda ömrünün başa vurmuş «Prizma» jurnalı buraxdığım jurnalların ən birincisiydi. Kiçik ultraistlər qrupumuz istəyirdi öz jurnalı olsun, amma əsl jurnalı buraxmağa vəsaitimiz yox idi (...) Hərəmiş əlli peso qoyduq, bu da səhvsiz, yaxşı kağızda üç yüzdən beş yüz nüsxəyədək buraxmağa imkan verirdi. Amma il yanmdan, on beş buraxılışdan sonra abunəçilərin və reklamın olmaması üzündən jurnalın nəşrini dayandırmağı olduq.

Həmin illər məndən ötrü xoşbəxt illər idi, çünki dostların əhatəsindəydim. Nora Langenin, Masedonionun, Pinyaronun və atamın adını çəkim. Biz səmimi həvəslə işləyirdik, hiss eləyirdik ki, nəşri və poeziyanı yeniləşdiririk. Əlbəttə, bütün gənclər kimi var gücümülə bəd-bəxt adamı – Hamletlə Raskolnikovun müəyyən qarışığını ifadə eləməyə çalışırdım. Əsərlərimiz heç nəyə yaramırdı, amma dostluğumuz dəyişməz qaldı.

1924-cü ildə iki ədəbi qrupa daxil oldum. İndi də ləz-zətlə xatırladığım qruplardan biri onda hələ «Don Syequn do Sombra» romanını yazmamış Quiraldesin ətrafında yaranmışdı. Quiraldes mənə genişürəkliklə yanaşdı. Ona çox yöndəmsiz şeirlərimi gətirirdim, o da oxuyub sətirlərin arasında nə demək istədiyimi, amma ədəbi təcrübəm olmadığından deyə bilmədiyimi başa düşürdü (...) Kəndlərlə xatırladığım başqa bir qrup «Martin Fyerro» jurnalının nəşrindəydi. Onların mövqeyi xoşuma gəlmirdi (...)

Məndən ötrü bu illər Silvina və Viktoriya Okampoların, şair Karlos Mastronardinin, Eduarde Melyeanın, ilk

sıralarda Alexandro Şul Solanın adıyla bağlıdır(...) Həmin dövrdə həm də Alfonso Reyeslə rastlaşdım. O, Meksikanın Argentinadakı səfiriydi, adətən, bazar günləri məni səfirliyə nahara dəvət eləyirdi. Məncə, Reyes əsrimizin ispan nəsrində ən incə üslubçudur, mən yaradıcılığında üslubun sadəliyi, sərbəstliyi mənasında ondan çox şey əxz eləmişəm (...)

YETKİNLİK

Əsasən kitaba həsr olunmuş ömrüm ərzində lap az roman oxumuşam, əksər hallarda yalnız borc hissi məni son səhifəyə çatmağa məcbur eləyirdi. Eyni zamanda qısa hekayələri oxumağı, dönə-dönə oxumağı sevirdim. Stivenson, Kiplinq, Ceyms, Konrad, Po, Çesterton, Leynin «Min bir gecə» nağılları, Hotomun bəzi hekayələri, xatırladığım kimi, vərdiş elədiyim müətaliyəydi. «Don Kixot» və «Heklberri Finn» sayaq iri romanların mahiyyətə formasız olduğu fikri mənim vacib elementlərə qənaətçilik, dəqiq bilinən başlanğıcı, ortası və axın olan qısa hekayə formasına həvəsimi yalnız möhkəmləndirirdi. Amma yazıçı kimi uzun illər belə hesab eləyirdim ki, qısa hekayələr gücüm daxilində deyil, yalnız hekayətdə dolama yollarla gedən uzun təcrübələrdən sonra əsl hekayələr yazmağa başladım.

Altı ilim – 1927-ci ildən 1933-cü ilədək – həddən artıq özündənrazı «*Hombres pelearon*»dan əsl qısa hekayət olan «*Hombre de la esquina rosada*»ya («Çəhrayı kafedən olan adam») keçməyə getdi (...) Əvvəlcə o, «Kritika» bulvar qəzetində nəşr olunan şənbə əlavəsində «*Hombres de las orillas*» («Şəhər ətrafının kişiləri») adı ilə çıxdı. Amma utandığımdan, bəlkə də, hekayənin qismən səviyyəmə uyğun olmadığı hissindən ulu babalarımın biri Fransisko Bustosun adıyla imzaladım (...)

Hekayələr müəllifi kimi yolumun əsl başlanğıcını 1933 və 1934-cü illərdə «Kritika»nın səhifələrini təchiz elədiyim «*Historia universal de la infamia*» («Ümumdünya rəzalət tarixi») silsilə oçerklərim açır. Bu əməlin kinayəsi ondan ibarətdir ki, «Çəhrayı kafedən olan adam», doğrudan da,

hekayəydi, bu oçerklər, onlann ardınca yazılan, məni düz hekayəyə gətirib çıxaran bəzi əsərlərim sə uydurma, adi oçerklər ruhundaydı (...)

1935-ci ildə yazılmış növbəti hekayəm «əl-Mütəsimə yaxınlaşma» isə həm uydurma, həm adi oçerk idi. Güman olunur ki, guya, bu, üç il əvvəl Bombeydə çap olunan kitabın şərhidi. Bu uydurma ikinci nəşrə görə mən əsl nəşirim Viktor Hollansa, ön sözləsə əsl yazıçı Doroti Li Seyersə borcluyam. Amma müəllif də, kitab da bütövlükdə mənim uydurmamdır. Mən süjeti, bəzi detalları Kiplinqdən, on ikinci əsrin İrən mistiki Fəridəddin Əttardan əxz eləyib işlədim, axırda cidd-cəhdlə kitabın uğursuzluğunu qeyd elədim. Bu hekayə növbəti esselər kitabım «*Historia de la eternidad*» də («Əbədiyyət tarixi») kitabının lap axırında «Təhqir sənəti» məqaləmlə çap olundu. «əl-Mütəsimə yaxınlaşma»-ni oxuyanlar uydurmama inandılar, dostlarımdan birisə hətta Londondan kitabın orijinalını tələb elədi. Yalnız 1942-ci ildə onu ilk hekayələr toplusu «El jardin de senderos que se bifurcan»da («Ayrılan cığırılar bağı») çap elədim (...)

1937-ci ilə yaxın ilk dəfə daimi qulluğa girdim. Həmin vaxtanan kiçik ədəbi işlər yerinə yetirirdim. «Kritika»nın qaba, bəzən hətta zövqsüz illüstrasiya olunmuş əlavəsi beləydi. Eyni zamanda «*El Oqar*» («Ocaq») populyar həftəliyinə ayda bir neçə əcnəbi kitab, onların müəllifləri barədə qeydlər verirdim. Bununla yanaşı, «*Urbe*» («Şəhər») adı altında səthi elmi jurnal nəşr eləyir, (...) xronikalarnı mətnini yazırdım. Dostlarımin köməyi ilə Migel Kanenin şəhər kitabxanasının filialında çox sırayı birinci köməkçi vəzifəsinə düzəldim (...)

Kitabxanada çox az işləyirdik. Əlli nəfərdik, on beş nəfərin öhdəsindən gələ biləcəyi işi yerinə yetirirdik (...)

Kitabxanada doqquz il işlədim. Həmin doqquz il çox bədbəxt illər idi (...) Taleyin istehzası ondaydı ki, həmin vaxt mən kitabxanada yox, kənarda yazıçı kimi çox məşhurdum. Yadımdadır, əməkdaşlardan biri ensiklopediyada Xorxe Luis Borxesin adını gördü – onu adlarımızın, doğum tarixlərimizin üst-üstə düşməyi çox təəccübləndirdi (...) Bütün kitabxana işini elə ilk birinci saatda

görürdüm, sonrasa sakitcə zirzəmiyə düşür, orada qalan beş saati oxuyub-yazırdım. Yadımdadır, Gibbonun «Süqut və dağıntı»sını, Visente Fidel Lopesin «Argentina Respublikasının tarixi»ni belə oxudum. Mən Leon Bluanı, Klodeli, Qrussakı və Bernard Şounu belə oxudum. İstirahət günləri Folkner və Virciniya Vulfu tərcümə eləyirdim. Bir məqamda başgicəlləndirici vəzifə pilləsinə – üçüncü müavinliyə ucaldım. Bir dəfə səhər anam iş yerimə zəng elədi, getməyə icazə aldım, atamı ölüm ayağında tapdım. O, uzun müddət can çəkirdi, amma özü tez ölmək istəyirdi.

1938-ci ilin – atam ölənin – milad axşamı başıma bədbəxt hadisə gəldi. Tələsik pilləkənlə qalxırdım, qəfil-dən hiss elədim ki, başımın dərisini nəsə soyur. Sən demə, təzəcə rənglənmiş pəncərə tayına toxunmuşam. İlk yardım göstərsə də, yaram hovlandı, bir həftəyəcən gecələr uyumadan, qarabasmalar və güclü hərərətlə yatdım.

Axşamların birində danışmaq qabiliyyətimi itirdim, mənə xəstəxanaya apardılar, təcili əməliyyat tələb olunurdu. Qanıma zəhərlənməsi baş verdi, düz bir ay huşsuz, ölümlə həyat arasında qaldım. (Çox-çox sonralar bunu «Cənub» hekayəsində təsvir elədim.) Sağalmağa başlayanda ağılımın çaşmağından qorxurdum. Yadımdadır, anam onda mənə ucadan, sifariş elədiyim K.S.Lyuisin «Səssiz planetdən» kitabını oxuyurdu, amma iki, yaxud üç gecə dinləməkdən tamam boyun qaçırdım. Axır ki, anam mənə dilə tutdu, mən də bir, yaxud iki səhifəyə qulaq asıb ağladım. Anam göz yaşlarımın səbəbini soruşdu: «Ona görə ağlayıram ki, anlayıram», – dedim. Bir az sonra nə vaxtsa təzədən yazıb-yazmayacağıma şübhəylə yanaşırdım. Həmin vaxtaca çoxlu şeir, onlarca qısa reseziya yazmışdım. Fikirləşdim ki, əgər reseziya yazmağa cəhd göstərib bacarmasam, bu, mənə intellektual cəhətdən məhv eləyəcək, amma əvvəllər yazmadığım bir şey yazmağa çalışsam, bunu bacarmasam, nisbətən yüngül zərbə olacaq, bəlkə də, mənə başqa bir yeni yüksəlişə hazırlayacaq. Buna görə də hekayə yazmağı qərara aldım. «Don Kixot»un müəllifi Pyer Menar» hekayəsi belə yarandı.

«Pyer Menar» ondan əvvəlki «əl-Mütəsimə yaxınlaşma» kimi esseylə hekayə arasındakı yolun yarısında

müvəqqəti sığınacaq idi. Sonra axırda bizim indiki dünyamızı sıxışdıran yeni dünyanın kəşfi barədə daha iddialı bir şey – «Tlen, Ukbar, Orbius Tertius»u sınaqdan keçirdim. Hər iki hekayə Viktoriya Okamponun «Sur» jurnalında çap olundu. Həmkarların səs-küylü əyləncələrini paylaşmadığıma görə məni satqın saysalar da, kitab saxlanıcında, yaxud hava yaxşı olanda yastı damda işləməkdə davam eləyirdim.

Kafkasayağı «Babil kitabxanası» hekayəm bələdiyyə kitabxanamızın qorxunc şəkildə böyüməsinin dəhşətli variantı kimi düşünülmüşdü, məndə müəyyən təfərrüatlar heç də rəmzi məna daşımır. Hekayədə söylədiyim kitabların, rəflərin sayı yazımdakının eyniydi. Həssas tənqidçilər bu say üzərində baş sındırır, alicənablıqla onlara mistik məna verirdilər. «Babildə lotereya», «Ölüm və bussol», «Xarabalıq dairələrində» də iş saatlarında gəzəndə – bütövlükdə, ya da qismən – yazılmışdı. Bu və ya o biri hekayələr 1944-cü ildə təkrar nəşr zamanı «Uydurmalar» adlandırılan «Aynlan cığırılar bağı» kitabıma daxil oldu. «Uydurmalar» və ikinci hekayələr kitabım «Əlif» (1949 və 1952), mənəcə, iki əsas kitabımdır.

1946-cı ildə hakimiyyətə adını çəkmək istəmədiyim prezident gəldi. Bundan az sonra mənə xəbərdarlıq elədilər ki, «vəzifəmi böyüdüblər» (...)

İndi işsiz qaldım. Bundan bir neçə ay əvvəl ahil ingilis qadını içilmiş çayda falıma baxıb demişdi ki, tezliklə səfərə çıxacaq, mühazirə oxuyacaq, çoxlu qazanacağam. Bunu anama danışanda ikimiz də gülüşdük, çünki qətiyyənlə çıxış eləmək qabiliyyətim yox idi. Bu böhranlı məqamda dostlarımdan biri köməyimə çatdı, mən «*Association Argentina de Cultura Inglesa*»da («Argentina İngilis Mədəniyyəti Assosiasiyası») müəllim yeri aldım. Dərhal da mənə «*Colegio Libre de Estudios Superiores*»də («Azad Ali Təhsil Kolleci») Amerika ədəbiyyatı kursunu oxumağı təklif elədilər (...)

Doqquz mühazirədən ibarət kurs Hotorn, Po, Toro, Emerson, Melvill, Tven, Henri Ceyms və Verleni əhatə eləməliydi (...) Beləliklə, qırx yeddi yaşında gördüm ki, qarşımda yeni, həyəcan dolu həyat durur. Svedenborq,

Bleyk, İran və Çin mistikləri, buddizm, qauço poeziyası, Martin Buber, Kabbala, «Min bir gecə», T.E.Lourens, orta əsr alman poeziyası, İslandiya saqaları, Dante, ekspresionizm və Servantes barədə mühazirələrlə Argentinanı və Uruqvayı dolaşdım. Şəhərdən-şəhərə gedir, bircə dəfə gördüyüm hotellərdə qalırdım. Bəzən məni anam, dostlarımdan biri müşayiət eləyirdi (...)

Həmin illərin – həyatımın da – başlıca hadisələrindən biri Adolfo Byoy Kesareslə¹ dostluğumun başlanmasıydı. Biz 1930, yaxud 1931-ci ildə, onun on yeddi, mənimsə otuz yaşım olanda rastlaşdıq. Belə hallarda yaşca böyüyün müəllim, kiçiyinsə şagird olması təbiidir. Ola bilsin, əvvəldə bu, elə beləydi, amma artıq bir neçə ildən sonra, birlikdə işləməyə başlayanda müəllim hiss olunmadan Byoy oldu. Biz Argentina poeziyasının, fantastik hekayələrin və detektiv əhvalatların antologiyasını tərtib eləyirdik; biz məqalə və ön sözlər yazırdıq; biz ser Braun və Qrasiana şərhlər qələmə alırdıq; biz Birbom, Kiplinq, Uells və lord Danseyni kimi yazıçıların novellalarını çevirirdik; biz üçüncü nömrəyəcən tab gətirən «Destiempo» («Münasibətsiz») jurnalını təsis elədik; biz daim geri qaytarılan kinossenarilər yazırdıq. Byoy səs-küylü, ibrətamiz, barokko üslubuma qarşı çıxıb, məni sakit, ciddi üslubun daha cəlbedici olduğunu duymağa məcbur elədi. Cəsarətlə boynuma alıram ki, Byoy məni tədricən klassisizmə aparıb çıxardı.

Qırxıncı illərin əvvəllərində birgə yazmağa başladım – bu, əvvəlcə məndən ötrü ağlagəlməz qəhrəmanlıq idi. Mən detektiv hekayə üçün ikimizə də sərfəli olan süjet düşünürdüm. Bir yağışlı gündə Byoy dedi, sınaqdan keçirmək lazımdır. Həvəssiz razılaşdım, elə həmin səhər, bir qədər sonra da iş başa çatdı. Sonra üçüncü peyda oldu. Onorio Bustos Domek də bizə rəhbərlik eləməyə başladı (...) Domek Byoyun ulu babasının, Bustossa mənim kordovalı ulu babamın adıydı. Bustos Domekin ilk kitabı «Don İsidoro Parodi üçün altı məsələ» idi (1942), onu yaratdığı müddətdə heç vaxt tənbəllik eləməmişdi.

¹ *Adolfo Byoy Kesares* (1914–1999) – Argentina nasiri; Borxeslə “Don İsidoro Parodi üçün altı məsələ” kitabını və başqa toplular yazıb.

Maks Karradosun ağına kor detektiv gəldi, Byoyla mən də davam eləyib detektivimizi həbsxanaya saldıq. Bu kitab eyni zamanda Argentinaya satıraydı. Uzun müddət Bustos Domekin ikili təbiəti aşkara çıxmadı. Aşkara çıxanda hamı fikirləşdi, bir halda ki Bustos zarafatdır, onda onun yazdıqlarını ciddi qəbul eləmək lazım deyil. Əməkdaşlığımızın növbəti məhsulu digər detektiv roman olan «Ölüm üçün nümunə»ydi (...) Kitabı B.Suares Linç imzasıyla yazdıq. «B», görünür, Byoy və Borxes, «Suares» mənim digər ulu babamdı, Linçsə Byoyun digər ulu babasıydı. Bustos Domek təzədən 1946-cı ildə, bu dəfə xüsusi nəşrimizdə peyda oldu, bu dəfə «İki yaddaş fantaziyası» adı altında iki hekayə çıxdı. Uzun fasilədən sonra Bustos əlinə qələm aldı, 1967-ci ildə öz «Xronikalar»ını yaratdı (...)

Məndən tez-tez soruşurdular, həmmüəlliflik necə ola bilər. Məncə, ondan ötrü öz «mən»indən, şöhrətdən və deyəsən, ümumi nəzakətdən imtina eləmək zəruridir (...), «Bustos Domekin xronikaları»na gələndə isə, məncə, onlar öz adımla yazdıqlarımın hamısından və Byoyun tək yazdıqları qədər yaxşıdır.

1950-ci ildə mən Argentina Yazıçılar Cəmiyyətinin prezidenti seçildim. Argentina Respublikası onda da, indi də asan fəth olunan ölkə idi, A.Y.C. (S.A.D.E.) diktaturaya azsaylı müqavimət dayaqlarından biri oldu (...) Çoxdan gözlənilən inqilab 1955-ci ildə baş verdi (...) İki çox əziz dostum – Ester Semborayn de Torres və Viktoriya Okampo arzulayırdı ki, məni Milli Kitabxananın direktoru təyin eləsinlər (...) Bircə gün ərzində «Sur» jurnalı (Viktoriya Okampo), təzədən açılan A.Y.C. (Karlo Alberto Eppo), Argentina İngilis Mədəniyyəti Cəmiyyəti (Karlo del Kampilyo) və Azad Ali Təhsil Cəmiyyəti (Luis Reyssiç) xahişnamə yazdılar. Həmin xahişnaməni təhsil nazirinin masasının üstünə qoydular və tezliklə mən direktor vəzifəsinə təyin olundum (...)

Növbəti sevinc mənə artıq yaxın illərdə, Buenos-Ayres universitetinin ingilis və Amerika ədəbiyyatı professoru təyin olunanda gəldi (...), mən universitetdə on, yaxud on iki xoşbəxt il keçirdim.

Korluq asta yay toranlığı kimi uşaqılıq illərindən tədri-cən üstümə gəlirdi. Burada heç bir dramatik, yaxud faciəvi şey yox idi. 1927-ci ildən başlayaraq gözümdə səkkiz əməliyyat aparılmışdı, amma artıq əllinci illərin axırında, «Bəxşislər haqqında» şeirlərimi yazanda nə oxuya, nə yaza bilirdim (...)

Korluğun məndən ötrü vacib nəticəsi o oldu ki, tədri-cən sərbəst şeiri buraxıb klassik formalara keçdim. Korluq məni şeir yazmağa məcbur elədi. Əlyazmalar üzərində işləyə bilmədiyimdən yaddaşıma güvənməli oldum. Şübhəsiz, şeiri yadda saxlamaq nəsr yadda saxlamaqdan, düzgün poetik formaları yadda saxlamaq sərbəst şeirləri yadda saxlamaqdan asandır. Küçədə, yaxud metroda gedəndə sonet quraşdırırsan, yaxud cilalaya bilərsən, çünki şeirin ritmi, ölçüsü mnemonik¹ xüsusiyyətə malikdir. Həmin illərdə onlarca sonet və onikiqatlı katrenlərdən ibarət daha çox daha uzun şeirlər yazdım (...)

Məni həmişə məcazlar maraqlandırırdı, bu meyil məni sadə sakson, hədsiz mürəkkəb qədim Skandinaviya kenninqlərinin² öyrənilməsinə gətirib çıxardı. Hələ 1932-ci ildə hətta onlar barədə esse yazdım (...)

1954-cü ildə kiçik nəsr əsərləri – pritçalar yazmağa başladım. Bir dəfə «Emes»dən dostum Karlos Frias dedi, mənim, necə deyərlər, «tam külliyyatımı» çap eləmələri üçün bir kitab çatışmır. Etiraz elədim ki, heç nəyim yoxdur, amma Frias israr elədi: «Hər bir yazıçının ehtiyatda kitabı var, yalnız axtarmaq lazımdır». Bir bazar günü boş vaxtımda masanın yeşiyini qurdalayıb «Kritika»da işləyəndə yazdığım dağınıq şeirlər və nəsr fraqmentləri tapdım. Seçilib, qaydaya salınıb, 1960-cı ildə çap olunmuş bu qeydlər və parçalar «El ha-cedor» («Yaradıcı») kitabını təşkil elədi. Maraqlıdır ki, yazmaqdan daha çox tapıb üzə çıxardığım bu kitabı daha şəxsi, ola bilsin, daha uğurlu sayıram. Bunun izahi səthilikdədir – «Yaradıcı»da boşboğazlığa eyham da yoxdur. Hər bir yazı özüm üçün, daxili ehtiyacımdan yazılıb (...)

¹ Qədim Skandinaviya poetik üslubu

² Ədəbi qaralamalar, eskizlər

HADİSƏLƏRLƏ DOLU İLLƏR

Şöhrət də korluq kimi mənə tədricən gəldi. Onu heç vaxt gözləməirdim, heç vaxt axtarmırdım. İlk xeyir-xahlarım əllinci illərdə məni fransız dilinə tərcümə eləyən Nestor İbarra və Roje Kayuaydı. Güman ki, 1961-ci ildə Semyuel Bekketlə bölüşdüyümüz Formentor mükafatına yolum məhz onların fədakar əməyi sayəsində açılmışdı, çünki fransız dilində çap olunanacan təkcə xaricdə yox, ölkəmdə, Buenos-Ayresdə də gözə görünmürdüm. Bu mükafatdan sonra kitablarım göbələk kimi bütün Qərbi dünyasında artıb-çoxaldı.

Elə həmin ildə Eduard Larok Tinkerin təşəbbüsüylə Texas universitetinə mühazirə oxumağa dəvət olundum. Bu, mənim Amerikayla ilk fiziki görüşüm idi (...) Amerikaya ikinci səfərim 1967-ci ildə, Çarlz Eliot Nortonun yaratdığı kafedraya rəhbərlik eləyəndə oldu, qonaqpərvər dinləyicilərə «Şeyrin qüdrəti» haqqında mühazirə oxudum. Yeddi ay da Argentina yazıçıları barədə mühazirələr oxuya-oxuya (...) Kembriçdə keçirdim. Salemdə Hotornun, Konkordda Emersonun, Nyu-Bedfordda Melvillin, Amherstdə Emili Dikinsonun və Lonqfellowun xatirə yerlərini ziyarət elədim (...) Orada Robert Fitscerald, Con Apdayk və mərhum Dadli Fittslə rastlaşdım (...) 1969-cu ilin noyabrında Birləşmiş Ştatlara üçüncü səfərimə görə Oklahoma universitetindəki iki hamimə – Louell Lanemə və İvar İvaska borcluyam, onlar məni söhbətlər aparmağa dəvət elədilər, yaradıcılığımın müzakirəsi üçün bir qrup alim topladılar, bu da məni xeyli zənginləşdirdi.

(...) Buenos-Ayresdəki Britaniya Şurasının sayəsində İngiltərə və Şotlandiyaya gedə bildim. Orada da yenə anamla bir neçə ziyarət elədim: çoxlu ədəbi abidələri olan Londona, doktor Consonun yaşadığı Liçfildə, Mançesterə – De Kuinsinin yanına, Raya – Henri Ceymsin yanına; Göllər diyarına, Edinburqa getdim. Nənəmin doğulduğu Henlidə, Beş Şəhərdən birində, Arnold Bennetin vətəninə oldum (...)

Yetmiş bir yaşında hələ də çox işləyirəm, beynim ideyalarla doludur. Ötən il «Elogiøde la sombra» («Zülmətin tərifı») şeirlər toplusu hazırladım. Bu, 1960-cı ildən sonra bütövlükdə birinci yeni kitabım idi, oradakı şeirlər də 1929-cu ildən sonra ilk dəfə olaraq məhz bu düşündüyüm kitab üçün yazılmışdı. Topulunun bir neçə şeirində ifadə olunmuş başlıca ideyası etik xüsusiyyətliliyi idi, heç bir dini, yaxud antidini ehtirasa daxil yox idi. Adındaki zülmət eyni zamanda korluğu və ölümü bildirir. «Elogio»nu bitirmək üçün hər səhər Milli Kitabxanada şeirləri diktə eləyə-eləyə işləyirdim. Bu iş başa çatanda məndə gözəl vərdiş yarandı – vərdiş o qədər gözəliydi ki, ondan ayrılmamağı, hekayələrimi diktə eləməyi qərara aldım. 1953-cü ildən sonra həmin hekayələri bu il çap etdirdim. Toplu «*El informe de Brodie*» («Doktor Brodinin məlumatı») adlanır. Oradakı hekayələr sadə hekayətçiliyin adı təcrübəsindən ibarətdir, bu, son beş ildə haqqında tez-tez danışdığım kitabdır. Bu yaxınlarda «*Los ostros*» («Özgələr») adlı filmin kinossenarisini bitirdim. Süjeti mənimdi, ssenarisinə Adolfo Byoy Kesareslə, gənc Argentina rejissoru Uqo Santyaqoyla yazdıq. İndi nahardan sonrakı vaxtımda, adətən, uzunsürən, könlüm istəyən layihəylə məşğul oluram: xoşbəxtliyimdən, artıq üç ildir xüsusi tərcüməçim var, biz birlikdə əsərlərimin on, yaxud on iki cildini ingilis dilinə çeviririk (...)

İndi mən yeni kitab, Dante, Ariosto və orta əsr Skandinaviya süjetləri haqqında bir sıra tamamilə şəxsi – qeyri-elmi – esselər yazıram (...) Ehtiyatımda eşitdiyim, uydurduğum, danışmaq istədiyim çoxlu əhvalat var. İndi «Konqres» adlı uzun hekayəni bitirirəm. Ümidvaram kafkavari sərlövhəsinə baxmayaraq, daha çox Çesterton ruhunda olacaq (...)

Buenos-Ayres, 1970

HEKAYƏLƏR

ÇƏHRAYI KAFEDƏN OLAN ADAM

Deməli, siz rəhmətlik Fransisko Real barədə bilmək istəyirsiniz. Bu, çoxdan baş verib. Onunla öz dairəsində rastlaşmışam – axı o, adətən, Şimalda, Qvadelupa və Bateria göllərinin olduğu yerdə avaralanırdı. Realla cəmi üç dəfə, o da bir gecədə, rastlaşdıq, amma həmin gecəni ömrüm boyu unuda bilmirəm, çünki onda rançoma¹ mənimlə birgə Luxanera yaşamağa gəldi, Rosendo Xuaressə ömürlük Arrojonu tərk elədi. Aydın məsələdir, bu adı haradan biləsiniz, amma Günahkar ləqəbli Rosendo Xuares bizim Santa Rita kəndində dəstəbaşıydı. O, bıçağı əməlli-başlı işlədirdi, Morelə² qulluq eləyən Nikolas Paradesin³ uşaqlarından biriydi. O, kilombalara⁴ gümüş nişanlarla bəzədilmiş yəhərli-yüyenli kəhərində gəlib özünü göstərməyi sevirdi. Kişilər, itlər, qadınlar da ona hörmət eləyirdilər. Hamı bilirdi ki, hesabında iki öldürülmüş adam var. Yağlı saçlı başına ensiz kənarlı hündür şlyapa qoyurdu. Tale Rosendonu, necə deyərlər, əzizləyirdi. Biz, bu şəhərin uşaqları onu çox sevirdik, hətta onun kimi dişlərimizin arasından tüpürürdük. Budur, bircə gecə, əslində, Rosendonun necə olduğunu göstərdi.

Mənə inanın – adamlarla ağzınacan dolu qırmızı təkərli lənətə gəlmiş furqonun həmin qorxunc gecə gəlişilə hər şey itib-batdı. Furqon tez-tez bizim daş döşənməmiş küçələrimizdəki gil yandıрмаq üçün qaralan deşikli sobaların arasında batıb qalırdı. Qara paltarlı iki nəfər dəli kimi gitaranı dinqıldadırdı, qozlarda yayxanmış oğlansa qırmancla ata hürən itləri çırpırdı; ortadasa plaşına bürünmüş

¹ *Ranço* – şəhərdən kənarında yerləşən mülk

² *Morel* – “Qəddar xilaskar” novellasının personajı; sonralar onun soyadını A. Byoy Kesares öz fantastik romanının baş qəhrəmanına qoyub.

³ *Nikolas Parades* (? – 1929) – Buenos-Ayres bıçaqçılarından biri; Borxes onunla tanış olub, bir neçə hekayəsində adını çəkib.

⁴ Fahişəxana (ispan arxaizmi)

dinməz bir adam oturmuşdu. Bu, Kəsiciydi, onu hamı tanıyırdı, o dalışmağa və öldürməyə gedirdi. Gecə Allahın xeyir-duası kimi təzə-tər idi. İki gəlmə arxada, furqonun bükülmüş çadırı üstündə sakitcə uzanmışdı, elə bil, tənhalıq məzhəkə ardınca sürünürdü. Bizi gözləyən bütün hadisələrdən birincisi beləydi, amma bu barədə sonra xəbər tutduq. Yerli oğlanlar artıq çoxdan Xuliyanın salonunda – Qauna yolunun və Maldonado çayının ayrıcındakı iri sink barakda ayaq döyürdülər. Bu salonu çılpaq fənərin saldıği işığa, elə səs-küyə görə də hər kəs uzaqdan seçə bilərdi. İmkanlar geniş olmasa da, Xuliya – çalışqan və lütfkar sahibə musiqiyə rəqs təşkil eləyir, spirtli içkilər verirdi, bütün qızlar da əməlli-başlı, can-başla oynayırdılar. Amma Rosendo Xuarese məxsus olan Luxanera onlarla heç cür müqayisə oluna bilməzdi. O artıq çoxdan ölüb, senyor, bəzən illərlə onun barəsində düşünmürəm, amma onu öz vaxtında görmək lazımydı – təkçə gözləri nəyə desən dəyərdi. Görəndə yuxun ərsə çəkiliirdi.

Kanya¹, milionqa², Rosendonun ruh verən abırsız sözləri və dostluğun ifadəsini görmək istədiyim əlini çiyinə vurmağı – ümumiyyətlə, həddən artıq xoşbəxt idim. Mənə rəqsdə həssas rəfiqə düşmüşdü – hər bir hərəkətimi duyurdu. Tanqo başımıza hər şey gətirirdi – yaxalanımızı da açırdı, kefləndirirdi də, ardınca da aparırdı, təzədən bir-birimizə də qayıtarırdı. Hamı, elə bil, yuxudaymış kimi, rəqsə uyurdu, amma qəfildən mənə elə gəldi, musiqi daha gur səsləndi – bu, yaxına gələn furqondan gitara səsinin qarışmasından idi. Bu zaman dınqıltını gətirən külək kəsdi, mən də təzədən öz bədənimə və rəfiqəmin bədəninə, rəqsin hökmünə tabe oldum. Amma tezliklə qarı bərk-bərk döyüldü, hökmlü səs açmağı əmr elədi. Sonra sakitlik çökdü, taybatay açılan qarının gurultusu eşidildi, budur, artıq o adam içəridədir. Adam öz səsinə oxşayırdı.

Hələ bizim üçün Fransisko Real yox, başdan-ayağa qara paltar geyinmiş, çiyinə açıq-qəhvəyi şərf atılmış ucaboy, möhkəmbədənli oğlan idi. Yadımdadır, sivri almacıqları olan sifətiylə hinduya oxşayırdı. Qarı açılarda

¹ Şəkər çuğundurundan hazırlanmış arağ

² Argentina rəqsi

mənə dəydi. Çəşdim, dərhal da qeyri-iradi sol əlimlə onun yaxasından, sağ əlimləsə jiletimin sol tərəfindəki kəsiyində gizlətdiyim bıçaqdan yapışdım. Amma döyüşüm uzun sürmədi. Gəlmə adam dərhal məni başa saldı ki, o, uşaq-muşaq deyil: bir göz qırpmında əllərini irəli uzadıb məni ayaqlarına dolaşan küçük sayaq qırağa tulla-dı. Mən eləcə, əlimi jiletimin altına salıb, işə yaramayan silahımın dəstəyindən yapışib oturdugum yerdə qaldım. O isə heç nə olmamış kimi yoluna davam elədi. Gedirdi, kənara itələdiyi adamların hamısından ucaydı, elə bil, onların heç birini görmürdü. Əvvəlcə də birincilər – hamısı dalaşqan italyanlar – onun qarşısında yelpik tək kənara çəkildilər. Başlanğıcda beləydi. Sonrakı sıralardasa artıq İngilis hazır dururdu, yabançı onu itələməzdən qabaq qəfildən tiyəylə yastılama vurdu. Həmin zərbəni görməyə dəyərdi, bu vaxt da hamının əli yanına düşdü. Zəlin uzunluğu iyirmi metr olardı, yabançını da, az qala, sıranın arasıyla qovurdular: bu başdan-o başacan vurur, tüpürürdülər. Əvvəlcə təkikləyirdilər, sonra cavab qaytarmadığını görüb, elə bil, məzələnə-məzələnə adicə şapalaqlamağa, şərfə çırpmağa başladılar. Bir də, elə bil, onu Rosendo üçün saxlayırdılar, amma o, yerindən tərpənmirdi, kürəyini barakın arxa divarına söykəyib dinməzcə dururdu. O, tələsə-tələsə siqaretini sümürürdü, sanki, artıq bizə sonra məlum olacaq şeyi görürdü. Qana bulaşmış, elə bil, daşa dönmüş Kəsiçi onun yanına zarafatyana dava dalğasıyla gətirilmişdi. Fitə basılmış, çırpılmış, tüpürülmüş yabançı yalnız qarşısında Rosendonu görəndə danışmağa başladı. Gözlərini ona dikdi, üzünü əliylə silib dedi:

– Mən Fransisko Realam, Şimaldan gəlmişəm. Mən Kəsiçi ləqəbli Fransisko Realam. Məni didişdirən bu dilgirdirlərlə işim yoxdur – mən kişi tapmalıyam. Şayiələr gəzir ki, sizin diyarda cəsur bıçaq döyüşdürən, qanıçən var, camaat onu Günahkar adlandırır. Mən onunla üz-üzə gəlmək, mənə, əlsiz adama cəsur və ustanın nə olduğunu göstərməsini xahiş eləmək istəyirəm.

O, gözlərini Rosendo Xuaresdən çəkmədən belə dedi. İndi sağ əlində, görünür, paltarının qolunda gizlətdiyi iri bıçaq parıldayırdı. Onu qovanlar geri çəkilib ətra-

fına yığışdılar, hamımız tam sükut içində hər ikisinə baxırdıq. Hətta skripkanı cınıldadan kor mulatın sifətində həyəcan donub qaldı. Bu zaman eşidirəm, arxada adamlar hərəkətə gəldilər, görürəm, qapının arasında altı, yaxud yeddi adam – Kəsicinin adamları – var. Ən yaşlısı, görkəmindən kəndliyə oxşayan ağbıqlı, elə bil, aşılanmış dərili olanı yaxına gəldi, qəfildən bu qədər qadın, bu qədər işiq görüb utandı, hörmətlə şlyapasını çıxardı. Əgər oyun təmiz getməsə, davaya girişməyə hazır dayanan digərlərisə ehtiyatla gözləyirdilər.

Rosendoya nolub axı, o həyasız gəlməni niyə vurmur, niyə tapdalamır? O isə rəqibinin üzünə baxmadan hey susurdu. Siqareti, bilmirəm, tüpürdü, yoxsa özü onun dodaqlarının arasından düşdü. Nəhayət, ağzından bir neçə söz çıxardı, amma elə yavaş dedi ki, salonun o başında heç kəs söhbətin nədən getdiyini eşitmədi. Fransisko Real onu cımadır, o da boyun qaçıncıdır. Bu zaman bir oğlan – yabançılardan – fit çaldı. Luxanera hiddətlə ona baxdı, hörüklerini yelləyib qızların, müştərilərin arasından irəli yeridi; o, öz kişisinin yanına gedirdi, əlini onun qoltuğuna atıb, bıçağı çıxardı, ona verib dedi:

– Rosendo, inanıram ki, sən onu tez sakitləşdirərsən.

Tavanın altında pəncərə əvəzinə düz çaya baxan geniş uzun yarıq vardı. Rosendo ikiəlli bıçağı qəbul eləyib gözdən keçirdi, elə bil, tanımadı. Qəfildən qəddini düzəldib geri çəkildi, bıçaq yarıqdan bayıra uçub Maldonado çayında yox oldu. Elə bil, başımdan soyuq su tökdülər.

– Səni doğramaqdan iyirənirəm, – Kəsiçi dedi, Rosendonu vurmaq üçün qolaylandı. Amma Luxanera onu saxladı, əllərini boynuna saldı, üzünə cadugər nəzərlərlə baxıb hiddətlə dedi:

– Onun başını burax, kişi deyil, hamımızı aldadırdı.

Fransisko Real donub-qaldı, tərəddüd elədi, sonrasa onu qucaqladı – elə bil, həmişəlik – musiqçilərə milyon və tanqo çalmaq, bütün qalanlarasa rəqs eləmək əmri verdi. Milonqa səhra yangını kimi barakı bu başından o başınacan bürüdü. Real can-dildən, amma həvəssiz-filan-sız rəqs eləyirdi – axı artıq onu əldə eləmişdi; onlar qapının yanına çatanda qışqırdı:

– Dairəni genişləndirin, daha şən olun, senyorlar, o, yalnız mənimlə rəqs eləyir!

Bunu dedi və onlar, elə bil, tanqodan beyinləri dumanlanıb yanaq-yanağa bayıra çıxdılar.

Utandığımdan hərarətim qalxdı. Bir qızla bir-iki dövrə vurub buraxdım. Mızıldandım ki, boğanaqdır, özümü pis hiss eləyirəm, divanın dibiyə çıxışa doğru yanb-keçməyə başladım. Bu gecə yaxşıdı, amma kimin üçün? Tində qozlasında iki yiyəsiz gitara olan furqon dururdu. Baxımsız furqonun görkəmindən kədərləndim, elə bil, biz özümüz də heç nəyə yaramırıq. Ağılıma heç kəs və heç nə olduğumuz gələndə qəzəb məni bürüdü. Qulağımın ardına taxdığım qərənfilə götürüb gölməçənin içinə tulladım, başqa bir şey barədə fikirləşməmək üçün bir müddət ona baxdım. Artıq sabahkı gündə olmaq istəyirdim, bu gecədən çıxmaq istəyirdim. Bu zaman kimsə dirsəyi ilə məni vurdu, hətta bundan özümü yüngül hiss elədim. Vuran Rosendoydu; o, qəsəbədən tək çıxıb gedirdi.

– Həmişə ayağımın altına soxulursan, əclaf, – o, ötəri məni yamanladı; bilmirəm ürəyini boşaltmaq istəyirdi, yoxsa elə-belə deyirdi. O, lap qaranlığa, Maldonado çayına doğru yönəldi. Bir daha onu görmədim.

***

Mən durub bütün həyatım olana – göz işlədikcə uzanıb gedən sonsuz səmaya, orada, aşağıda tək-tənha çırpınan çaya, torpaq küçəyə gil bişirmək üçün sobalara – baxırdım, fikirləşirdim: görünür, mən zibillikdə, köhnə sümüklərin arasında “balıq gülüylə” birgə bitən həmin o alağ otlarındanam. Bir də ki bu çirkabın içində bizdən, güclülərin qabağında çəkinən naqqallardan başqa nə bitə bilərdi. Boşboğazlarla davakarlar, vəssalam. Dərhal da fikirləşdim: yox, bizimkiləri nə qədər çox əzişdirirlərsə, o qədər dözümlü olmaq lazımdır. Biz çirkabıq? Onda qoy milyonca fırlatsın, içki dumanlandırınsın, küləksə doqquzdon gülünün qoxusunu daşısın. Bu gecə əbəs yerə gözəl idi. Yuxarıda ulduz səpələnib, saya gəlməz, bir-birinin üstündədir – başım fırlanırdı. Özümə təskinlik verməyə çalışırdım, deyirdim, bütün baş verənlərin mənə dəxli yoxdur,

amma Rosendonun qorxaqlığı, yabançının dözülməz cəsarəti qəlbimə bərk toxunmuşdu. Hətta uzundraz ən gözəl qadını bir gecəliyə özüylə apara bildi. Bu gecəliyə və daha çoxlu gecələr üçün, bəlkə də, həmişəlik, çünki Luxaneranın necəliyi ciddi məsələdir. Allah bilir hara yox oldular. Uzağa gedə bilməzdilər. Yəqin, lap yaxınlıqdakı dərəcədə sevişirlər.

Nəhayət, mən qayıdanda hamı heç nə olmamış kimi rəqs eləyirdi.

Nəzərə çarpmadan baraka sivişib kütləyə qarışdım. Sonra gördüm, bizimkilərin çoxu yoxa çıxıb, gəlmələr hələ qalanlarla yanaşı tanqo oynayırlar. Kimsə kimsəyə toxunmur, itələmirdi, amma nəzakəti gözləsələr də, ehtiyatlıydılar. Musiqi, elə bil, mürgüləyirdi, qadınlarsa yabançılarla tənbel-tənbel, həvəssiz fırlanırdılar.

***

Mən hadisə gözləyirdim, amma baş verənlər kimisini gözləmirdim.

Qəfildən eşidirik, bayırda qadın ağlayır, sonrasa artıq tanıdığımız, amma çox sakit, hətta həddən artıq sakit, elə bil, qeybdən gələn səs ona deyir:

– İçəri gir, içəri, qızım, – cavabındasa ağlaşma eşidirik. Bu zaman səsdə qəzəb duyulmağa başladı. – Açı, sənə deyirəm, satqın qız, aç, qancıq! – Bu zaman cırıldayan qapı açıldı, Luxanera təkə içəri girdi. Nəfəsi tənqiyə-tənqiyə girdi, elə bil, onu kimsə qovurdu.

– Onu kiminsə ruhu qovur, – İngilis dedi.

– Yox, dostum, ölü qovur, – Kəsici cavab verdi.

Sifəti, elə bil, kefi sifətiydi. O, içəri girdi, biz də əvvəlki kimi aralanıb yol verdik; səndələyə-səndələyə üç addım atdı – həddən artıq uçaydı – şalban tək yerə yığıldı. Onunla gələnlərdən biri yaralını arxası üstə çevirdi, başının altına şərf bükülüsünü qoydu, bu zaman qana bulaşdı. Gördük ki, uzananın sinəsində yara var; qan qaynayır, qırmızımtıl kəşik də qaralırdı, yarayı qara şərf örtüyündən əvvəlcə bunu sezmədim. Həkimlik eləmək üçün qadınlardan biri möhkəm sarğı və yandırılmış əsgilər gətirdi. Adamın danışmağa təqəti yox idi. Luxanera əllərini

yanına salıb özünü itirmiş halda ölənə baxırdı. Hamı baxışlarıyla bir-birinə sual verir, cavab tapmırdı, bu zaman o, nəhayət, dedi: bəs onlar Kəsicilə çıxan kimi dərhal çölə yollandılar, buradasa, elə bil, göydən bir oğlan düşdü, dəli kimi davaya girişdi, ona bıçaqla bu yaranı vurdu, and içə bilər ki, vuranın kim olduğunu bilmir, amma həmin oğlan Rosendo deyildi. Kim ona inandı ki?

Kişi ayaqlarımızın altında öldü. Fikirləşdim: yox, onun sinəsini deşənin əli yanılmayıb. Amma kişi mətanətliydi. O, yerə yığılan kimi Xuliya mate¹ qaynatdı, mate əldən-ələ keçdi, nəhayət, mənə çatanda adam hələ sağ idi. “Üzümü örtün”, – o, gücdən düşdüyündən astadan dedi. Bircə qüruru qaldı, adamların onun cançəkışməsinə baxmağına dözə bilmirdi. Kimsə onun üzünə hündür təpəli şlyapa qoydu. O, bir dəfə də inildəmədən şlyapanın altında öldü. Sinəsi qalxıb-enməyə apa verəndə adamlar üzünü açmağa cəsarət elədilər. İfadəsi bütün ölümlərinki kimi yorğun idi. O, Şimalda Bateriyadan düz Cənubacan həmin vaxtın ən cəsur kişilərindən biri idi. Onun ölü və səssiz olduğuna inanan kimi daha nifrət eləmədim.

– Sonra ölmək üçün yaşayırıq, – camaatın içindən bir qadın dilləndi, o birisə fikirli-fikirli əlavə elədi:

– Əsl kişiydi, indisə yalnız milçəklərə lazımdır.

Bu zaman yabançılar öz aralarında pıçıldaşdılar, sonra ikisi səs-səsə verib qışqırdı:

– Onu qadın öldürüb!

Kimsə onun düz üzünə çəmkirdi ki, öldürən odur, hamı qadının başına yığışdı. Ehtiyatlanmalı olduğumu unudub ildırım kimi həmin adamın üstünə cumdum. Özüm də çaşdım, adamları da təəccübləndirdim. Hiss elədim ki, hamı da olmasa, çoxları mənə baxır. Ona görə də istehzayla qışqırdım:

– Bir onun əllərinə baxın. Bıçağı ona sancmaq üçün gücü, cəsarəti çatarmı?

Sonra qondarma cəsarətlə əlavə elədim:

– Kimin ağına gələr ki, öz qəsəbəsində qatil olan rəhmətliyi kim olduğu, haradan gəldiyi məlum olmayan bir

¹ Paraqvay çayının (*İerba mate*), eyni zamanda həmin çayın dəmləndiyi qabın adıdır.

adam bizi əyləndirmək, sonra çıxıb getmək üçün öldürmə-sə, o, bizim heç bir hadisə baş verməyən iyənmiş yurdu-muzda ölümlə, özü də çox vəhşicəsinə bir ölümlə rast-laşacaq?

Bu nağıl hamıya ləzzət elədi.

Elə bil, bu məqamda at dımaqlarının taqqılıtısını eşitdik. Polis yaxınlaşırdı. Polislə artıq söz-söhbətə girişməmək üçün hamının öz əsası – kiminin az, kiminin çox – vardı. Buna görə də qərara aldılar ki, ölünün cəsədini çaya atsınlar. Yuxandakı, bıçağın tullandığı uzun yangı xatırlayırsınızmı? Qara paltarlı kişi oradan getdi. Onu çoxlu əl qaldırdı, həmin əllər kişini xırda dəmir pullardan da, iri kağız pullardan da xilas elədi, kimsə üzüyü çıxarmaq üçün barmağını kəsdi. Senyor, onu başqası – daha təmizi öldürəndən sonra kim-səsiz, yazıq mərhumdan onlara mükafat düşdü. Bir güclü təkan – onu coşqun, hər şeyi görmüş sular alıb apardı. Bil-mirəm üzə qalxmasın deyə bağırsaqlarını çıxarmağa vaxt çatdımı – ona baxmamağa çalışırdım. Ağbıqlı kişi məndən gözlərini çəkmirdi. Luxanera qanşıqlıqdan istifadə eləyib qaçdı.

Hakimiyyət nümayəndələri burunlarını zala soxanda hamı yenə rəqs eləyirdi. Kor skripkaçı indi eşitmək müm-kün olmayan xabaneranı¹ xatırladı. Səmada dan yeri sökü-lürdü. Yataqların ətrafındakı nyandubaydan² dirəklər yamac-da tənha gözə dəyirdi, çünki onların arasındakı nazik məf-til dan yerində seçilmirdi.

Sakitcə yaxınlıqda olan rançoma getdim. Qəfildən görürəm – pəncərədə işıq var, işıq dərhal da söndü. Allah haqqı, məni kimin gözlədiyini başa düşdüm, ayaqlarımsa yer tutmurdu. Beləliklə də, Borxes, bax burada, sol əlimin altında, jiletimdə gizlədiyim qısa iti bıçağı çıxardım, yenə də onu nəzərdən keçirdim, bıçaq elə bil, təzə, təmiziydi, bir ləkəsi də yox idi.

¹ *Xabanera* – rəqs növü

² *Nyandubay* – Cənubi Amerikada ağac növü

CƏNUB

1871-ci ildə Buenos-Ayresdə gəmidən enən adam İohannes Dalmann adı daşıyırdı, yevangel¹ kilsəsinin keşişiydi; 1939-cu ildə onun nəvələrindən biri Xuan Dalmann Kordova küçəsindəki bələdiyyə kitabxanasında qulluq eləyir, özünü tamamilə argentinalı sayırdı. Ana tərəfdən onun babası Buenos-Ayresin ətrafında Katrielin² hindularıyla savaşa nizə zərbəsindən həlak olan ikinci xətti tabordan həmin o Fransesko Flores idi; bu bir-birinə bənzəməyən tərəflərdən Xuan Dalmann (ola bilsin, german qanı rol oynadı) romantik əcdadının, yaxud romantik ölümün tərəfini seçdi. Saqqallı adamın dagerrotip³ portretiylə futlyar, köhnə qılınc, xoşbəxtlik və qapalıq, bəzən musiqidə eşidilən, dillərdə dolaşan məlum “Martin Fyerro” şeirləri onun özünəxas, amma nümayişkarənə olmayan kreolizmini⁴ inkişaf etdirmişdi. Dalmann müəyyən məhdudiyətlər hesabına Cənubda Floreslərə məxsus olan malikanəsinin qalıqlarını qoruyub saxladı; onun yaddaşında bir sıra balzam evkaliptləri, bir vaxtlar qıpqırmızı olan çəhrayı şərab evi qaldı. İşləri, bəlkə də, tənbəllik Dalmanni şəhərdə saxlayırdı. Hər yay malikanə sahibi olduğu duyğusuyla, evin öz yerində, vadidə onun intizarını çəkdiyi inamıyla kifayətlənirdi. 1939-cu ilin fevralında Dalmannın başına gözlənilməz hadisə gəldi.

***

İnsan günahlarına etinasız olan tale səhvləri bağışlamır. Həmin gecə Dalmanna Vaylın “Min bir gecə”sinin dağınıq nüsxəsini tapmaq müyəssər oldu; tapıntısını gözdən keçirməyə tələsə-tələsə lifti gözləməyib pilləkənlə yuxarı qaçdı; qaranlıqda alnına nəsə – quş

¹ *Katriel* – Sipriano Katriel – hindu başçısı, 1874-cü ildə həlak olub.

² Köhnə fotosəkil forması

³ Avropadan Cənubi Amerikaya köçənlərin ilk nəslə

idimi, yarasaydımı – dəydi. Qapını açan qadının gözlərində dəhşət gördü; alnına çəkdiyi əli qana batdı. O, açıq qoyulan yenicə rənglənmiş qapının şiş ucuna çarpılmışdı. Dalmann yuxuya gedə bildi, amma hava işıqlaşanda oyandı, həmin andan ətrafında hər şey dözülməz oldu. Qızdırma ona əziyyət verir, “Min bir gecə”nin illüstrasiyalarısa qorxuya qarışırdı. Dalmanna baş çəkən dostları, doğmaları zorən təbəssümlə deyirdilər, yaxşı görünür. Dalmann, cəhənnəmdə olduğunu necə görmədiklərini anlamadan çaşqın halda onlara baxırdı. Səkkiz gün səkkiz əsr qədər uzandı. Bir dəfə axşam onu müalicə eləyən həkim başqasıyla, yenisiylə gəldi, onu Ekvador küçəsindəki müalicəxanaya apardılar, çünki rentgen şəkli çıxarmaq lazımdı. Kirayələdikləri ekipajda Dalmann qət elədi ki, başqa, yad otaqda, axır ki, yuxuya gedə bilər. O, özünü xoşbəxt saydı, dil boğaza qoymadı; çatan kimi onu soyundurdular, başını qırıb çarpayığı yıxdılar, gözləri qaralana, başı gicəllənəcən gözlərinə işıq saldılar, müayinə elədilər və üzünü örtülü adam qoluna iynə vurdu. O, quyuya oxşayan palatada başı sarınmış halda ürəkbulanmasından oyandı, əməliyyatdan sonra gecələr-gündüzlər ərzində başa düşdü ki, həmin vaxtacan yalnız cəhənnəmin kandanndaymış. Buz, ağzında zərrə qədər də olsun, sərinlik duyğusu qoymurdu. Həmin günlərdə Dalmann öz şəxsiyyətinə nifrətlə dolu: özünün cismani ehtiyaclarına, öz alçalmağına, yanağına batan uzanmış tüklərinə nifrət eləyirdi. Dalmann çox ağırlı prosedurlara mətanətlə dözürdü, amma cərrahdan qanınin zəhərlənməsi nəticəsində, az qala, öləcəyini öyrənib, özünə yazığı gəldiyindən ağladı. Cismani əzablar, daim qorxulu gecələri gözləmək ona ölüm kimi kənar şeylər barədə düşünməyə imkan vermirdi. Amma budur, cərrah dedi, sağalır, tezliklə müalicəsini öz malikanəsində davam etdirmək üçün gedə bilər. İnanılmazdır, bununla belə, vəd olunan gün gəlib çatdı.

***

Gerçəklik simmetriyanı, müəyyən anaxronizmi sevir; Dalmann müalicəxanaya kirayələnmiş ekipajda çatdırılmışdı, indi kirayələnmiş ekipaj onu Konstitusiya meyda-

nındakı vağzala aparırdı. Yay bürküsündən sonra payızın ilk sərinliyi onun qızdırmaya və ölümə qalib gəlmiş taleyinin rəmzi kimi görünürdü. Səhər saat yeddidə şəhər hələ gecənin ona bəxş elədiyi köhnə ev görkəmini saxlayırdı; küçələr uzun dəhlizləri, meydanlarsa həyətləri xatırladırdı. Dalmann xoşbəxtlik və yüngül başgicəllənməsi duyub onları tanıyırdı; gözlərinə görünməzdən azacıq əvvəl yaddaşından yolayrıqları, afişa lövhələri, Buenos-Ayresin kobud cizgiləri boy verirdi. Başlanan günün sarı işığında hər şey ona qayıdırdı.

Hamı bilir ki, Cənub, Rivadivia küçəsinin o tərəfindən başlayır. Dalmann təkrar eləməyi sevirdi ki, bu, təkcə söz deyil, küçəni keçib daha qədim, daha etibarlı aləmə düşürsən. Yolüstü yeni tikililərin arasında baxışlarıyla o barmaqıqlı pəncərəni, o qapı çaxçaxını, qapı üzərindəki tacı, girişi, həyəti axtarırdı. Vağzalı hollunda gördü ki, qatarın gəlməyinə hələ yarım saat var. Qəfildən yadına düşdü ki, Brazıl küçəsindəki kafedə (İriqoyenin evinin böyründə), elə bil, təkəbbürlü ilahi kimi özünü sığallamağa icazə verən iri pişik yaşayır. İçəri girdi. Pişik orada uzanıb yatırdı. Dalmann bir fincan qəhvə sifarişi (klinikada bu ləzzətdən məhrum olmuşdu) elədi, tələsmədən qənd saldı, bir qurtum aldı, əlini qara xəzə sürtə-sürtə bu ünsiyyətin nə qədər illüziyalı olduğunu fikirləşdi, axı, elə bil, şüşəylə ayrılıblar, çünki insan zamanda, hadisələr zəncirində, nağılsayağı heyvansa indidə, anın əbədiliyində yaşayır.

Qatar bütün axırıncıdan əvvəlki perron boyu uzandı. Dalmann bir neçə vaqon keçib, demək olar, boşunu seçdi. O, çamadanını yük yerinə qoydu. Qatar tərpənəndə çamadanı açdı, azca tərəddüddən sonra "Min bir gecə"-nin birinci cildini çıxardı. Başına gələn bədbəxtliklərlə bu qədər bağlı olan kitabı özüylə götürmək o bədbəxtliklərin ötüb-keçməsinin, məğlub edilmiş şəxslərə qüvvələrə sevinc dolu, gizli meydan oxumasının əlaməti idi.

Şəhər yolun ətrafında şəhərətraflarına parçalanırdı; bu mənzərə, sonrasa bağlar, bağ evləri Dalmanni mütaləni başlamağa qoymurdu. O oxumağa çalışırdı, amma bir şey çıxmırdı; maqnit dağı, öz xeyirxahını öldürməyə and

içmiş cin, şübhəsiz, sehriydlər, amma bu səhərdən, mövcudluğun özündən sehri deyildilər. Xoşbəxtlik ona fikrini əbəs möcuzələriylə birgə Şəhrizadənin üzərində cəmləşdirməyə imkan vermirdi. Dalmann kitabı örtüb adi həyatına başladı.

Nahar (uzaq tətillərindəki kimi parıltılı metal camlarda ət suyuyla verilən) ona daha bir sakit, minnətdarlıq doğuran ləzzət verdi. Sabah malikanədə oyanacağam, fikirləşdi; özünü eyni zamanda iki adam hiss eləyirdi; biri bu payız günlə, doğma yerlərlə irəliyə doğru gedirdi, digəri əla düşünülmüş həbsxanada ola-ola təhqiramiz incikliklərə dözüdü. Qarşısında suvanmamış, uzunsov, çoxküncü, elə hey yanlarından ötüb-keçən qatara baxan kərpic evlər görünüb yox olurdu, döşənməmiş yollarda atlılar gözə dəyirdi, yarğanlar, nohurlar, sürülər dəyişir, uzun mərmər kimi görünən, işıqsaçan buludlar ötürdü və bütün bunlar haradansa peyda olur, vadinin gözünə görünən yuxuya oxşayırdı. Adlarını xatırlamasa da, əkinlər, ağaclar ona tanış gəlirdi, axı kənd həyatı barədə onun təsəvvürü əsasən həsrətli və ədəbiydi.

O, hərdənbir yuxuya gedirdi, yuxularında qatarın hərəkəti duyulurdu. Günortanın gözqamaşdırıcı bəyaz günəşi sarı axşamüstü günəşinə çevrildi və bir azdan qırmızı rəngə çalacaqdı. Vaqon da Konstitusiya vağzalındakı perrondan yola düşən qatar deyildi: vadiylə zaman qatardan keçib, onu dəyişmişdi. Kölgəsi üfucə uzanıb qatarın böyrüylə qaçır. Torpağın ilkinliyi nə kəndlərlə, nə də insanın mövcudluğunun digər izləriylə pozulurdu. Hər şey nəhəng, bununla belə, eyni zamanda yaxın, müəyyən qədər sirlidi. Ucsuz-bucaqsız ənginliklərdə arabir öküz görmək olardı. Tənhalıq tam, düşməncəsinəydi, Dalmanni belə bir hiss bürüdü ki, o, tək-cə Cənuba yox, həm də keçmişə səyahət eləyir. Onu bu fantastik gümandan nəzarətçi ayırdı, bileti yoxlayıb xəbərdarlıq elədi ki, qatar, adətən, dayandığı stansiyada yox, ondan əvvəlki, Dalmanna çox az tanış olan stansiyada dayanacaq. (Nəzarətçi izahata başladı, bunu Dalmann nə anlamağa, nə axıracan qulaq asmağa səy göstərirdi, çünki hadisələrin mexanizmi onu maraqlandırmırdı.)

Qatar, demək olar, çölün ortasında çətinliklə dayandı. Yolun o biri tərəfində stansiya – perron, anbar, bir də başqa nəsə yerləşirdi. Orada ekipaj-filan yox idi, amma stansiya rəisi güman eləyirdi ki, onu yarım kilometrlikdəki dükanda kirayələmək mümkün olacaq.

***

Dalman bu yolu kiçik macərə kimi qəbul eləmişdi. Günəş artıq batmışdı, yalnız son şəfəqlər, gecə düşməsə də, hələ vadinin susmuş, amma qaynar həyatını işıqlandırır. Dalman yavaş-yavaş gedirdi. O, yorulmaqdan qorxmurdu, sadəcə, gəzinti sevincini uzatmaq istəyirdi. Hər tərəf yonca qoxuyur, o da özünü çox xoşbəxt hiss eləyirdi.

Bir vaxtlar bina al-qırmızı rənglə rənglənmişdi, amma illər onu açıq rəngin xeyrinə yumşaltmışdı. Binanın kasıb memarlığındakı bir şey Dalmanna, deyəsən, qədim “Pol və Virginiya”¹ nəşrindəki qravüranı xatırladırdı. Çəpərə bir neçə at bağlanmışdı. Dalman içəri girib qət elədi ki, dükən sahibini tanıyır, sonra onun müalicəxananın qulluqçularının biriylə oxşarlığından yanıldığını başa düşdü. Dükən sahibi Dalmannın diləyinə qulaq asıb *brıçka*² qoşmağa söz verdi; gününü daha bir duyğuyla zənginləşdirmək, vaxtını keçirmək üçün Dalman elə burada, mey-xanadaca şam eləməyi qərara aldı.

Masaların birinin arxasında Dalmannın əvvəlcə fikir vermədiyi oğlanlar səs-küylə yeyib-ıçırdılar. Döşəmədə piştaxtaya söykənib tərən-mədən, elə bil, ölmüş halda, qoca otururdu. Su daşı, yaxud insan nəsilləri müdrik sözü cilalayan kimi, illər onu yonub düzəltmişdi. Qaraşın, qup-quru qurumuş, xırda cizgili qoca, elə bil, zamandan kənardə, əbədiyyətdəydi. Dalman onun çalmasına, tükü plaşına, uzun köynəyinə, köhlən dərisindən çəkmələrinə ləzzətlə baxır, Şimal, yaxud Entre-Rios camaatıyla belə qauçonu başqa heç yerdə yox, ancaq Cənubda tapmağın mümkün olması barədə mənasız söhbətlərini xatırlayırdı.

¹ J.A.Bernarden de Sen-Pyerin romanı (1787)

² *Briçka* – yüngül, bəzən üstüaçıq araba

Dalman pəncərənin qabağında oturdu. Qaranlıq düzənliyi bürüyürdü, amma onun qoxuları, səs-küyü hələ dəmir millərin arasından içəri soxulurdu. Dükən sahibi ona əvvəl siyənək balığı, sonra qızardılmış ət verdi. Dalman yeməyi qırmızı şərəblə yeyirdi. Ağzında tünd dadı ləz-zətlə duyub tənbel-tənbel zalı nəzərdən keçirirdi.

Dirəkdən kerosin lampası asılmışdı; o biri stolun arxasında üç müştəri var idi: ikisi fermanın naxırçalarına oxşayırdı, qaba, bir qədər monqolsayağı görkəmli üçüncüsü şlyapasını çıxarmadan içirdi. Qəfildən Dalman nəyinsə yüngülcə yanağına dəydiyini hiss elədi. Adi tutqun-yaşıl şüşədən stəkanın böyründə, örtüyün zolaqlarının birinin üstündə çörəyin yumşaq yerindən düzəldilmiş kürəcik vardı. Vəssalam, şüttamam, amma axı onu kimsə atmışdı.

O biri masanın arxasında oturanların, deyəsən, buna dəxli yox idi. Çəşmiş Dalman qət elədi ki, özünü elə göstərsin, guya heç nə baş verməyib, sanki, gerçəklikdən yayınmaq üçün “Min bir gecə” kitabını açdı. Bir neçə dəqiqədən sonra ona başqa bir kürəcik dəydi, bu dəfə naxırçılar gülüşdülər. Dalman öz-özünə dedi, qorxmur, amma lazımcı sağalmayıb, özünü bu şübhəli davaya qarışdırmaq axmaqlıq olardı. O çıxıb getməyə hazırlaşdı, artıq ayağa qalxmışdı; bu zaman dükən sahibi yaxınlaşıb həyəcanlı səsle onu sakitləşdirməyə başladı:

– Senyor Dalman, oğlanlara fikir verməyin görək, bir az çox içiblər.

Bu adamın onu adıyla çağırması Dalman qəribə gəlmədi, amma hiss elədi ki, barışdırıcı sözlər işi yalnız qəlizləşdirdi. Bu məqamacan naxırçaların axmaq hərəkətləri təsadüfi adama, mahiyyətə heç kəsə toxunmuşdu, indisə hörmətsizlik şəxsən ona yönəlmişdi, bundan da qonşuları xəbər tuta bilirdi.

Dalman sahibi itələdi, naxırçılara sarı dönüb soruşdu ki, onlara nə lazımdır.

Qıyıq çaş gözlü oğlan səndələyə-səndələyə ayağa qalxdı. O, Dalmanın iki addımlığında dayanıb, elə bil, səsini eşitməyəcəklərindən qorxa-qorxa ucadan söyüş yağdırırdı. Oğlan əslində olduğundan daha sərxoş görünmək istəyirdi, bunda da qəddarlıq, kinayə gizlənirdi. O,

söyüş və təhqir yağdırmağına ara vermədən uzun bıçağını yuxarı atdı, baxışlarıyla izləyib havada tutdu, Dalmanni davaya səslədi. Sahib titrək səslə işə qarışdı ki, Dalmann silahlı deyil. Bu məqamda gözlənilməz bir şey baş verdi. Küncdə donub-qalmış, Dalmanna Cənubun (onun Cənubunun) rəmzi kimi görünən qoca qauço onun ayaqlarının altına xəncər atdı. Elə bil, Dalmannın çağırışı qəbul eləməyini Cənubun özü qərara aldı. O, xəncəri götürmək üçün əyilib iki şeyi başa düşdü. Birincisi, bu, demək olar, qeyri-iradi hərəkət onu vuruşmağa məcbur eləyir. İkincisi, bacarıqsız əlində silah onun müdafiəsinə yox, qatilinin bəraətinə xidmət eləyəcək. Çox-çox əvvəllər bütün cavanlar kimi bıçaqla əylənirdi, amma biliyi, zərbəni aşağıdan yuxarıya vurmalı, bıçağın tiyəsinə içəriyə tutmalı olduğundan uzağa getmirdi. Müalicəxanada başıma belə bir şeyin gəlməsinə imkan verməzdilər, o fikirləşdi.

– Həyəətə çıxacaq, – oğlan dedi.

Çıxdılar, Dalmann ümitsiz idi, amma qorxu da duymurdu. O, kandan adlayanda fikirləşdi ki, açıq səma altında, bir göz qırpımında bıçaq davasında ölmək ondan ötrü qurtuluş, xoşbəxlik, o birinci gecə müalicəxanada ona iynə sancdıqları kimi, bayram olardı. Hiss elədi ki, əgər onda özünə ölüm seçməli, yaxud uydurmalı olsaydı, məhz beləsini seçər, ya da uydurardı.

Dalmann çətin ki istifadə eləyə biləcəyi bıçağı bərk-bərk sıxıb vadiyə çıxır.

XUAN MURANYA

İllərlə təkrarlamaqdan yorulmurdu ki, Buenos-Ayresin Palermo adlı rayonunda böyümüşəm. Boynuma alıram, bu, adicə ədəbi qürrələnməydi; əslində, bağı, atamın, əcdadların kitabları olan evdə uzun barmaqliqların dəmir milləri arxasında böyümüşəm. Bıçaqlar və gitaralar Palermosu (məni inandırirdilər) hər hansı pivəxanada sığınacaq tapmışdı, 1930-cu ildə qonşumuz, şəhərətrafinin vurğunu, nəğməkarı Evaristo Karryeqo haqqında əsər yazmışdım. Az sonra təsadüf məni Emilio Trapaniyə rast gətirdi. Qatarla Morona gedirdim; pəncərənin qabağında oturmuş Trapani məni adımla səslədi. Onu dərhal tanımadım; Temza küçəsindəki məktəbin partası arxasında oturmağımızdan on illər keçmişdi. Yəqin, Roberto Qodel onu xatırlayır.

Heç vaxt xüsusi yaxın olmamışdıq. Zaman, qarşılıqlı etinasızlıq bizi daha da ayırmışdı. Yadımdadır, o, məni ovaxtkı “lumfardo”nun¹ əlifbasından agah eləyirdi. Yaddaşından lazımsız faktları çıxarmağa çalışdığın, sinif yoldaşının mahiyyətə təkcə özündə adını saxlayıb, öldüyü bayağı, candərdi söhbətlərdən biri başlandı. Gözlənilmədən Trapani dilləndi:

– Mənə Karryeqo haqqında kitabını oxumağa veriblər. Orada elə hey başkəsənlər zamanı haqqında danışırsan. Sən başkəsənlər barədə haradan bilirsən, Borxes?

O, mənə sadələvh heyrətlə baxırdı.

– Sənədləri araşdırmışam.

Sözümü kəsdi:

– Sənədlər – sözlərdir. Sənəd mənə gərək deyil. Mən həmin adamların özünü tanıyıram. – Bir dəqiqəliyə susub, elə bil, sirr açımış kimi əlavə elədi:

– Mən Xuan Muranyanın baldızının oğluyam.

Doxsanıncı illərin bıçaqçılarında Muranya ən məşhurydu. Trapani izah elədi:

¹ *Lumfardo* – Argentina rəqs növü

– Xalam Florentina onun arvadıydı. Bu, səni maraqlandıra bilər.

Bəzi yerlərdə aydın duyulan ritorik pafos, bəzi həddən artıq uzun ifadələr belə bir fikir yaradırdı ki, o, öz əhvalatını birinci dəfə deyil ki danışır.

***

Bacısının öz həyatını Xuan Muranyayla bağlaması anasının heç vaxt xoşuna gəlməmişdi: o, qadından ötrü həmişəlik qaba heyvan olaraq qaldı, Florentina xaladan ötrüsə hərəkət adamıydı. Onun ölümü haqqında müxtəlif şayiələr gəzirdi. Bəziləri iddia eləyirdilər ki, ölümcül sərxoş halda Koronel küçəsinin tinində kolyaskasından yıxılıb, başı daşa dəyib. Bir də danışdırlar ki, onu polis axtardığından Uruqvaya qaçmışdı. Heç vaxt yeznəsinin dərđini çəkməyən anam mənə bir şey söyləməirdi. Mənsə hələ balacaydım, onu xatırlamırdım.

Yüzdəyüz yubiley ili Rassel döngəsində, uzun, dar mülkdə yaşayırdıq. Adətən, açarla bağlanan arxa qapı Müqəddəs Salvador küçəsinə çıxarırdı. Onda artıq yaşlanmış, qəribəlikləri olan xalam yuxarıdakı otaqda sığınacaq tapmışdı. Anıq, irisümüklü – yoxsa mənə belə gəlirdi – qadın çox ucaboyluydu, çox vaxt susurdu. O, təmiz havaya tab gətirməyib evdən çıxmırdı, yanına kiminsə gəlməyini xoşlamırdı. Dəfələrlə masadan necə yemək götürüb gizlətdiyini sezmışdim. Məhəllədə danışdırlar ki, Muranyanın ölümündən, yaxud yox olmasından sonra ağılı bir qədər itirib. Onu həmişə qara paltarla xatırlayıram. Bir də öz-özünü danışmaq vərdişi var idi.

Mülk senyor Luçessi adlı bir nəfərə, Barrakas rayonundakı bərbərxananın sahibinə məxsus idi. Anam evdə tikişlə məşğul olurdu, amma işlərimiz yaxşı deyildi. Heç nəyi başa düşmədən “məhkəmə çağırışı”, “əmlakın siyahıya alınması”, “borcu ödəməyə görə çıxarmaq” kimi pıçıltıyla söylənən sözlər eşidirdim. Anam ümitsizliyə qapılmışdı, xalamsa inadla təkrar eləyirdi: “Xuan imkan verməz ki, hansısa bir qrinqo¹ bizi küçəyə atsın”. Hər dəfə

¹ *Qrinqo* – dələduz, qəddar, insafsız adam

– artıq bunu əzbərdən bilirdik – ərinin cəsurluğuna şübhə eləməyi özünə rəva görən Cənub məhəlləsindən bir həyasızın başına nə gəldiyini danışırdı. Muranya bunu eşidib vaxtına heyfi gəlmədən şəhərin o biri başına getdi, həyasız axtarıb tapdı, bıçaq zərbəsiylə işini bitirdi, meyitini də Riauçeloya atdı. Əslində, belə əhvalat olmuşdumu, bilmirəm; əsas odur ki həmin əhvalatı danışır, ona inanırdılar.

Yuxuya gedib artıq özümü Serrana küçəsində açıq havada gecələyən yurdsuz, dilənçi, yaxud şaftalı daşıyan görürdüm. Axırıncı, hətta xoşuma gəlirdi, çünki məktəb məşğələsindən azad eləyirdi.

Narahatlığımızın nə qədər sürdüyü yadımda deyil. Rəhmətlik atam bir dəfə yanımda dedi ki, vaxt var-dövlət kimi sentavoya, yaxud pesoya¹ bölünmür; bütün pesolar eynidir, hər hansı gün, üstəlik, hər hansı saat başqa cürdür. Çətin ki onda nəyi nəzərdə tutduğunu anlayaydım, amma sözləri yaddaşıma həkk olundu.

***

Bir dəfə gecə axırı qorxunc olan yuxu gördüm. Yuxuma Xuan dayı girdi. Onu görməmişdim, amma xəyalımda enlikürək, hindu qanı qarışığı olan, seyrəkbiqli, pırtlaşıq qarasaçlı təsəvvür eləyirdim. Biz karxanaların, ot-əncərin arasıyla Cənuba gedirdik, amma ot-əncər də, karxana da Temza küçəsindəydi. Günəş yuxarı qalxmışdı. Xuan dayı qara paltardaydı. O, uçurumun üzərindəki bir körpünün yanında dayandı. Əlini pencəyinin altında tuturdu, amma elə bil, silahı çıxarmır, əksinə, gizlədirdi. O, kədərli səsle dedi: “Nə qədər dəyişmişəm”. Əlini çıxardı, mən çalağan caynaqlarını gördüm. Qaranlıqda qışqırıb ayıldım.

Səhəri anam mənə onu Luçessinin yanına aparmağı əmr elədi. Bilirdim ki, möhlət istəməyə gedir, yəqin, mənə özüylə ona görə aparır ki, ev sahibi onun kimsəsizliyini görsün. Bacısına bir söz demədi: o, alçalmağına heç cür imkan verməzdi. Əvvəllər Barrakasda olmamışdım, mənə elə gəlirdi, ora daha tünlükdür, dükanlar daha çox baxımsız, yerlər daha azdır. Tini burulub axtardığımız evin

¹ Xırda və iri Argentina pul vahidləri

yanında polis və camaatı gördük. Yerlilərdən biri dəstədən-dəstəyə keçib danışdı ki, gecə saat üçdə qapının döyülməsindən oyanıb; qapının necə açıldığını, kiminsə içəri girdiyini eşidib. Qapı açıq qalıb, səhər yançılpaq Luçessini dəhlizdə yıxılmış vəziyyətdə tapıblar. Onu bıçaqla deşik-deşik eləmişdilər. O, tək yaşayırdı, günahkarları tapmadılar. Evdən heç nə yoxa çıxmamışdı. Kimsə xatırladı ki, axır vaxtlar, öldürülən adam, demək olar, tamam kor olmuşdu. O biri əmin halda dedi: “Görünür, vaxtı çatıbmiş”. Sözlər, deyiliş tərzı mənə təsir elədi; illər ötdükcə əmin oldum ki, belə vaxtlarda həmişə bu cür kəşflər eləyən şuluqçu tapılır.

Tabutun yanında yığışanlar bizə qəhvə təklif elədilər, fincanı aldım. Tabutda mərhum əvəzinə mum kukla vardı. Bunu anama dedim; oradakılardan biri gülümsünüb izah elədi ki, həmin qara paltarlı kukla senyor Luçessidir. Heyrətlənib baxmaq üçün ayağa qalxdım. Anam əlimdən dartmalı oldu.

***

Uzun aylar ətrafımızdakıların hamısı başqa bir şey barədə danışmırdı. Həmin vaxtlar qətl nadir hallarda baş verirdi: Molenanın, Kampananın və Silyeteronun məsələsi üzündən nə qədər səs-küy qalxdığını yadına sal. Buenos-Ayresdə halını pozmayan yeganə adam Florentina xalaydı. O, qocafəndi inadkarlıqla təkrar eləyirdi:

– Sizə deyirdim ki, Xuan hər hansı qırıncuya bizi bayıra atmağa imkan verməz.

Bir dəfə səhər bərk yağış yağdı. Məktəbə gedə bilmədim, evdə vumuxurdum. Xalam əlləri qoynunda oturmuşdu; elə bil, burada yox idi. Balaca otaq nəm qoxuyurdu. Bir küncdə başına don atılmış yaylı çarpayı, o birində paltar üçün taxta sandıq dururdu. Ağardılmış divardan Məryəm ananın təsviri olan ucuz litoqrafiya asılmışdı.

Xalam gözlərini qaldırmadın dilləndi:

– Niyə gəldiyini bilirəm. Səni anan göndərib. Xuanın bizi necə xilas elədiyi hələ də ona çatmır.

– Xuan? – mən özümü itirdim. – Xuan on il qabaq ölüb.

– Xuan buradadır, – o, etiraz elədi. – Onu görmək istəyirsən?

O, masanın siyirməsini çəkib bıçağını götürdü. Sonra artıq yumşalmış səslə əlavə elədi.

– Bax, budur. Bilirdim, məni tərk eləməz. Dünyada ikinci belə bir adam olmayıb. O, qırnqoya nəfəsini dərməyə də imkan vermədi.

Hər şeyi yalnız indi başa düşdüm. Luçessini bu miskin, ağılı itirmiş qadın öldürmüşdü. Nifrətdən, ağılsızlıqdan, bəlkə də, sevgidən – kim bilir? – dal qapıdan çıxmış, gecə qaranlığında küçəni adlamışdı, nəhayət, axtardığı evi tapıb, bax, bu sümükləri çıxmış əlləriylə bıçağı yortmuşdu. Bıçaq onun hələ də səcdə elədiyi ölmüş Muran-yaydı.

İndiyəcən bilmirəm xalam ürəyini anama açdı, ya yox. Biz oradan çıxarılandan azca əvvəl o öldü.

***

Trapani burada hekayəsini bitirdi. Bir daha görüşmədik. Öz ərini – pələngini – ondan qalmış əşyayla, onun qəddarlıq alətiylə dolaşmaq salan bu dul qadının əhvaltında bir rəmz görürəm. Xuan Muranya adlı adam bir vaxtlar mənim uşaqlığımın küçəsindən keçib, o, hər bir kəsin bilməli olduqlarını öyrənib, axırda da sonradan bıçağa çevrilmək üçün ölümün dadını duyub, bu gün bıçaq barədə xatirələrdə, sabahsa kimsənin qaça bilməyəcəyi unudulmadadır.

ROSENDO XUARESİN ƏHVALATI

*Susanna Bombala*¹

Axşam saat on biriydi. Bolivar və Venesuela küçələrinin kəsişməsindəki indi bar olan meyxanaya girdim. Küncdən məni bir nəfər səslədi. Onun çağırış tərzində hökmlü nəsə vardı, hər halda, dərhal tabe oldum. Masalardan birinin arxasında oturmuşdu, mən də nədənsə qət elədim ki, çoxdan buradadır, boş qədəhlə üzbəüz idi. O, ortaboyluydu, adi sənətkara, yaxud əvvəlki vaxtların kəndlisinə oxşayırdı. Seyrək bığları bir qədər ağarmışdı. Bütün paytaxt sakinləri kimi etibar eləmədiyindən şərfini açmamışdı. Məni içməyə dəvət elədi. Oturdum, söhbətə girişdik. Bu, otuzuncu illərdə baş vermişdi. Adam dedi:

– Siz mənim bərəmdə yalnız eşitmisiniz, amma sizi tanıyıram axı, senyor – mən Rosendo Xuaresəm. Rəhmətlik Paredes sizə mənim bərəmdə danışmışdı. Qocanın öz qəribəlikləri vardı; o, adamlara, aldatmaq üçün yox, əyləndirmək üçün yalan danışmağı sevirdi. İndi ikimiz də bیکar olduğumuzdan, əslində, həmin gecə nə baş verdiyini danışacağam. Kəsici öldürülən gecə. Senyor, siz bunu qiymətləndirmək vəziyyətində olmadığımı hekayənizdə təsvir eləmişiniz, amma istəyirəm ki, təkəcə yalanı yox, həqiqəti də biləsiniz.

O, elə bil, yadına sala-sala susdu, sonra davam elədi:

– Elə şeylər olur, illər ötəndə anlaşırsan. Həmin gecə baş verən hadisə çoxdan başlamışdı. Mən Maldonado məhəlləsində, Florestodan o tərəfdə böyümüşəm. Ora yaramaz yer idi, xoşbəxtlikdən, indi təmizləyiblər. Həmişə hesab eləmişəm ki, tərəqqinin qabağını almaq olmaz. Doğulduğun yerisə seçmirsən. Beləcə, heç vaxt atamın adını öyrənmək mənə müyəssər olmadı. Anam, Klemen-

¹ *Susanna Bombal* – Borxesin tanışlarından biri

tina Xuares, ləyaqətli qadın, ütü çəkməklə çörəkpuclu qazanırdı. Mənə elə gəlir, o, Entre-Riosdan, ya da şərq-dəniydi, hər halda, Konsepsyon del-Uruqvay şəhərindəki qohumları barədə xatırladırdı. Mən ot kimi böyümüşdüm. Dəyənəklə döyüşməyi öyrənmişdim. Onda hələ futbol xoşumuza gəlmirdi, onu ingilis uydurması hesab elə-yirdik.

Bir dəfə axşam meyxanada Qarmendia adlı oğlan mənə sataşdı. Cavab vermədim, amma o, sərxoş idi, əl çəkmirdi. Bayıra çıxdıq; artıq səkidən yarıaçıq qarıya qışçırdı:

– Dayanın, indi qayıdıram!

Bıçağım üstümdəydi; çeşmənin qırağıyla yavaş-yavaş, gözümüzü bir-birimizdən çəkmədən gəldirdik. Qarmendia məndən bir neçə yaş böyük idi; bir neçə dəfə dalaşmışdıq, hiss elədim ki, məni bıçaqlamaq istəyir. Mən cığırın sağ, o, sol tərəfiylə gəldirdik. Qarmendia zibil yığınınna ilişdi. Səndələyən kimi fikirləşmədən üstünə atıldım. Sifətini dağıtdım, tutaşdıq; belə məqamlarda nə istəsən baş verə bilər; axırda bıçaqla ona həlledici zərbə endirdim. Yalnız sonra hiss elədim: o da məni yaralayıb, yüngülcə cızıb. Həmin gecə başa düşdüm, adam öldürmək çətin deyil, üstəlik, bunun necə baş verdiyini öyrəndim. Çeşmə çox aşağıdaydı; vaxt itirməmək üçün öldürüləni kərpic sobanın arxasında gizlətdim. Axmaqlığım üzündən onun həmişə taxdığı üzüyü götürdüm. Barmağıma taxıb şlyapamı gözümün üstünə endirdim, meyxnaya qayıtdım. Asta-asta içəri girib dedim:

– Görünür, elə mən qayıtmışam.

Bir stəkan araç sifariş elədim, mənə gərək idi. Kimsə diqqətimi qan ləkəsinə cəlb elədi.

***

Bütün gecəni qatılma çarpayıda çevrikdim, səhərə-cən yuxuya getmədim. Qulluğa çağırılarda ardımca iki polis gəldi. Rəhmətlik yazıq anam hönkür-hönkür ağladı. Onlar məni cani kimi dartıb apardılar. İki gün-iki gecə təkadamlıq kamerada yatmalı oldum. Luis İraladan, sadıq dostumdan başqa heç kəs baş çəkməyə gəlmədi, amma

ona da icazə vermədilər. Bir dəfə səhər polis inspektoru məni gətirməyi tapşırırdı. O, stulda yayxanıb oturmuşdu, üzümə baxmadan soruşdu:

– Deməli, Qarmendiani o dünyaya sən göndərmisən?

– Əgər belə deyirsinizsə... – cavab verdim.

– Mənə “senyor” demək lazımdır. İmtina eləməyin, yaxud inad göstərməyin mənası yoxdur. Bu da şahidlərin ifadələri, sənin evində tapılmış üzük. Dərhal etirafını imzala.

O, qələmi mürəkkəbə batırıb mənə uzatdı.

– İmkan verin fikirləşim, senyor inspektor, – ağılıma xahiş gəldi.

– Təkadamlıq kamerada yaxşı-yaxşı fikirləşmək üçün sənə iyirmi dörd saat vaxt verirəm. Səni tələsdirməyəcəyəm də. Əgər ağılı başına gəlsə, özünü Las-Eras küçəsində görəcəksən.

Məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşmədiyimi təsəvvür eləmək çətin deyil.

– Əgər razı olsan, cəmi bir neçə gün oturacaqsan. Sonra səni buraxacaqlar, don Nikolas Paredes mənə söz verdi ki, işini yoluna qoyacaq.

***

Bir gün doqquz gün oldu. Axırda mənimlə razılaşdılar.

Onların istədiyini imzaladım, gözətçilərdən biri də məni Kabrera küçəsinə apardı.

At bağlanan dirəyin yanında atlar vardı, qapının ağzında içəridə ümumxanadakından çox adam yığılmışdı. Bu, komitəymiş. Məni içən don Nikolas, nəhayət, məni qəbul elədi. Təmkinlə aydınlaşdırırdı ki, seçkilərə hazırlığın getdiyi Morona göndərəcək. O, məni senyor Laferreri yanına sınağa yollayırdı. Eşitdiyimə görə, məktubu qocalar evi və yaramazlıqlar barədə oxucular üçün maraqlı olmayan mövzularda şeir qoşan qara paltarlı oğlan yazırdı. Ona minnətdarlıq eləyib çıxdım. Gözətçi artıq yoxa çıxmışdı.

Hər şey yaxşı oldu. Öncəgörmə neyləyəcəyindən xəbər verir. Qarmendianın əvvəl əzab verən ölümü indi

yolumu açırdı. Əlbəttə, hakimiyyətdəkilər məni əllərində saxlayırdılar. Əgər partiyaya xidmət eləməsəydim, həbs-xanaya salardılar, amma var gücüm ilə çalışırdım, mənə də inanırdılar.

Senyor Laferrer xəbərdarlıq elədi ki, özümü lazım olduğu kimi aparım, onun cangüdəni olacağam. Məndən gözlədikləri işi görürdüm. Moronda, sonralar məhəllədə rəhbərliyin hörmətini qazandım. Polislə partiya mənə cəsur şöhrəti yaratdılar; paytaxtın və əyalətin seçki meydanlarında vacib rol oynayırdım. Əvvəllər seçkilər uzun sümürdü. Senyor, sizi qanlı hadisələrlə yormağ istəmirəm. Hələ də öz Alemlərindən yapışıb duran radikallara heç vaxt dözə bilməmişəm. Mənə hamı hörmət göstərirdi. Luxanera adlı qadın, əla sarı, gözəl görkəmli at əldə elədim. İllər ötdükcə vaxtilə hər iki qauçodan birinin elədiyi kimi, özümü Moreyraya oxşadırdım. Kartla, yovşan içkisiylə əylənirdim.

Biz qocalar ağzımızı açdıqımı, saxlamaq olmur, amma danışmaq istədiyim əhvalata yaxınlaşırım. Bilmirəm, artıq Luis İralanın adını çəkmişəm. Belə dost az olur. O artıq yaşlaşmışdı, amma heç bir işdən qorxmurdu, məni də sevirdi. Həm də ömründə heç bir komitəylə işi olmamışdı. Çörəkpulunu xarrat peşəsiylə qazanırdı. Heç kəsə yaxın getmirdi, kimsəyə də özünə yaxınlaşmağa imkan vermirdi. Bir dəfə səhər yanıma gəlib dedi:

– Gəldim sənə deyim ki, Kasilda məni atdı. Onu Rufino Agilera aparıb getdi.

Həmin tiplə artıq Moronda üz-üzə gəlmişdim. Cavab verdim:

– Onu tanıyıram ki! Agileralar ailəsinin ən pisi deyil.

– Ən pisi olsa da, olmasa da, o, mənimlə qarşılaşmalıdır.

Fikirləşib dedim:

– Heç kəs sənə əlindən heç nə almayıb. Əgər Kasilda səni atıbsa, deməli, Rufinonu sevir, səni isə sevmir.

– Bəs camaat nə deyər? Mən qorxağam, nəyəm?

– Sənə məsləhətim budur: adamların nə deyəcəkləri üzündən artıq səni sevməyən qadından ötrü bu əhvalata baş qoşmağa dəyməz.

– Mənim onunla işim yoxdur. Qadın haqqında beş dəqiqədən artıq fikirləşən kişi – kişi yox, cındır. Kasildanın qəlbi yoxdur. Birgə olduğumuz axırıncı gecə dedi ki, qocalırsan.

– O, həqiqəti deyib.

– Həqiqət yara vurur. İndi mənə lazım olan yeganə adam Rufinodur.

– Özün bilərsən. Onu Merlodakı seçkilər vaxtı işdə görmüşəm. Cəsarətli adamdır.

– Fikirləşirsən qorxuram?

– Bilirəm, qorxmursan, amma yaxşı-yaxşı fikirləş. İki-sindən biri olacaq: ya onu öldürüb həbsxanaya düşəcəksən, ya da o, səni öldürəcək, qəbiristanlığa yollanacaqsan.

– Elə bu? Bəs mənim yerimdə olsaydın, sən neylərdin?

– Bilmirəm, amma mən ömək ola bilmərəm. Həbsxanadan yaxa qurtarmaq üçün komitədə oyuncaq oldum.

– Mən heç bir komitədə oyuncaq olmayacağam, haqq-hesabımı çəkməliyəm.

– Deməli, kimliyi məlum olmayan adam, artıq sevmədiyin qadın üzündən sakitliyinlə risk eləyəcəksən?

O daha qulaq asmadı, çıxıb getdi. Səhəri gün məlum oldu ki, mağazada Rufinoya sataşılıb, Rufino da onu öldürüb.

O, ölümə gedirdi, onu da şərəflə, təkbətək öldürüblər. Dostyana məsləhət vermişdim, amma özümü günahkar hesab eləyirdim.

***

Dəfndən bir neçə gün sonra xoruz döyüşünə getdim. O döyüşlər heç vaxt xüsusi xoşuma gəlməmişdi, amma həmin bazar günü, sadəcə, boğulurdum. O quşların yanından keçəndə onların partlamasını arzuladım.

Haqqında danışdığım gecə, daha doğrusu, hekayəmin bitdiyi gecə dostlarımla Parada küçəsindəki rəqsə getməyi sözləşdik. Neçə illər ötüb, mənə rəfiqəmin güllü paltarını indi də xatırlayıram. Açıq havada şənələnirdik, səs-küylü sərxoşlarsız da ötüşmədi; amma hər şeyin Allahın əmriylə getməsinin qayğısına qaldım. Yabancılar

peyda olanda saat on iki deyildi. Kəsici adlanan, elə həmin gecə xaincəsinə öldürülən biri hamıya içki sifariş elədi. O, fürsətdən istifadə eləyib hamımızın xəmirinin eyni olduğunu göstərmək istəyirdi. Amma nəşə niyyəti vardı: yaxın gəlib məni tərifləməyə başladı. Dedi, Şimaldandır, haqqımdakı şayiələr ora gedib çatıb. Onun danışığına mane olmurdum, amma xoşagəlməz bir şey hiss eləməyə başladım. O, bəlkə də, özünü cəsarətləndirmək üçün aravermədən meyvə arağı içirdi, axırda da məni döyüşə çağırırdı. Elə bu zaman da kimsənin anlamaq istəmədiyi hadisə baş verdi. Bu təsadüfi şuluqçuda özümü güzgüdəki kimi görüb utandım. Qorxu duymurdum; əgər qorxsaydım, yəqin, davaya girərdim. Heç nə olmamış kimi yerimdən tərpənmədim. O daha da yaxına gəlib qışqırırdı ki, hamı eşitsin:

– Bax, görünür ki, qorxaqsan!

– Qoy belə olsun, – dedim. – Mən qorxaq kimi tanınmaqdan çəkinmirəm. Əgər xoşuna gəlirsə, əlavə eləyə bilərsən ki, anamı təhqir, məni rüsvay eləyibsən. Hə, nədir, rahat oldun?

Luxanera bıçağı, adətən, saxladığım yerdən, jiletimin cibindən çıxardı, hiddətlə əlimə verib dedi:

– Rosendo, mənə, bu, sənə lazım olacaq.

Mən bıçağı atıb tələsmədən aralandım. Adamlar heyrət içində yol verdilər. Onların nə fikirləşdikləri vecimə deyildi.

Bu həyata son qoymaq üçün Şərq Respublikasına qaçdım, orada yükçü işlədim. Qayıdandan sonra burada yerləşdim. San-Telmo həmişə sakit məhəllə olub.

LƏYAQƏTSİZ

Şəhər barədə təsəvvürümüz həmişə bir qədər anaxronikdir¹: kafe bara çevrilməyə macal tapıb, tağının altından iç həyətlərə, köşklərə baxmaq mümkün olan girişsə o başındakı liftiylə çirkli dəhlizə çevrilib. Beləcə, bir neçə il hesab eləyirdim, Talkayano küçəsinin müəyyən yerində mənə “Buenos-Ayres” kitab dükanı gözləyir, amma bir dəfə səhər əmin oldum ki, onu əntiqfuruş dükanı əvəz eləyib, əvvəlki sahibi don Santyaqo Fişbeynsə ölüb. O, həddən artıq kök idi... Sifət cizgilərindən çox, onunla uzun-uzadı söhbətlərimiz yadımdadır. Yetkin, kamil insan olan Fişbeynin yəhudini bir ölkəyə, bir ənənəyə bağlı, indi onu zənginləşdirən, mürəkkəblik və ziddiyyətlərdən məhrum insana çevirən sionizmi lənətləmək xasiyyəti vardı. O, mənə dedi ki, Barux Spinozanın əsərlərinin mütaliəsini çətinləşdirən, fantastik nəzəriyyəyə xəstəhal ciddiyyət verən bütöv, Evklid terminologiyasından uzaq, yetərinə tam nəşri hazırlanır. Rozenrotun “Yarıaçıq kabbala”sının maraqlı nüsxəsini mənə göstərmişdi, amma satmaq istəməmişdi, bununla belə, kitabxanamdakı Ginzburq və Ueytin bəzi kitablarında onun dükanının möhürü var.

Bir dəfə axşam ikilikdə oturmuşduq, o, mənə həyatından bir epizod danışdı ki, indi həmin epizodu nəql etmək olar. Yalnız bəzi təfərrüatları dəyişdirirəm.

***

“Mən sizə heç kəsin bilmədiyi bir əhvalat danışmaq istəyirəm. Nə arvadım Ana, nə ən yaxın dostlarımdan kimsə o əhvalatı bilir. Əhvalat o qədər çoxdan baş verib ki, elə bil, mənim başıma gəlməyib. Birdən bu əhvalat sizə, şübhəsiz, xəncərsiz ötürməyən hekayə üçün yarayar. Bilmirəm, sizə nə vaxtsa Entre-Rios əyalətindən olduğumu demişəm-mi. Deyə bilmərəm ki, biz yəhudi-qauçolardıq, qauço

¹ *Anaxronik* – zamanın tələbinə uyğun olmayan

yəhudilər, ümumiyyətlə, olmur. Biz alverçi və fermerlərdik. Mən, demək olar, yaddaşımda qalmayan Urdinarraində doğulmuşam; valideynlərim dükan almaq üçün Buenos-Ayresə köçəndə lap uşaq idim. Yaxınlığımızda Maldonado məhəlləsi yerləşirdi, ondan o tərəfdə düzənlik uzanırdı.

Karleyl bir vaxt yazırdı, adamlar, qəhrəmanlar olmadan yaşaya bilməzlər. Qrossonun tarix kursu mənə San-Martin kultunu təklif eləyirdi, amma onda yalnız bir vaxtlar Çilidə döyüşmüş, indisə tunc abidə və meydan adı olan hərbcini görürdüm. Təsadüf məni tamam başqa cür qəhrəmanla – ikimizin də bədbəxtliyimizdən, Fransisko Ferrariylə üz-üzə gətirdi. Ola bilsin, bu adı ilk dəfə eşidirsiniz.

Məhəlləmiz Korrales və Baxo kimi şübhəli şöhrətə malik olmasa da, burada da hər meyxananın öz daimi müştəriləri vardı. Zəfər və Temza küçələrinin tinindəki meyxana Ferrarinin sevdiyi yerdə. Məni onun tərəfdarlarından eləyən hadisə də elə orada baş verdi. Dördüdəbir çay almaq istəyirdim. Gursaçlı və bıçlı bir adam içəri girib ardıc arağı sifariş elədi. Ferrari yumşaqca ondan soruşdu:

– De görüm, srağagün axşam Xuliananın evindəki rəqsdə səninlə rastlaşmışıq? Sən haralısan?

– San-Kristobaldan, – həmin adam cavab verdi.

– Sənə bir məsləhətim var, – Ferrari səmimiyyətlə davam elədi, – daha bura gəlmə. Burada başıpozuq adamlar var, yoxsa başına xoşagəlməz iş gətirərlər.

Həmin san-kristoballı adam da öz bıçıyla birgə rədd olub getdi. Ola bilsin, o, Ferraridən qorxaq deyildi, amma burada öz dəstəsi olmadığını başa düşürdü.

***

Həmin axşamdan Ferrari on beş yaşımın arzuladığı pərəstişgah oldu. O, qarasaçlı, ucaboynu, tökməbədənli, yaraşıqlıydı – o vaxtın üslubundaydı. Həmişə qara paltar geyinirdi. Başqa bir təsadüf bizi üz-üzə gətirdi. Mən anam və xalamlarla birgə küçəylə gedirdim. Yeniyetmələr dəstəsinin yanına çatanda biri ucadan dedi:

– Bu qarılara yol verin.

Neyləyəcəyimi bilmirdim. Bu zaman evdən çıxan Ferrari işə qanışdı. O, araqarırdırının qabağında dayanıb dilləndi:

– Kiməsə sataşmaq istəyirsənsə, elə mənə sataş.

Onlar qaz kimi yanlarını basa-basa çıxıb getdilər, heç kəs bir kəlmə söz demədi. Uşaqlar onu tanıyırdılar. O, çiy-nini çəkib bizə baş əydi və yoluna davam elədi. Getməzdən əvvəl üzünü mənə tutdu.

– Əgər vaxtın varsa, axşam meyxanaya gəl.

Yerimdə donub-qaldım. Xalam Sara dilləndi:

– Bu da qadınlara hörmətlə yanaşan kabalyero!

Anam mənə qahmar çıxmaq üçün dilləndi:

– Onu başqalarına oxşamaq istəməyən oğlan adlandırmaq daha doğru olardı.

Baş verən hadisəni necə izah eləyəcəyimi bilmirəm. İndi müəyyən var-dövlət qazanmışam, mənə sevinc gətirən dükanım, kitablarım, aramızdakı kimi dostluq əlaqələrim var, arvadım və uşaqlarım var, sosialist partiyasına daxil olmuşam, abırlı argentinalıyam, yəhudiyəm, hörmətli adamam. Görürsünüz, demək olar, saçım tökülüb, onda şəhərətrafından kasıb, sarşın oğlandım. Adamlar mənə yuxarıdan-aşağı baxırdılar. Hamı gəncliyində elədiyi kimi, başqalarına oxşamağa çalışırdım. Yakob olmamaq üçün özümü Santyaqo adlandırmağa başladım, amma Fişbeyn olaraq qaldım. Ətrafımdakıların nifrətini duyur, özüm də özümə nifrət eləyirdim. Həmin vaxtlar, xüsusilə də həmin mühitdə cəsur olmağın böyük mənası vardı, mənə özümü qorxaq sayırdım. Qadınlardan çəkinir, gizlicə öz məcburi bakirəliyimdən utanırdım. Həmyaşıl dostları yox idi.

Həmin axşam meyxanaya getmədim. Təki heç getməyəydim. Amma tədricən dəvət mənə əmr kimi görünməyə başladı; şənbə günü nahardan sonra zala girdim.

Ferrari masalardan birinin başında oturmuşdu. Qalanları əvvəllər gördüyüm yeddi nəfər idi. Adı yaddaşımda qalmış don Elisio Amaronu, yaşlı, qaradınmız, yorğun səslili adamı hesab almasaq, Ferrari böyük idi. Don Elisio-nun enli və şişkin sifətini çapıq kəsib keçirdi. Sonralar mənə dedilər ki, o türmədə olub.

Ferrari məni sol tərəfində oturtdu: don Elisio yer eləməli oldu. Özümü pis hiss eləyirdim. Qorxurdum ki, Ferrari xoşagəlməz əhvalatdan söz açar. Elə olmadı; onlar qadınlar, qumar oyunları, seçkilər, konsert verməli olan,

amma gəlib çıxmayan müğənni, məhəllədəki hadisələr barədə danışırdılar. Əvvəlcə məni qəbul eləməyə çətinlik çəkirdilər, amma sonra öyrəşdilər, çünki bunu Ferrari istəyirdi. Əksərinin soyadı italyan soyadı olsa da, hər kəs özünü kreol və qauço sayırdı (onu belə də sayırdılar. Bəziləri arabaçıydı, yaxud sallaqxanada işləyirdi).

Heyvanlarla məşğul olmaları onları kəndli eləmişdi.

Güman ki, meyxanada tanıdığım uşaqların hər birinin ən müqəddəs arzusu ikinci Xuan Moreyra olmaq idi. Axırda mənə San ləqəbi verdilər, amma həmin ləqəbdə nifrət yox idi. Onların yanında siqaret çəkmək, çoxlu başqa şeylər öyrəndim.

Bir dəfə Xunun küçəsindəki bir evdə məndən Fransisko Ferrarinin dostu olub-olmadığımı soruşdular. Müsbət cavabı qürrelənmə sayıb “yox” dedim.

Bir dəfə polislər gəldilər, bizdə axtarış apardılar. Bəziləri komissarlığa getməli oldu; Ferrariyə toxunmadılar. İki həftədən sonra həmin hadisə təkrar olundu, amma bu dəfə Ferrarini də apardılar, çünki qayışının altında bıçaq vardı. Bəlkə də, yerli rəhbərliyin rəğbətini itirmişdi.

İndi mən Ferrarini aldadılıb satılmış yazıq cavan kimi görürəm, onda mənə Allah kimi görünürdü.

***

Dostluq sevgidən, yaxud həyat adlanan yolsuzun hər hansı başqa simasından az sirlil deyil. Bir dəfə ağılıma gəldi, yalnız xoşbəxtlik sirlidir, çünki öz-özünə bəraət qazandımağa xidmət eləyir. Məsələ bundaydı ki, cəsəətli, güclü Fransisko Ferrari mənə, əlacsız adama dostluq münasibətləri duyurdu. Mənə elə gəlirdi, səhv olub, mən bu dostluğa layiq deyiləm. Boyun qaçırmağa çalışırdım, amma o, imkan vermirdi. Mənim çaşqınlığımı əxlaq adlandırdığı, bunun da məndə istehza doğurduğu hərəkətlərimlə bənşməyən anamın narazılığıyla dərinləşirdi. Bu əhvalatda başlıcası indi də boynuma almadığım, baş verən əclafıq yox, Ferrariyə münasibətlərim idi. Tövbə uzandıqca, günah davam eləyir.

Ferrariyə yanaşı oturan qoca onunla astadan nə barədəsə danışırdı. Onlar nəsə planlaşdırırdılar. Mən masanın

arxasındakı yerimdən tikiş fabriki bizim məhəllənin yaxınlığında yerləşən Vaydemannın adını ayırd elədim. Az sonra mənə izahsız-filansız fabrikin ətrafını dolaşib bütün girişləri yaxşıca öyrənməyi tapşırıdılar. Mən çeşmələri və dəmir yolunu keçəndə axşam düşürdü. Tək-tük evlər, yəndə kolları və açıqlıq yadımdadır. Fabrik təzəydi, amma baxımsız kimi görünürdü, dikdə yerləşirdi; divarlarının qırmızı rəngi yaddaşımda səmanın qürubuyla qarışırdı. Fabrikin ətrafında hasar uzanırdı. Əsas girişdən başqa, cənub tərəfdə düz binaya apararı iki əsas qapı da vardı.

Boynuma almalıyam ki, artıq sizə məlum olanları gec başa düşdüm. Fabrik barədə məlumatımı, bacısı orada işləyən oğlanlardan biri təsdiq elədi. Şənbə günü axşam meyhanada dəstənin olmaması diqqəti çəkərdi, Ferrari qərara aldı ki, basqın növbəti cümə günü baş verəcək. Mənə keşik çəkmək düşdü. Hələlik bizi bir yerdə görməməliydilər. İkilikdə küçəyə çıxanda Ferraridən soruşdum:

– Mənə etibar eləyirsənmi?

– Hə, – cavab verdi – Bilirəm, sən özünü kişiyyə layiq aparacaqsan.

***

Həmin gecə də, sonrakı gecə də rahat yatdım. Çərşənbə günü anama dedim, mərkəzə kovboy filminə baxmağa gedəcəyəm. Olub-qalan ən yaxşı paltarımı geyinib Moreno küçəsinə yollandım. Tramvay uzun müddət süründü. Polis idarəsində, axır ki, qulluqçulardan biri Eald, yaxud Alt məni qəbul eləyənəcən gözləməli oldum. Dedim, gizli xəbərlə gəlmişəm. O cavab verdi ki, cəsarətlə danışa bilərəm. Mən Ferrarinin planını açdım. Bu adın ona tanış olmadığından təəccübləndim; don Elisionun adı deyildi ki:

– Hə! – dedi. – O, Oriental məhəlləsinin dəstəsindəndir.

Bizim rayona məsul olan başqa bir zabiti çağırırdı, məsləhətləşməyə başladılar. Onlardan biri kinayəylə soruşdu:

– Özünü abırlı vətəndaş saydığına görə xəbər çatdırmağa gəlmisən?

– Hə, senyor. Mən abırlı argentinalıyam.

Mənə tapşırılanı yerinə yetirməyi, amma yaxınlaşan polisləri görəndə fit çalmamağı tapşırdılar. Vidalaşanda zabitlərdən biri xəbərdarlıq elədi:

– Ehtiyatlı ol. Xəbərçilərin başına nə gəldiyini bilirsən.

Polislər mənimlə məktəbliylə əylənən kimi əylənirdilər. Cavab verdim:

– Təki mənə öldürəydilər. Bu, hər şeydən yaxşı olardı.

***

Cümə günü səhər açıldan həlledici günün gəlib yetişdiyinə görə sevinc, vicdan əzabı duymadığımdan vicdan ağrısı hiss elədim. Vaxt çox uzanırdı. Demək olar, heç nə yemədim. Axşam saat onda hamımız nəhs fabrikin yerləşdiyi məhəlləyə getdik. Aramızdan bir nəfər yox idi; don Elisio dedi, həmişə kimsə pis vəziyyətdə qoyur. Fikirləşdim, sonra hər şeyə görə gəlməyəni günahlandıracaqlar. Yağış yenicə kəsmişdi. Yanımda kiminsə olacağından qorxurdum, amma mənə cənub tərəfdəki qapının önündə tək qoydular. Tezliklə polislər, onlarla birgə zabit gəldi. Diqqəti çəkməmək üçün piyada, atsız gəldilər. Qapı sındırılmışdı, ona görə də içəri səssiz girə bildilər. Dörd güllə mənə sarsıtdı. Elə bildim, içəridəki qaranlıqda bir-birini öldürürlər. Bu zaman bayıra çıxan polisləri, qan-dallanmış oğlanları gördüm. Sonra iki polis gülləylə dəşik-dəşik edilmiş Fransisko Ferrariylə don Elisio Amaronu sürüyüb çıxardı. İlk istintaqda deyilirdi ki, onlar həbs zamanı müqavimət göstəriblər, həm də birinci atəş açıblar. Bilirdim ki, bu yalandır, çünki heç vaxt onlarda revolver görməmişdim. Polis köhnə haqq-hesabı çəkmək üçün fürsətdən istifadə elədi. Sonra mənə dedilər, Ferrari qaçmağa cəhd göstərib, amma bir güllə bəs eləyib. Qəzetlər, şübhəsiz, onu, yəqin, heç vaxt olmadığı və bu cür olmasını arzuladığım qəhrəman kimi qələmə verirdi.

Mənə qalanlarla birlikdə həbs elədilər, bir müddətdən sonra da buraxdılar.

THERE ARE MORE THINGS...¹

Hovard F.Lavkraftın xatirəsinə

Ostindəki Texas universitetində son imtahan ərəfəsinə də öyrəndim ki, dayım Edvin Arnett qitənin o başında qan damarlarının genişlənməsiylə dünyasını dəyişib. Elə ki kimsə ölür, bizi artıq gərəksiz vicdan əzabı bürüyür – axı ona qarşı xeyirxah olmaq o qədər də çətin iş deyildi. İnsan unudur ki, o, ölürlə söhbət eləyən meyitdir. Mən fəlsəfə fakültəsində oxuyurdum, dayımın orada, Lomos yaxınlığındakı Əlvan evdə adlara uymadan bu elmin sehri anlaşılmazlıqlarını necə xırdaladığını xatırlayırdım. Nahar süfrəsindəki portağal məni Berklinin idealist dünyasıyla tanış eləməkdə ona yardımçı olmuşdu: şahmat taxtasının köməyi ilə mənə Eleat məktəbinin əksliklərini açıqlamışdı. Sonralar o, yeri dördüncü ölçünün reallığını sübuta yetirən, onu təsəvvürünə gətirmək üçün oxucuya rəngbərəng kublarla mürəkkəb çalışmalar təklif eləyən Hintonun² traktatlarına verdi. Dayımın kabinetinin döşəməsində necə prizmalar, piramidalar ucaldığımızı heç vaxt unuda bilmərəm.

Dayım mühəndis idi. Hələ dəmiryol şirkətindən təqaüdə çıxmamışdan qabaq Turderdə məskən salmağı qərara almışdı. Buranın üstünlüyünü Buenos-Ayresin yaxınlığında, demək olar, gözdən-könüldən uzaq olmasında görürdü. Yaxın dostu Aleksandr Myüirdən özgə evinin memarı kim ola bilərdi ki? Bu sərt adam Noksun³ sərt təliminə etiqad eləyirdi, dayımsa nəslinin əksər kişiləri kimi azadfikirli, daha doğrusu, aqnostik⁴ idi, ancaq

¹ Dünyada hər şey olur... (ing.)

² Çarlz Hovard Hinton (1731–1873) – ingilis mütəfəkkiri. Öz roman və esselərində dünyaların çoxluğu və dördüncü ölçü problemlərini araşdırırdı.

³ Con Noks (1505, yaxud təxminən 1514–1572) – kalvinizmin təbliğatçısı və şotland presviterian kilsəsinin banisi

⁴ *Aqnostik* – real aləmin dərk edilə bilməsini inkar edən adam

ilahiyyatla Hintonun saxta kubları, yaxud gənc Uellsin dəqiq ölçülüb-biçilmiş dəhşətləri qədər maraqlanırdı. O, itləri sevirdi; iri qoyun itləri uzaq, doğma kəndi Liqorildin şərafinə Semyuel Conson¹ adlanırdılar.

Əlvan ev qərb tərəfdən körfəz çəmənlikləriylə əhatə olunmuş tərənin üstündə yerləşirdi. Dəmir barmaqlıqların arasından boylanan həmişəyaşıl ağaclar onun tutqun görkəmini açmırdı. Adi maili dam əvəzinə evi iki maili şifer taxtapuş və saatlı dördkünc qüllə bəzəyirdi, buna görə də divarlar və dar pəncərələr sıxılmış kimi görünürdü. Uşaqlıqda mən bu yöndəmsizliklərə təəccüblənmişdim, eynilə yalnız zamana uyğun gələn təsadüf üzündən kainat adlanan mənasız şeylərə inanırsan.

***

Vətənə 1921-ci ildə döndüm. Çəkişmələrdən qaçmaq üçün evdən canımı qurtardım; onu bir yadelli, qalan alıcılardan ən səxavətlisi, iki dəfə artıq məbləğ təklif eləyən Maks Pretorius aldı. Alğı-satqı aktını imzalayıb, hava qaralanda iki köməkçisiylə gəldi, bütün mebeli, həm də kitabxanayı, ev əşyalarını Hərbi yolun qırağındakı zibilxanaya atdı. (Mən Hintonun traktatındakı diaqramları, böyük qlobsu qüsssəylə xatırladım.) Səhəri gün o, Myüirin yanına yollandı, ona sifariş təklif elədi, o da həmin sifarişdən qəzəblə boyun qaçırdı. Sonralar bu işi paytaxt firmalarından biri gördü. Yerli xarratlar ev üçün təzə mebel düzəltməkdən imtina elədilər; axırda Pretorius Qludən Mariani adlı birini dilə tutdu. O, iki həftə qapıları bağlayıb gecələr işlədi. Elə gecə də yeni sakin Əlvan evə köçdü. Pəncərələr daha heç vaxt açılmırdı, qaranlıqdan da yalnız işıq zolaqları sızırdı. Bir dəfə südcü səkidə başı kəsilib eybəcər hala salınmış ölü qoyunı tapdı. Qışda bağ doğrandı. Pretorius gözə dəymirdi, görünür, az sonra ölkədən çıxmışdı.

Bütün bunlardan xəbər tutub, təbii ki, həvəsə düşdüm. Marağ – mənim başlıca cəhətimdir; onun üzündən bir dəfə elə-belə tamamilə mənə yad olan qadınla nikaha

¹ *Semyuel Conson* (1709–1784) – ingilis şairi, nasiri və ədəbiyyat tarixçisi

girdim – sadəcə, qadının kim və necə qadın olduğunu anlamaq istədim; onun üzündən tiryəkə alışmağa (xüsusi uğur qazanmadan), transfinit sayların¹ sirrinə vaqif olmağa cəhd elədim; onun üzündən elə haqqında danışmaq istədiyim dəhşətli avantüraya getdim. Məni bu faciəvi tarixçəni araşdırmaq arzusu bürüdü.

Aleksandr Myüirdən başladım. Bir vaxtlar o, möhkəm, qaraşın adam idi, ariqlığı gücünü istisna eləmir; illər onu əymişdi, qarqara şəvə saqqalı ağarmışdı. Onunla Temperlidəki evində görüşdük; sığınacağı, əlbəttə ki, Əlvən evi xatırladırdı: hər iki ev yaxşı şair, pis inşaatçı Uilyam Morrisin² ağırçəkili üslubunda tikilmişdi.

Söhbət yığcam idi; Şotlandiyanın rəmzi əbəs yerə qandal deyil. Amma hər halda, başa düşdüm ki, tünd Seylon çayı və uzun scones³ yeməyi (Myüir onları doğrayır, elə bil, uşaq üçün üstünə yağ çəkirdi) kalvinistin⁴ bir vaxtlar dostu olmuş kəsin bacısı oğlu şərəfinə bayram eyş-işrətindən başqa bir şey deyil. Onların teoloji mübahisələri hər iştirakçınının tərəf-müqabilə ehtiyac duyduğu uzunsürən şahmat partiyalarına keçirdi. Vaxt ötür, mən öz hədəfimə yaxınlaşmırdım. Yöndəmsiz sükut çökdü, Myüir bu sükutu pozdu.

– Cavan oğlan, – dedi – siz bura Edvin haqqında, yaxud Birləşmiş Ştatlar – yeri gəlmişkən, məni az maraqlandıran ölkə – barədə fikir yürütməyə gəlməmişiniz. Sizə Əlvən evin taleyi, onun qəribə alıcısı rahatlıq vermir. Mənə də. Düzünü desəm, bu əhvalat o qədər də xoşagələnlən deyil, amma sizə bacardığımı danışacağam. Bununla belə, çox şey öyrənməyə ümid eləməyin.

Susub tələsmədən davam elədi:

– Hələ Edvinin sağlığında onun kabinetində intendantla, yerli kilsənin baş keşişiyə görüşdük. Onlar mənə katolik kilsəsinin layihəsini hazırlamağı təklif elədilər.

¹ *Trans-finit saylar* – məhdud, ümumiləşdirilmiş sıra sayları

² *Uilyam Morris* (1834–1896) – ingilis rəssamı, yazıçısı, incəsənət nəzəriyyəçisi, “Boşluqdan xəbərlər” sosial utopiyasının müəllifi

³ Buğda, yaxud arpa kökəsi (*ing.*)

⁴ *Kalvinist* – XVI əsrdə İsveçrədə meydana gəlmiş protestant məzhəb təərəfdarı

Ödənc çox yaxşı ola bilərdi. Mən elə dərhal “yox” dedim. Mənə – Allahın quluna – bützlərə mehrab ucaldıb hörmətsizlik eləmək yaramaz.

O susdu.

– Vəssalam? – soruşmağı qərara aldım.

– Yox. Bu dönük Pretorius istəyirdi ki, mən öz yaratdığımı dağıdıb, onun yerində qorxunc bir şey tikim. Ehtiramsızlıq çoxüzlüdür.

Bu sözləri çoxmənalı söyləyib ayağa durdu.

***

Döngəni dönüb Daniel İberrayla üz-üzə gəldim. Biz kəndlərin bütün sakinləri tanış olan kimi tanış idiydük. O, mənə piyada gəzməyi təklif elədi. Heç vaxt başkəsənlərlə aram olmamışdı; iyənc əhvalatların, goplann xoşagəlməz sırasını əvvəlcədən duydu, amma əlacım yox idi, ona görə razılaşdım. Aşşam düşürdü. İberra bir neçə məhəllə o tərəfdə, tərəninin üstündəki Əlvən evə diqqətlə baxıb yana döndü. Səbəbini soruşdum. Cavab gözlənilməz idi.

– Mən don Felipenin sağ əliyəm. Hələ mənə heç kəs zəif saymayıb. Bu tip – Urqoyti yadındadır? O, Merlonun təklifiylə yanıma necə gəldi, bundan nə çıxdı? Belə. Bir dəfə gecə bir gəzəyənlə gedirəm, malikanəyə təxminən yüz metr qalmış bir şey gördüm. Yabı qorxdı, mənim də ondan xoşum gəlmir, döngəyə burulmasaydıq, yəqin, bunu danışmaq lazım gəlməzdi.

O, vəcd içində möhkəm söydü.

Gecə sakit keçdi. Dan yeri ağaranacan yuxumda heç vaxt görmədiyim, görsəm də, unutduğum Piranezi ruhunda qravüra gördüm. Qravürada dolanbac təsvir olunmuşdu. Bu, çınarlarla əhatə olunmuş, onların uclarından yuxarı qalxan daş amfiteatr idi. Nə qapısı vardı, nə pəncərəsi, əvəzində ensiz şaquli yarıqların sonsuz sırası vardı. Mən böyüdücü şüşənin köməyi ilə Minotavri seçməyə cəhd elədim, nəhayət, buna nail oldum. Bundan qorxunc bir şey təsəvvür eləmək olmazdı. O, öküzdən çox bizonu xatırladırdı; elə bil, əjdaha öz insan bədənliylə yerə uzanmışdı, yatıb yuxu görürdü. Yuxusunda nə görürdü? Yuxusunda kimi görürdü?

Axşam Əlvan evin qabağına gəlib çıxdım. Barmaqılığın milləri əyilmişdi, darvaza bağlıydı. Bir vaxt bağ olan yer ot-əncər cəngəlliyinə çevrilmişdi. Sağ yanda qıraqları tapdanmış dayaz arx görünürdü.

Daha bir gediş eləməliydim; təkcə uğursuzluğu qa-baqcadan duymayıb, həm də onun məni mütləq növbəti, axırıncı addıma gətirib çıxaracağını bilə-bilə həmin gedişi bir neçə günlüyə təxirə saldım.

Xüsusi ümid eləmədən Qlüyə yollandım. Xarrat Mariani qoca, çox bayağı, sadələvh, gonbul qırmızıyanaq italyan imiş. Onu görüb dərhal bir az əvvəl fikirləşdiyim strategiyanın başını buraxdım. Vizit kartımı alıb ucadan, fısıldaya-fısıldaya oxudu, həm də “doktor” sözündə qəsdən ilişdi. Dedim, məni Turderdəki, dayıma məxsus olan ev üçün hazırlanan mebel maraqlandırır. Mariani ağzını açıb, gözünü yumdu. Onun üdüleyib-tökdüklərini, əl-qol hərəkətlərini təsvir eləmək fikrində deyiləm, dedi, müştərinin hər hansı, hətta ən sarsaq tələbini yerinə yetirməyi özünə borc sayır, hər şeyi ona sifariş olunduğu kimi, dəqiqliklə eləyir. Bir neçə yeşikdə eşələnib, Protey-Pretoriusun imzaladığı bəzi kağızları mənə göstərdi. (Görünür, xarrat məni vəkil kimi qəbul eləmişdi.) Vidalaşanda Mariani boynuna aldı ki, dünyanın bütün qızılına versələr, daha Turderə, xüsusilə həmin evə ayağını basmaz. Müştəri müqəddəsdir, italyan əlavə elədi, amma onun ciddi fikrinə görə, senyor Pretorius dəli olub. Dərhal da söylədiyinə təəssüflənib susdu. Ondan başqa bir şey çıxarmaq mümkün olmadı.

Mən bunu gözləyirdim, amma əvvəlcədən bilmək başqa şeydir, yaşamaq başqa şey.

Dönə-dönə özümə deyirdim ki, yalnız bircə sirr – vaxt, bütün bir vaxtlarımızın, bugün-sabahlarımızın, həmişə və heç vaxtlarımızın qalandığı sonsuz arx var. Amma bütün dərin fikirlər faydasız idi; axşamlar Şopenhauer, yaxud Coysu oxuyub, bütün gecələri Əlvan evin yanındakı cığırlarda dolaşırdım. Bir neçə dəfə orada, yuxarıda parlaq ağ işıq göründü; hərdən bir, elə bil, qulağıma inilti dəyirdi. Yanvarın ön ikisinəcən belə davam elədi.

***

Buenos-Ayres günlərindən elə bir gün idi ki, belə gündə insan yayın təkə onun ləyaqətini təhqir elədiyini, alçaltdığını yox, həm də onu, sadəcə, heyvana çevirdiyini duyur. Axşam saat on birdə şimşək çaxdı; cənub küləyi, ardınca su axını başladı. Mən bir ağac tapmaq ümidiylə vumuxurdum. İldırımın kəskin parıltısı bir neçə addımlı-ğımda barmaqlığı işıqlandırdı. Bilmirəm, qorxuyla, yoxsa ümidlə darvazanı itələdim. Gözlənilmədən darvaza açıldı. Tufan irəli qovurdu. Göylə yer qorxudurdu. Evin qarısı yanaçıq idi. Yağış üzümə çırpılırdı, mən də içəri girdim.

Döşəmənin plitələri sökülmüşdü, ayaqlarım səliqəsiz otluğa dəydi. Evdə şirin, ürəkbulandırıcı iy vardı. Dəqiq bilmirəm, sol, yoxsa sağ yanımda daş pillələri hiss elədim. Cəld yuxarı qalxdım. Demək olar, fikirləşmədən işıq düyməsini burdum.

Xatirələrimin yemək otağıyla kitabxanası indi, aralarındakı divar söküləndən sonra bəzi mebelin olduğu böyük bir boş otaq idi. Bu əşyaları təsvir eləməyəcəyəm, çünki rəhmsiz parlaq işığa baxmayaraq, onları gördüyümə əmin deyiləm. İzah eləyim. Əşyanı görmək üçün onu dərk eləmək lazımdır. Kreslo – hissələri, üzvləriylə birgə insan bədənini, qayçı – kəsmə aktını xəyalda canlandırır. Lampa, yaxud avtomobil barədə nə deyəsən? Vəhşi adam missionerin İncilini qavraya bilməz; sərnəşin gəmi komandasının gördüyü ipləri görmür. Əgər biz ələmi olduğu kimi görsəydik, bəlkə də, onu dərk eləyə bilərdik.

Həmin gecə qarşımda olan dəlisov formalardan heç biri insan bədəninə, yaxud ağlagələn əməliyyatlara oxşamırdı. İyrənməyə, qorxmağa başladım. Küncdə ikinci qata qalxan dik pilləkən vardı. Enli dəmir pillələr arasında – sayı ondan artıq deyildi – irili-xırdalı deşiklər qaralırdı. Pilləkənin evdə yaşayanın əl-ayağı olduğundan xəbər verən bu görkəmi məni yüngülləşdirdi. İşığı söndürüb qaranlıqda dondum. Bircə səs də eşidilmirdi, amma anlaşılmaz əşyaların mövcudluğu çəkindirirdi. Nəhayət, qət elədim.

Yuxarı qalxıb təzədən titrəyən əlimlə işıq düyməsini burdum. Aşağı qatda gördüyüm dəhşət yuxarı qatda

çoxalır, qol-qanad açırdı. Burada hər cür şey üst-üstə qalanmışdı, amma ola bilsin, cəmi bir neçə əşya idi. İndi yadıma əməliyyat masası kimi uzun, çox hündür, nal-şəkilli, uclarında dəyirmi çökəklər olan bir şey gəlir. Fikirləşdim, bu, bəlkə də, heyvanın, yaxud Allahın forması onun kölgələrində aşkara çıxmış kimi, iyrənc anatomiyası burada dolayısıyla peyda olan sakinin yatağıdır. Lukianın¹ lap çoxdan oxuduğum, unutduğum səhifələrinin birindən yadıma amfisben² sözü düşdü; o, əvvəlcədən ilhama gətirirdi, amma, əlbəttə, tezliklə gözlərimin görəcəyi həmin obrazı istisna eləməirdi. Bundan başqa, yuxarıda qaranlıqda itib-batan V hərfi şəklində güzgü gördüm.

Evdə yaşayan necə adam idi? Özünün bizdən ötrü dəhşətli olduğundan daha qorxunc olan bu planetdə nə axtara bilərdi? O, bu Cənubi Amerikanın şəhəratrafına, bu gecəyə kosmosun, yaxud zamanın hansı guşəsindən, hansı qədim, artıq göz-gözü görməyən zülmətindən gəlmişdi.

Mən özümü Xaosa qanunsuz soxulan yad adam kimi hiss elədim. Bayırda yağış kəsmişdi. Saata baxıb təəccüblə gördüm, artıq gecə saat ikiyə qalır, işığı yanılı qoydum, ehtiyatla aşağı enməyə başladım. Qalxdığın yerdən enmək o qədər də çətin deyil. Ev sahibi qayıdanacan enmək lazımdır. Qapılar, yəqin, acıqdır, axı onları necə örtməyi bilmirəm.

Ayaqlarım artıq axırıncıdan əvvəlki pillədə olanda daş pilləkənlə əzici, asta, çoxlu bir şeyin qalxdığını eşitdim. Maraq qorxuya güc gəldi, gözümü yummadım.

¹ Lukian (39–65-ci illər) – Roma ədəbiyyatında Vergilədən sonra epik janrın ən böyük nümayəndəsi, filosof Senekanın bacısı oğlu

² *Amfisben* (qədim yunanca) – ilanın, yaxud ilanaoxşar varlığın poetik ifadəsi

BƏXŞİSLƏR GECƏSİ

Bir dəfə Pyedad tərəsinin lap başında, Florida küçəsindəki “Aqila” şimiyyatxanasında belə bir əhvalat eşitdik.

Dərk problemi barədə danışirdilər. Oradakılardan biri Platonun bütün ətrafımızdakıların artıq əvvəlki həyatımızda gördüyümüz, buna görə də dərk eləməyin xatırlamaq demək olduğu barədə müddəasını müdafiə eləyirdi. Kimsə – deyəsən, atam – bu fikri aşağıdakı kimi inkişaf etdirən Bekona istinad elədi: əgər dərk eləmək xatırlamaq deməkdirsə, onda bilməmək unutmağa bərabərdir. Bu zaman həmsöhbətlərdən biri, görkəmindən bu cür metafizikadan tamam uzaq olduğu bilinən ahıl cənab söhbətə qarışdı. O, təmkinlə, inamla dilləndi:

– Platonun arxetipləri barədə heç nə deyə bilmərəm. San, yaxud qara rəngi ilk dəfə nə vaxt gördüyünü, meyvənin dadını birinci dəfə nə vaxt hiss elədiyini heç kəs xatırlamır: biz həddən artıq balacayıq, buna görə də bu hadisənin ardınca elə bu cür hadisələrin gələcəyini anlaya bilməzdilər. Amma ilk yaşantıların digər nümunələri də var – onları heç kəs unutmur. Bir dəfə gecə başıma nə gəldiyini danışa bilərəm, həmin hadisəni o vaxtdan tez-tez xatırlayıram. Bu, yetmiş dördüncü il aprelin otuzu gecəsi baş verdi.

***

Həmin vaxtlar bağ mövsümü daha uzun sürürdü, amma o il Lobosun yaxınlığında əmim oğulları Dornların malikanəsində nəyə görə aprelin lap axırınacan ləngidiyimizi xatırlayıram. Qulluqçulardan biri – Rufino, məni oradakı həyatın sirlərindən xəbərdar eləyirdi. Mənim on üç yaşım tamam olmuşdu; Rufino xeyli böyük idi, öcəş-kən kimi ad çıxarmışdı. O, çox çevik idi, zarafatyana dəyənək döyüşlərində həmişə qalib çıxırdı. Bir dəfə cümə günü sabah axşam şəhərə əylənməyə getməyi təklif elədi. Mən, şübhəsiz, söhbətin nədən getdiyini o qədər də

anlamadan razılaşdım. Amma bildirdim: rəqs eləməyi bacarmıram; o cavab verdi ki, bunu öyrənmək asandır. Biz şam yeməyindən sonra saat səkkizin yarısında yola düşdük. Rufino bayramsayağı geyindi, par-par yanan xəncərini qurşadı; mən istehzadan qorxurdum, bıçağımı evdə qoydum. Az sonra ilk evlər göründü. Siz Lobosda olmusunuz? Vacib deyil; hər biri özünü bənzərsiz saysa da, bütün əyalət şəhərcikləri bir-birinə oxşayır. Eyni torpaq küçələr, yanında yəhərdəki adamın nəhəng görünüşü eyni alçaq evlər. Yola gəndə lövhəsi mavimi, çəhrayı rənglənmiş bir evin yanından keçib-gedirdik; bir yerdə “Ulduz” yazılmışdı. At bağlanan yerdə bir neçə yəhərli-yüyanlı at dururdu. Yarıaçıq qapıdan küçəyə işıq düşürdü. O başda divarların dibində oturacaqlar düzülmüş zal görünürdü, divarlarda hara açıldığı məlum olmayan qapılar qaralırdı. Balaca sarı it qonaq qarşılayan hürüşlə ayaqlarımıza dolaşdı. Camaat çox idi; güllü xalatlardan düjün qadın ora-bura vurnuxurdu. Kənarda dayanan, başdan-ayağa qara geyinmiş qadın mənə sahibə kimi görünürdü. Rufino onunla salamlayıb dedi:

– Bax, dostumu gətirmişəm. O, burada birinci dəfədir, hələ öyrəşməlidir.

– Başa düşürəm, çalışaram, – senyora cavab verdi.

Özümü itirdim. Diqqəti yayındırmaq, hələ balaca olduğumu göstərmək üçün oturacağın o başında itlə oynamağa başladım. Mətbəx masasının üstündə şüşələrə taxılmış şamlar yanırdı; uzaq küncdəki balaca sapılca yadımdadır. Üzbəzdəki ağardılmış divardan Məryəm ananın surəti asılmışdı. Kimsə zarafatyana, yöndəmsiz halda gitaranı dinçildadırdı. Utandığımdan ağızımı od kimi yandıran bir qədər ardıc arağından imtina eləmədim. Qadınlardan birinin digərlərinə oxşamadığını sezdim, hamı onu Əsir qız çağırırdı. Onda hindu qanı duyulurdu, amma sifətinin cizgiləri düz, gözlərisə çox kədərliydi. Hörüyü sinəsinə düşürdü. Ona baxdığımı görən Rufina qıza üz tutdu:

– Gəl görüm, o basqın haqqında danış, yoxsa məsələnin necə olduğunu bir az unutmuşam.

Qız da danışdı – elə danışdı, elə bil, ətrafda ins-cins

yox idi, mənə qəfildən hiss elədim ki, o, başqa bir şey barədə düşünə bilməz, bu, onun həyatında yeganə hadisəydi. O, bax bunları danışıdı:

– Məni Katamarkadan lap balaca olanda gətirdilər. Basqından nə başa düşə bilərdim? Bizim yerlərdə hətta onların adını çəkməyə qorxurdular. Qorxunc sirlə mənə pıçıldadılar ki, hindular yağış kimi qəfildən basqın eləyirlər, adamları öldürür, mal-qaranısa aparırlar. Qızları özləriylə ucqar yerə aparır, başlarına istədiklərini gətirirlər. Mən inanmamağa çalışırdım. Sonra nizəylə yaraladıqları qardaşım Lukas mənə and içirdi ki, bütün bunlar gopçudurlar, həqiqəti söyləyəndəsə bircə dəfə demək lazımdır, hamı da başa düşər ki, bu düzdü. Hinduları sakitləşdirmək üçün hökumət onlara mate göndərdi, amma hindular hər şeydə öz sadələvh cadugərlərinə inanırdılar. Başçılarınin əmriylə hindular bütün gözətçixanaları basıb keçirdilər. Öz-özlüyümdə, az qala, onların gəlmələrini istəyirdim, hər gün qürub tərəfə baxırdım. Mən vaxtdan baş çıxara bilmirdim, amma soyuqlar düşdü, sonra yay gəldi, mal-qaranı damğalamaq vaxtı çatdı, daha sonra, basqından azacıq əvvəlsə başçının oğlu öldü. Hinduları, elə bil, külək gətirdi. Mən arxdakı qanqal gülünə baxıb onlar barədə düşünürdüm. Səhəri gəldilər. Heyvanlar qoxularını adamlardan əvvəl almışdılar: elə bil, yer titrəyirdi. Malikanəni həyəcan bürüdü, havada quşlar göründü. Qəfildən hamı günlərlə mənim göz qoyduğum tərəfə baxmağa cumdu.

– Xəbəri kim gətirdi axı? – kimsə soruşdu.

Qız, elə bil, uzaqlardaymış kimi, axırıncı sözü təkrar elədi.

– Qəfildən hamı günlərlə mənim göz qoyduğum tərəfə baxmağa cumdu. Elə bil, düzənliyin özü hərəkət eləyirdi. Polad barmaqlığın milləri arasında tozu, yalnız bundan sonra hinduları gördük. Bu, basqını idi. Hindular əlləriylə dodaqlarına vurur, döyüş çağırışı çıxarırdılar. Santa-İrenədə silah adına, hücum eləyənləri çaşdırmaq, ya da əksinə, onların hiddətini artırmaq üçün yalnız bir neçə uzun süngümüz vardı.

***

Deyəsən, Əsir qız uydurma, əzbər bir şey danışırdı, amma mən, doğrudan da, küçədən vəhşi hinduların bağırtısını eşitdim. Qarıya zərbə dəydi, budur, onlar, elə bil, düz yuxulardan sıçrayıb zalda peyda oldular. Bu, şəhər ətrafından olan sərxoş oğlanların bağırtısıydı. İndi xatirələrimdə onlar mənə nəhəng görünürlər. Qabaqda gələn qarının böyründə oturmuş Rufinonu dirsəyi ilə itələdi. O, üz-gözünü turşudub geri çəkildi. O vaxtadək qımıldanmayan senyora ayağa qalxıb dedi:

– Bu, Xuan Moreyradır.

İndi, uzun illər keçəndən sonra artıq əslində, kimi xatırladığımı – həmin gecə ilk dəfə gördüyüm kişini, yoxsa başqasını, sonra dəfələrlə sirkdə gördüyün adamı – bilmirəm. Gah öz-özlüyümdə Podest qardaşlarının qalın saçlarını, qara saqqalını, gah iri çopurlu qıpqırmızı sifəti təsəvvür eləyirəm. İt Moreyranın qabağına sıçradı. O, qırmancın zərbəsiylə iti yerə sərdi. İt üzüqoylu yıxılıb çapaladı və öldü. Buradan da əsl əhvalat başlayır.

Mən səssizcə yaxındakı qarıya sivişdim – onun arxasında pilləkənli ensiz dəhliz vardı – yuxarıdakı qaranlıq otağa girdim. Bilmirəm orada alçaq çarpayından başqa mebel varmı? Məni titrətmə tutdu. Aşağıda qışqırıq kəsildi, pəncərə cingiltisi eşidildi. Pilləkəndə qadın ayaqlarının səsinə eşitdim, bir anlığa işıq yanıb-söndü. Sonra Əsir qızın səsi pıçıldadı:

– Mən qonaqlara, amma səs-küy salmayan qonaqlara xidmət göstərirəm. Bura gəl, qorxma.

O, xalatını artıq soyunmuşdu. Ona yaxınlaşıb üzünə toxundum. Nə danışdıq, nə də öpüşdük. Onun hörüyünü açdım, əlimi saçına çəkdim, saçları çox şumal idi, bütün bədənini sığalladım. Daha heç görüşmədik, heç adını da bilmədim.

Qəfildən atəş açıldı. Əsir qız dedi:

– O biri pilləkənlə enə bilərsən.

Elə də elədim, torpaq küçəyə çıxdım. Ay işıq saçdı. Gil divarın yanında polis serjantı keşik çəkirdi, əlində süngü taxılmış tufəng var idi. O gülümsünüb dilləndi:

– Baxıram, sən tez uçan ətcəbalasan.

Cavab verməyə macal tapmadım. Bir adam divardan tullandı. Serjant qolaylanıb süngünü ona sancdı. Adam üzüqoylu yıxılıb inildəyə-inildəyə, qanı axa-axa yerdə qaldı. İt yadıma düşdü. Serjant işini başa vurmaq üçün süngüsünü yıxılana bir də sancdı. Sonra, elə bil, rahatlıqla dedi:

– Görürsən, Moreyra, hətta sənə güllə sərf eləmək də lazım gəlmədi:

Hər tərəfdən evi dövrəyə alan polislər, sonra qonşular göründülər. Andres Çirino süngünü güclə dartıb çıxardı. Hamı onun əlini sıxmağa can atdı. Gülümsəyən Rufino dilləndi.

– Quldur aradan çıxmaq istəyirdi.

Mən indicə gördüyümü danışa-danışa qrupdan-qrupa keçirdim. Qəfildən hiss elədim, ayaq üstə güclə dururam; deyəsən, titrədirdim. Hamının başını buraxıb Rufinonu tapdım, evə yollandıq. Artıq atın belindən dan yerinin zolağı görünürdü. Mənimki yorulmaq deyildi – deyəsən, məni baş verənlərin axını sarsıtmışdı.

– Həmin gecənin şələləsi, – atam köməyə çatdı.

– Düzdür, – hekayəçi razılaşdı. – Cəmi bir neçə saat ərzində sevgini də dərk elədim, ölümü də gördüm. Gec-tez adamlara hər şey, yaxud ən azı, insanın öyrənməli olduğu hər şey məlum olur. Amma həmin gecə qürubdan dan yerinədək bu iki başlıca şey əyan oldu. İllər ötür, mən də artıq öz tarixcəmi o qədər danışmışam, bilmirəm yadımdadır, yoxsa təkcə dönə-dönə danışdığım sözlərdir. Ola bilsin, Əsir qızla, onun basqınıyla da eyni şey baş vermişdi.

Artıq bu gün Moreyranı necə öldürdüklərinin mənim, yaxud başqa bir kəsin gördüyünün fərqi yoxdur.

GİZLİ MÖCÜZƏ

*Allah da onu yüz illiyə öldürdü. Sonra dirildib dedi:
“Orada nə qədər qaldın?” O cavab verdi:
“Bir gün, ya da yarım gün”.*
Quran, II, 261

Praqada, Selnterhassədə¹ yaşayan, yarımçıq “Düşmənlər” dramının, dolayısıyla Yakob Bemeyə təsir göstərmiş yəhudi əlyazmaları barədə tədqiqatın – “Əbədiyyətin təkzibi” əsərinin müəllifi Yaromir Xladikin² yuxusuna 1939-cu il martın 14-də uzun şahmat partiyası girdi. Birincilik uğrunda iki şahmatçı yox, iki məşhur nəsil çarpışdı; oyun bir əsr sürürdü; mükafatın məbləğini artıq kimsə xatırlamırdı, amma şayiə gəzirdi ki, həmin məbləğ böyükdür, hətta sayə-hesaba gəlməzdir; üstündə fiqurlar olan taxta gizli qüllədə qurulmuşdu. Yaromir (yuxuda) düşmənçilik eləyən nəsilərdən birinin ilki oldu. Küçədən yeknəsəq, ardı-arası kəsilməyən, əmrqarışq səs-küy eşidilirdi. Hava işıqlaşdı. Üçüncü imperiyanın zirehli ön dəstəsi Praqaya daxil olurdu. Ayın on doqquzunda onu satdılar, elə on doqquzu axşam da Yaromiri həbs elədilər. Vletava çayının o tayındakı cərrahi cəhətdən təmiz otağa saldılar. İrəli sürülmüş ittihamlar təkzibedilməz idi: ana tərəfdən soyadı Yaroslavskidir, damarlarında yəhudi qanı var, Anşlüsə qarşı şən etirazda, Beme barədə yəhudiyö-nümlü əsərin altında onun imzası qoyulub.

1928-ci ildə o, German Bansclorun nəşriyyatı üçün “Sefer Yesir”i çevirib. Reklam kataloqu kommersiya marağıyla tərcüməçi şöhrətini şişirtirdi. Elə o kataloq da Xladikin taleyi əlində olan gestapoçu Yulius Rotenin gözünə sataşdı. Sadələvh olmayan (öz peşəsindən kənar) adam yoxdur. Qotik şriftlərlə çap edilmiş bir neçə vəcd dolu

¹ Praqada F. Kafkanın gəncliyinin keçdiyi küçə

² Borxes bu addan “İudanın satqınlığının üç versiyası” novellasında da istifadə eləyir.

mübalığə Yulius Roteni Xladikin qeyri-adi adam olduğunu, müttəhimi *pour encourager les autres*¹ (başqalarını cəsərtləndirmək üçün) ölüm cəzasına məhkum eləməyə inandırmağa yetdi. Bu güzəşt (onun vacibliyini oxucu irəlində anlayacaq) planetlərə və bitkilərə inzibati ölçü-biçidə, soyuqqanlılıqla uyğunlaşmaq cəhdindən yaranmışdı.

***

Əvvəlcə Xladik yalnız qorxu duydu. Fikirləşdi ki, edam, boğulma, başının vurulması onu qorxutmazdı, amma güllələnmə dözülməz görünürdü. Əbəs yerə özünə təlqin eləyirdi ki, ölümün konkret təfərrüatı yox, yalnız özü qorxuludur. O, axmaqcasına sonuna çıxmaq ümidiylə bu təfərrüatları yorulmadan təsəvvüründə canlandırır. Dan yerinin yuxusuzluğundan mistik atəşəcən bütün yolu fikrən saysız-hesabsız dəfələrlə keçirdi. Yulius Rotenin təyin elədiyi ölüməcən forma və bucaqları, hətta həndəsəni də yoracaq həyətlərdə yüzlərlə ölümlə ölürdü. Onu cürbəcür əsgərlər güllələyirdilər; bəzən uzaqdan, bəzən yaxından; əsgərlərin sayı da müxtəlif idi. Xladik bu xəyali adamları əsl qorxuyla (bəlkə də, əsl igidliklə) qarşılayırdı. Hər görüntü bir neçə saniyə sürürdü. Çevrə qapanırdı, Yaromir titrəyə-titrəyə təzədən öz ölümünün astanasına qayıdırdı. Sonra fikirləşdi, gerçəklik, adətən, öncəduyuma bəraət qazandırmır, eybəcərləşdirilmiş məntiqə söykənib nəticə çıxardı ki, əgər təfərrüatları xəyalında canlandırırsan, çin çıxmayacaq.

Bu miskin sehrə boyun əyib, baş tutmasın deyə dəhşətləri ağlına gətirdi. Təbii ki, bu da onda peyğəmbərlik görməsiylə başa çatdı. Gecələr yazıq, heç olmasa, birtəhər özünü zamanın sürüşən substansiyasında saxlamağa çalışırdı. Bilirdi ki, ayın iyirmi doqquzunun dan yerinə can atır. “İndi iyirmi ikisinə keçən gecədir – o, ucadan fikir yürüdüdü, – bu gecə (sonrakı altı gecə də) nə qədər uzansa da, mən dözümlü və ölməzəm”. Kəşf elədi ki, yuxular dalmaq mümkün olan clərin, tutqun sulardır. Artıq

¹ Volter. “Kandid”, 23-cü fəsil

bəzən edamı səbirsizliklə gözləyirdi – ən azı, onu bəhrəsiz xəyalda canlandırmaq çətinliyindən xilas eləyəcək. İyirmi səkkizində qürubun son şüaları hündür barmaqlıqları işıqlandıranda Xladik “Düşmənlər” pyesini yadına salıb bu alçaldıcı fikirlərdən yayındı.

***

Xladikin qırx yaşı vardı. Bir neçə dostunu, çoxlu vərdişlərini nəzərə almasaq, həyatı ədəbiyyatla çox problematik məşğuliyyətdən ibarətiydi. Hər bir yazıçı kimi o, başqaları barədə yalnız əsərlərinə görə mühakimə yürüdü, amma istəyirdi ki, onun haqqında fikirlərinə görə mühakimə yürütsünlər. Öz kitabları Xladikdə acı narazılıq hissi doğururdu; Beme, İbn-Əzra və Fladd haqqındakı əsərlərində yalnız və yalnız yarımaq görürdü. “Sefer Yesir”in tərcüməsində səliqəsizlik, lənglik, qeyri-dəqiqlik duyurdu. Yalnız “Əbədiyyətin təkzibi”nə qarşı mərhəmətliydi: birinci cildə əbədidən Parmenidin daimi mövcudluğuna, Hintonun yeniləşdirən keçmişinəcən müxtəlif əbədiyyət nəzəriyyələrinin tarixi izləyirdi. İkincidə Frensis Bredlinin ardınca kainatın bütün hadisələrini zaman içində ölçməyin mümkünlüyü barədə fikir təkzib olunurdu, sübut edilirdi ki, insan təcrübələrinin mümkün variantlarının sayı sonsuz deyil, bir “təkrarlama” yetər ki, zamanın yalan olduğunu anlayasan...

Təəssüf ki, bu yalanın sübutu da eynilə yalandır. Xladik onları müəyyən nifrətamiz narahatlıqla xatırlayırdı. O, 1924-cü ilin antologiyalarından birinə daxil olan – təəssüf! – ekspressionist şeirlər silsiləsi də yazmışdı, hər sonrakı onları mütləq təzədən yaradırdı. Bütün bu boz və bomboş keçmişin hamısından yalnız “Düşmənlər”i – şeirlə yazılmış (Xladik şeirə üstünlük verirdi, çünki şeir tamaşaçının mənanı – bunsuz da sənət yoxdur – unutmazına imkan vermir) dramı saxlamaq istərdi.

Dramda üç ölçüyə riayət olunurdu: hadisələrin baş verdiyi yer – Qradça, baron Remerştadtın kitabxanası, zaman – XIX əsrin axırındakı axşamlardan biri. Birinci səhnədə qəsrə (saat yeddini vurur, son qızğın şəfəqlər şüşələri alovlandırır, külək şux macar melodiyasının tanış

səslərini gətirir) yabançı gəlirdi. Digər gəlişləri də izləyim; baron bu zəhlətökən qonaqların kim olduqlarını bilmir, amma onda narahat duyğu var, elə bil, artıq onları, bəlkə də, yuxuda – görüb. Hamı dil boğaza qoymadan baronu tərifləyir, amma tədricən əvvəlcə tamaşaçılara, sonrasa baronun özünə aydın olur ki, bunlar onu öldürmək üçün sözləşmiş gizli düşmənlərdir. Remerştadta onların mürək-kəb intriqasını dağıtmaq, ələ salmaq müyəssər olur. Söhbət onun gəlini Yuliya de Veydenaudan, bir vaxtlar onu öz sevgisiylə bezdirən tanımadığı Yaroslav Kubindən – həmin Kubin, guya, dəli olub, özünü baron Remerştadt sayır – gedir... Təhlükə artır. İkinci aktın axırında baron sui-qəsdçilərdən birini öldürməyə məcburdur. Üçüncü, sonuncu akt başlanır. Uyğunsuzluqlar çoxalır; adama artıq oyundan çıxmış kimi görünən personajlar – məsələn, Remerştadtın öldürdüyü adam qayıdır – təzədən görünür-lər. Kimsə sezir ki, vaxt dayanıb: saat hələ yecdidir, şüşə-lərdə qürub şəfəqi var, şux macar musiqisi eşidilir. Birinci qonaq gəlib birinci aktın birinci səhnəsindəki sözləri təkrar eləyir. Baron ona təəccüblənmədən cavab verir. Tamaşaçı başa düşür ki, baron həm də bədbəxt Yaroslav Kubindir¹. Heç bir dram olmayıb. Bu, Kubinin daim düşdüyü sayıq-lama burulğanıdır.

Xladik heç vaxt özündən bunun mənasız səhvlər tragikomediyası, yoxsa şedevr, təsadüflər yığını, yaxud ardıcıl bir-birinə bağlı hadisələrin zənciri olduğunu soruş-murdu. “Yazdığı dramın konturlarında tək-cə çatışmazlıq-ları örtməyə, üstünlükləri üzə çıxarmağa qadیر yenilik hiss olunmurdu, burada rəmzi tərzdə həyatda özünün başlıca fikrini ifadə eləmək cəhdi vardı. Xladik birinci aktla üçüncü aktın bir hissəsini bitirdi; şeir forması heksametr², yaddaşında canlandırır, əlyazmanı gözlərinin qabağına qoymadan mətni görməyə imkan verirdi. Xladik fikirləşdi, tezliklə öləcək, hələ iki aktsa çatışmır. Qaranlıqda üzünü Allaha tutdu: “Əgər mən Sənin səhvlərindən, təkrarlarından biri deyiləmsə, əgər, doğrudan da, varamsa, onda

¹ Ola bilsin, F.Kafkanın dostu, yazıçı və rəssam Alfred Kubin (1887–1959) xatırlanır.

² Qədim yunan poeziyasında şeir ölçülərindən biri

yalnız “Düşmənlər”in müəllifi kimi varam. Mənim və Sənin bəraətin olacaq dramı bitirmək üçün bir il də ömür ver. Zamanın da, əbədiyyətin də yiyəsi Sənsən, o bir ili mənə ver!” Sonuncu, ən dəhşətli onu tutqun sular kimi batırdı.

***

Səhərə yaxın yuxusunda gördü ki, Klementinum kitabxanasının dəhlizində dolaşır. Qara eynəkli kitabxanaçı ondan soruşdu: “Nə axtarırsınız?” “Allahı”, – Xladik cavab verdi. Kitabxanaçı dedi: «Allah kitabxananın dörd yüz min kitabının birinin, səhifəsinin birinin, hərfinin birindədir. Atalarım, atalarımın ataları həmin hərfi axtarıblar. Mən özüm onu axtara-axtara kor oldum”. O, eynəyini çıxardı, Xladik ölgün gözləri gördü. Bir oxucu atlası qaytarmaq üçün içəri girdi. “Bu atlas faydasızdır”, – o dilləndi, atlası Xladikə verdi. O, bəxtəbəxt açib Hindistanın xəritəsini gördü. Sonra torpağın ayaqları altından qaçdığını hiss eləyib qəfil inamla kiçik hərflərdən birinə toxundu. Səs gəldi: “Sənin əsərin üçün vaxt verilib”. Bu zaman Xladik ayıldı.

O xatırladı ki, yuxuları insana göylər göndərir. Maymonidin iddia elədiyi¹ kimi, əgər yuxuda sözlər aydın, dəqiqdirsə, danışan görünürsə, deməli, o sözləri Allah söyləyir. Sonra geyindi, kameraya iki əsgər girib, arxalarınca getməyi əmr elədi.

Xladik güman eləyirdi ki, qapının o tərəfində keçidlər, pilləkənlər və otaqlar dolanbacı var. Gerçəklik daha sadə oldu – onlar dəmir pillələrlə həyəətə endilər. Bir qrup əsgər – bəziləri yaxasiaçıq mundirdə – motosiklə baxa-baxa söhbətləşirdi. Serjant saatına baxdı – səkkiz qırx dördüdür. Doqquzacan gözləmək lazım gəlirdi. Xladik özünü bədbəxt olmaqdan daha çox gərəksiz sayıb, odun qalağının üstündə oturdu. Sezdi ki, əsgərlər ona baxmaq istəmərlər. Serjant gözləntini bəzəmək üçün ona siqaret uzatdı. Xladik çəkmirdi, ancaq nəzakətdənmi, dinclikdənmi

¹ Maymonidin “Tərəddüd eləyənlərin yol bələdçisi” (II, 45) əsəri xatırlanır.

götürdü. Yandıranda gördü, barmaqları əsir. Hava aydınlaşdı. Əsgərlər, elə bil, mərhum yanındaydılar, astadan danışdılar. Xladik Yuliya Veydenounu oynayan qadını əbəs yerə xatırlamağa çalışdı...

Əsgərlər düzüldülər. Xladik kazarmanın divarı dibində dayanıb atəşi gözləyirdi. Qanın divarı bulayacağı kimisə narahat eləyirdi. Məhkuma irəli bir neçə addım atmaq əmri verildilər. Yersiz də olsa, bu, Xladikə fotoqrafların çəkilişdən qabaqki hazırlığını xatırladırdı. Onun gıcqahına ağır yağış damcısı düşüb, yanağıyla aşağı sürüşdü. Serjant əmr verdi.

Bu vaxt da ətraf aləm dondu. Tüfənglər Xladikə tuşlanmışdı, amma onu öldürməli olan adamlar qımıldanmırdılar. Serjantın qolu yarımçıq hərəkətdə donub-qalmışdı. Daş plitənin üstündə uçan arının kölgəsi dondu. Külək də, elə bil, şəkildəymiş kimi, donub-qaldı. Xladik qışqırmaq, pıçıldamaq, əlini tərپətmək istəyirdi. Anladı ki, iflic olub. Çəşmiş aləmdən bircə səs də eşidilmirdi. O fikirləşdi: “Mən dəli olmuşam”. Sonra beynindən keçirdi: “Zaman dayandı”. Sonra dərk elədi ki, bu halda fikri də dayanmalıdır. Yoxlamağı qərara aldı: Vergilinin sirli şeir parçasını təkrar (dodaqlarını tərپətmədən) elədi. Bəlkə də, harasa aralanmış əsgərlərin də başına belə bir şey gəlib. Onlardan soruşmaq istədi. Qərribədir, amma yorğunluq keçdi, uzun müddət hərəkətsizlikdən başı ağrı-mırdı. Bir müddətdən sonra yuxuya getdi. Oyanıb dünyanı elə hərəkətsiz gördü. Yanağında elə həmin damcı, plitənin üstündə an kölgəsi var idi, atdığı siqaretin tüstüsü hələ də dağılmamışdı.

***

Xladikin dərk eləməsi bir “gün” də çəkdi: o, dramı bitirmək üçün Allahdan bütöv bir il istəmişdi – Qadir Allah ona bu ili vermişdi. İlahi ondan ötrü sirli möcüzə yaratmışdı: alman gülləsi onu müəyyən olunan vaxtda öldürəcək, amma şüurunda, əmrilə onun yerinə yetirilməsi arasında bütöv bir il ötəcək. Xladik çaşqınlıqdan heyrətə, heyrətdən rahatlığa, rahatlıqdan qəfil minnətdarlığa keçdi. O yalnız öz yaddaşına bel bağlaya bilərdi: hər bir

yeni hekzimetri yadda saxlamaq ona təsadüfi misraları tapıb, dərhal da itirənlərin ağılına gəlməyən xoşbəxt ciddiyyət duyğusu bəxş eləyirdi.

O, ədəbi zövqlərinə bələd olmadığı nəsillər üçün, hətta Allah naminə çalışmırdı. Hərəkətsiz, nəfəsini udmuş halda səylə öz gözəgörünməz kamil dolanbacını qururdu. Üçüncü aktı iki dəfə işlədi. Həddən artıq məlum rəmzi şeyləri, saatın zəngini, musiqini çıxardı. Ona heç nə mane olmurdu. O, üstündən keçir, ixtisar eləyir, genişləndirirdi. Bəzən ilkin variantın üzərində dayanırdı. Həyəət, kazarma onun xoşuna gəlməyə başladı: əsgərlərdən birinin üzü Remerştadtın xarakteri barədə təsəvvürü dəyişdi. O gördü ki, Flober çox narahat eləyən¹ sözügedən qəhqəhələr vizual xarakterli hadisədir, səslənən yox, yazılan sözün çatışmazlığı, zəifliyidir... O, dramını bitirdi. Yalnız bir mübaligə çatışmırdı. Onu tapdı. Damcı üzüylə yuvarlandı. Xladik qısaca qışqırdı, başını dartdı, dörd güllə onu yerə aşırı.

Yaromir Xladik martın iyirmi doqquzunda səhər saat ona iki dəqiqə işləmiş öldü.

---

¹ Q.Flober nəsrində qafiyələnməni qeyri-məqbul sayırdı.

BROUDİNİN MƏLUMATI

Leynin “Min bir gecə”sinin əziz dostum Paulino Keynsin məndən ötrü tapdığı birinci cildində (London, 1840) aşağıda ispan dilinə çevirdiyim əlyazmanı tapdıq. Zərif xətt – yazı makinalarının bizi ayrı saldığı sənət – şəhadət verir ki, manuskriptin tarixi elə həmin il ola bilər. Məlum olduğu kimi, Leyn hər cür geniş qeydlər eləmək həvəskarıydı; kitabların kənarları dəqiqləşdirmələrlə, sual işarələriylə, hətta düzəlişlərlə doluydu, həm də hərflərin yazılışı əlyazmadakı kimiydi. Adama elə gəlir, Şəhrizadın sehri nağılları oxucunu islam ayinlərindən az maraqlandırmış. İmzası qəliz xətlə axıncı səhifədə olan Devid Broudi barədə onun Aberdində doğulmuş, xristian əqidəsini əvvəlcə Mərkəzi Amerikada, sonrasa portuqal dilini bildiyinə görə gəldiyi Braziliyanın tropik cəngəlliklərində yayan şotland missioneri olmasından başqa heç nə öyrənə bilmədik. Mənə onun vəfatının nə vaxtı, nə yeri məlumdur. Əlyazma, güman elədiyim kimi, hələ çap olunmayıb.

Mən ingilis dilində ifadəsiz tərzdə tərtib edilmiş həmin sənədi dəqiq tərcümə eləyəcəyəm, özümə yalnız İncildən bəzi iqtibasların üzərindən keçməyi, bir də xeyirxah presviterianın¹ utana-utana latınca yazdığı İexunun seksual adətləri barədə bir maraqlı səhnəni buraxmağı rəva görəcəyəm. Əlyazmanın birinci səhifəsi yoxdur.

“...Meymun-adamların (*Apemen*) taladıqları diyarlarından burada *Milch* tayfaları məskən saldılar, oxucularım vəhşi təbiətini unutmasınlar deyə, üstəlik, onların nərilti dilində saitlər olmadığından, dəqiq transliterasiyanın burada mümkünsüzlüyünə görə, bundan sonra tayfaları İexu adlandıracağam. Tayfaya mənsub olan adamların sayı, mənəcə, bir qədər cənubda, meşənin lap ortasında yaşayan Nr da daxil olmaqla yeddi yüzdən artıq deyil. Gətirdiyim rəqəm təxmi-

¹ *Presviterian* – İngiltərə və Amerikada protestant məzhəblərindən birinin tərəfdarları

nidir, kral, kraliça, dörd kahin istisna olmaqla, İxulun sığınacaqları yoxdur, axşama düşdükləri yerdə də yatırlar. Bataqlıq qızdırması, meymun-adamların basqınları onların sayını azaldır. Yalnız bəzilərinin adı var. Diqqəti özlərinə cəlb eləmək üçün bir-birinə palçıq atırlar. Mən həm də İxunun özünə rəğbət oyatmaq üçün üzüstə düşüb yerdə süründüyünü gördüm. Onlar öz zahiri görünüşlərinə görə Krudan təkcə daha ensiz alınlar və daha açıq misrəngli dəriləriylə fərqlənirlər. Meyvələrlə, köklərlə və sürünənlərlə qidalanırlar; yarasaların, pişiklərin südünü içirlər, balığı əlləriylə tuturlar. Yemək vaxtı gizlənir, yaxud gözlərini yumurlar, bütün qalan işlərisə filosof-kiniklər¹ kimi açıq görünür. Keyfiyyətlərini özlərinə çəkmək üçün ali kahinlərin, kralları cəsədlərini çiy-çiy yeyirlər. Mən İxuları bu adətə görə məzəmmət elədim, ancaq onlar əllərini ağızlarına, qarınlarına vurdular, yəqin, göstərmək istəyirdilər ki, ölümlər də qidadır, yaxud bu, onlardan ötrü həddən artıq çətin olsa da, yediklərimizin hamısı axır hesabda insan cəsinə çevrilir.

Döyüşlərdə ehtiyat yığıqları daşdan, eyni zamanda sehri andlardan istifadə eləyirlər. Çılpaq gəzirlər, çünki geyinmək, bədəninə döydürmək sənəti onlara tanış deyil.

Bu fakt da diqqətəlayiqdir ki, çoxlu saf çeşmələrin, qalınarpaqlı ağacların olduğu geniş yaşıl təpəliklərə sahib olsalar da, bütün dəstəylə aşağıdan ərəzini əhatə eləyən bataqlıqlarda qurdalanmağı sevirilər, görünür, ekvatorial günəşin istisindən, üfunətdən ləzzət alırlar. Təpələrin kənarları hündürdür, diş-dişdir, bir növ, meymun-adamlardan müdafiə olunmaq üçün qala divarı olmağa yarayardı. Şotlandiyanın dağlıq rayonlarında bütün nəsil qəsrləri təpələrin başında ucaldılırdı, bu barədə ali kahinlərə məlumat verdim, onlara bizim adətlərimizdən istifadə eləmək təklifi verdim, amma sözlərim uğur qazanmadı. Bununla belə, mənə gecə havanın daha saf olduğu təpənin üstündə daxma tikməyə icazə verdilər.

Tayfanı mütləq hakimiyyətə malik kral idarə eləyir, amma belə düşünməyə meyilliyəm ki, əsl hökmdarlar ona idarə eləməkdə kömək göstərən, əvvəl kralı seçmiş dörd

¹ *Filosof-kiniklər* – e.ə. IV əsrdə təsis edilmiş, əxlaq normalarını inkar edən fəlsəfi məktəbin tərəfdarları

kahindir. Hər yeni doğulan ciddi müayinəyə məruz qalır: əgər onda məndən ötrü sırr kimi qalan əlamət tapılırsa, İexunun kralı olur. Bu zaman həyatın qarışıqlığı düşüncələrdən yayındırmasın deyə onu şikəst eləyirlər (*he is gelded*) – gözlərinə od basırlar, əllərini-ayaqlarını kəsirlər. O, ömürlük Alkasar (*Ozz*) adlanan mağarada məskən salır, ora ona qulluq eləyən, murdarlıqlarını təmizləyən dörd kahindən, iki kölədən başqa kimsə girə bilməz. Hərbi əməliyyatlar zamanı kahinlər onu mağaradan çıxarıb həmtayfalarını ürəkləndirmək üçün bütün tayfaya göstərir, bayraq və talisman kimi öz çiyinlərində döyüşün qızgın yerinə aparırlar. Bu zaman o, bir qayda olaraq meymun-adamların daş yağmuru altında dərhal həlak olur.

Digər alkasarda öz kralını görməyə imkan verilməyən kraliça yaşayır. O, məni qəbul eləmək şərəfinə layiq bildi, mənə gülümsər, gənc və yaraşlıq – İrsinin imkan verdiyi qədər – göründü. Metaldan və fil sümüyündən qolbaqlar, eyni zamanda kiminsə dişindən boyunbağlar onun çılpaqlığını bəzəyirdi. O, məni gözdən keçirdi, iylədi, əlləşdirdi, axırda da bütün xidmətçilərinin yanında mənə özünü təklif elədi. Mənim rütbəm (*my cloth*) və əqidəm, adətən kahinlərə, kölə ovçularına, bir qayda olaraq karvanları krallığa daxil olan müsəlmanlara göstərilən bu şərəfdən boyun qaçırmağa təhrik elədi. Mənə bir, yaxud iki dəfə qızıl iynə vurdular. Bu cür iynələr kral rəğbətinin nişanı hesab olunur, bir çox İexular kraliçanın diqqətiylə öyünmək üçün gözlərinə iynə batırırlar. Xatırladığım bəzəklər başqa yerdən gətirilib, amma İexular onları təbiətin bəxşişi sayırlar, çünki özləri ən sadə şeyləri belə düzəldə bilmirlər. Necə tikdiyimi görsələr, tikintidə özləri mənə kömək eləsələr də, tayfa üçün daxmam ağacdən başqa bir şey deyildi. Hər şeydən başqa, saatım, mantar ağacından baş geyimim, kompasım, İncilim vardı. İexular onları gözdən keçirir, əllərində sanballayır, haradan aldığımı soruşurdular. Onlar, adətən, əsamın iti ucundan tuturdular; yəqin, bu aləti başqa cür görmüşdülər. Bilmirəm, tutaq ki, stulu nə hesab eləyərdilər. Bir neçə otaqlı ev onlara dolanbac kimi görünərdi, amma pişik öz-özlüyündə təsəvvür eləyə bilməsə də, heç vaxt evdə azmayan kimi, çətin orada azaydılar. Hamını

mənim o vaxt sarı olan saqqalım heyrətləndirirdi; onlar uzun-uzadı, mehribancasına saqqalımı tumarlayırdılar.

İxular əzabı və sevinci tanıyırlar, amma iyələnmiş çiy ətdən, pis qoxuyan şeylərdən ləzzət alırlar. Təxəyyülün olmaması onları qəddarlığa təhrik eləyir.

Mən kral və kraliça barədə danışdım, indi kahinlərə keçim. Yazmışdım ki, onlar dörd nəfərdir. Bu, tayfanın hesabında ən yüksək rəqəmdir. Hamı barmaqlarıyla sayır: bir, iki, üç, dörd, çox. Sonsuzluq baş barmaqdan başlayır. Eşitmişəm ki, Buenos-Ayresin yaxınlığında iğtişaş törədən tayfalarda da hesab eynilə bu cür aparılır. “Dörd”ün İxulardan ötrü son rəqəm olmasına baxmayaraq, alver eləyən ərəblər onları aldatmırlar, çünki alver zamanı mal bir, iki, üç, yaxud dörd əşyadan ibarət hissələrə ayrılır, tərəflər də o hissələri dəyişirlər. Bütün bunlar həddən artıq uzun sürür, amma səhvi, yaxud yalanı istisna eləyir.

Bütün İxular xalqından yalnız kahinlər məndə maraqlı olurdular. Yerdə qalanların hamısı kimi istəsələr qarışqaya, yaxud tısbığa çevirmək qabiliyyətini kahinlərin ayağına yazır. Bir nəfər inanmadığımı hiss eləyib qarışqa yuvasını göstərdi, guya, bu, sübut ola bilərdi. İxularda yaddaş yerli-dibli yoxdur; onlar qaplanların törətdikləri fəlakət barədə danışır, amma bunu özləri, yoxsa ataları, yuxuda, yoxsa aşkarda gördüklərinə əmin deyillər. Kahinlərin yaddaşı var, amma qısamdır: axşam onlar yalnız səhər, yaxud günortadan sonrakı ərafədə baş verənləri xatırlayırlar. Bir də İxularda öncəgörmə vergisi var: onlar on, yaxud on beş dəqiqədən sonra nə baş verəcəyini rahatca söyləyə bilirlər; məsələn, deyirlər: “Ağcaqanad boynumun ardından sancacaq”, yaxud “Az sonra quş ciğirtisi eşidəcəyik”. Yüz dəfələrlə bu heyrətamiz vergi təzahürünün şahidi oldum. Onun barəsində çox düşündüm. Bilirik ki, keçmiş, indi və gələcək – hər mənasız, hər xırda şey – Allahın peyğəmbəranə yaddaşında, onun əbədiyyətində həkk olunub. Qəribədir ki, adamlar həddən artıq uzağa baxa bilirlər, amma heç də irəli baxa bilməzlər. Əgər dörd yaşım olanda gördüyüm yaraşlıq Norveç gəmisini bütün təfərrüatlarınacan xatırlayıramsa, onda kiminsə yaxın gələcəyi görə biləcəyinə niyə təəccüb-

lənməliyəm? Fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən yaddaş öncəgörmədən az möcüzəli qabiliyyət deyil. Səhərki gün bizdən ötrü yəhudilərin Qara dənizdən keçməsindən daha yaxındır, bununla belə, həmin keçidi xatırlayınq.

Tayfaya öz baxışlarını ulduzlara zilləmək qadağan olunub – bu yalnız kahinlərin səlahiyyətindədir. Hər kahinin kiçik yaşlarından gizli elmləri öyrətdiyi, öz varisi elədiyi şagirdi var. Beləliklə, onlar həmişə dörd nəfərdir – sehrli xüsusiyyətə malik saydır, çünki həmin rəqəm bu adamlar üçün ən yüksəkdir. Burada cəhənnəmlə cənnət haqqında təlim özünəməxsus izah olunur. Hər ikisi yerin altındadır. İşıqlı, quru olan cəhənnəmdə xəstələr, qocalar, bədbəxtlər, meymun-adamlar, ərəblər və qaplanlar olurlar. Onların zülmət, soyuq təsəvvür elədikləri cəhənnəmə kral, kraliça, kahinlər, yer üzündə xoşbəxt, qəddar, qana həris olan hamı düşür. İxular adı Zibil olan allaha səcdə eləyirlər, onu, yəqin ki, öz krallarının görkəmində görürlər. O, qeyri-məhdud hakimiyyətə malik eybəcər, kor, aciz məxluqdur. Bir qayda olaraq onun təcəssümü ilan, yaxud qanşqadır.

Bütün deyilənlərdən sonra, mənəcə, heç kəs təəccüb-lənməz ki, İxuda olduğum bütün müddət ərzində onlardan bir nəfərlə də səmimi söhbət eləmək mümkün olmadı. “Atamız” sözü onları dalana dirəyirdi, çünki İxularda atalıq anlayışı yoxdur. Onlar doqquz ay əvvəl yerinə yetirilmiş aktın uşağın doğulmasıyla necə bağlı ola biləcəyini dərk eləməyə qabil deyillər, belə bir səbəbin müddətinə, həqiqətə oxşamadığına görə bədənələrini satırlar, amma hamısı ana olmur.

Onların dili çox çətindir. Bildiyim dillərin heç birinə oxşamır. Cümlə üzvləri barədə heç nə deyə bilmərəm, çünki cümlənin özü yoxdur. Hər birmərtəbəli söz mənanı, yaxud üz-göz hərəkətləriylə dəqiqləşdirilən bir ümumi ideyanı ifadə eləyir. “Nrz” sözü, məsələn, dağınıqlıq, yaxud ləkəlilik kimi bir ifadəni bildirir, “ulduzlu səma”nı, “qaplan”ı, “quş dəstəsi”ni, “üzdə çopur”u, “sıçrantı”nı, eyni zamanda “bir şeyi səpələməyi”, ya da “uğursuzluğa düçar olub dağılışmağı” bildirir. “Nrı” sözü, əksinə, “daş”ı, “daş yığını”nı, “daş yığmağı”, “dörd kahinin

şurası”nı, “cinsi akt”ı, “cəngəlliyi” göstərir. Başqa cür, yaxud digər üz-göz hərəkətləriylə söylənmiş söz əks mənə verə bilər. Çox təəccüblənməyəcəyik: bizim dildə *to cleave* feli də “qızdırmaq” və “sadiq qalmağı” bildirir.

Qıssası, onların dilində nə cümlə, nə də yığcam ifadələr var.

Bu cür nitq tipinin şəhadət verdiyi mücərrəd təfəkkür məni inandırır ki, İexular öz vəhşiliklərinə baxmayaraq, təkcə primitiv yox, həm də ölüb-gedən xalqdır. Bu gümanınım təpənin ortasında tapdığım qayaüstü rəsmlərlə təsdiq olunur; həmin rəsmlər əcdadlarımızın runi¹ yazılanna oxşayır və artıq İexular üçün anlaşılmazdır; elə bil, onlar yazılı dili tamamilə unudublar, yalnız şifahi dildən istifadə eləyirlər.

Tayfa xüsusi öyrədilmiş pişik döyüşləriylə, eyni zamanda edamla əylənir. Hər kəs kraliçanın namusuna qəsd eləməkdə, yaxud başqalarının gözləri qarşısında yeməkdə ittiham oluna bilər. Nə şahidlərə, nə müttəhimə qulaq asırlar: kral özü hökm verir. Ölümə məhkum olunana susmağı üstün tutduğum dəhşətli işgəncə verilir, sonrasa onu öldürürlər. Kraliça birinci və çox vaxt ehtiyac olmayan axırıncı daşı atmaq hüququndan istifadə eləyir. Kütlə vəhşi vəcdlə onun ayaqları altına qızılgül, ət parçaları atıb cəldliyini, bütün gözəlliklərini tərifləyir.

Tayfanın digər görməli adamları şairlərdir. Bəzən kimsə, adətən, sirli olan altı-yeddi sözü yan-yana düzüb, özünü saxlaya bilmədiyindən, kahinlərin, bütün başqalarının yerdə oturub yaratdıqları dövrənin ortasında dayanıb, həmin sözləri qışqırmağa başlayır. Əgər poema heç kəsi vəcdə gətirməsə, heç bir şey baş vermir, amma şairin sözü incə yerə toxunsa, hamı müqəddəs qorxuya bürünmüş (*under a holy dread*) halda, tam sükut içində ondan uzaqlaşır. O, hiss eləyir ki, ona vergi verilib, artıq heç kəs, hətta öz anası da daha onunla danışmayacaq, üzünə baxmayacaq. Bundan sonra o, insan yox, Allahdır, hər bir kəs onu öldürə bilər. Əgər bacarsa, şair Şimaldakı ləpələnen qumluqlar diyarında qurtuluş axtarır.

¹ Qədim skandinavlardan qaya, yaxud daş üzərində yazılan

Yuxarıda İlexu torpağına necə gedib çıxdığımı danışmışdım. Oxucular bilirlər ki, məni dövrəyə aldılar, havaya atəş açdım, tufəng atəşi sehrli ildırımın gurultusu kimi qəbul olundu. Buna görə də onları çaşdırmamaq üçün həmişə silahsız gəzirdim. Bir yaz səhəri dan yeri ağaranda meymun-adamlar bizə basqın elədilər. Mən dərhal tərədən enib həmin heyvanların ikisini öldürdüm. Qalanları qorxu içində qaçdı. Bildiyiniz kimi, güllələr gözəgörünməzdir. Ömrümdə birinci dəfə məni necə təriflədiklərini gördüm. Deyəsən, kraliça da onda qəbul elədi. Amma İlexunun yaddaşı qısaadır, elə həmin axşam da çıxıb getdim. Çay yatağında dolaşmağım o qədər də əhəmiyyətli deyil. Axırda əkməyi, dua eləməyi, səpməyi bacaran qara adamların məskəninə rast gəldim, onlarla portuqalca danışdım; roman ölkələrindən gəlmiş missioner Fernandes ata mənə öz komasında yer verdi, ağır səfərə çıxmağa hazır olanacan qayğımı çəkdi. Əvvəl onun gözlənilmədən ağzını açıb ora yemək tikələri qoyduğunu görəndə qusmağım gəlirdi. Gözlerimi əllərimlə qapayırdım, ya da yayındırırdım. Amma bir neçə gündən sonra öyrəşdim. Teoloji mübahisələrimi ləzzətlə xatırlayıram. Düzdür, onu İsanın əsl dininə qaytara bilmədim.

İndi bunu Qlazqoda yazıram. İlexular arasında olduğumu danışdım, amma əsas şeyi – yaşadığım qorxunu çatdırma bilmədim; o qorxudan yaxamı qurtara bilmədim, məni hətta yuxuda da izləyir. Küçədəsə mənə hey elə gəlir, sanki, başıma yığışırlar. Yaxşı başa düşürəm, İlexu vəhşi, bəlkə də, dünyada ən vəhşi xalqdır, hər halda, onların bəraəti üçün deyilənlər barədə susmaq ədalətsizlikdir. Onların dövlət quruluşu var, bəxtlərinə krala sahib olmaq düşüb, bir-birindən uzaq anlayışları ümumiləşdirən dilləri var; yəhudilər, yunanlar kimi poeziyanın ilahi başlanğıcına inanırlar, ruhun öləri bədənədən çox yaşayacağını tutqun halda duyurlar. Onlar edamların və mükafatların ədalətliliyinə inanırlar. Ümumiyyətlə, sivilizasiyanı, bir çox yanlışlıqlarımıza baxmayaraq, elə bizim təsəvvür elədiyimiz kimi təsəvvür eləyirlər. Mən onlarla birgə meymun-adamlara qarşı döyüşdü-yümü günah saymıram. Borcumuz onları xilas eləməkdir. Ümidvaram: Ülyahəzrətləri hökuməti bu məlumatı yekunlaşdıran çox acizənə xahişimi diqqətsiz qoymayacaq”.

PARASELSİN QIZILGÜLÜ

İlk zirzəmi otağında yerləşən laboratoriyasında Parasels öz Allahına, ümumi Allaha, hər hansı bir Allaha yalvarırdı ki, ona şagird göndərsin. Şər qarışırdı. Buxarının solğun işığı tutqun kölgələr salırdı. Qalxıb dəmir çırağı yandırmağa gücü yox idi. Paraselsi yorğunluq əldən salırdı, o, öz duasını unutmuşdu. Qapı döyüləndə gecə artıq tozlu kolbaların, destillə qablannın cizgilərini silmişdi.

Yanyuxulu ev sahibi ayağa durdu, hündür dolama pilləkənlərlə qalxıb qapının tayını açdı. Evə tanımadığı bir adam girdi. O da çox yorğun idi. Parasels ona oturacağı göstərdi. İçəri girən adam oturub gözləməyə başladı. Bir müddət susdular.

Birinci müəllim dilləndi.

– Şərqli görkəmi də, qərbli görkəmi də mənə tanışdır, – o, bir qədər qürurla dedi. – Amma sənin görkəmin mənə məlum deyil. Kimsən, məndən nə gözləyirsən?

– Adım vacib deyil. Evinə çatanacan üç gün üç gecə yol gəlmişəm. Sənin şagirdin olmaq istəyirəm. Hər şeyimi özümlə götürmüşəm.

O, torbasını masanın üstünə silkələdi. Pulların hamısı qızıl, özü də lap çox idi. O, bunu sağ əliylə elədi.

Parasels çırağı yandırmaq üçün aralandı. Qayıdanda gördü ki, içəri girən adamın sol əlində qızılgül var. Qızılgül onu həyəcanlandırırdı.

O, yerini rahatladı, barmaqlarının ucunu çarpazlayıb dilləndi:

– Ümid eləyirsən ki, bütün təbii elementləri qızıla çevirən daş yarada bilərəm, mənə qızıl təklif eləyirsən. Amma mən qızıl axtarıram, əgər səni qızıl maraqlandırırırsa, heç vaxt şagirdim olmayacağsan.

– Məni qızıl maraqlandırmır, – içəri girən cavab verdi, – bu qızıllar yalnız işləməyə hazır olduğumun sübutudur. İstəyirəm ki, mənə Elm öyrədəsən. Daşa yetənəcən səninlə yanaşı yol keçmək istəyirəm.

Parasels dərhal dilləndi:

– Yol – elə Daşın özüdür. Gəldiyin yer – elə Daşdır. Əgər bu sözləri başa düşmürsənsə, hələ heç nəyi başa düşmürsən. Hər addım hədəfdir.

İçəri girən adam ona inamsızlıqla baxdı. O, aydın səsle dedi:

– Deməli, hər halda, hədəf var?

Parasels güldü.

– Yaxın olduqları qədər də çoxsaylı qeybətçilərim inandırır ki, yoxdur, məni yalançı adlandırırlar. Bununla bağlı başqa fikrim var, amma güman eləyirəm ki, doğrudan da, özümü illüziyalarla ovuduram. Mənə yalnız Yolun olduğu məlumdur.

Sükut çökdü, sonra içəri girən adam dedi:

– Mən o yolu səninlə getməyə hazırım; əgər lazım gəlsə, buna illər sərf eləyərim. Mənə səhradan keçməyə imkan ver. Hətta ayaq basmaq qismətim deyilsə, mənə, heç olmasa, uzaqdan arzuladığım torpağı görməyə imkan ver. Amma yola düşməzdən qabaq öz ustalığının bir sübutunu göstər.

– Nə vaxt? – Parasels həyəcanla dilləndi.

– Dərhal, – şagird gözlənilməz qətiyyətlə cavab verdi.

Əvvəlcə latınca, indi almanca danışdılar. Gənc oğlan qızılgülü yuxarı qaldırdı.

– Deyirlər, sən öz elminin gücündən istifadə eləyib qızılgülü yandıra, sonra da onu küldən dirçəldə bilirsən. İcazə ver, bu möcüzənin şahidi olum. Səndən bax bunu xahiş eləyirəm, bütün ömrümü də sənə verərəm.

– Həddən artıq sadələvhsən, – müəllim dedi. – Mənim sadələvhlüyə ehtiyacım yoxdur. Mənə inam gərəkdir.

İçəri girən adam dediyinin üstündə durdu:

– Məhz ona görə şəkkakam ki, qızılgülün yox olmasını da, həyata qayıtmasını da gözlərimlə görmək istəyirəm.

Parasels qızılgülü aldı, danışa-danışa əlində oynatmağa başladı.

– Sən sadələvhsən, – təkrar elədi. – İddia eləyirsən ki, onu yox eləyə bilərəm?

– Onu hər kəs yox eləyə bilər, – şagird dedi.

– Sən yanılırsan. Doğrudanmı, fikirləşirsən ki, yoxluğa qayıdış mümkündür; doğrudanmı, fikirləşirsən ki, Adəm Cənnətdə bircə çiçəyi, bircə otu yox eləyə bilib?

– Biz Cənnətdə deyilik, – gənc inadla təkrar elədi, – burada Ayın altında hamımız öləriyik.

Parasels ayağa qalxdı.

– Onda biz haradayıq axı? Doğrudanmı, fikirləşirsən ki, İlahi Cənnətlə yanaşı nəsə yarada bilərdi? Başa düşürsənmi ki, Günahabatma – Cənnətdə olduğumuzu dərk eləməməkdir?

– Qızılgül yana bilər, – şagird inad göstərdi.

– Amma buxarıda od qalacaq, – Parasels dedi.

– Bu qızılgülü ocağa atan kimi əmin olacaqsan ki, o yoxa çıxacaq, külsə həqiqi olacaq.

– Təkrar eləyirəm ki, qızılgül ölməzdir, yalnız görkəmi dəyişir. Bircə sözüm bəsdır ki, onu təzədən görəsən.

– Bircə sözün? – şagird şübhəylə dedi. – Destillə qabları işsiz-gücsüz durur, – o, təkrar elədi, – kolbaları da toz basıb. Onu necə həyata qaytara bilərdin?

Parasels ona təəssüflə baxdı:

– Destillə qabları işsiz-gücsüz durur, – təkrar elədi, – kolbaları da toz basıb. Uzun ömrümdə nədən istifadə eləməmişəm; indi onlarsız keçinirəm.

– İndi nədən istifadə eləyirsən? – içəri girən adam açıq itaətlə soruşdu.

– Göyləri də, yeri də, yaşadığımız, bizdən ilkin günahla gizlədilən gözəgörünməz Cənnəti də yaratmış İlahinin istifadə elədiyi şeylə. Mən Kabbalanın dərkinə kömək göstərdiyi sözü nəzərdə tuturam.

Şagird çox etinasızlıqla dedi.

– Xahiş eləyirəm, mənə qızılgülün yoxa çıxmasını və peyda olmasını göstərəsən. Bu zaman nəyə – qaba, yaxud sözə əl atacağıının məndən ötrü fərqi yoxdur.

Parasels fikrə getdi. Sonra dilləndi:

– Əgər bunu eləsəydim, sən deyə bilərdin ki, bütün gördüklərin yalnız göz aldatmasıdır. Möcüzə sənə tələb olunan inamı gətirməyəcək. Buna görə də qızılgülü yerə qoy.

Gənc ona inamsızlıqla baxdı. Bu zaman müəllim səsi-ni qaldırıb dedi:

– Müəllimin evinə girib möcüzə tələb etmək haqqını sənə kim verib? Bu cür mərhəməti nəylə qazanıbsan?

Həyəcana bürünmüş gələn adam dilləndi:

– Mən özümün indiki yarasızlığımı dərk eləyirəm. Uzun illər gələcək itaətimin naminə səni and verirəm, mənə küllü, sonra qızılıgülü görməyə imkan verəsən. Daha səndən heç nə xahiş eləməyəcəyəm. Öz gözlərimlə gördüklərim də məndən ötrü sübut olacaq.

O, Paraselsin altlıq üstünə qoyduğu qızılıgülü kəskin hərəkətlə götürüb oda atdı. Gül əriyib yoxa çıxdı, bir ovuc küllü qaldı. O, bir müddət sözlə möcüzə gözlədi.

Parasels sakit idi. O, gözlənilməz səmimiyyətlə dedi:

– Bazelin bütün həkimləri, əczaçıları məni şarlatan sayırlar. Gördüyün kimi, onlar haqlıdırlar. Bax, bu, qızılıgül olan küldür, daha qızılıgül olmayacaq.

Gənc utandı. Parasels yalançı, yaxud fantaziyaçıdır, o işə yanına soxulub ondan özünün bütün cadugərlik elminin gücsüzlüyünü boynuna almağı tələb eləyirdi.

O, diz çöküb dedi:

– Mən səhv hərəkət elədim. Məndə İlahidən ötrü möminliyin mövcud olmadığına inam çatışmadı. Qoy gözlərimlə küllü görsün. Ruhum bərkiyəndə qayıdıb sənin şagirdin olacağam, yolun axırında qızılıgülü görəcəyəm.

O, səmimi duyğuyla danışdı, amma bu duyğu çox hörmətli, çox əzabkeş, çox qeyri-adi, elə buna görə də çox gərəksiz ahıl müəllimə şəfqətindən yararlanmışdı. O – İohan Qrizebax boşluğu gizləyən maskanı özünün şərfətsiz əliylə qoparmağa necə cəsərat eləyə bilər?

Qoyduğu qızıl pullar sədəqəydi. Gedəndə onları götürdü. Parasels onu pilləkənəcən ötürdü, dedi, bu evin həmişə arzulanan qonağı olacaq. Onlar başa düşürdülər ki, daha görüşməyəcəklər.

Parasels tək qaldı. Çırağı söndürməzdən, kreslodan rahat oturmazdan əvvəl küllün qalığını ovcuna çırpdı, astadan Söz söylədi və qızılıgül peyda oldu.

BAŞQA DÖYÜŞ

Uruqvay yazıçısı Karos Reylesin oğlu yay axşamı Adroqa məhəlləsində bu əhvalatı mənə danışdığı vaxtdan xeyli ötüb. Nifrətin uzun xronikası, dəhşətli sonluğu yaddaşımda evkaliptlərin əczaxana qoxusu, quş səsləriylə qarışıb.

Həmişəki kimi, ölkələrimizin dolaşmaq tarixlərindən danışırıdım. Reyles bir vaxtlar məşhur olan igid, şən, hoqqabaz Xuan Patrisio Nolan barədə eşidib-eşitmədiyim barədə soruşdu. Yalan söyləyib cavab verdim ki, eşitməmişəm. Nolan hələ doxsanıncı illərdə ölsə də, bu günəcən onu dostcasına xatırlayırdılar. Bununla belə, bədxahlar da tapılırdı. Reyles mənə onun saysız-hesabsız bicliklərindən birini danışdı. Hadisə Manantiales yaxınlığındakı döyüşə az qalmış baş vermişdi, baş qəhrəmanlar Syerro-Larqodan iki qauço – Manuel Kardoso və Karmen Silveyraydı.

Onların nifrəti necə, nədən yaranmışdı? Yaddaşda yalnız son döyüşləri qalmış iki kişinin tutqun əhvalatını indi, demək olar, bir əsr sonra necə canlandırasan? Ata Reylesin malikanə idarəçisi, Ladereç adı, “pələng bığları” daşıyan adam şifahi söhbətlərə görə, unutkanlıq da, yaddaş da eyni cür uydurmalara qabil olduğundan burada bir qədər təəddüdlə qələmə aldığım bəzi təfərrüatları bərpa elədi.

Manuel Kardoso və Karmen Silveyranın qonşuluqda çox məhsuldar olmayan sahələri vardı. Başqa ehtiraslar kimi nifrətin mənbələri də qaranlıqdır. Damğalanmamış malqaradan ötrümünü, yoxsa Silveyranın rəqibinə güclə qalib gəlib, Kardosonun atını ötdüyü cıdırı görəmi qisas aldığı haqda danışırıdılar. Bir neçə aydan sonra onlar yerli meyhananın masası arxasında xeyli təkbətək truko¹ oynadılar. Silveyra hər qələbəsindən sonra rəqibini ucadan təbrik eləyirdi, amma axırda onu tərtəmiz uddu. O, pulu dəri qurşağına qoyub, ibrət dərsinə görə Kardosoya təşəkkür elədi. Bir az da keçsəydi, mənəcə, iş əlbəyaxa döyüşə çatacaqdı.

¹ *Truko* – stolüstü oyun növü

Oyun qızgın keçirdi; yığışmış çoxlu tamaşaçı tərəfmüqabilləri ayırdı. Burdakı sərt diyarlarda həmin vaxtlar yalnız beləcə – kişi kişiyyə qarşı, bıçaq bıçağa qarşı – yaşayırdılar; amma Kardoso və Silveyranın əhvalatında əlamətdar olan bu idi ki, onlar, deyəsən, ətraf təpələrdə səhərxşam dəfələrlə üz-üzə gəlmişdilər, bununla belə, heç vaxt axıracan döyüşməmişdilər. Görünür, hər birinin kasıb, primitiv həyatında bu nifrətdən başqa əziz bir şey yox idi, hər ikisi də o nifrəti qayğıyla toplayırdı. Onlar özləri də bilmədən bir-birinin köləsinə çevrildilər.

Sonrakı hadisələr barədə danışib səbəbin harada, nəticənin harada olduğunu bilmirəm. Kardoso sevgidən çox əyləncə üzündən qonşuluqda yaşayan Servilyana adlı bir qızla tapışdı; bunu eşidib Silveyra da onun dalınca düşdü, öz yanına apardı, bir neçə aydan sonrasa ayağının altında dolaşmasın deyə qovdu. Qız dəli kimi olub, Kardosodan kömək ummağa qaçdı, amma o, qızla bir gecə yatdı, səhərsə başqasının artığına qalmadığını bəhanə gətirib vidalaşdı.

Təxminən elə onda, yadımda deyil, Servilyanadan əvvəl, ya sonra gözətçi itiyə bağlı hadisə baş verdi. Silveyranın itdən xoşu gəlirdi, onu Uruqvayın əsasını qoyanların sayıyla Otuz Üç çağırırdı. İti arxın içində ölmüş tapdılar; Silveyra zəhəri kimin səpdiyi üzərində baş sındırmalı olmadı.

1870-ci ilin qışında Aparisionun qaldırdığı qiyam onları elə həmin meyxanada kart oynayanda yaxaladı. Üsyançılar dəstəsinin komandiri, braziliyalı-mulat bütün iştirakçılara üz tutub elan elədi ki, onlar vətənə gərəkirlər, daha hakimiyyətin zülmü altında qalmayacaqlar, ağ papaqlar payladı, kimsənin anlamadığı nitqini bitirib, qəhrəmanlarımızı qovub apardı. Onları hətta ailələriylə vidalaşmağa da buraxmadılar. Manuel Kardoso və Karmen Silveyra bunu borc kimi qəbul elədilər: əsgər həyatı qauço həyatından az fərqlənirdi. Onlar başqalarını yəhərin üstünə qoyub yerdə yatmağa çoxdan öyrəşmişdilər; öküzü asanlıqla böyrü üstə qoyan əllərindən ötrü insanı aşırmaq çətin deyildi. Təxəyyülləri olmadığından nə mərhəmət, nə qorxu bildirilər, amma bəzən hücumu gedəndə soyuduqları olurdu. Süvarilər işə qarşıanda üzəngilərin və silahların cingiltisini hamı

eşidir. Amma dərhal yaralamasalar, sonra özünü dişbatmaz hiss eləyirsən. Onlar evdən ötrü danxımdırlar. Vətənpərvərlik ideyası onlara yad idi, təkcə papaqlarındakı nişandan başqa onları bu və ya digər tərəflə heç nə bağlamırdı. Tezliklə nizəylə döyüşməyi öyrəndilər. Hücumlarda və əks-hücumlarda başa düşdülər ki, silahdaş olmaq, həm də düşmənlə qalmaq mümkündür. Məlum olduğu qədər, böyür-böyürə döyüşə-döyüşə bir-birylə kəlmə də kəsmədilər.

Yetmiş birinci ilin bürkülü payızında onların sonu yetişdi. Bir saatdan az sürən qısa döyüş, adını kimsənin bilmədiyi (tarixçilər həmin adları sonralar verdilər) o ucqar guşələrin birində baş verdi. Döyüşqabağı səhər Kardoso iməkləyə-iməkləyə komandirin çadınna girdi, səsinə qısıb xahiş elədi ki, qalib gəlsələr, Koloradodan bir nəfəri onun ixtiyarına versinlər, çünki ömründə bir dəfə də insan boğazı üzüməyib, əslində, bunun necə olduğunu bilmək istəyir. Zabit söz verdi ki, əgər döyüşdə özünü kişi kimi göstərsə, unutmayacaq.

Blankoçular sayca üstün idilər, amma koloradoçular daha yaxşı silahlanmışdılar, rəqibə tərənin üstündən baxırdılar. Zirvəyə iki nəticəsiz həmlədən sonra blankoçuların ağır yaralanmış komandiri özününkülərə təslim olmaq əmri verdi. Elə həmin dəqiqə də onu öz xahişinə görə bıçaq zərbəsiylə öldürdülər.

Hücum eləyənlər silahı yerə qoydular. Koloradoçuların komandiri kapitan Xuan Patrisio Nolan əsirlərin məhvini ən xırda təfərrüatlınaqan düşünmüşdü. Özü Syerro-Larqodan olduğundan Silveyra və Kardosonun köhnə düşmənciliyindən xəbəri var idi. Onları axtarıb tapmağı əmr elədi, dedi:

– Eşitmişəm, bir-birinizi görməyə gözlünüz yoxdur, çoxdan haqq-hesab çəkməyə fürsət axtarırsınız. Hesab eləyin ki, bəxtiniz gətirdi. Gün batanaqan hansınızın əsl kişi olduğunu göstərməyə imkanınız olacaq. Sizin xirtdəyinizi kəsəcək, sonrasa bir-birinizin üstünə buraxacaqlar. Uduş Allahın əlindədir.

Xəbər dərhal düşərgəyə yayıldı. Əvvəlcə Nolan axşam aksiyası qurtarandan sonra yanış təşkil eləmək barədə göstəriş verdi, amma əsirlər nümayəndə göndərib xəbər yetirdilər ki, onlar da tamaşa eləmək, iddiaçı olmaq istəyirlər.

Nolan başa düşən adam olduğundan razılıq verdi. Banka pul, yəhər-yüyan, silah, at qəbul olunurdu: onlara dul qadınlər və yetimlər verilirdi. Görünməmiş bürkü vardı; kimsəni yeməkdən məhrum eləməmək üçün saat dördə başlamağı şərtləşdilər. Latın Amerikasını tərzinə sadıq Nolan intizarı bir saat da uzatdı. Görünür, o, qalan zabıtlərlə indiki qələbəni müzakirə eləyirdi; çapar çaynıqlə ora-bura gedib-gəlirdi.

Tozlu yolun hər iki tərəfiylə çadırların böyründə əlləri arxalarında bağlanmış əsirlər nahaq yerə ayaqlarına əziyyət verməmək üçün çöməlib bir-birinin yanına düzülmüşdülər. Bəziləri söyüşlə ürəklərini boşaldırdılar, o birilər “Atamız”ı təkrarlayır, demək olar, hamısı çaşqın görünürdü. Aydın idi ki, heç kəs siqaret çəkə bilmirdi. Artıq yanlıq halları yox idi, amma hamı irəli baxırdı.

– Tezliklə məni də boğazlayacaqlar, – biri həsədlə köksünü ötürdü.

– Özü də necə, bütün xirtləyinlə birgə, – qonşusu səsinə səs verdi.

– Yoxsa səni başqa cür öldürəcəklər? – birinci cavab qaytardı.

Serjant qılıncıyla yola çəpinə xətt çəkdi. Silveyro və Kardosonun əl-qolunu açdılar ki, sərbəst qaçsınlar. Hər ikisi xəttin yanında bir-birindən beş addım aralı dayandı. Zabıtlər onları üzüqara eləməməyə səsləyirdilər, deyirdilər, ikisinə də inanırlar, bir yığın pul qoyublar.

Silveyranın qismətinə Nolan adlı qaradəriliylə qarşılaşmaq düşdü; görünür, babaları kapitanın mülkündə kölə olmuşdular, buna görə də onun soyadını daşıyırdılar. Kardosoya peşəkar, məhkumların çiyinə döyə-döyə və “Həhə, oğlan, qadınlər də belə şeyə dözmürlər, doğurlar” deyə-deyə ürəkləndirmək vərdişi olan korryentesli qoca düşdü.

Gözləməkdən üzülmüş iki nəfər irəli əyilmişdi, bir-birinə baxmırdılar.

Nolan başlamaq işarəsi verdi.

Qaradərili tapşırılmış roldan qürur duya-duya qolaylanıb boğazı qulaqdan-qulağa kəsdi; korryentesli ensiz kəsiklə kifayətləndi. Xirtləkdən qan şoralandı. Rəqiblər bir neçə addım atıb üzüstə yıxıldılar. Kardoso yıxılanda qollarını geniş açdı. Beləcə, yəqin, xəbəri olmadan qalib gəldi.

ÖZGƏ

Bu əhvalat 1969-cu ilin fevral ayında Bostonun şimalında, Kembriçdə baş verdi. Həmin əhvalatı dərhal yazmadım, çünki istəyim, ağılımı itirməməkdən ötrü baş verəni unutmaq idi. İndisə, 1972-ci ildə, mənə, o barədə danışmasam, oxucular bütün bunların hamısını uydurma sayarlar, ötüb-keçən illərsə, ola bilsin, məni də həmin əhvalata eyni cür münasibət bəsləməyə məcbur eləyər.

Həmin məqamda çox şeylər yaşadım, amma sonra, yuxusuz gecələrdə daha ağır idi. Bu, heç də o demək deyil ki, baş verənlər barədə hekayət başqalarını həyəcanlandıracaq.

***

Səhər saat on idi. Çarlz çayının qırağında oturacağın söykənəcəyinə yayxanıb əyləşmişdim. Sağda, məndən beş yüz metr uzaqda hündür qüllə vardı – heç indi də necə adlandığını bilmirəm. Boz-bulanıq suyun üzəriylə kələ-kötür buz parçaları axırdı. Çay, şübhəsiz, zaman barədə fikirlər doğururdu. Heraklitin yaratdığı minillik obrazdır. Gecəni sakit yatmışdım: axşamkı mühazirəm, deyəsən, tələbələri tutmuşdu.

Ətrafda ins-cins yox idi.

Qəfildən mənə elə gəldi (psixoloqlar bunu ümumi yorğunluqla izah eləyirlər) ki, artıq bir dəfə buna oxşar şeylər görüb hiss eləmişəm. Böyrümdə kimsə oturacaqda əyləşdi. Mən tək qalmaq istəyirdim, amma qanacaqsız sayılmaqdan qorxub yerimdən qalxmadım. Özgə fitdə nəsə çalmağa başladı. Bu səhərin ilk sarsıntısını duydum: o, Elias Requesin “Köhnə koma” Argentina mahnısını fitdə çalır, yaxud çalmağa cəhd (eşitmə qabiliyyətim o qədər yaxşı deyil) eləyirdi. Motiv məni artıq mövcud olmayan həyəətə apardı, yaddaşımda lap çoxdan ölmüş Alvaro Melian Lafinuru canlandırdı. Sonra onuncu illərdə oxunan sözlər də eşidildi. Səs Alvaronun səsinə oxşamırdı, amma oxuyan açıq-aşkar Alvaronu yamsılayırdı. O səsi qorxu içində tanıdım.

Qonşuma yaxın oturub dedim:

– Senyor, uruqvaylısınız, yoxsa argentinalı?

– Mən argentinalıyam, amma on dörd yaşından Cenevrədə yaşayıram, – cavab verdi.

Sonra uzun sükut çökdü. Ondan yenə soruşdum:

– Malanyu, nömrə on yeddi, rus kilsəsiylə üzbəüzdə?

O, başıyla təsdiq elədi.

– Yaxşı, onda, – dedim, – sizin adınız Xorxe Luis Borxesdir. Biz Kembric şəhərində, 1969-cu ildəyik.

– Yox, – o, bir qədər uzaq olan öz səsimlə cavab verdi.

İki-üç dəqiqə keçəndən sonra inamla dilləndi:

– Yox, mən burada, Cenevrədəyəm, Ronanın bir neçə metrliyində skamyada otururam. Ən qəribəsi budur ki, bir-birimizə çox oxşayıq, bununla belə, məndən xeyli böyüksünüz, başınız da ağarıb.

Ona cavab verirəm:

– Sənə sübut eləyə bilərəm ki, yalan danışmıram. Mən yalnız evdəkilərin bildikləri şeylər barədə danışa bilərəm. Bizdə babamızın babasının Perudan gətirdiyi Burma uzun ayaqlı gümüş mate var. Sənin otağının kitab rəfində kitablar iki cərgə yığılıb. Orada Leynin qravüraları, hər fəsildən sonra xırda şriftlərdən ibarət şərhələrlə “Min bir gecə”nin üç cildi, Kişerin latın lüğəti, latın dilində, Qordonun tərcüməsində Tasitin “Almaniya”sı, Qarnye nəşriyyatının “Don Kixot”u, müəllifin ithafıyla Rivera İndartenin “Qanlı teatr”ı, Karleylin “Sartor Resartus”u, Amelinin bioqrafiyası, o biri cildlərin arxasında gizlədilmiş, cıncı-cırıq olmuş Balkan xalqlarının seksual adətləri haqqında kitab var. Mən Plas Düburda birinci qatdakı toranlıqı da unutmamışam.

– Düfur, – o, düzəliş verdi.

– Yaxşı. Qoy Düfur olsun, amma inandın?

– Yox, – cavab verdi. – Bütün bunlar sübut deyil. Əgər sizi yuxuda görürəmsə, mən bilənləri bilməlisiniz.

İrad yerindəydi. Cavab verdim:

– Əgər bu səhər də, bu görüş də yalnız yuxudursa, hər birimiz məhz özünün yatdığı, xəyal aləminə cumduğunu fikirləşəndə haqlıyıq. Bəlkə, oyanacağıq, bəlkə də, yox. Amma bir şey bilirəm – biz Yer kürəsini, yaşadığımızı, baxdığımızı, nəfəs aldığımızı qəbul elədiyimiz kimi, bu yuxunu da gerçəklik sayaraq qəbul eləməliyik.

– Bəs birdən yuxu uzun sürsə, – o, narahatlıqla dilləndi. Onu və özümü sakitləşdirmək üçün müəyyən ötkəmliklə dedim:

– Nə olsun? Mənim yuxum artıq yetmiş ildir davam eləyir, çünki burada iki nəfərik. Bəlkə, sənin gələcəyin olacaq keçmişimdən nəsə öyrənmək istəyirsən?

O, dinməzcə başını tərpətdi. Ağlıma gələn hər şey barədə danışmağa başladım:

– Anam sağ-salamatdır, Buenos-Ayresdə, Çarkas və Maypu küçələrinin yaxınlığındakı evində dolanır; atam otuz il qabaq ürəyindən ölüb. Amma əvvəllər ific olub: bütün sol tərəfi qurumuşdu, sol əli sağ əlinin üstündə, uşağın əli divin əlinin üstündə duran kimi dururdu. O, ölümü tələsdirə-tələsdirə, amma iniltisiz-filansız öldü. Nənəmiz də elə həmin evdə vəfat elədi. Ölməmişdən bir neçə gün əvvəl hamımızı çağırub dedi: “Mən çox ləng ölən çox qoca qadınam. Əl-ayağa düşmək lazım deyil: bu lap adi işdir”, Nora, sənin bacın ərə getdi, iki oğlu var. Yeri gəlmişkən, onlar orada necə yaşayırlar?

– Çox yaxşı. Atan, adəti üzrə, dini ələ salır. Dünən axşam dedi ki, İsa Məsih bizim qauço kimi çətinə düşməyi sevmir, buna görə də başqa cür danışmağı üstün tutub.

Tərəddüd eləyib məndən soruşdu:

– Bəs siz necə yaşayırsınız?

– Yazdığın kitabların sayını bilmirəm, yalnız onların çox olduğunu bilirəm. Şeirlər – onlar sənə məxsusi sevinc bəxş eləyəcək və fantastik hekayələr yazacaqsan. Atan və nəslimizdən bir çoxları kimi müəllimlik eləyəcəksən.

Onun kitablarının uğurlu olub-olmadığını soruşmaması xoşuma gəldi. Sonra başqa cür davam elədi:

– Əgər tarixə müraciət eləsək... Demək olar, eyni rəqiblərin iştirakıyla daha bir müharibə olmuşdu. Fransa tez təslim oldu, İngiltərəylə Amerika Hitler adlı alman diktatoruyla çarpışdı, sonra Vaterloo altındaki döyüş təkrarlandı. Buenos-Ayres min doqquz yüz qırx altıncı ildə bizim ilkimizə çox oxşayan iki sayılı Roxası dünyaya gətirdi. Əlli beşinci ildə Kordova əyaləti əvvəllər Entre-Rios xilas elədiyi kimi, bizi qurtardı. İndi vəziyyət çətinidir. Rusiya yer üzündə öz təsirini artırır, Amerika mövhumatcasına demokratiyanın düşməni kimi ad çıxarmaqdan qorxub, imperiya olmağa cəsərət

eləmir. Vətənimiz gündən-günə daha dərindən əyalətçiliyə yuvarlanır. Əyalətçiliklə özündənrazılıq, elə bil, onun gözündə pərdədir. Əgər latın dilinin tədrisi bir vaxt quaranicə müharizəylə əvəz olunsa, təəccüblənməməm.

Gördüm ki, demək olar, mənə qulaq asmır. Onu dərk olunmazlıq, bununla yanaşı, gerçəklik qarşısında ən adi qorxu tutub saxlayırdı. Ata deyildim, amma mənə doğma oğlumdan daha yaxın olan bu yazıq uşağa ən incə hissələr duydu. Gördüm, əlində bir kitab, əlləşdirir. Soruşdum, hansı kitabdır.

– “Divanələr”, yaxud daha dəqiqi, Fyodor Dostoyevskinin “Əcinnələr”idir, – o, qürurla cavab verdi.

– Çətinliklə yada salıram. Xoşuna gəlir? – Sözümlü bitirməmiş sualımın yersizliyini hiss elədim.

– Rus klassikidir, – o, aydın tərzdə dedi, – slavyan qəlbinin dərinliyinə hamıdan artıq nüfuz eləyib.

Ritorik coşqunluğu mənə sakitləşdiyinin əlaməti kimi göründü.

Həmin klassikin daha hansı kitablarını oxuduğunu soruşdum.

O, iki, ya üçünü, o sıradan “Oxşar”ı dedi.

Soruşdum, oxuyanda personajlar ona, tutaq ki, Cozef Konraddakı kimi elə aydınmi görünür, tam əsərlər külliyyatının öhdəsindən gəlməyi düşünürmü...

– Düzünü desəm, yox, – o, bir qədər gözlənilməz cavab verdi.

Soruşdum, nə yazır, dedi, “Qırmızı surələr” adlanacaq şeirlər toplusunu çapa hazırlayır. Həm də “Qırmızı ritmlər” barədə düşünür.

– Niyə də sınaqdan keçirməyəsən? – cavab verdim, – Adlı-sanlı xələflərinə istinad eləyə bilərsən. Ruben Darionun mavi şeirlərini, Verlenin boz nəğmələrini yada sal.

Sözlərimi qulaqardına vurub izah elədi ki, kitabında Yer adamlarının qardaşlığı vəsf olunacaq. Zəmanəmizin şairi öz dövrünə arxa çevirə bilməz.

Fikrə getdim, sonra soruşdum, doğrudanmı, hamını öz qardaşı sayır; məsələn, bütün rəsmi dəbdəbəli dəfn mərasimi düzəldənləri, bütün məktub daşıyanları, bütün suya pul-la cumanları, bütün tək nömrəli binaların qarşısındakı səkilərdə gecələyənləri, bütün səsi olmayanları və i.a. və i.a.

Dedi, kitabı istismar olunanlar və əzabkeşlər kütləsinə həsr olunacaq.

– Sən istismar olunanlar və əzabkeşlər kütlən, – cavab verdim, – mücərrəd anlayışdan başqa bir şey deyil. Əgər, ümumiyyətlə, kimsə varsa, yalnız ayrı-ayrı fərdlər mövcuddur. “Sən bu gün artıq dünənki sən deyilsən”, – bir yunan söyləyib. Bu oturacaqda əyləşən hər ikimiz – Cenevrədəmi, Kembriçdəmi – yəqin, bunu sübut eləyirik.

Tarixin mömin lövhələrində əks etdirilənlərdən başqa bütün yaddaş faktları, yaddaş sözləri olmadan keçinirlər. İnsan ölümündən qabaq uşaqlıqda öləri gördüyü qravüranı yadına salmaq istəyir; əsgərlər döyüşqabağı ağıllarına gələndən, öz serjantlarından söhbət eləyirlər. Bizim görüşümüz öz halında yeganəydi, açığını desəm, biz buna hazır deyildik. Günah kimi ədəbiyyatdan, dildən danışırıdık, – qorxuram, adətən, jurnalistlərə danışdıqlarımla müqayisədə yeni bir şey deməyim. Mənim “alter ego”m yeni metaforaların yaradılması, yaxud kəşfinin zəruriliyinə inanırdı, mənə artıq bizim fantaziyamızla, mənim yuxularım, yaxud hamıya məlum olan anlayışlarla yaradılmış sözlərin dəqiq uyğun gəlməsinə inanırdım. Adamların qocalması və süqutu, yuxu və həyat, zamanın axarı və su. Ona bir neçə ildən sonra kitabda ifadə elədiyim fikirlərimi söylədim. Demək olar, mənə qulaq asmırdı. Qəfildən dedi:

– Əgər siz mənimlə birgəydinizsə, 1918-ci ildə sizə özünün də Borxes olduğunu söyləyən bir ahil senyorla görüşü unutmağınızı necə izah eləyək?

Mən bu təhlükə barədə düşünməmişdim. Ona görə bir qədər inamsız cavab verdim:

– Görünür, həmin təsadüf mənə o qədər təəccüblü gəldi ki, onu unutmağa çalışdım.

O, çəkingən sual verməyi qərara aldı:

– Bəs yaddaşınız zəifləmir?

Söhbətimiz artıq yuxudakından daha uzun çəkirdi. Başa düşdüm ki, iyirmi yaşına çatmamış oğlana yetmişyaşlı kişi yanövlü görünür. Ona cavab verdim:

– Ümumiyyətlə, bu, unutmağa oxşayır, amma yaddaş hələ yükləndiyinə dözməyə qadirdir. Mən anqlo-sakson dilini öyrənirəm, həm də sınıfdə axırıncı hesab olunmuram.

Qəfildən ağılıma bir fikir gəldi.

– Bu dəqiqə sübut eləyə bilərəm ki, – dedim, – mənə gerçəkdə görürsən. Sənin heç vaxt oxumadığın, amma mənim xatırlaya bildiyim bu şeirə qulaq as.

Sonra asta-asta heyrətamiz misraları söylədim:

– *L'hydre-univers tordant son corps ecaille d'astres* (özünün ulduzlu-pulcuqlu bədənini qırılıdan İlan – Kainat). Onun heyrətini, az qala, qorxusunu duydum. Möcüzəli sözlərin hər birindən zövq ala-ala astadan təkrar eləyirdi.

– Doğrudan da, – donquldandı. – Heç vaxt bu cür şey eləyə bilməyəcəyəm.

Hüqo bizi birləşdirdi.

Bundan əvvəlsə o, Uolt Uitmendən kiçik bir parçanı coşqun halda əzbərdən söyləyirdi, mən indi xatırlayıram, burada şair ikilikdə, doğrudan da, xoşbəxt olanda dəniz qırağındakı gecəni yaddaşda canlandırır.

– Əgər Uitmen onu vəsf eləyirsə, – öz növbəmdə qeyd elədim, – deməli, o, bu gecəni istəyirdi, amma təəssüf ki, həmin gecə yox idi. Poema onda yaşadığımızdan doğan sevinci yox, ehtiraslı istəyin təəssüratını doğurur.

O, dinməzəcə mənə baxıb dilləndi:

– Onu tanımırınsız, Uitmen yalan bacarmır. Yarım əsr elə-belə keçmir. Bizim – fərqli səviyyədə, müxtəlif zövqlərlə oxumuş iki adamın söhbəti zamanı dərk elədim ki, bir-birimizi başa düşə bilməyəcəyik, bu da həmişə dialoqu çətinləşdirir. Hər birimiz digərinin məsxərəçisiydik. Vəziyyət çox vaxt aparmaqdan ötrü həddən artıq süniydi. Mübahisə eləməyin, yaxud məsləhətləşməyin mənası yox idi, çünki onun qaçılmaz yolu mənim yoluma çevrilirdi.

Qəfildən ağılıma Kolricin¹ fantaziyalarından biri gəldi. Kimsə yuxusunda görür, guya, cənnətdə gəzir, burada ona sübut kimi gül bağışlayırlar. Oyananda böyründə gül görür.

Mən də belə bir şey eləmək istədim.

– Bura bax, – ona dedim, – səndə nəğd pul var?

– Hə, – cavab verdi – İyirmi frank var. Bu axşam Simon Jaklinskini “Timsah”a dəvət eləmişəm.

– Simona çatdır, o, Karujda təbabəti öyrənəcək, çoxlu xeyrixah işlər görəcək... Yaxşı, pullarımdan birini mənə ver.

O, üç gümüş frankla xırda pul çıxartdı. Çasqınlıqla gümüş

¹ “Kolricin yuxusu” əssesinə bax.

pulu mənə uzatdı. Mən müxtəlif dəyərli, amma həmişə eyni formalı olan bu yararsız Amerika kağızını ona uzatdım. O, pula böyük maraqla baxdı.

– Ola bilməz! – qışqırdı. – Burada buraxılış tarixi göstərilib – 1964-cü il!

(Bir neçə aydan sonra bir nəfər mənə deyəcək ki, kağız pulların üstündə tarix qoyulmur.)

– Bütün bunlar, sadəcə, möcüzədir, – o, çətinliklə dilləndi, – möcüzələrsə mənə qorxu tələqin eləyir. Lazann zühurunun şahidləri burada dəhşətə gələrdilər.

Biz yerimizdən tərpənməmişik, fikirləşdim. Yenə kitab nəqarətləri başladı.

O, kağız pulu cırdı, mənəsə dəmir pulu saxladı. Suya uçan gümüş pul bu tarixçəmdə gerçəkliyin təcəssümü olmayırdı, amma tale başqa cür göstəribmiş. Cavab verdim ki, əgər fəvqəltəbiiyyət təkrarlanırsa, daha qorxutmur. Sabah iki ayın dövrədə, iki ayın yerdə duran elə bu oturacaqda görüşməyi təklif elədim.

O, dərhal razılığını bildirdi, saata baxmadan dedi, getmək vaxtıdır. İkimiz də yalan danışırıdığımız, ikimiz də bilirdik ki, həmsöhbəti yalan deyir. Ona dedim, indi mənim dalımca da gələcəklər.

– Dalınızca gələcəklər? – təəccübləndi.

– Hə. Mənim yaşımaya çatanda, demək olar, tamam kor olacaqsan. Sən rəngi, kölgə və günəşi seçə bilərsən. Amma həyəcanlanma. Korluğun tədricən gəlməsi faciə deyil. Bu, yay toranlığının asta-asta qatılması kimidir.

Bir-birimizə toxunmadan vidalaşdıq. Səhəri gün ora getmədim. Özgə də, yəqin, getmədi.

***

Kimsəyə danışmadığım bu görüş barədə çox düşüncələrə daldım. Məncə, indi, axır ki, həqiqətə yetdim. Görüş gerçəklik idi. Özgə mənimlə yuxuda söhbət eləyirdi, ona görə də məni unuda bilirdi. Mən onunla gerçəklikdə söhbət eləyirdim, xatirələrsə indiyədək mənə əzab verir.

Özgə məni yuxuda gördü, amma yetərinə açıq-aşkar görmədi. İndi başa düşürəm ki, dolların üzərində olmayan tarix ona daha aydın görünmüşdü.

QUM KİTABI

...thu rope of sands...
George Herbert

...sənin qum kanatın...
Corc Herbert

Xətt çoxlu nöqtədən, səth saysız-hesabsız xətlərdən ibarətdir. Kitab sonsuz çoxlu səthdən, fəvqəlkıtab sonsuz çoxlu kitabdan ibarətdir. Hekayə belə *more geometrico*¹ başlamamalıdır. “İndi hər hansı uydurma mütləq onun doğruluğuna iddialarla müşayiət olunur, amma hekayəm, doğrudan da, sırf həqiqətdir.

***

Mən Belqrano küçəsində dördüncü mərtəbədə tək yaşayıram. Bir neçə ay əvvəl qaş qaralanda çapını döydülər. Açdım, içəri tanımadığım adam girdi. O, ucaboy, rəngsiz cizgiləri olan adam idi, bu da, görünür, mənim zəif görməyimlə izah olunur. Onun görkəmi əməlli-başlı kasıblıq ifadə eləyirdi.

O özü bozdur, əlindəki sakvoyaj² da bozuydu. Əcnəbi olduğu bilinirdi. Əvvəlcə mənə qoca göründü, sonra başa düşdüm ki, açıqrəngli, az qala, ağ saçları – şimalılarnkı kimi – mənə çəşdınb. Bir saatdan artıq çəkməyən söhbətimiz müddətində öyrəndim ki, Orkney adalarındandır.

Ona stul göstərdim. Yad adam sözə başlamağa tələsmirdi. O, mənim indi olduğum kimi kədərliydi.

– Mən Bibliya satıram, – o dilləndi.

Bir qədər özümdən razılıqla cavab verdim.

– Bu evdə bir neçə ingilis Bibliyası, o sıradan ilk – Con Uiklfin Bibliyası var. Sipriano de Valerin və Lüterin Bibliyası da var, o, ədəbi cəhətdən başqalarından pisdir, Vulqatanın

¹ Həndəsi üsulla (*yun.*)

² *Sakvoyaj* – əl çantası

nüsxəsi də var. Gördüyünüz kimi, Bibliya yetərincədir.

O susub cavab verdi:

– Məndə Bibliyaдан başqa da kitab var. Sizi maraqlandıra biləcək bir kitab göstərərəm. Onu Bikanerdən almışam.

O, sakvoyajını açıb masanın üstünə bir kitab qoydu. Bu, kətan cildli balaca kitab idi. Görünürdü ki, çox əldən-ələ keçib. Heyrətamiz dərəcədə ağır idi. Arxa tərəfində “Holy Writ”¹, aşağıda “Bombay” yazılmışdı.

– Deyəsən, on doqquzuncu əsrdir, – qeyd elədim.

– Bilmirəm. Bunu heç vaxt bilməzsən, – cavab verdi.

Bəxtəbəxt kitabı açdım. Hərflərin cizgiləri tanış deyildi. Səhifələr mənə əzik göründü, çap solğun idi, mətn Bibliya-dakı kimi iki sütunda verilmişdi. Şriftlər yığcam idi. Mətn abzaslara bölünmüşdü. Yuxarı küncdə ərəb rəqəmləri vardı. Gördüm ki, cüt səhifədə, tutaq ki, 40514, sonrakı tək səhifədəsə 999 rəqəmi var. Onu çevirdim – say səkkizrəqəmliydə. Bu səhifədə lüğətlərdəki kimi balaca şəkil vardı: peroyla, elə bil, bacarıqsız uşaq əliylə çəkilməmiş lövbər. Elə bu vaxt yad adam dedi:

– Yaxşı-yaxşı baxın, bunu bir daha heç vaxt görməyəcəksiniz.

Deyilişində yox, sözlərdə xəbərdarlıq duyulurdu.

Mən səhifəni qeyd eləyib kitabı örttdüm. Dərhal da açdım. Səhifələyib lövbərin təsvirini əbəs yerə axtarırdım. Çaşqınlığımı gizləyib soruşdum:

– Bu müqəddəs mətnlər Hindistan dillərinin birindədir, düzdür?

– Hə, – cavab verdi. Sonra səsini qısdı, guya, sırrı açırdı.

– Bu kitab mənə düzənlikdəki kəndlərin birində bir neçə rupi və Bibliyaya başa gəlib. Onun sahibi oxumaq bilmirdi, mənəcə, bu Kitablara Kitabını öz talismanı hesab eləyirdi. O, ən aşağı silkə mənsub idi, murdarlamamaq üçün kölgəsini tapdalamağa cəsəət eləməyənlərdəndi. Mənə izah elədi ki, “Qum kitabı” adlanır kitabı, çünki qum kimi nə əvvəli, nə axırı var.

O, məndən ilk səhifəni tapmağı xahiş elədi. Sol əlimi titül vərəqinin üstünə qoydum, sıx yumulmuş barmaqla-

¹ “Müqəddəs kitab” (ing.)

nımla kitabı açmağa çalışdım. Bir şey alınmırdı, əlimlə titul vərəqi arasında həmişə bir neçə səhifə olurdu. Elə bil, səhifələr kitabdan artırdı.

– İndi sonu tapın.

Yenə uğursuzluq; mən güclə mızıldaya bildim:

– Bu, ola bilməz.

Bibliya satıcısı adi sakit səsle dilləndi:

– Ola bilməz, amma belədir. Bu kitabın səhifələrinin sayı sonsuzdur. Birinci səhifəsi yoxdur, ikinci səhifəsi də yoxdur. Bilmirəm niyə belə sərbəst nömrələnib. Yəqin, ona görə ki, sonsuz sıranın üzvü hər bir nömrə ola bilər. – Sonra arzu dolu, uca səsle əlavə elədi: – Əgər məkan sonsuzdursa, biz zamanın hansısa nöqtəsindəyik.

Onun filosofluq eləmək cəhdi məni qıcıqlandırdı. Soruşdum:

– Siz dindarsınız?

– Hə, presviterianam. Vicdanım təmizdir. Əminəm ki, bu şeytan kitabının əvəzində Allah kəlamını verib, yadellini aldatmadım.

Onu inandırdım ki, sözümdən dönməli bir şey yoxdur, soruşdum, çoxdanmı bizim diyardadır. Cavab verdi, bir neçə gündən sonra vətənə qayıtmağa hazırlaşır. Elə onda öyrəndim ki, Orkney adalarından olan şotlanddır. Stiven-son və Yuma görə Şotlandiyaya sevgimi izhar elədim.

– Rob Bömsü də deyir, – o, əlavə elədi.

Biz danışdığımız müddətdə elə hey sonsuz kitabı nəzərdən keçirirdim. Saxta etinasızlıqla sual verdim:

– Bu nadir şeyi Britaniya muzeyinə təklif eləməyə hazırlayırsınız?

– Yox, onu sizə təklif eləyirəm, – cavab verdi və yetərinə yüksək qiymət dedi.

Həqiqətə uyğun olaraq cavab verdim ki, bu məbləğ məndən ötrü məqbul deyil, sonra fikrə getdim. Bir neçə dəqiqə ərzində plan yarandı.

– Sizə dəyişmə təklif eləyirəm, – ona dedim. – Siz bu kitabı bir neçə rupi¹ və Müqəddəs kitaba almısınız; sizə indicə aldığım təqaüdümlü, Uiklifin qotik şriftli Bibliyasını

¹ *Rupi* – Hindistanda pul vahidi

təklif eləyirəm. O, mənə valideynlərimdən qalıb.

– Uiklifin qotik Bibliyasını, – o pıçıldadı.

Mən yataq otağından pulu və kitabı gətirib ona verdim. Bibliofil qızğınlığıyla kitabı vərəqləməyə, cildini yoxlamağa başladı.

– Əl ver.

Qəribədir, alver eləmədi. Yalnız sonra anladım ki, yanıma kitabdan canını qurtarmaq niyyətiylə gəlib. Pulu saymadan cibinə qoydu.

Hindistan barədə, Orkney adaları, bir vaxtlar həmin adaları idarə eləmiş Norveç yarlları¹ barədə danışdım. O çıxıb gedəndə axşam idi. Həmin adamın adını bilmədim, heç vaxt da görmədim.

Qum kitabını Uiklifin Bibliyasının yerinə qoymaq istəyirdim, sonra fikrimi dəyişdim, “Min bir gecə”nin dağınıq cildləri arxasında gizlətdim.

Uzandım, amma yata bilmədim. Saat dördə hava işıqlaşdı. Ağlagəlməz kitabımı götürüb vərəqləməyə başladım. Səhifələrin birində maska çəkilmişdi. Yuxarı küncdə xatırlamadığım doqquzrəqəmli say vardı.

***

Öz xəzinəmi kimsəyə göstərmədim. Kitaba sahiblik sevincinə onu oğurlayacaqları, hər halda, sonsuz olmaması qorxusu qarışırdı. Bu həyəcan həmişəki mizantropiyamı² artırırdı. Hələ dostları qalmışdı – onlarla görüşməkdən əl çəkdim. Kitabın əsirinə çevirilib, demək olar, küçəyə çıxmırdım. Böyüdücüyə sürtülmüş arxasına, cildinə baxır, mümkün mistifikasiya³ barədə fikirləri özümdən qovurdum. Gördüm kiçik şəkillər iki yüz səhifədən bir rast gəlir. Şəkillər heç təkrarlanmırdı. Onları cib dəftərçəmdə qeyd eləməyə başladım, dəftərçə dərhal doldu. Gecələr yuxusuzluğun əziyyət vermədiyi nadir saatlarda kitabla yatırıdım.

Yay başa çatırdı, anladım ki, kitab qorxuncdur. Mənim gözümlü ondan çəkməməyimin, əlimdən yerə qoymama-

¹ Norveçin qədim zadəgan silki

² *Mizantropiya* – adamlara nifrət eləmək, adamlardan qaçmaq

³ *Mistifikasiya* – fırıldaq, yalan

ğimin daha qorxunc olması heç nəyi dəyişmirdi. Hiss eləyirdim ki, gerçəkliyi ləkələyən, inkar eləyən bu kitab dəhşət doğuran, dözülməz şeydir.

Tonqal barədə fikir ağılıma gəldi, amma sonsuz kitabın yanmasının sonsuz davam eləyəcəyi və bütün planeti tütüylə boğacağı qorxunc idi.

Haradasa oxuduğum yadıma düşdü: yarpağı meşədə gizlətmək daha yaxşıdır. Təqaüdə çıxanacan doqquz yüz min kitabın saxlandığı Milli Kitabxanada işləmişdim. Vestibüldən sağ tərəfdə qəzetlərin, xəritələrin saxlandığı zirzəmiyə enən dik pilləkən olduğunu bilirdim; əməkdaşların diqqətsizliyindən istifadə eləyib, Qum kitabını orada rütubətli rəflərin birinə qoydum, qapıdan nə qədər uzaq, hansı hündürlükdə olduğunu unutmağa çalışdım.

Bir qədər yüngülləşdim, amma Mexiko küçəsinə getmək barədə düşünmək də istəmirəm.

MEDAL

Mən – meşəqıranam. Adım kimsəyə bir şey deməyəcək. Doğulduğum, tezliklə öləcəyim koma meşənin qırağındadır. Meşə, deyirlər, bütün qurunu əhatə eləyən, üstündə mənimki tək komalar üzən dənizə gedib çatır. Bilmirəm, düzü, özüm onu görməmişəm. Meşəni o biri tərəfdən də görməmişəm. Biz uşaq olanda böyük qardaşım məni and içməyə məcbur elədi ki, meşəni son ağacınacan doğrayacağıq. Qardaşım artıq ölüb, mənim ağılımdasa indi başqa şey var; bir şey axtarıram, onu axtarmaqdan yorulmayacağam. Günəşin batdığı yerdə kiçik bir çay axır; mən əllərimlə balıq tutmağı bacarıram. Meşədə canavarlar ulayır. Amma canavarlar məni qorxutmur: baltam bir dəfə də olsun naxələf çıxmayıb. Yaşımı hesablamıram. Yalnız onu bilirəm ki, az deyil. Gözlərim gücdə görür. Artıq getmədiyim, çünki azmaqdan qorxdugum kənddə məni xəsis adlandırırlar, amma meşəqıran çoxmu yığa bilər?

***

Komamın qapısını qar basmasın deyər daşla örtürəm. Bir dəfə axşam ağır addım səsləri, sonrasa qapının döyüldüyünü eşidirəm. Açırım, içəri tanımadığım səyyah girir. O, ahıl, ucaboy, dama-dama plaşa bürünmüş adam idi. Üzü çapıqlarla doluydu. Deyəsən, illər onu əyməyib, yalnız gücünü artırıb, amma sezdim ki, dəyənəksiz gəzmək ondan ötrü bir qədər çətindir. Bir-birimizə nəşə dedik, yadımda deyil.

Sonra o dilləndi:

– Mənim öz evim yoxdur, harada gəldi yatıram. Bütün Saksoniyanı gəzmişəm.

Bu ad onun yaşına uyğun gəlirdi. Atam həmişə camaatın İngiltərə adlandırdığı Saksoniya barədə danışır.

Balığım və çörəyim vardı. Yemək yeyəndə susurduq.

Yağış tökdü. Düz qardaşımın öldüyü boş yerdə dərilərdən ona yataq düzəltdim. Gecə düşən kimi yuxuya getdik.

Biz evdən çıxanda hava artıq işıqlaşmışdı. Yağış kəsmiş, yeri təzə qar örtmüşdü. Dəyənəyi əlindən düşdü, mənə onu qaldırmağı buyurdu.

– Mənə niyə əmr verirsən? – ondan soruşdum.

– Ona görə ki, – cavab verdi, – mən hələ də kralam.

Onu dəli hesab elədim. Dəyənəyi götürüb verdim.

O, dəyişmiş səsiylə dilləndi:

– Hə, mən – sengenlərin kralıyam. Ağır döyüslərdə onları min dəfələrlə qələbəyə gətirdim. Adım İzermdir, Odin nəslindənəm.

– Odini tanımıram, – dedim, – Məsihə səcdə eləyirəm.

Elə bil, məni eşitmədən sözünə davam elədi:

– Mən sürgün yollarıyla dolaşıram, amma hələ də kralam, çünki medal məndədir. Onu görmək istəyirsən?

O, sümüklü əlinin barmaqlarını açdı, amma orada heç nə yox idi. Ovcu boş idi. Yalnız onda xatırladım ki, sol yumruğu gecə-gündüz sıxılıydı.

O, dik üzümə baxıb dedi:

– Ona toxuna bilərsən.

Ehtiyatla barmaqlarımı ovcuna toxundurdu. Soyuq bir şey hiss elədim, parıltı gördüm. Əli tez yumruğa döndü. Susdum. Bu vaxt, elə bil, uşağa izah eləyirmiş kimi, asta-asta danışmağa başladı:

– Bu, Odinin medalıdır. Onun yalnız bir tərəfi var. Amma ondan başqa dünyada astarsız heç nə yoxdur. Nə qədər ki bu medal əlimdədir, kral olaraq qalırım.

– O qızıldandır?

– Bilmirəm. Bu – Odinin medalıdır. Tək bircə üzü var.

Bu vaxt məni medalı almaq istəyi bürüdü. Əgər o, mənim olsaydı, əvəzində bir yığın qızıl verib kral olardım.

İndiyəcən nifrət bəslədiyim avaraya təklif elədim:

– Komamda pulla ağzınacan dolu sandıq gizlədilib. O pullar qızıldır, balta kimi parıldayır. Odinin medalını mənə versən, sandığı sənə verərəm.

O, qəti dedi:

– İstəmirəm.

– Onda, – dedim, – öz yolunla get.

O, arxasını mənə çevirdi. Səndələyib dərhal yığılması üçün baltanın boynu ardına zərbəsi hətta həddən artıq oldu: bu zaman yumruğu açıldı, mən havada işıqsaçan qığılcım gördüm. Baltayla ağacda işarə qoydum, meyiti əvvəllər daha dərin olan çaya doğru sürütlədim. Onu elə ora da itələdim.

Evin yanında medalı axtarmağa başladım. Amma tapmadım. Bütün bu illər ərzində onu elə hey axtarıram.

GÜZGÜ VƏ MASKA

Norveçlilərin məğlub olduqları Klontarf yaxınlığındakı döyüşdən sonra Böyük Kral şairə müraciət eləyib dedi:

– Əgər sözlə həkk olunmasa, ən şöhrətli qəhrəmanlıqlar sənə gedəcək. İstəyirəm, tərifimi vəsf eləyib, qəhrəmanlığımı şöhrətləndirəsən. Mən Eney, sən Vergilim olacaqsan. Sənə ölməzlik bəxş eləyəcək niyyətimin öhdəsindən gəlmək iqtidarındasanmı?

– Bəli, Kral, – şair cavab verdi. – Mən ollamam¹. On iki qış ölçü sənətini öyrənmişəm. Əsl poeziyanın əsasında duran üç yüz altmış süjeti əzbərdən bilirəm. Arfaman simlərində saqaların Olster və Münster silsilələri ehtiva olunub. Mənə ən qədim sözləri, geniş məcazları necə istifadə etmək yolları məlumdur. Mən sənətimizi qaragüruhun təcavüzündən qoruyan çox mürəkkəb quruluşları dərk etmişəm. Sevgini, at oğurluğunu, dəniz səfərini, döyüşləri vəsf eləyə bilərəm. İrlandiyanın bütün kral xanədanlarının əfsanəvi əcdadlarını tanıyıram. Mənə otların xüsusiyyətləri, astrologiya, kanonik hüquq məlumdur. Xalq yox olanda öz rəqiblərim üzərində qələbə qazanmışam. Mən dəridə cüzamacaq xəstəliklər doğuran lənətlər usta-sıyam. Mənim qılıncım var, bunu sənənin döyüşündə sübut etmişəm. Yalnız bir şeyi – səndən bəxşiş almaq sevincini duymamışam.

Uzun nitqlərdən yorulan Kral rahatlıqla dedi:

– Onu sən eləməmişən. Bu gün mənə dedilər, İngiltərədə artıq bülbül nəğmələri eşidilir. Yağış və qar ötür-keçəndə, bülbüllər cənub torpaqlarından yenə uçub gedəndə mənə saray əhlinin, Şairlər Kollegiyasının yanında tərifli nəğməni oxuyacaqsan. Sənə düz bir il vaxt verirəm. Sən hər hərfi, hər sözü kamilliyə çatdırıb bilərsən. Bəxşiş mənim kral adətlərimə də, sənənin ilhamlı əməyinə də layiq olacaq.

---

¹ *Ollam* – poeziya bilicisi

– Kral, ən yaxşı bəxşiş səni görməkdir, – həmişə saray əyanı olan şair cavab verdi.

O artıq dumanlı şəkildə şeiri əvvəlcədən duya-duya təzim eləyib çıxdı.

***

Qırğın və qiyamlarla əlamətdar olan il ötdü, şair öz tərifi nəğməsinə təqdim elədi. O, şeiri bərkədən, aramla, əylənməyə baxmadan oxuyurdu. Kral təqdirlə başını tərpədir. Hamı, hətta qapının ağzında yığışanlar, bir söz belə ayırd eləməyənlər də onun hərəkətini təkrarlayırdılar.

Nəhayət, Kral dilləndi:

– Sənin əsərini qəbul eləyirəm. Bu, daha bir qələbədir. Sən hər sözə onun əsl mənasını vermişən, hər isməyə ilk şairlərin ona verdikləri təşbehlər qoşmusan. Bütün nəğmədə qədim şairlərin istifadə eləmədikləri bir obraz da yoxdur. Döyüş – döyüşçülərdən gözəl xalı, qansa qılinc suyudur. Dənizin öz allahı var, buludlardansa gələcək görünür. Sən qafiyələrin, təkrarların, ahənglərin, uzun və qısa səslərin, elmi ritorika birləşmələrinin, ölçülərin incə sırasının öhdəsindən ustalıqla gəlmişən. Əgər qəfildən – *omen absit*¹ – bütün irland poeziyası məhv olsa, onu sənin nəğmələrin əsasında itkisiz bərpa eləmək olardı. Otuz katibə onu on iki dəfə köçürmək əmr ediləcək. – O susub davam elədi. – Hər şey gözəldir, amma heç bir şey baş vermədi. Damarımda qanım qaynamadı. Əlim kamana uzanmadı. Yanaqlarımdan qızartı keçmədi. Döyüş bağırtısı eşidilmədi. Bir ildən sonra sənin yeni mahnını alqışlayacaqlar, şair. Razılıq nişanəsi kimi bu gümüş güzgünü qəbul elə.

– Başa düşdüm, təşəkkür eləyirəm, – şair cavab verdi.

***

Günəş göydə öz çəvrəsini cızdı. Sakson meşələrində bülbül təzədən cəh-cəh vurdu, yenə şair bu dəfə əvvəlkindən az əlyazmasıyla gəldi. O, elə bil, onları o qədər də anlamadan, yaxud hamının eşitməsini istəmədən, bəzi

¹ Heç belə şey olmaz! (*yun.*)

misraları buraxa-buraxa yazdıqlarını inamsızlıqla oxuyurdu. Səhifələr döyüş idi. Onların hərbi nizamsızlığında irland bütprəstəri, yüz ildən sonra Böyük Dövrün başlanğıcında çarpışan döyüşçülərinin timsalında Üçlükdə vahid Allah görünüb-yox olurdu. Poemanın dili daha qeyri-adiydi. Tək sayda isim cəm halda fel tərəfindən idarə olunurdu. Önlüklər hamının qəbul elədiyinə oxşamırdı. Kobudluq zərifliklə əvəz olunurdu. Məcəzlar təsadüfiydi, yaxud belə görünürdü.

Kral ətrafında olan ədəbiyyat xiridarlarıyla söhbət eləyib dedi:

– Birinci nəğmənin barədə demək olardı ki, İrlandiyada əfsanələrin yarandığı cəmi o dövrlərin xoşbəxt nəticəsidir. Bu, bütün əvvəl mövcud olanlardan üstündür, o, məhv eləyir. O sarsıdır, heyrtləndirir, göz qamaşdırır. Qanmazlar ona layiq deyil, xiridarlarsa daha azdır. Yeganə nüsxə mərmər sandıqda saxlanacaq. Amma bu qədər böyük əsər yaratmış şairdən daha artıq şey gözləmək olar. – O, təbəssümlə əlavə elədi. – Biz əfsanələr qəhrəmanıyıq, əfsanələr-dəsə, yadımdadır, əsas rəqəm üçdür.

Şair mızıldandı.

– Üç sehrli bəxşiş, üç dəfə təkrar, bir də, şübhəsiz, Üçlük.

Kral davam elədi:

– Rəğbətimin girovu kimi bu qızıl maskanı götür.

– Qəbul eləyirəm, təşəkkürümü bildirirəm, – şair cavab verdi

***

Bir il keçdi. Sarayın darvazası qabağındakı gözətçi gördü ki, şair əlyazma gətirmir. Kral da onu heyrət içində nəzərdən keçirirdi: şair tamam dəyişmişdi. Zaman yox, başqa bir şey onun üzündə iz buraxmış, cizgilərini dəyişmişdi. Baxışları uzaqlara zillənmiş, yaxud kor kimi görünürdü. Şair Krala təkbətək söhbət eləmək xahişini bildirdi. Əyanlar zaldan çıxdılar.

– Nəğmə yazdınmı?

– Yazdım, – şair kəclərlə cavab verdi. – Kaş ilahimiz İsa Məsih mənə bu gücü verməyəydi.

- Oxuya bilərsən?
- Cəsarət eləmirəm.
- Cəsarətini topla, – Kral ona ürək-dirək verdi.

Şair şerini oxudu. Şeir bir misradan ibarət idi. Şair ilhamsız oxuyurdu, amma onun özü üçün də, Kral üçün də şeir dua kimimi, küfr kimimi səslənirdi. Kral şairdən az heyrətlənməmişdi. Onlar bir-birinə baxdılar, üzləri ağappaq oldu.

– Gənclik illərində, – Kral dedi, – qüruba səfər elədim. Adalann birində qızıl qabanların bağını yaran gümüşü ov itləri gördüm. Başqa adada aclığımızı möcüzəli almalann ətriylə söndürdük. Daha birində odlu divarlar gördüm. Ən uzaq adadasa göydən gərilmiş tağla, sularında balıqlarla gəmilər üzən çay axırdı. Bunlar möcüzəydi, amma onlar sənin özündə möcüzəni heyrətamiz dərəcədə ehtiva eləyən şerinnə müqayisə olunmaz. Buna hansı sehrbazlıqla nail oldun?

– Bir dəfə dan yeri ağaranda oyandım, – şair cavab verdi, – sözləri təkrar eləyib, dərhal başa düşmədim. Bu, elə şeir idi. Hiss elədim ki, tövbəsi olmayan günah işlədirəm.

– Bizim duyduğumuz şey, – Kral astadan dedi, – gözəl bir şey kimi məlumdur, adamlar üçün yasaqdır. Ödənc zamanı gəldi. Sənə güzgü, qızıl maska verdim; bu da üçüncü, axırıncı bəxşiş.

O, şairin sağ əlinə xəncər qoydu.

Şair barədə məlumdur ki, o, saraydan çıxan kimi intihar elədi, Kral barədə məlumdur ki, o, taxtdan əl çəkib İrlandiyanın yollarında sərgərdan dolaşan dilənçi oldu, bir dəfə də osun şeirini təkrarlamadı.

ÖLÜM VƏ BUSSOL¹

Mandia Molina Vediaya²

Lyennrotun cəsərətli bəsirətini kəskinləşdirən çoxlu tapşırıqlardan arasında “Trist-lö-Rua” villasında, evkaliptlərin tünd qoxusu arasında kulminasiya nöqtəsinə çatan eynitipli qanlı hadisələr silsiləsi kimi bir dənə də olsun bu qədər qeyri-adisi, – hətta nümayişkarənə şəkildə qeyri-adisi – yox idi. Düzdür, axırıncı cinayətin qarşısını almaq Erik Lyennrota³ nəsb olmamışdı, amma şübhəsiz ki, o, cinayəti əvvəldən duyurdu. Həm də Yarmolinskinin⁴ talesiz qatilinin şəxsiyyətini müəyyənləşdirə bilməmişdi, əvəzində Şarlax Dendi ləqəbli Red Şarlaxın cinayətkar silsiləsinin və iştirakının sirlə sistemini tapmışdı. Həmin cinayətkar (bir çoxları kimi) şərafinə and içmişdi ki, Lyennrotu öldürəcək, amma o, heç vaxt qorxutmağa imkan vermirdi. Lyennrot özünü sırf mütəfəkkir, bir Ögüst Düpen sayırdı, amma onda macərəçi, qızğın oyunçu damarı vardı. Birinci cinayət “Hotel dü Nor”da – sulan səhra rənginə çalan çayın mənsəbi üzərində (sanatoriyanın iyərənc bəyazlığını, həbsxana qafəslərinin nömrələnmiş oxşarlığını, ümumi xoşagəlməz görünüşünü çox açıq surətdə birləşdirən) Podolskdan talmudçuların⁵ üçüncü konqresinə boz saqqallı, boz gözlü doktor Mark Yarmolinski nümayəndə gəldi. “Hotel dü Nor”un onun xoşuna gəlib-gəlmədiyini heç vaxt öyrənə bilməyəcəyik; o, hoteli dinməzəcə, Karpat dağlarında müharibənin üç ilinə və üç min illik zülm və basqınlara tab gətirməyə kömək göstərən özünəməxsus itaətlə qəbul elədi. Ona R mərtəbəsində Qalileya hökmdarının dəbdəbəylə yerləşdiyi suiteylə⁶ üzbəüz birotalıq nömrə verdilər.

¹ *Bussol* – geodeziyada işlənən ölçmə cihazı

² X.L.Borxesin tanışı

³ *Elias Lyennrot* (1802–1884) – məşhur fin folklorçusu

⁴ *Abram Yarmolinski* (1890–?) – Amerika əbədiyyətçisi və bibliofili

⁵ Yəhudilərin dini kitabı Talmudu yaxşı bilən

⁶ Bir neçə otaqdan ibarət nömrə (*fr.*)

Yarmolinski şam elədi, tanımadığı şəhərə baxmağı sonrakı günə saxladı, çoxlu sayda kitablarını, çox az paltarını placarda¹ yığdı, hələ gecəyarı olmamış işığı söndürdü. (Hökmdann qonşu nömrədə yatan sürücüsünün şəhadəti beləydi.) Dekabrın dördündə saat 11:03 dəqiqədə ona “İdişe tsaytunq” un redaktoru zəng elədi; doktor Yarmolinski cavab vermədi; onu nömrədə sifəti artıq azacıq qaralmış halda, gen köhnədəbli xalatin altında, demək olar, çıpaq tapdılar. O, dəhlizə açılan qapının yaxınlığında yıxılmışdı, sinəsi bıçaq zərbəsiylə dərindən yaralanmışdı. Bir neçə saatdan sonra elə həmin otaqda qəzetçilərin, fotoqrafların, jandarmaların arasında komissar Treviranus² və Lyennrot sakitcə sirli qətlə müzakirə eləyirdilər.

– Burada ağıl işlətməli, fərziyyələr yürütməli bir şey yoxdur, – Treviranus siqaretini əzəmətlə silkələyə-silkələyə deyirdi. – Hamımıza məlumdur ki, Qalileya hökmdannın dünyada ən yaxşı yaqutu var. Onları oğurlamaq üçün kimsə, yəqin, səhvən bura girib. Yarmolinski oyanıb, oğru onu öldürməyə məcbur olub. Siz necə hesab eləyirsiniz?

– Bu, həqiqətə oxşayır, amma maraqlı deyil, – Lyennrot cavab verdi. – Mənə etiraz eləyəcəksiniz, gerçəklik, maraqlı olmağa məcbur deyil. Mənsə sizə deyəcəyəm ki, gerçəklik, ola bilsin, borclu deyil, amma fərziyyə borcludur. Sizin improvizə olunmuş fərziyyənizdə təsadüf həddən artıq böyük rol oynayır. Qarşımda ölmüş ravvin var, mən xəyali qərətçinin xəyali uğursuzluğuna yox, sırf ravvinsayağı izaha üstünlük verərdim.

Treviranus incik halda cavab verdi:

– Məni ravvinsayağı izah maraqlandırmır, mənə heç kəsin tanımadığı adamı öldürənin tutulması maraqlandırır.

– Elə naməlum bir şey yoxdur, – Lyennrot düzəliş verdi. – Bu da onun əsərlərinin tam külliyyatı. – O, uzun cildlər – “Kabbalanın bəraəti”³, “Robert Fladdın⁴ fəlsəfəsinin xülasəsi”, “Sefer Yesir”in⁵ hərfi tərcüməsi, “Baal-Şemin bioq-

¹ Divar şkaftı (fr.)

² Qotfrid Raynhold Treviranus (1776–1837) – alman həkimi və təbiətşünasının adından istifadə olunub.

³ Borxesin essesinin adıdır

⁴ Robert Fladd (1574–1637) – ingilis həkimi, filosof

⁵ “Yaradılışlar kitabı” (qədim yəhudi dilində)

rafiyası”¹, “Xasidlər sektasının tarixi”, Tetraqrammaton² haqqında monoqrafiya və başqa Beşkitabda Allahın adları haqqında monoqrafiya olan kitab şkafinin rəfini göstərdi. Komissar o kitablara qorxuyla, az qala, nifrətlə baxırdı. Sonra qəhqəhə çəkdi.

– Mən, olsa-olsa, miskin bir xristianam, – dedi. – Əgər istəyirsinizsə, bu tör-töküntünü özünüzə götürün. Mənim yəhudi mövhumatçılığını araşdırmağa vaxtım yoxdur.

– Ola bilsin, bu cinayət məhz yəhudi mövhumatlarına aiddir, – Lyennrot mızıldandı.

– Xristian mövhumatçılığına da, – “İdişə tsaytunq” un redaktoru əlavə eləməyə cəsarət göstərdi. O, zəif görürdü, çəkingən idi, Allaha da inanmırdı.

Polis nəfərlərindən biri yazı makinasının üstündə mənasız sözlər yazılmış vərəq tapdı:

“Adın birinci hərfi söylənib”.

Lyennrot gülümsəməyi də ağına gətirmədi. Qəfildən bibliofil, gebraist³ olub əmr elədi ki, kitabları qablaşdırınlar, sonra da onları kabinetinə apardı. O, təhqiqat aparmaqdan kənara çəkilib kitabları oxumağa girişdi. Kitablardan biri (böyük in-oktavo⁴) onu zahidlər sektasının banisi İsrail Baal-Şem-Tovla, başqası Allahın adının deyilişi olan tetraqrammatonun qüdrəti, qorxunc təsiriylə, daha biri – Allahın özünün doqquzuncu atributunun, əbədiliyin – dünyada mövcud olacaq, olan və olmuş bütün hər şeyin tam bilinməsinin toplandığı (iranlıların rəvayətlərinə görə, Makedoniyalı İsgəndərə məxsus şüşə kürəcikdəki kimi) gizli adı olması tezisiylə tanış elədi.

Ənənə Allahın doxsan doqquz adının olduğunu bildirir, gebraistlər bu rəqəmin qeyri-mükəmməlliyini cüt rəqəmlər qarşısında sehrli qorxuya yozurlar, xasidlərsə buradan belə bir nəticə çıxarırlar ki, bu yanmıçılıq Allahın yüzüncü – Mütləq Adının mövcudluğunu göstərir.

¹ *İsrail ben Eliezer Baal-Şem-Tov* (1700–1760) – yəhudi təfsircisi, hasidizmin banisi

² “Dördhərflik” (yunan.), Allahın dörd hərfdən ibarət adı

³ *Gebraist* – qədim yəhudi söz və ifadələrini araşdıran şəxs

⁴ Çap vərəqinin səkkizdəbir ölçüsü

***

Lyennrotu bu elmi araşdırmalardan, bir neçə gün sonra “İdişə taytunq” un redaktorunun gəlişi ayırdı. Redaktor qətl barədə danışmaq istəyirdi, Lyennrot Allahın adları barədə fikir yürütməyə üstünlük verdi: sonra redaktor üç sətürdə xəbər yaydı ki, müstəntiq Erik Lyennrot Allahın adlarını öyrənməklə məşğul olub ki, bu yolla qatili tapsın. Qəzet yalanlarına öyrəşmiş Lyennrot hirsələnmedi. Hər bir adamı hər bir kitabı almağa məcbur eləməyin mümkünlüyünü tapan kommersantlardan biri populyar “Xasidlər sektasının tarixi” nəşrini çap elədi.

İkinci qətl yanvarın üçündə paytaxtın ən baxımsız, ən çılpaq qərb ərazilərindən birində baş verdi. Hava işıqlaşmamış həmin boş yerləri yoxlayan atlı jandamlardan biri köhnə boyaqxananın astanasında plaşlı adam gördü. Maska kimi bərkimiş sifəti qanla örtülmüşdü; sinəsində dərin bıçaq yarası vardı. Divarda, san, və qırmızı rombların üzərində tabaşirlə bir neçə söz yazılmışdı. Jandam sözləri sildi...

Axşamüstü Treviranusla Lyennrot həmin uzaq cinayət yerinə yollandılar. Maşından sol və sağ tərəflərdə şəhər tədricən yoxa çıxırdı: göy qübbəsi daha sonsuz olur, evlər də get-gedə diqqəti az çəkirdi, əvəzində baxışlar kərpicdən tikilmiş hər hansı sobada, yaxud yaraşlıq qovaq ağacının üzərində ləngiyirdi. Nəhayət, onlar günəş çıxanda kədərli ünvana yetişdilər. Artıq meyit tanınmışdı. Bu, Simon Asevedo¹, köhnə şimal məhəllələrində müəyyən qədər məşhur olan adam idi – əvvəlcə yükçü, sonra seçki-qabağı kampaniyalarda mızdlu davakar olmuşdu; o, oğru, hətta xəbərçi peşəsinə cən alçalmışdı. (Qətlin xüsusi üslubu hər iki müstəntiqə tamamilə eyni görünürdü. Asevedo quldurların bıçaqla revolverdən daha yaxşı davranan nəslinin son nümayəndəsiydi.) Tabaşirlə bu sözlər yazılmışdı.

“Adın ikinci hərfi söylənib”.

¹ Qəhrəmana Borxes ana tərəfdən qohumunun adını qoyub

***

Üçüncü cinayət fevralın üçünə keçən gecə baş verdi. Gecə saat birə yaxın komissar Treviranusun kabinetində telefon zəng çaldı. Təmənnanın sirililiklə pərdələndiyi kişi səsi dedi ki, onun soyadı Ginzberqdir (yaxud Ginzburq¹), o, lazımi mükafat müqabilində hər iki qətlə – Asevedo və Yarmolinskinin qətlinə dair faktları xəbər verməyə hazırdır. Qarışq fit, sümsü səsləri xəbərçinin səsinə batırdı. Sonra əlaqə kəsildi. Bunun zarafat olduğunun (necə də olsa, karnaval vaxtıydı) mümkünliyünü istisna etməyib, Treviranus müəyyənləşdirdi ki, ona kosmo-rama və süd dükanının, fahişəxana və Bibliya satıcılarının yanaşı yaşadığı murdar Ryü-dö-Tulon küçəsindəki meyxanadan zəng vururlar. Treviranus meyxana sahibinə zəng elədi. Meyxana sahibi (Blek Finnegen², irlandiyalı və keçmiş cinayətkar) öz nüfuzuna görə kədərənmiş, sarsılmış halda, həyəcanla xəbər verdi ki, meyxananın telefonundan istifadə eləyən sonuncu adam müştəri Qrifius³ soyadlı şəxsdir, o, dostlarıyla indicə çıxıb. Treviranus ləngimədən “Liverpul-hauz”a yollandı. Meyxana sahibi bunları xəbər verdi: bir həftə bundan qabaq Qrifius bənin üstündəki otağı kirayələdi; onun incə sifət cizgiləri, tutqun ağı saqqalı var, kasıb geyinib, qara paltardadır; Finnegen (Treviranus həmin otağın başqa məqsədlər üçün nəzərdə tutulduğunu anladı) açıq-aşkar həddən artıq çox pul istədi; Qrifius dərhal tələb olunan məbləği ödədi. O, demək olar, bayıra çıxmır, günorta-axşam yeməyini öz otağında yeyir, çətin ki barda onu üzdən tanıyırlar. Axşam Finnegenin kontorundan zəng eləmək üçün aşağı endi, bu zaman meyxananın yanında üstüörtülü ikiyerli ekipaj dayandı. Faytonçu oturacaqdan enmədi, amma müştərilərdən biri onun ağı maskasında olduğunu gördü. Ekipajdan iki təlxək düşdü, hər ikisi alçaqboyluydu, hər bir kəs onların əməlli-başlı içdiklərini deyirdi. Adamlar sümsülərin uğultusu altında Finnegenin kontoruna doluşdular, deyəsən, gələnləri tanıyan, amma soyuq cavab verən Qrifiusu qucaqlamağa atıldılar; onlar

¹ İngilis Bibliyaçısı Kristian Deyvid Ginzburqun (1831–1914) prototipi.

² Guman ki, C.Coysun “Finneqana yas” (1939) romanının qəhrəmanına istinad edilib.

³ Ya alman şairi və dramaturqu Andreas Qrifiusk (1616–1664), ya da barokko şairi Kristian Qrifiusu (1649–1706) xatırlama.

idişcə bir neçə kəlmə – o, yavaş xınlıtlı səslə, gələnərsə saxta, uca səslərlə – danışdılar, hər üçü onun otağına qalxdı. On beş dəqiqədən sonra kefləri kök halda aşağı endilər. Ucaboy, yırğalanan Qrifius iki maskalı təlxəyin arasında yeri yirdi. (Bardakı qadın onların paltarındaki sarı, qırmızı, yaşıl rombları xatırladı.) Qrifius iki dəfə səndələdi. Hər dəfə təxləklər onu tutdular. Hər üçü ekipaja oturub yaxınlıqdakı düzbucaqlı forması olan limana sən yollandı. Ekipaja axıncı qalxan təxlək artıq ayaq yerində dura-dura çıxışdakı dirəklərin birinə tabaşirlə abırsız şəkil çəkib bəzi sözlər yazdı.

Treviranus yazılanı oxudu. Əvvəlcədən gözlənilirdi kimi, yazıda deyilirdi:

“Adın sonuncu hərfi söylənib”.

Sonra o, Qrifius-Ginzberqin balaca otağına baxış keçirdi. Döşəmədə qan ləkəsi ulduz formasında yayılmışdı, künclərdə macar markalı siqaret kötökləri atılıb qalmışdı, şkafta Leysdenin¹ latın dilində əllə bir neçə qeyd aparılmış “*Philologus hebraeograecus*”² (1739) kitabı vardı. Treviranus çaşqın-çaşqın kitaba baxıb Lyennrotun ardınca adam göndərdi. Komissar güman olunan oğurluğun bir-birinə zidd şahidlərini dindirənəcən o, hətta şlyapasını çıxarmadan kitabı vərəqləməyə başladı. Saat dördə hər ikisi çıxdı. Çala-çuxurlu Ryü-dö-Tulon küçəsində Treviranus səhərdən yığışdırılmamış zibilin üzəriylə addımlaya-addımlaya dedi:

– Əgər bu gecə baş verənlər də, sadəcə, hiylədirsə?

Erik Lyennrot istehzayla gülümsündü, tam ciddiyyətlə “Philologus”dakı otuz üçüncü mülahizədən parçanı (özünün işarə elədiyi) ucadan oxudu:

– *Dies Yudaeorum incipit ad solis occasu usque ad sous occasum diei sequentis*. Bu o deməkdir ki, – əlavə elədi, – yəhudilərdə gün, günəşin qürubundan qürubuna-dək davam eləyir.

Yol yoldaşı sancmağa cəhd elədi:

– Bu da sizin bu axşam əldə elədiyiniz ən qiymətli məlumatdır?

– Yox. Ginzberqin dediyi bir söz daha qiymətlidir.

¹ İohann Leysden (1624–1699) – irlandiya ilahiyyatçısı, leksikoqraf və gebraisti

² “Yəhudi-yunan filoloqu” (*lat.*)

***

Axşam qəzetləri dövrü olaraq təkrarlanan bu qətlərin üstündən sükutla keçmədi. “Qılınc üzərində Xaç” guşənişinlərin son Konqresində onlara qarşı əla nizam-intizam qoydu. Ernst Palast¹ “Əzabkeş”də “üç yəhudini aradan götürmək üçün üç ay lazım gələn gizli, miskin basqının bağışlanmaz ləngliyini” mühakimə elədi; “İdişə tsaytung” antisemit sui-qəsd haqqında qorxunc fərziyyəni təkzib elədi, “bununla belə, bir çox ötkün zəkalar bu üçqat qətlin başqa izahını görmürlər”; Cənubun muzzdlu qatillərindən ən məşhuru Dendi Red Şarlax and içirdi ki, bu cür qətlər onun rayonunda heç vaxt baş verməyib, o, komissar Frans Treviranusu cinayətkar səhlənkarlıqda günahlandırdı. Martın biri axşamı komissar ağzıbağlı zərf aldı. O, zərfi açdı: içərisində “Barux Spinoza” imzalı məktub və şəhərin açıq-aşkar hansısa bələdçidən qoparılmış ətraflı planı vardı. Məktubda əvvəlcədən xəbər verilirdi ki, martın üçündə dördüncü qətl baş verməyəcək, çünki şəhərin şərqindəki boyaqxana, Ryü-de-Tulondakı meyxana, “Hotel dü Nor” “sirli bərabərtərəfli üçbucağın² ideal zirvələri”ydi; planda qırmızı mürəkkəblə həmin üçbucağın düzgünlüyü göstərilmişdi. Treviranus sakitcə bu sübutu *de more geometrico*³ oxudu, məktub və planı Lyennrotun evinə göndərdi – bu cür cəfəngiyatı yalnız o, çözə bilərdi.

Erik Lyennrot göndəriləni diqqətlə öyrəndi. Göstərilən üç nöqtə, doğrudan da, bərabər məsafələrdə yerləşirdi. Zaman içində simmetriya (3 dekabr, 3 yanvar, 3 fevral), məkan içində simmetriya... Qəfildən hiss elədi ki, indicə sirri açacaq. Bu sövq-təbii işıqlanmanı kompasla bussol tamamlayırdı. O, istehzayla gülümsündü, “Tetraqrammaton” sözünü (bu yarıxında mənim sədiyi) söyləyib komissara zəng vurdu:

– Dünən mənə göndərdiyiniz bərabərtərəfli üçbucağa görə təşəkkür eləyirəm, – dedi. – O, tapmacanı tapmaqda mənə kömək elədi. Elə sabah, cümə günü cinayətkarlar barmaqıq arxasında olacaqlar. Sakit yata biləcəyik.

¹ *Ernst Palast* – Argentina şairi Ernesto Palasioya (1900–1979) işarə

² *Bərabərtərəfli üçbucaq* – bütövlükdə kosmosun Pifaqor tərəfindən ifadə edilmiş rəmzi

³ Həndəsi üsulla (*lat.*) B.Spinozanın “Həndəsi üsulla sübut olunmuş etika” (1677) traktatına işarə

– Belə çıxır, onlar dördüncü qətl barədə düşünmülər?
 – Məhz ona görə ki, dördüncü qətl barədə düşünülər, tamamilə sakit ola bilərik. – Sonra Lyennrot dəstəyi asdı.

***

Bir saatdan sonra o, Cənub dəmir yolunun qatarında baxımsız “Trist-lö-Rua” villasına san gedirdi. Şəhərin sözügedən cənub ətrafında tör-töküntüylə dolu, bulanıq, gilli suyu olan çirklidən çeşmələr axır. Çeşmələrdən o tərəfdə fabrik ərazisi yerləşir, orada öz barselonalı başçıların himayəsi altında muzdlu qatillər yetişir. Lyennrot qatillərdən ən məşhurunun – Red Şarlaxın – onun gizli səfəri barədə öyrənmək üçün hər şeyi verəcəyini fikirləşəndə istehzayla gülümsündü. Asevedo Şarlaxın dostuydu. Lyennrot dördüncü qurbanın Şarlax ola biləcəyinin mümkünlüyünü güman eləyirdi. Sonra həmin fikirdən daşındı...

Prinsipcə məsələni həll eləmişdi; konkret vəziyyət, faktlar (adlar, həbslər, üzvlər, məhkəmə, həbsxana təfərrüatları) indi onu, demək olar, maraqlandırmırdı. O, gəzmək istəyirdi, masa arxasında işi öyrənməklə keçirdiyi üç aydan sonra dincəlmək istəyirdi. Bu fikrə gəlmişdi ki, qətlərin izahı anonim göndərilmiş üçbucaqda və qədimlik tozuyla örtülmüş yunan sözündədir. Ondan ötrü sirr kristal kimi aydın idi, hətta üstündə yüz gün baş sındırdığına görə utandı.

Qatar sakit yük stansiyasında dayandı. Lyennrot vaqondan çıxdı. Səhəri xatırladan adamsız, dinc aşımlardan biri idi. Dumana bürünmüş düzənlikdə hava nəm və soyuq idi. Lyennrot yolla addımlayırdı. O, itlər gördü, dalanda dayanmış yük vaqonu gördü, üfük gördü, gölməçədən iylənmiş su içən gümüşü at gördü. Uzaqdan, demək olar, əhatəsindəki evkaliptlər kimi uca “Trist-le-Rua” villasının dördkünc binası görünəndə artıq hava qaralmışdı. Lyennrot fikirləşdi, onu Adı axtaranların arzuladığı saatdan yalnız bir dan yeriyə bir qürub (şərqdə əbədi günçıxanla qərbdə başqa bir səhər) ayırır.

Malikanənin düzgün olmayan ölçülərini paslanmış dəmir hasar dövrələyirdi. Əsas darvaza bağlıydı. Lyennrot girə biləcəyinə o qədərlə də ümid eləmədən bütün malika-

nənin başına dolandı. Yenə bağlı darvaza qarşısına çıxdı, demək olar, qeyri-ixtiyari əlini millərin arasından soxub rəzəyə rast gəldi. Dəmirin cıltısı ondan ötrü gözlənilməz idi. Darvaza da onun səyi ilə asta-asta, ağır-ağır açıldı.

Lyennrot qırmızı yarpaqların bir çox nəsillərini ayaqlaya-ayaqlaya evkaliptlərin arasındakı xiyabanla getdi. Yaxınlıqda “Trist-lö-Rua” villası mənasız simmetriyası, bəzəklərinin xəstəhal təkrarıyla heyrətə salırdı: tutqun oyuqların birində buz kimi soyuq Dianaya, başqa bir oyuqda başqa bir Diana uyğun gəlirdi; elə bil, bir eyvan o biri eyvanın əksiydi; əsas pilləkənin iki qolu iki tərəfdən iki meydançaya qalxırdı. İkiüzlü Hermes iri kölgə salırdı. Lyennrot evi, əvvəlki kimi, malikanəni başdan-başa dolaşdı. O, hər şeyi nəzərdən keçirib, hündür eyvanın altında ensiz pərdə gördü.

Lyennrot pərdəni çəkdi: onun arxasında zirzəmiyə aparıcı bir neçə mərmər pillə vardı. Artıq memarın zövqünü anlayan Lyennrot güman elədi ki, zirzəminin üzbəüz divarında elə bu cür pillələr olacaq. Həmin pillələri, doğrudan da, tapdı, qalxdı, əllərini tavana dirəyib lyükkü açdı və çıxdı. Zəif parıltı onu pəncərənin qarşısına gətirdi. O, pəncərəni taybatay açdı: sən rəngli girdə ay iki susuz fəvvarəsi olan baxımsız bağı aydın işıqlandırır. Lyennrot evi axtardı. O, dəhlizlərdən, qalereyalardan oxşar iç həyətə çıxdı. Tozlu pilləkənlərlə dəyirmi astanalara qalxır, elə hey qarşısındakı güzgülərdə əks olunur, elə hey arxasında cürbəcür hündür-lükdən, müxtəlif bucaqlar altında elə eyni bir ölgün bağı gördüyü pəncərələri açır, yaxud aralayır; otaqlardakı mebelləri sən örtüklər örtürdü, onların üstünü hörümçək torları bürümüşdü. Yataq otaqlarının birində ləngidi, həmin otaqda nazik saxsı vazada bircə çiçək vardı; ilk təmasdaca quru yarpaqlar toz kimi ovxalanıb töküldü. Üçüncü, axırıncı mərtəbədə ev Lyennrota hüdudsuz, get-gedə böyüyən göründü. “Ev o qədər də böyük deyil, – o, fikirləşdi. – Yalnız qaranlıq, simmetriklik, güzgülər, baxımsızlıq, qeyri-adi şərait və bomboş olduğuna görə belə görünür”.

Burma pilləkənlə meydançaya qalxdı. Axşam ayı pəncərənin rombları – romblar sən, qırmızı, yaşıl rəngdəydi – arasından işıq saçdı. Lyennrot qəribə, heyrətamiz xatirələrdən sarsılmış halda dayandı.

Alçaqboylu, amma tökməbədənli, qəzəbli iki kişi onun üstünə atılıb tərək-silah elədi; üçüncüsü, çox hündür olanı nümayişkarənə şəkildə baş əyib dedi:

– Siz çox nəzakətlisiniz. Bizi bir gün qoruyub saxladınız.

Bu, Red Şarlax idi. O biri ikisi Lyennrotun qollarını bağladı. Nəhayət, dillənə bildi:

– Sarlax, doğrudanma, Gizli Adı siz axtarırsınız?

Şarlax cavab vermədən dururdu. O, qısa əlbəyaxada iştirak eləmirdi, yalnız Lyennrotun revolverini almaq üçün əlini uzatdı. Amma axır ki, danışdı; Lyennrot onun səşində qələbədən yorğun məmnunluq, dünya kimi sonsuz nifrət, nifrətdən daha böyük kədər duydu.

– Yox, – Şarlax dedi. – Mən daha ötüb-keçəri, zəif bir şey axtarıram, mən Erik Lyennrotu axtarıram. Üç il bundan qabaq Ryü-dö-Tulondakı fahişəxanada siz şəxsən qardaşımı həbs eləyib həbsxanaya göndərdiniz. Uşaqların atışmadan sonra məni qarımda polis gülləsiylə apardılar. Bu boş simmetrik villada doqquz gün və doqquz gecə ölümlə çarpışdım; məni qızdırma, qürublara, dan yerlərinə baxan nifrət elədiyim ikiüzlü Yanus yandırır, yuxuda-aşkarda canıma qorxu salırdı. Öz bədənimə nifrət eləyirdim, mənə elə gəlirdi, iki göz, iki qol, iki ciyər iki üz kimi qorxunc şeydir. Bir irlandiyalı məni Məsihin dininə cəlb eləmək istəyirdi, o, mənə “qoim”¹ iqtibasını – “bütün yollar Romaya aparır” – öyrədirdi. Mən gecələr bu məcazi sayıqlayırdım, hiss eləyirdim ki, dünya – qaçmaq mümkün olmayan dolanbacdır, çünki bütün yollar – qoy elə görünsün ki, şimala, yaxud cənuba uzanır – doğrudan da, Romaya aparır, Roma eyni zamanda həm qardaşımın öldüyü dördüncü kamera, həm “Trist-lö-Rua” villasıydı. Həmin gecələrdə iki üzləriylə görən allahlara, qızdırmaların, güzgülərin bütün allahlarına and içirdim ki, mənim qardaşımı həbs eləmiş insan ətrafında dolanbac quracağam. Budur, mən o dolanbacı qurmuşam, həm də möhkəm qurulub: materialı öldürülmüş sehrşünas, bussol, XVIII əsrin sektası, bir yunan sözü, bir bıçaq, boyaqxananın divarında yazı oldu.

Bu siyahının birinci elementini mənə təsadüf bəxş elə-

¹ Qeyri-yəhudilər (*ivritə*)

di. Bir neçə yoldaşla (onların arasında Daniel Asevedo vardı) hökmdarın yaqutunu oğurlamaq fikrinə düşdüm. Asevedo bizi satdı: əvvəlcədən aldığı pula içdi, bir gün qabaq təkbaşına qarət eləməyə getdi. O, böyük hoteldə azdı; gecə saat ikiyə yaxın Yarmolinskinin otağına girdi. Yuxusuzluqdan əziyyət çəkən Yarmolinski oturub yazırdı. Güman ki, Allahın Adı barədə bir qeyd, yaxud məqalə hazırlayırdı; həmin məqamda “Adın birinci hərfi söylənib” sözlərini yazırdı. Asevedo ona susmağı əmr elədi; Yarmolinski əlini hoteldə hamını oyadacaq zəngə uzatdı; Asevedo ona bıçaqla yalnız bircə zərbə – sinəsinə – endirdi. Bu, demək olar, qeyri-iradi hərəkəti idi; əlli illik zorakılıq onu öyrətmişdi ki, ən asan, etibarlı şey – öldürməkdir... On gündən sonra “İdişə tsaytung” xəbər verdi ki, siz Yarmolinskinin yazdıqlarında Yarmolinskinin ölümünün açarını axtarırsınız. “Xasidlər sektasının tarixi”ni oxuyub öyrəndim ki, Allahın Adını söyləməyə mane olan sehrlı qorxu bu Adın hər şeyə qadir, sirlə örtülü olduğu təlimini yaradıb. Həm də öyrəndik ki, həmin gizli adı axtaran bəzi xasidlər qətlə də əl atırdılar... Başa düşdüm, sizin gümanınıza görə, rəvvini xasidlər öldürüblər, həmin ehtimalın möhkəmləndirilməsiylə məşğul oldum.

Mark Yarmolinski dekabrın üçünə keçən gecə öldürülmüşdü; ikinci “qurbanvermə” üçün yanvarın üçü gecəsini seçdim. O, şəhərin şimal hissəsində öldü; üçüncü “qurbanvermə” üçün şərq tərəfdə yer seçmək lazım idi. Mənə gərək olan qurban Daniel Asevedo oldu. O, ölümə layiq idi: o, ipə-sapa yatmazdı, o, satqındı, həbsi bütün planımı poza bilərdi. Onu bizimkilərdən biri bıçaqladı; meyitiylə əvvəlki meyit arasında əlaqə yaratmaq üçün boyaqxanada rombların üzərində yazdım: “Adın ikinci hərfi söylənib”.

Üçüncü “cinayət” fevralın üçündə baş verdi. Treviranusun da tapdığı kimi, bu, sırf yanılmaydı. Qrifius – Ginzberq-Ginzburq – mənəm; dostlarım məni oğurlayanacan Ryü-dö-Tulondakı bu əxlaqsız yuvada (nadir saxta saqqal yapışdırıb) sonsuz həftə keçirdim. Onlardan biri ekipajın pilləsində dayanıb dirəkdə “Adın sonuncu hərfi söylənib” sözlərini yazdı. Bu sözlər göstərirdi ki, nəzərdə tutulan cinayət üçdür. Şəhərdə hamı elə belə də başa düşdü; amma

mən, mütəfəkkir Lyennrot, sizdən ötrü eyham vurdum ki, ölüm dörd olmalıdır. Şimalda bir, şərqdə, qərbdə iki digər möcüzənin olması tamlıq üçün dördüncünün cənubda olmasını tələb eləyir; Tetraqrammatonda Allahın Adları – YHVH – dörd hərfdir axı; təlxəklər, boyaqçının lövhəsi dörd element barədə fikir tələq eləyirdi. Mən Leysdenin əsərində bir yerə işarə qoydum: həmin abzasda deyilir, yəhudilərin günü qürubdan-qüruba hesab olunur; bu sözlər göstərir ki, qətlər hər üç ayın dördündə baş verir. Mən Treviranusa bərabərtərəfli üçbucaq göndərdim. Əvvəlcədən hiss eləyirdim ki, siz çatışmayan nöqtəni qoyacaqsınız. Düzgün rombu tamamlayan nöqtəni, sizi aşkar ölümün gözlədiyi yeri müəyyənləşdirəcək nöqtəni. Mən sizi boş “Trist-lö-Rua”ya cəlb eləmək üçün hər şeyi götür-qoy elədim, Erik Lyennrot.

Lyennrot nəzərlərini Şarlaxın baxışlarından ayırdı. O, ağaclara, səmaya, çəkilməmiş tutqun-san, yaşıl, qırmızı romblara baxırdı. O üşüdü, kədərləndi, kədəri nəsə etinasız, yad idi. Artıq hava qaralmışdı, tozlu bağdan mənasız, yersiz quş səsi gəlirdi. Lyennrot simmetrik, dövrü ölümlərin sirri barədə son dəfə düşündü.

– Sizin dolanbacınızda üç artıq xətt var, – nəhayət, dilləndi. – Mənə tək bircə düz xətdən ibarət olan yunan dolanbacı¹ məlumdur. Həmin xətdə o qədər filosof azıb ki, adı hər bir detektivin yanılmaması ağılsızlıq olardı. Şarlax, növbəti dəfə ardınca düşəndə bir qətli A məntəqəsində, sonra ikinci qətli B məntəqəsində – A məntəqəsindən 8 kilometr uzaqda, sonra üçüncü qətli C məntəqəsində – A və B məntəqələrindən 4 kilometr uzaqda, onlar arasındakı məsafənin ortasında quraşdırın (yaxud törədin). Sonra mənə A məntəqəsinin və C məntəqəsinin iki kilometrliyindəki D məntəqəsində, yenə yolun yansında gözləyin. İndi “Trist-lö-Rua”da öldürdüyünüz kimi, D məntəqəsində öldürün.

– Sizi gələn dəfə öldürəndə, – Şarlax cavab verdi, – tək bircə xətdən ibarət olan bu cür dolanbac, gözəgörməz fasiləsiz dolanbac söz verirəm.

O, bir neçə addım geri çəkildi. Sonra çox diqqətlə atəş açdı.

¹ *Düz xətt dolanbacı* – Zenonun hərəkətin mümkünsüzlüyü barədə fəlsəfəsinə işarədir.

MAVİ PƏLƏNGLƏR

Bleykin məşhur misralarında pələng alovlanan atəş, Şərin daimi arxetipidir; mənə daha çox onda zərif qüdrəti görün Çestertonla razıyam. Bununla belə, pələng barədə, qədimlərdən insanın təxəyyülünü həyəcana gətirən bu obraz barədə təsəvvür yaradacaq mütləq sözlər yoxdur. Məni həmişə pələnglər yaman cəlb eləyib. Yadıma gəlir, uşaqlıqda heyvanxanadakı yeganə qəfəsin qabağında ayaq döyürdüm, qalanlar sanki məndən ötrü mövcud deyildi. Aləm barədə ensiklopediyaların, kitabların dəyər ölçüsü pələng təsviri qravüralardır. Özüm üçün “Jungle Books”u¹ kəşf eləyəndə kədərləndim ki, Şir xan, pələng qəhrəmanının düşmənidir. İllər ötürdü, bu qəribə sevgiyəsə həmişə sadıq qalırdım. Keçmiş ovçuluq həvəsimlə başqa ziddiyyətli, qısamüddətli məşğuliyyətlərim müqayisəolunmazdır. Lap bu yaxınlaradək – lap yaxınlaradək, bununla belə, aldadıcı yaddaşımda başqa hesab da var – bu, mənim Lahor universitetindəki xidməti vəzifələrimlə tamam uyuşurdu. Mən Qərb və Şərq məntiqini tədris eləyirəm, başqa günlərsə Spinozanın yaradıcılığına həsr olunmuş seminar aparıram. Bircə onu əlavə eləmək lazım gəlir ki, mən şotlandam; göründüyü kimi, başqa bir şey yox, elə pələngə olan sevgim məni Aberdindən Pəncaba gətirib. Həyatımda maraqlı bir şey yox idi, amma həmişə yuxumda pələng görürdüm (indi onlar yerlərini başqa obrazlara verib).

Bu barədə o qədər danışmışam, baş verən hadisəyə bütün marağımı itirmişəm. Təfərrüatı ona görə saxlayıram ki, tarixçəm bunu tələb eləyir.

***

1904-cü ilin axırında oxudum ki, Qanq hövzəsinin rayonlarından birində mavi rəngli pələnglər peyda olub. Xəbər, sonrakı marağımı artıran qeyri-müəyyən, ziddiyyətli məlumatlarla təsdiqləndi. Qəlbimdə köhnə sevgi alovlandı. Dər-

¹ “Cəngəlliklər kitabı” (ing.)

hal da rəngi müəyyənləşdirəndə çox tez-tez məruz qaldıqları səhvi yəqin elədim. Yadımdadır, oxumuşdum ki, islandca Həbəşistan – Blaland, ya Mavi Torpaq, ya Zəncilər torpağıdır. Mavi pələng, güman ki, qara qaplan ola bilərdi. London mətbuatında çap olunan gümüşü zolaqlı mavi pələngin təsvir edildiyi qravüra surəti də çox kömək eləmədi; onun apokrifik¹ mənşəyinə heç bir şübhə ola bilməzdi. İllüstrasiyanın mavi rəngi gerçəklikdən daha artıq heraldika rəngi verirdi. Bir dəfə yuxuda mavi rəngin mənə məlum olmayan, ad seçə bilmədiyim çalanında pələnglər gördüm. Şübhəsiz, o, demək olar, qara rəngdəydi, amma bununla belə, rəngini dəqiq müəyyənləşdirmək mənə nəsisib olmadı.

Bir neçə aydan sonra iş yoldaşlarımdan biri mənə xəbər verdi ki, Qanqdan çox-çox uzaqlardakı bir kənddə mavi pələnglər barədə söhbət eşidib. Bu fakt məni heyratlandırməyə bilməzdi, çünki həmin rayonda pələnglərin çox nadir şey olduğunu bilirdim. Yenə yuxuma yeriyəndə qumun üstünə uzun kölgə salan mavi pələng girdi. Məzuniyyətdən istifadə eləyib, adını xatırlamaq istəmədiyim – tezliklə söhbət gedəcək səbəblər üzündən – o kəndə yollandım. Kəndə artıq yağışlar mövsümü başa çatanda gəldim. Mənə hündür yox, daha çox geniş görünən təpənin ətəyində salınmış kənd hər tərəfdən tünd-qonur rəngdə qorxunc cəngəlliklə əhatə olunmuşdu. Gördüyüm kəndi, öz yazdıqlarında bütün dünyanı olmasa da, bütün Hindistanı yerləşdirən Kiplinqin kitablarında axtarıb-tapmaq mümkündür deyil. Yalnız onu deyim ki, amanat qamış körpüçüklü xəndəklər daxmalar üçün zəif daldalanacaqdır. Cənubda, bataqlıq yerlərdə düyü tarlaları, dibiylə adını bilmədiyim çay axan dərə, onların o tərəfindəsə yenə cəngəlliklər vardı.

Sakinləri induizmə inanırdılar. Bunu əvvəlcədən bilirdim və kədərlənmişdim. Mən həmişə müsəlmanlarla asan dil tapırdım, bununla belə, onu da başa düşürdüm ki, islam iudaizmlə ən az bağlı olan dindir.

Baş a düşürük, Hindistanda insan həddən artıqdır; kənddə anladım ki, əslində, hətta evlərə soxulan meşə həddən çoxdur.

¹ *Apokrif* – məzmunu Bibliyaya aid olan rəsm

Gündüzlər əldən salır, gecələrsə sərinlik gətirmirdi. Ağsaqqallar məni salamladılar, bir-birimizə ilk hörmət-karanə-yayğın sözlər söylədik. Artıq bu yerin yoxsulluğu barədə danışımışdım, amma bununla belə, hamımız doğma yerlərin ən gözəl yer olduğuna inanırıq. Mən sığınacaqların şübhəli keyfiyyəti barədə müsbət fikir söylədim, əlavə elədim ki, diyarlarının şöhrəti Lahora çatıb. Həmsöhbətlərimin üzündə dəyişiklik baş verdi; dərhal anladım ki, səhv buraxmışam, onu ört-basdır eləməliyəm. Kim bilir, onlar Mavi Pələngə səcdəmi eləyirlər, mənim ehtiyatsız sözlərim onların sitayişinə münasibətdə hörmətsizlik deyilmi. Söhbəti səhərə saxladım. Düyüylə qamımı doydurub, çay içib yenə mövzuya qayıtdım. Gözlədiyimin əksinə olaraq, nə baş verdiyini başa düşmədim, başa düşə bilmədim. Mən heyrət, az qala, qorxu doğururdum. Amma deyəndə ki, məqsədim nadir rəngli vəhşini tutmaqdır, onlar rahatlıqla nəfəs aldılar. Biri dedi, onu cəngəllikdən çıxan görüb.

***

Gecəyarısı məni oyatdılar. Oğlan xəbər verdi ki, xalxdan keçə yox olanda onu axtarmağa gedib, mavi pələngi çayın o tərəfində görüb. Fikirləşdim, təzə ayın işığında rəngi ayırd eləmək qəti mümkün deyil, amma oradakıların hamısı deyilənləri təsdiqlədi, onlardan biri, indiyədək susansa dedi, pələngi o da görüb. Biz tufəngi götürüb çıxdıq, mən də toran cəngəllikdə pişik siluetinin görünüb-yox olmasını gördüm, yaxud gördüyümü qət elədim. Keçini tapmaq mümkün olmadı, üstəlik də, onu aparmış yırtıcının mənim mavi pələngim olduğu şübhəliydi. Mənə qətiyyətlə heç bir şey deməyən sirli-sirli izlər göstərirdilər.

Belə gecələrin birində, nəhayət, başa düşdüm ki, bu saxta həyəcanlar köhnə vərdisdən qalıb. Bu yerlərin sakinləri Daniel Defo kimi əhəmiyyətsiz detalları ixtira eləmək ustasıdır. Pələngləri hər vaxt cənubda, düyü tarlalarının yaxınlığında, ya da şimalda, kolluqda görə bilərdilər, amma şahidlərin şəhadətlərində dəqiq müntəzəmliyə riayət olunurdu. Pələng həmişə mənim gəldiyim məqamda yox olurdu. Mənə elə hey onun izlərini, vurduğu zərəri göstərirdilər, amma insan asanca pələng pəncələrinin izlərini yamsılama bilər. Hərdən bir ölü itlər gördüm. Aylı gecə-

lərin birində tələ kimi götürdüyümüz keçinin yanında səhərəcən keşik çəkdik. Əvvəl qət elədim ki, bu yalan-palanın arxasında məni yeməklə təmin eləyən, ev işlərini görənlərin xeyrinə burada qalmağımı uzatmaq istəyirəm. Öz ehtimalımı yoxlamaq üçün onlara başqa yerlərə, çayın axarıyla aşağı getmək niyyətində olduğumu xəbər verdim. Təəccübləndim ki, hamı qəranıma tərəfdar çıxdı. Bununla belə, məndən nəsə gizlətdikləri, hamıda qorxu doğurduğum barədə fikirlər yaxamdan əl çəkmirdi.

Artıq demişdim ki, ətəyində kəndin salındığı meşəli dağ hündür deyildi; dağ get-gedə yaylaya çevrilirdi. Dağın qərb və şimal yamaqları cəngəlliklərlə örtülmüşdü. Yamac-lar xüsusi dikliyi ilə seçilmədiyindən ora qalxmağı təklif elədim. Belə adı istək onları çaşdırdı. Biri dedi ki, yamac çox yarıqanlıdır. Niyətinin baş tutmayacağını qeyd eləyib, onların ən yaşlısı sanballı söz söylədi. Dağın zirvəsi müqəddəsdir, sehrli səbəblər üzündən adamlar üçün yasaqdır. Ayağını ora basmağa cəsarət eləyən bəndə allahlara sirməyə vəqif olmaq, ağılı, gözlərinin işığı itirmək riskiylə üzləşir. İsrar eləmədim, amma elə birinci gecə, hamı yuxuya gəndəndən sonra komadan səssizcə çıxıb, alçaq yamaqla qalxmağa başladım. Asta-asta, yolsuz-rizsiz, kolları-otları arasıyla irəliləyirdim. Ay üfəqdəydi. Hər şeyə çox diqqətlə baxırdım, elə bil, bu gün həyatımın başlıca olmasa da, çox vacib günü olacağını əvvəlcədən hiss eləyirdim. Yadımda yarpaqların tutqun, demək olar, qara rəngi qalıb. Meşə ay işığına bürünmüşdü, quşlar susurdu.

İyirmi-otuz dəqiqə qalxdım, budur, artıq yayladayam. Təxmin eləmək çətin deyildi: burada hava təmizdir, aşağıda qalan kənddəki kimi boğanaq deyil. Əmin oldum ki, bura zirvə yox, o qədər də geniş olmayan xiyabandır, cəngəllik daha yuxarıda dağın dikliyiylə uzanıb gedir. Özümü sərbəst hiss eləyirdim, elə bil, kənd məndən ötrü həbs-xanaydı. Üstəlik də, sakinləri məni aldatmağa çalışırdılar; dərk eləyirdim ki, onlar çox şeydə uşaq kimidirlər.

Pələngə gələndə isə... Ümidsizlik zolağı həm marağımı, həm inamımı artırırdı, bununla belə, demək olar, qeyri-iradi izlərə baxırdım.

Yer qumsal, tamam dayaz, bir-birinə qarışan çatlıydı. Onlardan birinin rəngi diqqətimi çəkdi. Qəti şübhə ola

bilməzdi: bu, yuxularımdakı pələngin mavi rəngi idi. Çat tamam eyni cür, girdə, çox şumal, kiçik daşlarla doluydu. Əgər bunlar daşdırsa, onların oxşarlığı nəyə görə sünü görünürdü.

Əyilib çatdan bir neçəsini çıxardım. Yüngül həyəcan duydum. Daşlar çəngəsini artıq bıçaq, Allahabaddan məktub olan sağ cibimə qoydum. Bu təsadüfi əşyalar tarixçəmdə öz rolunu oynayacaq. Komaya qayıdib gödəkçəmi soyundum, çarpayının üstünə uzanıb pələngli yuxuya daldım. Yuxuda rəngi açıq-aydın gördüm: yuxumdakı pələngin də, yayladakı daşların da rəngi eyni cür idi. Pəncərədən düşən parlaq günəş işığından oyandım. Qalxdım. Bıçaq və məktub daşı çıxarmağa mane olurdu. Bir ovuc çıxardım, iki, ya üç ovucsa hələ qaldı. Qolumdan güclə seziləcək titrəyiş keçdi, hərərət də hiss elədim. Ovcumu açıb gördüm ki, təxminən otuz, yaxud qırx daş var. And içməyə hazırdım ki, əvvəl onların sayı ondan artıq deyildi. Daşları masanın üstünə qoyub qalanlarını da çıxardım. Sayının daha çox olduğuna əminlik üçün saymağa xüsusi ehtiyac yox idi. Daşları bir yerə yığıb bir-bir saymağa başladım.

***

Bu sadə əməliyyatı yerinə yetirə bilmədim. Gözümü onlardan birinə zilləyir, onu baş və şəhadət barmağım arasında sıxırdım, amma daha birini götürməyə bəndiydim ki, bir neçə olurdu. Qızdırmam olub-olmadığını yoxlayırdım, cəhdimi elə hey təkrarlayırdım. Ən ağılaşmaz möcüzə təkrarlardı. Ayaqlarım bumbuz oldu, dizlərim əsdi. Vaxt hesabını itirdim.

Baxmadan daşları yığışdırıb pəncərədən atdım. İzah olunmaz şəkildə duydum, sevindim ki, onların sayı azaldı. Qapını örtüb çarpayının üstünə atıldım. Əvvəlki müəyyənliyin itirilməsindən qüssələnib, özümü bütün bunların yuxuma girdiyinə inandıрмаğa çalışdım. Daşlar barədə düşünməmək, vaxtı nəyləsə doldurmaq üçün etikanın səkkiz tərifini, yeddi aksiomunu ucadan, asta-asta, aydın təkrar elədim. Bu kömək elədimi, bilmirəm. Bu cür sehrdən məni qapının döyülməsi çıxardı. Özüm-özümlə danışdığımı ki-minsə eşitdiyindən sövq-təbii narahat olub qapını açdım.

Kandarda ən yaşlı sakin Bxaqvan Das dayanmışdı. O,

gəlişiyə, elə bil, mənə reallıq duyğusunu qaytardı. Bayıra çıxdıq. Ümid eləyirdim ki, daşlar yox olub, amma buradaydı. Neçə dənə olduğunu deyə bilmərəm.

Qoca əvvəl onlara, sonra mənə baxdı.

– Bu daşlar buranın deyil. Yuxarıdan gətirilib, – o, yad səsle dedi.

– Düzdür, – dedim. Sonra nümayişkaranə tərzdə əlavə elədim ki, onları yayladan tapmışam, dərhal da öz boşboğazlığımdan utandım. Bxaqvan Das mənə fikir vermədən heyrətlə daşları süzürdü. Ona daşları yığışdırmağı tapşırıdım. Qımıldanmadı. Acı-acı xatırlayıram ki, revolveri çıxardım, səsimi qaldırıb əmri təkrar elədim.

Bxaqvan Das mızıldandı:

– Ürəyinə güllə çaxılmaq mavi daşı əlinə götürməkdən yaxşıdır.

– Sən qorxaqsan, – ona dedim.

Düzü, məndən ötrü də xoşagəlməz idi, amma bununla belə, gözlərimi yumub daş yığınıni sol əlimlə götürdüm. Revolveri yerinə qoyub onları əlimdən-əlimə tökdüm. Daşların sayı artıq xeyli çox idi. Bu keçidə az-çox alışmışdım. Bxaqvan Dasın qəfil qışqırığı məndən ötrü çox gözlənilməz idi.

– Bunlar özləri yaranan daşlardır! – o bağırırdı. – Bayaq çox idi, qəfildən də sayı dəyişir. Onlar ayın diskinə oxşayır, mavi rənglərinisə yalnız yuxuda görürük. Onların qüdrətindən danışanda valideynlərimin valideynləri yalan demirdilər.

Başımıza bütün kənd yığışdı.

Mən özümü bu qəribə daşların möcüzəli sahibi sayırdım. Hamının təəccübünə rəğmən daşları yığır, əzizləyir, atır, dağdır, möcüzəli şəkildə saylarının necə gah çox, gah az olduğuna baxırdım.

Heyrət, qorxu bürümüş adamlar bir-birini itələyirdilər. Kişilər öz arvadlarını möcüzəyə baxmağa məcbur eləyirdilər. Biri üzünü əlləriylə tutur, o biri gözlərini qıyırdı. Daşlarla ləzzətlə oynayan uşaqdan başqa kimsə onlara toxunmağa cəsərət eləmir. Bu vaxt hiss elədim ki, belə çaşqınlıq möcüzəni iyərənləşdirir. Buna görə bacardığım qədər daş yığıb daxmaya çəkildim.

Bədbəxtliklərin sonsuz sırasında birinci olan həmin

günün necə başa çatdığını unutmağa çalışırdım – bilmirəm. Hər halda, heç nə xatırlamıram. Hava qaralanda o qədər xoşbəxt gün olmasa da, ötən axşamı kədərlə yada saldım, çünki bütün əvvəlki günlər kimi pələng ideyasıyla alışıb-yanırdım. Bu yaxınlarda çox qüdrətli, indi çox əhəmiyyətsiz olan həmin obrazda müdafiə tapmağa çalışırdım. Mavi pələng də, sonralar Avstraliya da tapılmış romalının qara ördəyi kimi gözlərimdə soldu.

***

Əvvəl apardığım qeydləri təzədən oxuyanda çox kobud səhv aşkara çıxardım. Vacib deyil, yaxşımı, pismi, nədənsə psixoloji adlanan ədəbi üsullarla çaşdırılıb, izah olunmaz səbəb üzündən kəşfimlə bağlı hadisələrin ardıcılığını bərpa eləməyə uydum. Diqqəti daşların xoşagəlməz təbiəti üzərində cəmləşdirmək həddən artıq vacib olardı.

Əgər mənə xəbər versəydilər, ayda kərgədanlar yaşayır, bu iddiayla razılaşardım, yaxud onu təkzib eləyərdim, ya da fikir söyləməzdim, amma onları öz-özlüyümdə təsəvvürümə gətirərdim. Əksinə, əgər mənə desəydilər, ayda altı, yaxud yeddi kərgədan üç ola bilər, fikirləşmədən deyərdim ki, bu mümkün deyil. Üç üstəgəl birin dörd olduğunu mənimsəyənlər bunu dəmir pullarda, oyun sümüklərində, şahmat fiqurlarında, yaxud karandaşlarda yoxlamazlar. O, bunu bilir, vəssalam. O, başqa rəqəmi təsəvvürünə gətirə bilməz. Bədii riyaziyyatçılar iddia eləyirlər ki, üç üstəgəl bir – dördün təkrarıdır, həmin, amma başqa yolla ifadə olunmuş dördüdü: İnsan zəkasının bu əsas qanununa zidd olan şeyləri tapmaq yalnız mənim – Aleksandr Kreyqin qismətinə düşüb. Əvvəlcə məni ağılsızlıq qarşısında qorxu bürüdü; bir müddətdən sonra özüm də dəli olmağa üstünlük verərdim, çünki ağılımın tutqunlaşması dünya nizamının çox ehtimal elədiyi nizamsızlığın şəhadətindən hədsiz azdır. Əgər üç üstəgəl bir həm ikiyə, həm dördə bərabərdirsə, onda ağıl – ağılsızdır.

Vaxt keçdikcə yuxuda daş görmək adətə çevrildi. Yuxunun məni hər gecə izləməməsi qəlbimdə dəhşətin uzaq olmadığına zəif ümid oyadırdı. Mahiyyətə yuxular eyniydi. Artıq lap başlanğıcı faciəvi sonluqdan xəbər verirdi.

Məhəccər, dolana-dolana aşağı enən pillələr, sonra yenə dik pillələrin uzandığı zirzəmi və zirzəmilər sistemi, nəhayət, – dəmirçixanalar, çilingərxanalar, həbsxanalar, su anbarları. Lap dibində, qatlarında həmişə daşlar var, o daşlar da Müqəddəs Kitabda İlahinin irrasionallığına şəhadət verən heyvanlar, Kərgədan və Div. Diksinib oyanırdım, daşlarsa çevrilmələrə hazır halda yeşikdə dururdu.

Mənə münasibət ikiliydi. Müəyyən qədər onların mavi pələnglər adlandırdıqları daşların ilahi təbiəti mənə toxunmuşdu, amma bununla birlikdə, zirvəni murdarlamaqda günahkardım. Allahlar gündüzün-gecənin istənilən vaxtı məni cəzalandıra bilərdilər. Onların mənə hücumu keçməyə, yaxud hərəkətimi mühakimə eləməyə cəsarəti çatmırdı, amma bilirdim ki, köləlikləri özündə təhlükə gizlədir. Daha daşlarla oynayan o oğlana rast gəlmədim. Hər dəqiqə zəhər və arxadan bıçaq gözləyirdim. Bir dəfə səhər tezdən kənddən qaçdım. Anlayırdım ki, bütün kənd əhli dalımca göz qoyur, qaçmağım onlardan ötrü böyük yüngüllükdür. Lap ilk səhərdən heç kəs bir dəfə də olsun üzümə baxmaq istəmədi.

***

Mən Lahora qayıtdım. Cibimdə bir ovuc daş vardı. Vərdiş elədiyim kitab mühiti mənə arzuladığım rahatlığı gətirmədi. Dərk eləyirdim ki, yer üzündə ölgün kənd də, cəngəlliklər də, tikanla dolu, yaylaya apararı dağ yamacı da, çatlarda daşlar da var. Mənim içimdə bu bir-birinə oxşamayan şeylər qarışırdı, onların sayı artırdı. Kəndlər – daş, cəngəlliklər – bataqlıq, bataqlıq – cəngəllik olurdu. Dostlarımdan kənar gəzməyə başladım. Qorxurdum ki, onları elmi bilikləri dağdan, dözülməz möcüzənin şahidləri eləmək cazibəsi qarşısında dura bilmərəm.

Bir neçə təcrübə keçirdim. Daşların birinin üstündə xaç cızdım. Onu qalanlarla qarşıdırıb artıq iki dəfə çevirəndən sonra yalnız artma prosesi getsə də, axtarıb tapa bilmədim. Üzərində iskanəylə qövs kəsdiyim başqa daşlara oxşar təcrübə keçirdim. Nəticə elə həminkiydi. Daha bir daşın üzərində bizlə deşik açdım, təcrübəni təkrar elədim. Nəticə eyni oldu. Gözlənilmədən yox olmuş xaçlı daşı tapdım. Daşları udan, sonrasa dərkolunmaz qanuna, yaxud qeyri-insani

iradəyə boyun əyib, bir müddətdən sonra geri qaytaran hansı sirli məkandır?

Riyaziyyatı yaradan nizamə qarşısıalınmaz zərurət məni riyazi qanunlardan bu kənaraçıxmalarda, yararsız, öz-özündən doğan daşlarda nizam axtarmağa məcbur elədi. Gecəgündüz çevrilmələrin statistikasını tərtib eləyirdim. Həmin vaxtdan saysız-hesabsız rəqəmlərlə doldurulmuş dəftərlər məndə qalır. Metodum bundan ibarət idi. Əvvəlcə hesabı gözlərimlə aparır, nəticəni yazırdım. Sonra daşları iki əlimlə götürür, təzədən onları iki topa halında masanın üstünə töküürdüm. Onları artıq ayrı-ayrılıqda sayır, yenidən yazır, əməliyyatı təkrar eləyirdim. Hansısa nizamın, bu zəncirin gizli planının axtarışı əbəsdir. Mənim aldığıım ən böyük say dörd yüz on doqquz, ən az say üç idi. Bir dəfə ümidlə, bəlkə də, qorxuyla mənə elə gəlirdi ki, bir daşı o birilərindən ayırmağa bəndəm, o artıq başqalarını yarıda, həm də yox ola bilmir. Vurmağın, çıxmağın, toplamağın, bölmənin mümkün olmadığından danışmağa dəyərmə. Daşlar riyaziyyata, ehtimal nəzəriyyəsinə müqavimət göstərirdi. Qırx daşı bölüb doqquz alırdım, öz növbəsində doqquzun bölünməsi üç yüz verirdi. Mən onları çəkmirdim, amma əminəm ki, çəkiləri dəyişməz və az idi. Rəngləri həmişə maviydi.

Bu hesablar məni dəlilikdən xilas elədi. Tez-tez riyaziyyat elmini təkzib eləyən daşlarla manipulyasiya eləyib, ilk sayılar kimi peyda olan, çoxsaylı dillərin öz “say” sözləriylə adlandırdıqları yunanı, onun daşını xatırlayırdım. Riyaziyyatın başlanğıcı da, öz-özümə dedim, onun son məqsədi də elə bunlardadır. Bunlar Pifaqorun əlinin altında olsaydı...

***

Bir aydan sonra anladım ki, xaos çıxılmazdır. Şıltaq daşlar əlimin altındaydı, onlara toxunmaq, yenidən çırpıntılarını duymaq, onları atmaq, saylarının necə çoxalib-azaldığını müşahidə eləmək, nəzərlərimi cütlərdən təklərə adlatmaq istəyi dözülməz idi. Bir müddət özünətəqlinlə özümü daim daşlar barədə düşünməyə məcbur eləyirdim, çünki bilirdim, unutmaq qısamüddətli, əzablanm daha da dözülməz olacaq.

Fevralın onuna keçən gecə gözlərimi yummadım. Çox dolaşandan sonra hava işıqlaşanda Vəzir Xan məscidinin

artımasına girdim. Güclə sızan işıqda hələ rənglər seçilmirdi. Həyətdə ins-cins yox idi. Səbəbini özüm də bilmədən əllərimi fəvvarənin suyuna saldım. Artıq içəridə fikirləşdim ki, İlahi və Allah varlığı bizim aqlımızın yetmədiyi, onun adının iki mənasıdır, Ondan məni öz yükümdən xilas elementini istədim. Nəfəsimi udub cavab gözlədim.

Addım səsi eşitmədim, amma qəfildən yanımda kimsə dedi:

– Mən buradayam.

Böyürümdə dilənçi gördüm. Yanqaranlıqda əmmaməni, sönmüş gözləri, sarımtıl dərinə, ağ saqqalı seçdim. O, alçaqboyluydu.

Əlini uzadıb çox sakit halda dilləndi:

– Yaradan xətrinə, pay verin.

Ciblərimi eşələyib dedim:

– Bir qəpik də xırda pulum yoxdur.

– Sənin pulun çoxdur, – o cavab verdi.

Sağ cibimdə daşlar vardı. Onlardan birini çıxarıb boş ovcuna atdım. Daşın necə səssiz düşməsi məni heyratləndirdi.

– Sən hamısını verməlisən, – o dilləndi. – Hamısını verməsən, heç nə vermirsən.

Onu başa düşüb dedim:

– Bilməlisən ki, mənim sədəqəm dəhşətli ola bilər.

O cavab verdi:

– Ola bilər, bu, mənim layiq olduğum yeganə sədəqədir. Mən günah işlətməmişəm.

Mən bütün daşları o kələ-kötür ovuca qoydum. Daşlar heç səs çıxarmadan, elə bil, dəniz dibinə düşürdü. O, astadan dilləndi:

– Sənin sədəqəni bilmirəm, amma mənimki dəhşətli olacaq. Sən gündüzlər və gecələrlə, sağlam aqlın, adətlərin, vərdişlərinlə, ətraf aləminlə qalacaqsan.

Kor dilənçinin addımlarının səsinə eşitmədim, onun qararığa necə qarışdığını da görmədim.

AYRILAN CIĞIRLAR BAĞI

*Viktoriya Okampoya*¹

Liddel Qartın “Dünya müharibəsi tarixi”nin iyirmi ikinci səhifəsində məlumat verilir ki, Ser-Montoban sahəsində 24 iyun 1916-cı ildə nəzərdə tutulan on üç Britaniya diviziyasının hücumunu (min dörd yüz topun yardımıyla) iyirmi doqquzu səhərinəcən təxirə salmaq lazım gəldi. Kapitan Liddel Qartın fikrincə², öz-özlüyündə bu əhəmiyyətli fasilə güclü yağışlar üzündən yaranmışdı. Sindao şəhərində *Noch schule*³-də sabiq ingilis dili müəllimi doktor Yu Sun⁴ tərəfindən diktə edilmiş, oxunmuş, imzalanmış aşağıdakı bəyanat baş verənlərin üzərinə qəfil kölgə salır. Mətnin əvvəlində iki səhifə çatışmır.

***

“...mən dəstəyi aldım. Dərhal da mənə almanca cavab verən səsi tanıdım. Bu, kapitan Riçard Meddenin⁵ səsiydi. Medden Viktor Runeberqin mənzilindədir! Deməli, bütün əməyimiz, onunla birlikdəsə – amma bu, mənə ikincidərəcəli görünürdü, yaxud görünməliydi – özümüz də məhv olduq. Deməli, Runeberq həbs olunub, öldürülüb. Günəş batmayacaq, eynilə həmin qismət də mənə düşəcək. Medden mərhəmət bilmir. Daha doğrususa, bilməməyə məcburdur. İrlandiyalı – yetərinə can yandırmamaqda, hələ bu azmış kimi, xəyanətdə də günahlandırılan adam ingilislərin xidmətindədir – o, belə fürsəti – Almaniya imperiyasının iki casusunun aşkarlanması, tutulması, hətta güman ki, məhv olunmasını əldən buraxa, bu fəvqəltəbii mərhəmətə görə taleyinə şükür eləməyə bilərdimi? Otağıma qalxdım,

¹ *Viktoriya Okampo* (1890-1979) – Argentina yazıçısı, tərcüməçisi, Borxesin dostu

² Borxes əsərdən çox sərbəst istifadə edib

³ Ali məktəb (alm.)

⁴ Sao Syuesinin romanının qəhrəmanı

⁵ R.L.Stivensonun “Talançı” (1892) romanından götürülüb

nəclənsə, qapını açarla bağlayıb, ensiz dəmir çarpayıda uzandım. Bayırda həmişəki damlar, axşam saat altının tutqun günəşi vardı. Heç nəylə diqqəti çəkməyən, heç bir şey vəd eləməyən bu günün mütləq ölümüm günü olacağı mənə inanılmaz görünürdü. Atasız qalan mən, uşaqqasına simmetrik Xayfın bağında oynayan mən, bax, indi öləcəyəm. Amma bu vaxt fikirləşdim ki, indi, məhz indi dünyadakı hər şey də nəyəsə gətirib çıxarır. Əsrlər dalbadal ötür, bununla belə, yalnız indi, doğrudan da, nəsə baş verir: havada, quruda və dənizdə nə qədər adam var, əslindəsə baş verən yeganə şey mənim başıma gələnlerdir. Meddenin at sifətiylə bağlı xoşagəlməz xatirələr götür-qoyumu dağdırdı. Nifrət və qorxu hissiylə (indi öz qorxumu boynuma almağıma dəyər: indi, Riçard Meddeni aldadanda, məni tezliklə asmalarını gözləyəndə) fikirləşdim, axı bu qaba və xoşbəxtlikdən zövq alan tərbiyəsiz ağılına da gəlmir ki, mən Sirri – Ankra vadisində Britaniya artilleriyasının yeni parkının yerləşdiyi yerin dəqiq adını bilirəm. Bomboz səmaçdan quş ötdü, mənə təyyarə, Fransa üzərində bombalanyla artilleriya parkını dağdan təyyarələrin uğultusu kimi gəldi. Eh, kaş ağzıma güllə sıxılmazdan əvvəl, bu xəbəri elə bağıra biləydim ki, onu Almaniyada eşidəydilər... Mənim insan səsim həddən artıq zəif idi. Necə eləyim, şefin qulağına çatsın? Yalnız mənim və Runeberqin Staffordşirdə¹ olduğumuzu bilən, hər gün qəzetləri oxuya-oxuya özünün Berlindəki kabinetində bizdən əbəs yerə xəbər gözləyən xəstəhal, nifrətamiz adamcığazın qulağına... “Qaçmaq lazımdır”, – ucadan fikirləşdim. Səssiz, elə bil, Medden artıq məni pusurmuş kimi, asta hərəkət eləyə-eləyə qalxdım. Nəsə – yəqin ki, öz ehtiyatımın azlığına əmin olmaq üçün adi istək – məni ciblərimi yoxlamağa sövq elədi. Orada yalnız tapmağı fikirləşdiyimi tapdım. Amerika saati, dördkünc pullu nikel zəncir, Runeberqin mənzilini ələ verən, artıq yararsız açar dəsti, qeyd kitabçası, dərhal məhv eləməyə hazırlaşdığım, amma hələ də yox eləmədiyim məktub, iki şillinq və bir neçə pens², qırmızı-göy karandaş, dəsmal, içində bir güllə olan revolver.

¹ *Staffordşir* – Borxesin ata nənəsinin doğulduğu İngiltərə qraflığı

² Keçmiş ingilis pul vahidləri

Nəyə görəsə özümü qətiyyətli göstərib onu sıxdım, əlimdə sanballadım. Bu vaxt beynimdə tutqun fikir oyandı ki, atəşi uzaqdan eşidərlər. On dəqiqədən sonra plan hazır idi. Telefon sorğu kitabından mənə xəbər çatdırmağa qadir olan yeganə adamın adını axtarıb tapdım: o, Fenton qəsəbəsində, dəmir yoluyla yarım saatlıq məsafədə yaşayırdı.

***

Mən cəsür adamlardan deyiləm. Bunu indi – indi çətin ki cəsərətli sayılacaq planı axıra çatdıranda – boynuma ala bilərəm. Amma mən ki bilirəm: onun yerinə yetirilməsi qorxuncdur. Bunusa heç də Almaniyanın naminə eləmədim. Məni casusluqdan alçaldan bu barbar ölkənin qəhrini zərrə qədər də çəkmirəm. Sonra da İngiltərədə məndən ötrü Getedən az əhəmiyyət kəsb eləməyən bir adam, sadə adam tanıyırdım. Onunla bir saat da söhbət eləməmişdim. Amma həmin məqamda o, məndən ötrü Geteyə bərabər idi. Beləliklə, öz niyyətimi ona görə həyata keçirdim ki, şefin mənim qanıma – məndə qovuşan o saysız-hesabsız əcdadlanımın qanına – nifrət bəslədiyini duyurdum. Ona təsdiqləmək istəyirdim ki, sarıüzü adam alman ordusunu xilas eləyə bilər. Həm də, nəhayət, mən kapitandan qurtulmalıyam. Onun səsiylə yumruğu lap indicə qapının arxasında guruldamalıydı. Səssiz-səmirsiz geyindim, başımı tərpedib güzgüdə vidalaşdım, aşağı endim, küçəyə göz gəzdirib çıxdım. Stansiya uzaqda deyildi, amma kebdən¹ istifadə eləməyə üstünlük verdim. Özümü inandırdım ki, bomboş küçədə tanınmağa bu cür daha az risk eləyirəm: mənə elə gəlirdi, hər yerdən görünürəm, lap müdafiəsizəm. Yadımdadır, kebciyə vağzalı əsas girişinə çatmadan dayanmağı əmr elədim və nümayişkarənə, əzablı ləngliklə düşdüm. Eşqrouv adlanan yerəcən getdim, amma bileti daha uzaq stansiyayacan aldım. Qatar bir neçə dəqiqədən sonra, saat səkkiz əliddə yola düşürdü. Perron, demək olar, bomboş idi. Vaqonlardan keçdim: bir neçə fermer, yaşlı qadınlar, başı Tasitin “Annallar”ını oxumağa qarışmış gənc oğlan, sarğılı, məmnun əsgər yadımdadır. Nəhayət, va-

¹ *Keb* – İngiltərədə biratlı fayton

qonlar dartındı. Taniya bilməyəcəyim adam perronun qurtaracağına həddən artıq gec qaçıb çatdı. Bu, kapitan Riçard Medden idi. Heydən düşmüş, titrəyə-titrəyə qorxulu pəncərədən uzaqda, oturmaqda qıvılırdım.

Amma şəxsi heçlik duyğum tezliklə daxili sevincə çevrildi. Öz-özümə dedim, təkbətək döyüş başlandı, birinci döyüşü yalnız qırx dəqiqəliyə də, təsadüf üzündən hücum eləyən düşməni qabaqlamaqla da olsa, uddum. Özümü inandırdım ki, bu kiçik qələbə qəti qələbədən xəbər verir. Özümü inandırdım ki, bu, o qədər də az şey deyil: qatarların hərəkət cədvəli mənə qiymətli vaxt fərqi bəxş eləməsəydi, barmaqlıq arxasında idim, bəlkə də, ölmüşdüm. Sufilər kimi öz-özümə təlqin eləyirdim ki, guya, işimi uğurla sona çatdırmağa qadir olduğumu qorxaq uğurum təsdiqləyir. Bu zəiflikdən də məni sonralar tərk eləməyən güc aldım. Mən irəliddə adamları gündən-günə daha da ağlagəlməz niyyətləri gerçəkləşdirmək üçün məcbur eləyəcək zamanı görürəm; tezliklə dünyada təkcə dalaşqanlar, başkəsənlər qalacaqlar. Onlara məsləhətim budur: ən ağlagəlməz niyyəti həyata keçirən adam təsəvvürünə gətirməlidir ki, artıq onu gerçəkləşdirib, öz gələcəyini keçmiş kimi dəyişməz eləməlidir. Mən belə də elədim, gözlərimdəsə – ölünün gözlərində – eyni vaxtda, yəqin, ömrümdə sonuncu günün axını və onun gecəylə asta-asta qovuşması əks olunurdu. Qatar rahatca göyrüşlərin böyrüylə şütlüyüdü, sonra, deyəsən, düz düzəngahda dayandı. Stansiyanın adını kimsə elan eləmədi. “Bura Eşqrouvdur?” – perrondakı uşaqlardan soruşdum. “Eşqrouvdur”, – cavab verdilər. Düşdüm.

Perronu fənər işıqlandırır, amma uşaqların üzləri qaralıqda qalırdı. Onlardan biri soruşdu: “Doktor Stiven Alberin evinə gedirsiniz?” O biri cavab gözləmədən dilləndi: “Ev yaxında deyil, amma siz azmayacaqsınız: bax, bu yolla sola gedin, hər döngədə sola burulun”. Onlara axıncı pulumu atdım, daş pillələrlə enib bomboş küçəyə çıxdım. Küçə üzə-aşağı aparırdı. Ayağımın altında nəm torpaq idi, başımın üstündə budaqlar çarpazlaşırdı, aşağı enən bədirlənmiş ay, elə bil, məni ötürürdü.

Bir anlığa mənə elə gəldi, sanki, Riçard Medden nə yollasa cəsarətli planımdan xəbər tutub. Amma dərhal özü-

mü sakitləşdirdim ki, bu, mümkün deyil. Hər dəfə sola dönmək göstərişi mənə bəzi dolanbaclarda mərkəzi meydançanı axtarıb tapmaq üsulunu xatırladırdı. Dolanbaclardan az-çox başım çıxır: əbəs yerə Yunnanın hakimi olan, obrazların çoxluğuyla “Qırmızı köşkdə yuxu”nu ötür-keçən roman yazmaq, hər kəsin itə biləcəyi dolanbac yaratmaq üçün çiyində yük olan qüdrətdən imtina eləmiş həmin Syuy Penin nəticəsi deyiləm. O, bu iki əsərə – yadellinin əlindən həlak olanacan – on üç il sərf elədi, amma romanı sırf mənasızlıq olaraq qaldı, dolanbacısa tapıb-eləmədilər. İngilis ağaclarının çətiri altında həmin itirilmiş dolanbacı arzuladım: ayaq dəyməmiş, tər-təmiz bu dolanbac əlçatmaz dağ zirvəsində duran dünyə tarlalarının, yaxud suyun dibində itib-batan, hüdudsuz – təkcə səkkizguşəli köşkləri, dövrə vuran cığırlarıyla yox, həm də bütöv çaylarla, əyalətlərlə, dövlətlərlə – dolanbac xəyalımda canlandı. Dolanbacların dolanbacları, bir-biriylə çulğuşan, keçmiş və gələcəyi əhatə eləyən, hansısa möcüzəylə bütün kainatı tutan dolanbac barədə düşündüm. Bu tutqun, öz həyatıyla yaşayan çölü, ayı, qürubun son işartılarını, hətta yorğunluq fikrini qovan balaca enişi asanlıqla qavradım. Doğma, hüdudsuz gecə idi. Yol uzanır, artıq duman basmış çəmənliklərdə şaxələ-nirdi. Uca, elə bil, qalmaqal salan notlar gah qəfildən üzür, gah yarpaqların, məsafənin azaldığı küləyin titrəyişi ilə təzədən uzaqlaşdı. Fikirləşdim ki, insanın düşməni təkcə adamlar, bu və ya digər torpağın adamları ola bilər, amma işıqları, dilinin səsləri, bağları, suları, qürublarıyla həmin torpağın özü ola bilməz. Bu zaman hündür, paslı darvazaya rast gəldim. Barmaqlıqların arxasında xiyaban və pavilyon kimi bir şey seçilirdi. Dərhal başa düşdüm: musiqi oradan gəlirdi, amma ən ağlagəlməz şey bu idi ki, o, Çin musiqisiydi. Buna görə də onu fikirləşmədən, aydın qəbul elədim. Darvazada zəngmi, zıncırovmu vardı, yoxsa, sadəcə, döydümmü, yadımda deyil. Musiqi elə hey axırdı.

***

Amma hasardan o tərəfdəki evdə fənər göründü, ay rəngində və litavra¹ formasındaki kağız fənərin işığında budaqlar gah zülmətdən çıxır, gah da təzədən geri çəkiliirdi. Fənəri ucaboy bir kişi tutmuşdu. İşıq üzümə düşdü-yündən sifətini seçə bilmədim. O, darvazanı aralayıb doğma dilimdə asta-asta dilləndi:

– Görürəm, xeyirxah Si Pen mənim tənhalığımı bəzəməyi özünə borc sayıb. Yəqin, bağa baxmaq istəyirsiniz?

O, məni elçilərimizdən birinin adıyla çağırırdı, mən də çaşqınlıq içində onun ardınca təkrar elədim:

– Bağ?

– Hə də, ayrılan cığırar bağı.

Yaddaşımda nəsə alovlandı, izaholunmaz inamla dedim:

– Bu, babamın babası Syuy Penin bağıdır.

– Babanızın babası? Siz həmin məşhur adamın varisisiniz? Buyurun.

Yaş cığır ondakı, uşaqlığımın bağındakı kimi burulurdu. Biz Şərq və Avropa dillərində kitablar olan kitabxanaya girdik. Nurlu Sülalə İmperatorunun çapını tapşırıldığı, amma çap eləmədikləri İtirilmiş Ensiklopediyanın əlyazmasının sarı ipəklə cildlənmiş cildini gördüm. Tunc feniksin² yanında fırlanan vallı qrammofon dururdu. Bir də bizim ustalanmızın İran duluşçularından əxz elədikləri həmin lacivərd çalarlı çəhrayı çini vaza, başqa çoxlu qədim şeylər gördüm...

Stiven Alber təbəssümlə mənə göz qoyurdu. Artıq dediyim kimi, o, çox ucaboylu, incə üzvlü, boz gözlü, ağsaqqallıydı. Onda keşişə, eyni zamanda da dənizçiyə oxşayan nəsə vardı: artıq sonralar mənə danışırdı ki, “çinşünaslıqla maraqlananacan” “Tençunda missionermiş”.

Mən – uzun, ağır taxtın üstündə, o da pəncərəylə hündür girdə saatın arasında yer tapıb oturduq. Hesabladım ki, ən azı, yaxın bir saatda məni təqib eləyən Riçard Medden bura gəlməyəcək. Mütləq qərarı təxirə salmaq olardı.

– Hə, Syuy Penin taleyi, doğrudan da, heyvətəmizdir, – Stiven Alber başladı. – Öz doğma əyalətinin qubernatoru,

¹ *Litavra* – nağara formasında çalğı aləti

² *Feniks* – əfsanəvi Simurq quşu

astronomiya və astrologiyanın bilicisi, kanonik kitabların yorulmaz şərhçisi, gözəl şahmat oynayan, məşhur şair, xəttat olan Syuy Pen dolanbaclar kitabı yaratmaq üçün hər şeyi atdı. O, müstəbid, qanunverici sevinclərindən, saysız-hesabsız girov qadınlardan, kef məclislərindən, hətta özünün bütün biliklərindən əl çəkdi, on üç il İşıqlı Tənhalıq Pavilyonunda qapandı. Ölümündən sonra varisləri orada qaralama yığınınından başqa bir şey tapmadılar. Ailəsi, bizə məlum olduğu kimi, onu yandıрмаq niyyətindəydi, amma qəyyumu rahib – daosçumu, buddaçımı – çapında israr elədi.

– Biz Syuy Penin varisləri, – əlavə elədim, – indiyəcən həmin rahibi lənətləyirik. O, əsl mənasızlığı çap etdirib. O kitab, sadəcə, cürbəcür qeydlərin anlaşılmaz yığınidir. Bir dəfə onu nəzərdən keçirdim: üçüncü fəsildə qəhrəman ölür, dördüncüdə yenidən sağdır. Syuy Penin digər niyyətindən, dolanbacından nə danışasan?

– Həmin dolanbac – buradadır, – Alber hündür laklı masaya işarə eləyib dilləndi.

– Fil sümüyündən oyuncaq! – səsləndim. – Miniaturdə dolanbac...

– Rəmlər dolanbacı, – o, düzəliş verdi, – zamanın gözə görünməz dolanbacı. Mən, barbar ingilis bu sadə sirri açdı. Yüz ildən artıq vaxt keçəndən sonra artıq təfərrüatları bərpa eləyə bilməzsən, amma nə baş verdiyini təsəvvürə gətirmək olar. Görünür, bir dəfə Syuy Pen: “Mən kitab yazmaq üçün çıxıb gedirəm”, başqa dəfəsə: “Mən dolanbac qurmaq üçün çıxıb gedirəm” deyib. Hamı iki müxtəlif şey ağına gətirib; kimsənin ağına gəlməyib ki, kitabla dolanbac – elə eyni şeydir. İşıqlı Tənhalıq Pavilyonu, güman ki, baxımsız qalmış bağın ortasında yerləşirdi; ola bilsin, elə bu da dolanbacın maddiliyi fikrini tələqin eləyirdi. Syuy Pen öldü; kimsə onun geniş malikanəsində dolanbaca rast gəlmədi; romanın qatma-qarışıqlığı məni belə fikrə gətirib çıxardı ki, bu, elə dolanbacın özüdür. Düzgün qərar mənə iki vəziyyəti çatdırdı: birincisi – guya, Syuy Penin həqiqətən sonsuz dolanbac düzəltdiyi barədə maraqlı rəvayət, ikincisi – tapdığım məktub parçası.

Alber qalxdı. O, bir anlığa arxasını mənə çevirib masasının qızılı naxışlı qara yeşiyini çəkdi. Sonra əlində bir vaxt-

lar al-qırmızı, indisə artıq bənövşəyi rəngli, büküşləri sürtülüb nazılmış kağız parçası tuta-tuta geri döndü. Syuy Penin – xəttatın şöhrəti haqqınaydı. Nə vaxtsa mənim qanımdan olan adamın nazik fırçayla yazdığı bu sözləri çaşqınlıqla titrəyə-titrəyə oxudum: “Ayrı-ayrı (amma bütün yox) gələcək vaxtlara ayrılan cığırılar bağıni qoyuram”. Vərəqi dinməzəcə geri qaytardım. Alber davam elədi:

– Hələ bu məktub əlimə keçməmiş kitabın necə sonsuz ola biləcəyini özümdən soruşurdum. Ağılıma kitabda dairəvi gedən, son səhifənin birinci səhifəni təkrarladığı, bunun da kitabın istənilən qədər davam eləməyə imkan verdiyi silsilədən başqa heç nə gəlmədi. “Min bir gecə”nin ortasındakı gecəni də xatırladım, orada şahzadə Şəhrizad üzünü köçürənin möcüzəli səhvi nəticəsində təzədən danışdığı həmin gecəyə gəlib çıxmağa risk eləyib, “Min bir gecə” əhvalatını danışmağa başlayır. Beləcə, sonsuzluğacan davam eləyir. Bir də ağılıma Platon “ideyaları” ruhunda əsər gəldi – onun ideyası nəsilədən-nəslə keçə-keçə miras kimi ötürülə bilirdi, beləliklə, hər yeni varis ona öz payına düşən fəslə artırardı, yaxud rahat qayğıkeşliklə xələflərinin yazdıqları səhifələrdə düzəliş aparardı. Bu uydurmalar mənə təskinlik verirdi, amma onlardan heç birinin, görünür, Syuy Penin cürbəcür fəsillərinə qətiyyənlə daxli yox idi. Ehtimallar içində itib-batıb Oksforddan gördüyünüz bu məktubu aldım. Təbii ki, “Ayrı-ayrı (amma bütün yox) gələcək vaxtlara ayrılan cığırılar bağıni qoyub gedirəm” sözləri üzərində düşündüm. Dərhal da başa düşdüm ki, rabitəsiz roman “ayrılan cığırılar bağı”ymış, “ayrı-ayrı (amma bütün yox) gələcək zamanlara” sözləri məni məkanda yox, zamanda ayrılıqlar barədə fikirlərə gətirib çıxardı. Romanı ötəri oxuyub bu fikrimə əmin oldum. Hər hansı romanın qəhrəmanı bir neçə imkanla üz-üzə gəlməyə bənddir ki, birini seçir, qalanlarını süpürüb atır: Syuy Penin həll olunmayan romanında o, hamısını birlikdə seçir. Bununla öz növbələrində çoxalib-şaxələnen müxtəlif gələcək zamanlar yaradır. Romandakı ziddiyyətlər də buradandır. Tutaq ki, Fan sirr bilir; onun yanına naməlum bir adam gəlir; Fan onu öldürməyi qərara alır. Görünür, bir neçə ehtimal olunan nəticələr də var: Fan çağırılmamış qonağı öldürə bilər; qonaq Fani

öldürə bilər; hər ikisi sağ qala bilər; hər ikisi ölə bilər və i.a. Beləliklə, Syuyun kitabında bütün bu nəticələr gerçəkləşdirilir. Onlardan hər biri yeni ayrıntıların başlanğıcını qoyur. Bəzən bu dolanbacın cığırını kəşiflər; məsələn, siz mənim yanıma gəlmisiniz, amma mümkün variantların birində siz mənim düşmənimsiniz, başqa variantdasa dostsunuz. Əgər mənim bərhad danışığımı bağışlasanız, bir neçə səhifə oxuya bilərdim.

Lampanın gur işığında onun sifəti hələ qocafəndiydi, o sifətdə sarsılmaz, hətta əbədi bir şey də üzə çıxırdı. Asta-asta, aydın şəkildə bir epik fəslin iki variantını oxudu. Həmin variantların birində döyüşçülər bomboş təpələrlə döyüşə gedirlər. Uçqun qorxusu altında, gecənin zülməti içində həyatın qiyməti yoxdur, onlar özləri barədə fikirləşirlər, asan qələbə qazanırlar. İkincisində elə həmin döyüşçülər bayramın qızğın çağında saraydan keçirlər; döyüş alovları onlara bayramın davamı kimi gəlir, döyüşçülər yenidən qələbə çalırlar.

Mən bu qədim əhvalatlara lazımi hörmətlə qulaq asırdım. Amma deyəsən, həmin əhvalatların daha təəccüblüsü o idi ki, bir vaxtlar mənim əcdadların tərəfindən uydurulmuşdu, məndən ötrüsə indi, cəsarətli avantürəm vaxtı, dünyanın o başındakı adada, uzaq imperiyanın adamı tərəfindən canlandırılırdı. Hər iki variantda gizli and kimi təkrarlanan son sözləri xatırlayıram. “Belə, öldürməyə və ölməyə hazır olan qəhrəmanlar qızğın qılınclarla və ürəklərindəki müqayisəyəgəlməz rahatlıqla, sakitliklə vuruşurdular”.

Bu vaxt ətrafımda və öz içimdə görünməz bir cisimsiz uğultu duydu. Ayrılan, paralel addımlayan, axırda birləşən qoşunların uğultusunu yox, amma onların özlərinin tutqun oxşarı olduqlarından, daha eşidilməz, daha gizli hərəkətini hiss elədim. Stiven Alber davam elədi:

– Düşünmürəm ki, sizin şöhrətli əcdadınız bu variyasiyalarla boş vaxtlarında elə-belə əylənmiş. Sonsuz ritorik eksperimentə on üç il həsr etmək az inandırıcı görünür. Sizin ölkənizdə roman ucuz şey hesab olunurdu, o zamanlarsa lap nifrətamiz sayılırdı. Əlbəttə, Syuy Pen – gözəl romançıdır, amma üstəlik, o, özünü heç də adi romançı saymayan ədəbiyyatçıdır. Müasirlərinin şəhadətləri – bu şəhadətlərsə onun

bütün həyatıyla təsdiq olunur – Syuy Penin metafizik, mistik cəhdlərindən az yer tutmur. Bilirəm ki, onu heç bir problem, bitib-tükənməz zamanın problemi kimi məşğul eləməirdi. Nə olsun ki? Bu, onun “Bağ”ın səhifələrində xatırladığı yeganə problemidir. O hətta bir dəfə olsun “vaxt” sözünü işlətməyib. Bu inadkar susqunluğu siz necə izah eləyirsiniz?

Mən bir neçə fərziyyə təklif elədim – hamısı da qeyri-inandırıcı oldu. O fərziyyələri müzakirə eləməyə başladıq; nəhayət, Stiven Alber soruşdu:

– Əsas “şahmat” sözüylə müəmmada hansı yeganə söz məqbul deyil?

Bir anlığa fikirləşib dedim:

– “Şahmat” sözü.

– Doğrudur, – Alber səsimə səs verdi. – “Ayrılan cığırar bağı” elə nəhəng müəmma, pitiçadır, onun açarı vaxtdır; bu gizli səbəb də onu xatırlatmağı qadağan eləyir. Yöndəmsiz məcazlara, nümayişkarənə sözlərə əl atıb daim müəyyən bir sözlə oynamaqsa – yəqin, elə onu qeyd eləməyin ən aydın yoludur. Anlaşılmaz Syuy Pen bitib-tükənməz romanının hər döngəsində bu cür dolama yola üstünlük verib. Mən yüzlərlə əlyazmanı üzə çıxardım, əfəl surət-köçürənlərin mətnə daxil elədikləri səhvləri düzəltdim, deyəsən, bu qatma-qarışıqlığı nizama saldım, ona düşünlüb-daşınılmış görkəm verdim – ümidvaram ki, verdim – kitabı bütövlükdə çevirdim, əmin oldum: orada “vaxt” sözünə bir dəfə də olsun rast gəlinmir. Cavab aydındır: “Ayrılan cığırar bağı” tamamlanmamış, amma həm də dünyanın Syuy Penin gördüyü kimi, təhrif olunmamış obrazıdır. Nyutondan və Şopenhauerdən¹ fərqli olaraq sizin əcdadınız vahid, mütləq vaxta inanmırdı. O, vaxt sıralarının saysız-hesabsız olduğuna, ayrılan, birləşən, paralel vaxtların artan, başgicəlləndirici toruna inanırdı. Yaxınlaşan, şaxələ-nən, kəsişən, yaxud əsrlərlə heç təmasda olmayan vaxt axarı özündə bütün mümkün olan imkanları ehtiva eləyir. O vaxtların çoxunda biz yoxuq; hansındasa siz varsınız, mənəşə yox; digərində mən varam, amma siz yoxsunuz;

¹ Borxes Nyutonun “Maddi fəlsəfənin riyazi başlanğıcı” (III, 42) və Şopenhauerin “Dünya iradə və təsəvvür kimi” (II, 4) əsərlərini nəzərdə tutur.

başqalarında hər ikimiz varıq. Onlardan birində, bəxtimə xoş təsadüf düşəndə, siz evimə gəldiniz; o birində bağdan keçəndə məni ölmüş tapdınız; üçüncüsündə – elə bu sözləri söyləyirəm, amma özüm ilgimam, kabusam.

– Hər hansı vaxtda, – azacıq titrəyə-titrəyə dilləndim, – Syuy Penin canlandırılmasına görə sizə təşəkkür eləyirəm, minnətdaram.

– Hər hansı vaxtda, – o, təbəssümlə mızıldandı. – Vaxt daim şaxələnilib, gələcəyin saysız-hesabsız variantlarına aparır. Onlardan birində mən sizin düşməninizəm.

Artıq haqqında danışdığım o uğultunu yenə hiss elədim. Mənə elə gəldi, sanki, evin ətrafındakı bağ saysız-hesabsız kabus adamlarla doludur. Bunlar Alberlə məndim, amma tanış deyildik, digər vaxt ölçüləriylə artıb-çoxalmış, dəyişmişdik. Gözlərimi qaldırdım, cisimsiz dəhşət dağıldı. Sarımtıl-qara bağda yalnız bir adam gördüm, amma bu adam heykəl kimi sarsılmaz idi, həm cığırla bizə yaxınlaşırdı, həm də kapitan Riçard Meddeniydi.

– Gələcək artıq yaxınlaşıb, – etiraz elədim, – bununla belə, sizin dostunuzam. İcazə verin, bir də məktuba baxım.

Alber dik qalxdı. O, hündür masanın yeşiyini çəkdi, bir anlığa arxası mənə san durdu. Revolverim çoxdan hazır idi. Mümkün qədər diqqətlə nişan alıb atəş açdım: Alber dərhal inildəyib-eləmədən yıxıldı. And içirəm, onun ölümü parıltı kimi an idi.

***

Qalanlansa gerçək deyil, əhəmiyyəti də yoxdur. Medden içəri soxuldu, mən həbs olundum. Məni edama məhkum elədilər. Qorxunc da olsa, qələbə çaldım: zərbə endirmək lazım gələn şəhərin adını Berlinə ötürdüm. “Dünən həmin şəhəri bombardman elədilər: bu barədə Yu Sun adlı birinin sirlə şəkildə məşhur çinşünas Stiven Alberi öldürdüyünü xəbər verən qəzetlərdə oxudum. Şef həmin tapmacanı tapdı. İndi o bilir ki, məndən ötrü məsələ ona Alber adlı şəhər barədə necə xəbər verməyimdə, bircə yolum – müharibənin gurultusu içində bu adı daşıyan adamı öldürmək – qalmasındaydı. Bircə ağrımın, yorğunluğumun nə qədər sonsuz olduğunu bilmir – kimsə də bilməyəcək.

ƏLİF¹Estella Kantoya²

O God, I could be bounded in a
nutshel and myself a King of infi-
nite space³.

“Hamlet”, II, 2

But they will teach us that Eternity is the
Standing still of the Present Time, a
Nunc-stans (as the Schools call it);

which neither they, nor any else under
stand, no more than they would a Hic-
stans for an infinite greatnesse of
Place⁴...

«Leviafan»⁵, IV, 46

Beatris Viterbonun öldüyü həmin o bürkülü fevral səhəri – bir an da olsun sentimentallığa, qorxuya qapılmadan, böyük cançəkişmədən sonra – sezdim ki, Konstitusiya meydanındaki reklam lövhələrində yüngül siqaretlərin yeni reklamı peyda olub; kədərləndim – başa düşdüm ki, ipə-sapa yatmayan geniş dünya artıq dəyişir, amma mən dəyişməyəcəyəm, qarasevdalı şöhrətpərəstliklə düşündüm; bilirəm, əbəs sədaqətim bəzən onu hiddətləndirirdi; indi, ölü olduğu bir vaxtda özümü ümidsiz halda, amma həm də alça-

¹ Əlif – Alef, E.Kantorun teoremində sonsuz çoxluq

² Estella Kanto (1919–1994) – Argentina yazıçısı və jurnalisti

³ “Ey ilahi, mən qoz qabığına sığışa və özümü sonsuz məkanın hökmdarı sayə bilərdim (ing.)

⁴ “Amma onlar bizi öyrətmək istəyirlər ki, əbədiyyət donmuş, indi, məktəblilərin adlandırdıqları kimi, *Nunc-stans*-dır (donmuş indi); bu termin də onların özləri üçün olduğu sayaq hər hansı başqaları üçün məkanın sonsuzluğunu *Hic-stans* (burada donan) kimi adlandırdıqlarından daha aydın deyil” (ing).

⁵ “Leviafan” – Tomas Hobbsun əsas əsəri

lib-eləmədən onun xatirəsinə həsr eləyə bilərəm. Yadıma düşdü ki, aprelin otuzu ad günüdür. Atasını və qohumu Arxentino Danyerini salamlamaq üçün həmin gün Qaray küçəsindəki evə getmək nəzakətli, tərbiyəli, deyəsən, zəruri olacaq. Yenə döşənmiş balaca qonaq otağının yanqaranlığında gözləyəcəyəm, yenə onun saysız-hesabsız fotosəkillərinin təfərrüatlarını öyrənəcəyəm. Beatris Viterbo profildən, rəngli foto, Beatris maskada, 1821-ci ildə karnavalda, Beatris bayramın ilk günü, Beatris Roberto Alesandriylə toyu olan gün; Beatris boşanandan az sonra, atçılıq klubundakı səhər yeməyində; Beatris Kilmesdə Deliya San-Marko Porsel¹ və Karlos Arxentinoyla; Beatris Vilyeqas Aedonun² ona bağışladığı qədim Çin cinsindən itlə; gülümsəyən əlini çənəsinə dayaq vermiş Beatris yanpörtü duruşla... Artıq mən əvvəlki vaxtlardakı kimi, özümün iştirakıma bəraət qazandırmaq üçün ucuz kitablar – neçə ay keçəndən sonra onlara heç kəsin toxunmadığına inanmamaq üçün, nəhayət ki, səhifələrini əvvəlcədən kəsdiyim kitabları – bağışlamalı olmayacağam.

Beatris Viterbo 1929-cu ildə öldü, o vaxtdan da daim doğmalarına baş çəkə-çəkə bir dəfə də olsun otuz apreli ötürməmişəm. Adətən, səkkizə on beş dəqiqə qalmış gəlir, iyirmi beş dəqiqə otururdum; ildən-ilə bir qədər gec gəlir, daha çox otururdum. 1933-cü ildə selləmə yağış köməyimə çatdı – məni masaya dəvət elədilər. Təbii ki, bu fəvqəladə hadisəyə etinasız yanaşmadım – 1934-cü ildə artıq Santa-Fedən tortla gəldim, şübhəsiz, şam yeməyinə qaldım. Beləcə, həmin qarasevdayla və əbəs sevgi yorğunluğuyla dolu ildönüm günlərində Karlos Arxentino Danyerinin get-gedə daha səmimi etirafına qulaq asırdım.

Beatris ucaboylu, zərif, azacaq çiyinləri sallaq idi; onun hərəkətlərində (əgər burada bənzətmə yerinə düşürsə) müəyyən xoşagələnlə yəndəmsizlik, heyrət mənbəyi vardı. Karlos Arxentino – qırmızıyanaq, ağırğövdəli, saçları ağaran, incə üz cizgiləri olan cənabdır. O, şəhərin cənub ətrafındakı uçuq-sökük kitabxanada kiçik vəzifə tutur³; onun

¹ *Deliya Yelena San-Marko Porsel* – Borxesin tanışlarından biri

² Borxesin uzaq qohumlarından biri

³ Borxes özünün kitabxanada işləməsi faktından istifadə edir.

xarakteri hökmlüdür, amma eyni zamanda işgüzar deyil – lap bu yaxınlaracan axşamlar və bayramlarda evdən çıxmağa sevinirdi. İki nəsil ötəndən sonra onda italyan “s”si və həddən artıq italyan əl-qol hərəkəti qalib. Onun ağılı daim ehtiraslı, hərəkətli, tamamilə məsuliyyətsiz oyaqlıqda olur. Sizin üstünüzə heç şeyə yaramayan analogiyalar, nümayişkarənə şübhələr yağdırır. Onun da (Beatrisinki kimi) nazik barmaqlı iri əlləri var. Bir neçə ay Pol Forun poeziyasına¹ – onun balladalarından çox, ləkə düşməmiş şöhrəti barədə ideyası üzündən – vurulmuşdu. “O, fransız şairlərinin kralıdır, – Karlos Arxentino fisildaya-fisildaya təkrar eləyirdi. – Onu heç tənqid eləmək fikrinə də düşmə, sənın oxlarından ən zəhərlisi belə onu yaralamazdı”.

1941-ci ilin aprelinde torta yerli konyak əlavə eləməyi özümə rəva gördüm. Karlos Arxentino dadına baxdı, bəyəndi, bir neçə bədədən sonra müasir insanın müdafiəsinə dair nitq söylədi.

– Mən, onsuz da, onu, – tam anlaşılmayan qızgınlıqla deyirdi, – onun kabinetində, şəhərin deyərdim ki, bu gözətçi qülləsində, telefonların, teleqraf aparatlarının, fonografının, radiotelefonların, kinoaparatların, proyektorların, lüğətlərin, cədvəllərin, prospektlərin, bülletenlərin əhatəsində görürəm...

Sonra dedi ki, bütün bunlarla təchiz olunmuş adamın səyahətə çıxmağa ehtiyacı yoxdur – deməzsənmi, XX əsrimiz Məhəmmədlə dağ barədə pritçanı baş-ayaq eləyib, indi bütün dağlar özləri müasir Məhəmmədin yanına gəlir.

Onun fikirləri mənə o qədər mənasız, deyilənsə o qədər bəlağətli göründü ki, dərhal yazıçılıq barədə fikirləşdim, bütün bunları yazıb-yazmadığını soruşdum. Gözləndiyi kimi, cavab verdi, artıq yazır: bu fikirlər, daha orijinaları uzun illər daim adları zəhmət və tənhalıq olan iki əsaya söykənib, necə deyərlər, reklamsız, qulaqbatıncı gurultusuz işlədiyi poemanın “İlk Nəğmə”sində, “Giriş Nəğməsi”ndə, yaxud, sadəcə, “Nəğmə-Proloq”da söyləyib. Əvvəlcə təxəyyülünün qapılarını geniş açır, sonra cilalayır. Poema “Yer” adlanır, bu da nə az, nə çox, şübhəsiz ki, parlaq ricasətdə də, cəsəətli hücumlarda da çatışmazlıq olmayan

¹ *Pol For* (1872–1962) – məşhur fransız şairi

planetimizin təsviridir. Mənə poemadan kiçik də olsa bir parça oxumasını xahiş elədim. O, yazı masasının siyirmə-sini çəkdi, “Xuan Krisostomo Lafinurun¹ kitabxanası” möhürüylə kağız dəsti çıxardı, özündənrazı halda cingiltili səslə oxudu:

Yunan tək xalqlara, ölkələrə baxdım,
Zəhmət və günlər keçdi, çirkab və üfunəti daddım;
İşləri bəzəməyib, adları dəyişdirməyib,
Öz səfərimi yazıram, amma... *autor de ma chambrc*².

– Bu bənd bir çox mənalarda maraqlıdır, – o dilləndi, – birinci misra professorun, akademikın, ellinistin – düzdür, cəmiyyətin həddən artıq böyük hissəsini təşkil eləyən kal eruditlərin də olmasa – xoşuna gəlməlidir; ikincisi Homerdən Hesioda³ bu keçid (ucaldılan binanın fasadında sətirlərəarası didaktik poeziyanın atasına borc verilir), öz genealogiyasını Əhdi-ətiqdən götürən sadalama, toplama, yaxud yığma üsullarını yeniləmək cəhdi olmadan götürür; üçüncü misra – barokkodanmı, dekadensdənmi, yaxud (saf və müqəddəs) forma kultundan gəlir? – iki əkiz yarşeyrdən ibarətdir; dördüncü açıq-aydın ikidillidir, məndən ötrü zarafatlı sözün sərbəst oyununu duyan hər kəsə qeyd-şərtsiz tərəfdar olmağı təmin eləyir. Mənə dörd misrada ədəbiyyatla yüklənmiş otuz əsri əhatə eləyən, üç elmi illüziyanı toplamağa imkan verən – həm də pedantçılıq olmadan! – qafiyələr, dünyagörüşü barədə artıq danışmayacağam: ilk allüziya “Odyssey”yə, ikinci, “İşlər və günlər”ə, üçüncü, bizim gözəl savoyalının⁴ istirahətinə borclu olduğumuz ölməz oyuncağa... Müasir sənətin balzamına, *scherzo*⁵-ya ehtiyac duyduğunu mən bilməsəm, kim biləcək. Mütləq burada söz Qoldoninindir!

¹ *Xuan Krisostomo Lafinur* (1797–1824) – Argentina şairi və filosofu, Borxesin qohumu

² Öz otağının ətrafında (*fr.*)

³ Parçada Homerin “Odyssey” əsərindən və Hesiodun poemasının başlığından istifadə olunub.

⁴ Fransız yazıçısı Ksavye Mestritin “Öz otağım ətrafına səyahət” romanı (1794) nəzərdə tutulur; o, Savoya əyalətindən idi.

⁵ Zarafat (*ital.*)

O, mənə özünün bəyəndiyi, geniş şərhilərlə təchiz olunmuş bir çox digər bəndlərini də oxudu. Həmin misralarda gözoşxayan heç nə yox idi, hətta mənə əvvəlkilərdən bir qədər zəif göründü. Onun yazılarında səy, qeyri-tələbkərlik, təsadüf çulğaşmış; Danyerinin onda tapdığı keyfiyyətlərsə ikinci bəhrəydi. Başa düşdüm ki, şairin əməyi çox vaxt poeziyanın özünə yox, onun poeziyasının üstünlüyü barədə sübutlarının kəşfinə yönəlib; təbii ki, bu növbəti iş başqalarının yox, onun gözlərində başqa əsəriydi. Danyerinin şifahi nitqi dəbdəbəliydi, amma həmin dəbdəbəni poemaya əlavə etmək üçün ona çox az hallardan başqa, şeir qoşmaqda acizliyi mane olurdu¹.

Poemanı ağına-bozuna baxmadan çapa verməkdən onu yalnız rəhmsiz, nüfuzlu düşmənlər ordusu qazanmaq qorxusu (mənə belə deyirdi) saxlayırdı.

***

Yalnız həyatımda bir dəfə Maykl Dreytonun İngiltərə faunası, florası, hidroqrafiyası, orfoqrafiyası, hərbi və monastır tarixini təqdim elədiyi on beş min onbirhecalı “Poliolbion”² şeirlərini, topoqrafik epopeyanı görməli olmuşam; əminəm ki, həmin əsər nəhəng, amma bununla belə, Karlos Arxentinonun hüduzsuz doğma niyyətlərindən daha darıxdırıcı cəhətlərə malik əsərdir. O, şeirlərlə bütün Yer kürəsini sarmaq istəyirdi: 1841-ci ildə artıq Kvinslend ştatının bir neçə hektarının, Obi axarının bir neçə kilometrinin, Verakurzdan şimalda qaz anbarının, Konsepsyon məhəlləsində əsas ticarət evlərinin, Belqranonun On bir Sentyabr küçəsində Marianna Kambaseres de Alvearin şəhərətrafi Braytondakı çimərliklərdən birinin yaxınlığındakı türk hamamlarının öhdəsindən gəldi. O, poemanın Avstraliya zonasından mənə bir neçə tutumlu parça oxudu – bu uzun, formasız İsgəndəriyyə şeirlərində, hətta nitqin nisbi canlılığı da yoxdur. Bir bənd gətirirəm:

¹ Amma onun rəhmsizcəsinə qamçıladdığı misraları da xatırlayıram: bir söz alimində tamam boşluqdur, digəri saxta şeirləriylə göz qamaşdırır, guruldayır, Amma hər ikisi, əbəs yerə, faydasız qanad çalurlar. Unudurlar ki, başlıca amil GÖZƏLLİKDİR.

² “Poliolbion” – ingilis şairi Maykl Dreytonun nəhəng təsviri poeması (1612–1622)

Bilin ki: dirəkdən bir xeyli sağda,
O, sənə yol göstərəcək, çünki yad yolçusan.
Orda özül danxır. – Bəs rəngi? – Ağ-mavidir –
Bax, bu da qoyun yatağı – sənın məzarlığındır, vallah!

– Burada iki cəsərətli cizgi var, – o, sevinc içində səsləndi, – eşidirəm, artıq donquldanırsan, amma inan, onlara mütləq uğur haqq qazandı. Biri *en passant*¹ çoban və əkinçi əməyinə xas olan mütləq danxmağa, “Georgika”nın da, sizin şöhrət çələngiyə bəzənmiş “Don Segundo”nuzun da heç vaxt bu cür, açıq-aydın ifşa eləməyə cəsərət gösərə bilməyəcəyi danxmanı dəqiq ifşa eləyən “əzablı” bənzətməsidir. İkincisi, enerjili “özül” prozaizmidir: ehtiyatlı adam ondan dəhşət içində geri çəkilər, amma cəsərətli zövqü olan tənqidçi onu hər cür tərifdən uca tutar. Bəli, qalan şeylərdə də bu misra fəvqəladə sanballıdır. Misranın ikinci yarısında oxucuyla çox maraqlı söhbət başlanır: biz onun canlı marağına qarşı gedirik, oxucunun dilindən sual qoyulur, cavab da dərhal, bir an içində verilir. Bəs sən bu “ağ-səməvi” tapıntısı barədə nə deyə bilərsən? Bu mənzərəli neoligizm səmanın obrazını, yəni Avstraliya mənzərəsinin vacib elementini doğurur. Onsuz eskizin rəngləri həddən artıq tutqun olardı, qəlbının dərinliklərinə cən sağalmaz qarasevdayla yaralanan oxucu istər-istəməz kitabı örtərdi.

Onunla gecəyarısına yaxın vidalaşdım.

***

İki bazar günündən sonra Danyeri mənə telefonla zəng – həyatımda ilk dəfə – vurdu. O, saat dördə görüşməyi, “mütərəqqi işbazlar Dzunino və Dzunqrinin² – yadında olar, mənim ev sahiblərimin – tində açdıqları qonşu salon-barda birgə süd içməyi” təklif elədi. “Bu şirniyyatxananı tanımağın faydalı olacaq”. Mən həvəsdən daha çox, müqavimət göstərməyi bacarmadığımdan razılaşdım. Masa tapmaq asan olmadı. Həddən artıq müasir “salon-bar”, əvvəlcədən

¹ Ötəri (*fr.*)

² *Dzunino və Dzunqri* – “Dzunino” – Montevideoda tonqo kafesinin adı; Orestes Dzunqri – məşhur Argentina bəstəkarı və musiqiçisi

nəzərdə tutduğum kimi, demək olar, elə eynilə də narahat idi; qonşu masaların arxasındakı müştərilər cənab Dzunino və Dzunqri cənablarının ona xərclədikləri məbləği ucadan söyləyirdilər. Karlos Arxentino özünü elə göstərdi ki, guya, işıqlandırmanın müəyyən gözəlliklərindən (əlbəttə, artıq əvvəl gördüyü) heyrətlənib, bir qədər sərtliklə dedi:

– İstəsən də, istəməsən də boynuna almalısan ki, bu meyxana Floresin ən gözəl barları ilə rəqabətə girə bilər.

Sonra, ikinci dəfə poemadan mənə dörd-beş səhifə oxudu. Həmin səhifələrdə saxta bəzək prinsipi üzrə düzəliş aparılmışdı; əvvəl “göy” olan yerdə indi “göyümtül”, “mavi”, “lacivərd” dururdu, “südrəngli” sözü də ondan ötrü yetərinçə gözəl səslənirdi – yun yumaq prosesinin hüdudsuz-filansız təsvirində “süd”, “südləyən”, “südlü” sözlərinə üstünlük vermişdi. Tənqidçiləri kədərlə yamanladı, sonra yumşalıb onları “qiymətli metalları, buxar pressləri, prokat dəzgahları, zərb eləmək üçün sulfat turşuları olmayan, amma başqalarına hər hansı bir xəzinənin yerini göstərməyə qabil olan” adamlarla müqayisə elədi. Sonra o, Knyaz Talantovun “Don Kixota ağıllı ön sözdə artıq ələ saldığı proloqomanıyanı”¹ mühakimə elədi. Bununla belə, o, güman eləyirdi ki, yeni əsəri parlaq ön sözdən, cəngavərə müəyyən ithafdən (qızğın, iti qələm sahibi tərəfindən nizamlanmış) başlamalıdır. O, əlavə elədi ki, öz poemasının ilkin nəğmələrini çap etdirməyə hazırlaşır. Elə bu zaman telefonla qərribə dəvətin mənasını başa düşdüm: məndən onun pedant sərəmsəlmələrinə ön söz yazmağımı istəyir!

Qorxum əbəs oldu; Karlos Arxentino həsəd dolu vəcdlə dedi: o ki güman eləyir, bütün dairələrdə ədib Alvaro Melian Lafinurun qazandığı sanballı nüfuzun adını çəkib səhv eləməyəcək, mən əl-ayağa düşsəm, o, poemanı maraqlı ön sözlə təchiz eləyərdi. Guya, bu işdə tamamilə bağıslanmaz uğursuzluqdan qaçmaq üçün mən iki qeyd-şərtsiz keyfiyyətə – forma mükəmməlliyinə və elmi dəqiqliyə istinad eləməliyəm, “çünki cığırların, fiqurların, hər cür gözəlliklərin geniş çiçəkliyində çox ciddi araşdırma ilə yoxlanmamış bir təsərrüfat da yoxdur”. O, əlavə elədi ki, Alvaro hər cür əyləncələrdə Beatrisin claimi müşayiətçisi idi.

¹ *Proloqomaniya* – müqəddimə yazmaq xestəliyi

Mən tələm-tələsik dil-ağız eləyə-eləyə razılaşdım. Daha doğru olsun deyə dedim ki, Alvaroyla bazar ertəsi yox, cümə axşamı, adətən, Yazıçılar klubu yığıncağının başa çatdığı sadə şam yeməyində görüşəcəyəm. (Belə şam yeməyi olmur, amma yığıncağın cümə axşamları baş verməsinə gələndə isə bu qeyd-şərtsiz fakt Karlos Arxentino Danyeri tərəfindən qəzetlərlə yoxlana, mənim nitqlərimə düzgünlük görüntüsü verə bilərdi.) Dərinmənalı, anlayışlı görkəmlə dedim, ön söz barədə danışmazdan qabaq poemanın orijinal planını söyləmək niyyətindəyəm. Vıdalaşdıq: Bernardo de İriqoyen küçəsinə döndüm, qalan iki imkanımı öz-özlüyümdə bütün aydınlığıyla təsəvvür elədim: a) Alvaroyla danışib ona Beatrisin qohumunun (həmin təsviri dönmə zamanı onun adını çəkə bilərəm), deyəsən, səsküylə xaosun imkanlarını sonsuzluğacan genişləndirdiyi poema quraşdırdığını demək; b) Alvaroyla danışmamaq. Əvvəlcədən də tamamilə aydın görürdüm ki, tənbel xarakterim b)-ni seçəcək.

***

Cümə günü saat birdə telefon məni narahat eləməyə başladı. Hiddətlənirdim ki, bir vaxtlar Beatrisin əbədi susmuş səsinin eşidildiyi bu cihaz aldadılmış Karlos Arxentino Danyerinin əbəs, yəqin ki, qəzəbli iradlarının rüporuna çevrilib təhqir oluna bilər. Xoşbəxtlikdən, heç bir şey baş vermədi – yalnız məndə, mənə nəzakətli tapşırıq sırıyan, sonrasa unudan bu adama qarşı qaçılmaz nifrət yarandı.

Telefon məni terror eləməyə ara verdi, amma sentyabrın axırında Karlos Arxentino qəfildən yenə zəng vurdu. O, həddən artıq həyəcanlıydı, hətta əvvəlcə səsinə tanımadım. Kədərlə, hiddətlə kəkələyə-kəkələyə məlumat verdi ki, bu əl-qol açmış Dzunino və Dzunqri özlərinin eybəcər şimiyatxanalarnı genişləndirmək bəhanəsiylə onun evini yıxmağa hazırlaşırlar.

– Əcdadlarımin evini, mənim evimi, Qaray küçəsindəki köhnəlmiş böyük evimi! – görünür, dərdədən sözlərin musiqisiylə yayınıb təkrar eləyirdi.

Onun kədərini anlamaq, bölüşmək məndən ötrü çətin idi. Qırx yaşından sonra hər hansı dəyişiklik – zamanın

təəccüblü qaçış rəmzidir; bundan başqa, söhbət məndən ötrü Beatrislə saysız-hesabsız bağlan olan evdən gedirdi. Mən bu incə vəziyyəti söyləmək istəyirdim, amma həmsöhbətim mənə qulaq asmırdı. Dedi, əgər Dzunino və Dzunqri özlərinin mənasız əməllərində israr eləsələr, vəkil doktor Dzunini onlardan itkiylə zərərə görə *ipso facto*¹ tələb eləyəcək, yüz min peso ödəmək zorunda qoyacaq.

Dzunino adı məndə təəssürat oyatdı – onun kontorunun sanballı nüfuzu Kaseos və Takuaridə zərbi-məsələ çevrilmişdi. Soruşdum ki, Dzunino işi aparmağı boynuna götürdümü. Danyeri dedi, onunla bu axşam danışacaq. O, bir qədər tərəddüd elədi, sonra, adətən çox intim bir şeyi xəbər verdiyimiz rəvan, rəngsiz səslə dedi, poemanı bitirmək üçün ona həmin ev lazımdır, çünki onun tiplərinin birinin zirzəmisində Əlif yerləşir. İzah elədi ki, Əlif – məkanın bütün başqa nöqtələrinin toplaşdığı nöqtələrdən biridir.

– O, yeməxananın altındakı zirzəmidədir, – Karlos Arxentino dərdən bəlağətli olub davam elədi. – O, mənimdir, o mənimdir, onu uşaq vaxtı, hələ məktəbə getməmişdən kəşf elədim. Zirzəmiyə enən pilləkən dik idi, əmimlə xalam mənə ora enməyi qadağan eləyirdilər, amma kimsə dedi, zirzəmidə bütöv bir aləm var. Sonra öyrəndiyim kimi, söhbət sandıqdan gedirdi, amma onda, doğrudan da, başa düşdüm ki, orada bütöv bir aləm var. Gizlicə endim, qadağan pilləkənlə yumalanıb yıxıldım. Gözlərimi açanda Əlifi gördüm.

– Əlif? – təkrar soruşdum.

– Hə. Əlif. Yer kürəsinin bütün yerlərinin bir-birinə qarışmadan yerləşdikləri, orada onları bütün yönərdən gördüyün yer. Öz kəşfim barədə kimsəyə danışmadım, amma zirzəmiyə dönə-dönə getdim. Əlbəttə, uşaq bu üstünlüyün ona böyüyüb poema yaratması üçün verildiyini anlamırdı! Yox, Dzunino və Dzunqri məni qarət eləməzlər, min dəfələrlə yox! Doktor Dzunino əlində qanunlar toplusu sübut eləyər ki, Əlifim “yadlaşdırılmazdır”.

Mən onu ağıllı olmağa səsləmək üçün cəhd elədim:

– Amma bəlkə, zirzəmi həddən artıq qaranlıqdır?

– Hə, həqiqətin müqavimət göstərən ağıla nüfuz elə-

¹ Faktın özüylə (*lat.*); burada: dəyən zərərin ödənməsi

məsi asan deyil. Bununla belə, axı əgər Əlifdə Yerin bütün yerləri yerləşirsə, ola bilsin, bütün fənərlər, çıraqlar, bütün işıq mənbələri elə oradaca yerləşir.

– Elə indicə ona baxmağa gələm.

Etiraz eləməyə vaxt verməyib dəstəyi qoydum. Bəzən bir faktı öyrənmək yetir, bir andaca əvvəllər heç ağlına gəlməyən bir sıra təsdiqləyici hallar görürsən; Karlos Arxentinonun dəli olduğunu indiyəcən niyə bilmədiyimə təəccübləndim. Yeri gəlmişkən, bütün Viterbolar... Beatris (özüm bunu tez-tez təkrar eləyirəm), doğrudan da, rəhm-sizcəsinə ağıllı fikirləşən qadıncı – əvvəlcəyə qız idi – amma onda, yəqin ki, hər hansı bir patologiyayla izah olunan unutqanlıq, yadlıq, nifrət, hətta əsl qəddarlıq tutmaları tapırdılar. Karlos Arxentinonun ağılsızlığı məni qəzəbli məmnunluqla doldurdu – qəlbimizin dərinliyində həmişə bir-birimizə nifrət eləyirdik.

***

Qaray küçəsində qulluqçu məndən bir qədər gözləməyi xahiş elədi. Ağsa, adəti üzrə, zirzəmidə oturub şəkilləri aşkarlayır. İndi gərəksiz olan pianinonun üstündəki gülsüz vazanın yanında Beatrisin xoşagəlməz – kəskin çalarlı böyük portreti (zamanın tələbinə uyğun gəlməməkdən çox, zamandankənar) gülümsəyirdi. Bizi kimsə görmədi; mehribanlıq dalğasında portretə yaxınlaşıb dedim:

– Beatris, Beatris Yelena, Beatris Yelena Viterbo, sevimli Beatrisim, həmişəlik itirdiyim Beatris, bu mənəm, Borxesəm.

Az sonra Karlos gəldi. Mənimlə quru danışdı, başa düşdüm ki, Əlifi itirməkdə olduğundan başqa bir şey barədə fikirləşmək iqtidarında deyil.

– Saxta konyakdan bir qədəh içib, – göstəriş verdi, – zirzəmiyə baş vura bilərsən. Yadında saxla, mütləq üfqi vəziyyətdə olmaq, arxası üstə uzanmaq lazımdır. Eyni zamanda qaranlıq, hərəkətsizlik, gözlərin alışması üçün vaxt gərəkdir. Sən daş döşəmədə uzanacaqsan, pilləkənin on doqquzuncu pilləsinə baxacaqsan. Mən qalxacağam, qapağı örtəcəyəm, sən də tək qalacaqsan. Ola bilsin, müəyyən bir gəmirici qorxutdu – adı şeydir! Bir neçə dəqiqədən

sonra Əlifı görəcəksən. Kimyəgərlərin, kabbalaçıların Mikrokosmu¹, sözügedən çoxdankı dostumuz, *multum in parvo*². – Artıq yemək otağında əlavə elədi. – Şübhəsiz, əgər onu görməsən, sənın bacarıqsızlığın heç də mənim məlumatlarımin təkzibi demək olmayacaq. Aşağı en, çox tezliklə sən Beatrislə hər cür söhbət eləyə bilərsən.

Tələsik pilləkənlə aşağı endim, artıq onun boşboğazlığı ürəyimi bulandırırdı. Ölçüsü pilləkəndən azacıq iri olan zirzəmi quyunu xatırladırdı. Əbəs yerə Karlos Arxentinonun haqqında danışıdığı sandığı axtardım. Künclərin birində içində şüşə olan yeşiklər, sətın kisələr üst-üstə yığılmışdı. Karlos kisəni götürüb açdı, görünür, müəyyən yerdə döşəməyə sərdi.

– Həsəd aparılması yastıq deyil, – izah elədi, – amma əgər onu, heç olmasa, bir santimetr hündür eləsəm, heç nə görməyəcəksən, yalnız əhvalın pozulacaq, heyrətlənəcəksən. Yaxşı, gəl uzan, yaxşıca boşal, on doqquz pillə say.

Onun qəribə tələblərini yerinə yetirdim, axır ki, çıxıb getdi, ehtiyatla qapağı örtüdü – sonra sezdiyim ensiz yanğa baxmayaraq, tam zülmət gördüm. Qəfildən vəziyyətimin bütün qorxunluğu mənə aydın oldu – zəhər içəndən sonra dəlinin məni zirzəmidə qapatmasına icazə verdim. Karlosun əməllərindən gizli qorxu süzülürdü ki, möcüzəni görə bilmərəm; öz sayıqlamama haqq qazandırmaq, onun dəli olduğunu eşitməmək üçün Karlos məni öldürməlidir. Müəyyən pislik hiss elədim, onu narkotikin təsiriylə yox, öz hərəkətsizliyimlə izah eləməyə çalışdım. Gözlərimi yumdum, sonra açdım. Elə bu vaxt da Əlifı gördüm.

***

İndi hekayətimin söylənməsi mümkün olmayan məqamına keçir, öz yazıçı gücsüzlüyümü boynuma alıram. Hər bir dil istifadəsi keçmişin həmsöhbətiylə ümumi bir şeyi nəzərdə tutan rəmzlərin əlifbasından ibarətdir. Amma sonucunu mənim çəkingən ağılım üçün dərkolunmaz Əlifı başqalarına necə təsvir eləyim? Mistiklər bu cür hallarda emblem-

¹ *Mikrokosm* – kiçik kəmiyyətlər aləmi, atomlar aləmi

² *Azda çox (lat.)*

lərdən istifadə eləyirlər: Pers ilahini bildirmək üçün müəyyən şəkildə eyni vaxtda bütün quşlar olan quş barədə, Alanus de İnsulis mərkəzi hər yerdə, çevrəsi heç yerdə yerləşən sahə barədə, İezekiil¹ eyni vaxtda Şərqə və Qərbə, Şimala və Cənuba baxan dördüzlü mələk barədə danışıır.

(Mən bu az anlaşılan analogiyaları əbəs yerə gətirmirəm, onların Əlifə müəyyən qədər dəxli var. Ola bilsin, allahlar mənə mərhəmətdən imtina eləməzlər, mən də bir vaxt eynidəyərli obraz taparam, amma həmin vaxtacı mələk mənimdə ədəbiyyatçılıq, saxtılıq basqısı qaçılmazdır. Bundan başqa, əsas problemlər – yanımcıq da olsa, sonsuz sayda çox sadalamalar həllolunmazdır. Həmin nəhəng anda milyonlarla təzahür – gözləri sevindirən və dəhşətə salan – gördüm, heç biri məni onların hamısının bir-birinin üstünə düşmədən, şəffaf olmadan bir yerdə baş verməsi faktı kimi heyrləndirmədi. Gözlərimin gördükləri eyni zamanda baş verirdi, amma təsvirimdə ardıcılıqla aşkara çıxacaqlar – dilin qanunu belədir. Hər halda, bəzi şeylər deyəcəyəm.

Pilləkənin aşağı səthində, sağ tərəfdə gözqamaşdırıcı parlaqlığı olan, oynaq işıq salan kürəcik gördüm. Əvvəlcə mənə elə gəldi, sanki fırlanır, sonra başa düşdüm ki, hərəkət illüziyası ondakı heyratamiz, başgicəlləndirici səhnələr doğururdu. Əlifin diametri iki-üç santimetr idi, amma onda kainatın bütün, həm də heç də kiçildilməmiş məkanı vardı. Hər bir predmet (məsələn, şüşə güzgü) predmetlərin sonsuz çoxluğu idi, çünki mən onu kainatın bütün nöqtələrindən göürdüm. Canlıların sıx yaşadığı dənizi göürdüm, dan yerini və qürubu göürdüm, Amerika sakinlərinin kütləsini göürdüm, qara piramidanın içindəki gümüşü hörümçək torunu göürdüm, dağılmış dolanbacı² göürdüm (bu, London idi), düz böyrümdə güzgüyə baxan kimi mənə diqqətlə nəzər salan sonsuz sayda göz göürdüm, planetimizin bütün güzgülərini göürdüm, heç biri də əks etdirmirdi, Solor küçəsindəki arxa həyətdə otuz il qabaq Fray Venton küçəsindəki bir evin kandarında göürdüyüm kimi, elə eyni daş plitələr göürdüm, tənək, qar, tütən, filiz damarlarını, suyun buxarlanmasını göürdüm, qabanıq ekva-

¹ İezekiil – onun peyğəmbərənə öncəgörmələri Məhşər günüylə bağlıdır.

² Alman bombardmanından (1940) sonrakı London nəzərdə tutulur.

torial düzənliklərini, hər bir qum dənəsini görürdüm, İvernessdə¹ heç vaxt unutmayaçağım qadını görürdüm, onun qalın saçlarını, məğrur bədənini görürdüm, döşündəki xərcəngi görürdüm, əvvəllər ağac olan səkidə quru torpaq dairəsini görürdüm, Adroqadakı şəhərətəfi evi görürdüm, Plininin kitabının Faylmon Hollandın² elədiyi ilk ingilis tərcüməsini görürdüm, eyni vaxtda hər bir səhifədəki hər bir hərfi (uşaq vaxtı niyə kitabı örtəndə hərfərin gecə bir-birinə qarşıb itmədiklərinə təəccüblənirdim) görürdüm, gecəni, dərhal da gündüzü görürdüm, Keretaroda, elə bil, bir Benqal qızılgülünün rənginin əks olunduğu qürubu görürdüm, mənim boş yataq otağımı görürdüm, Alkmardakı bir elmi kabinetdə, onu sonsuz əks etdirən iki güzgü arasında qlobus görürdüm, dan yeri qızarılanda Xəzər dənizi kənarında yalmanları yellənən atları görürdüm, ovcun zərif özəyini görürdüm, döyüşdən sonra sağ qalanları, açıqca göndərənləri görürdüm, Mirsapurun³ vitrinində ispan kart dəstini görürdüm, qış bağında tülpanların köndələn kölgələrini görürdüm, pələngləri, trombları, bizonları, dəniz qasırgalarını, orduları görürdüm, yer üzündə olan bütün qarışıqları görürdüm, İran üstürlabını görürdüm, yazı masasının siyirməsində Beatrisin Karlos Arxentinoya ünvanlanmış abırsız, ağılagəlməz, həddən artıq dəqiq məktublarını (xəttindən məni əsməcə tuturdu) görürdüm, Çakaritada⁴ müqəddəs abidə görürdüm, doyumlu Beatris Viterbo olan kəsin qorxunc qalıqlarını görürdüm, tündrəngli qanımin dövr eləməsini görürdüm, sevginin, ölümün elədiyi dəyişikliyin qovuşğunu görürdüm. Əlif görürdüm, bütün nöqtələrdən Əlifdə Yer kürəsini, Yer kürəsində də yeni Əlif görürdüm, öz sifətimi, öz içalatımı görürdüm, sənin üzünü görürdüm; sonra başım fırladı, ağladım, çünki gözlərim bir dəfə onu görməsə də, adamların adından istifadə elədikləri bu sirli, güman olunan şeyi – dərkolunmaz kainatı görürdüm.

Mən sonsuz səcdə, sonsuz mərhəmət hiss elədim.

– Əgər burnunu bu qədər uzun müddət xahiş olunma-

¹ Şotlandiyada şəhər və qraflıq

² *Faylmon Holland* (1552–1637) – qədim ədəbiyyat tərcüməçisi

³ Hindistanda Qanq çayı sahilində şəhər

⁴ *Çakarita* – Buenos-Ayresdə qəbiristanlıq

yan yerə soxsan, tamam özündən çıxacaqsan, – nifrətamiz şən səs dedi. – Nə qədər baş sındırsan, ömrünün axırnacan bu cür möcüzəyə görə haqqımı verə bilməyəcəksən. Heyrətamiz rəsədxanadır, razısan, Borxes?

Karlos Arxentinonun botinkalan ən yuxarıdakı pillədə dururdu. Qəfildən bir az işıqlı oldu, çətinliklə qalxıb donquldandım:

– Hə-hə, heyrətamizdir, heyrətamizdir.

Səsimin etinasız səslənməsi məni təəccübləndirdi.

– Hər şeyi yaxşı gördün? Rəngli gördün?

Bir anda qısas planı tutdum. Sadələvhlüklə, açıq-aşkar mərhəmətlə, elə bil, hirslənə-hirslənə və yayına-yayına zirzəmisindəki sığınacağa görə Karlos Arxentinoya təşəkkür elədim, paytaxtın heç kəsə – inanın, heç kəsə! – rəhm eləməyən zərərli havasından can qurtarmaq üçün evin sökülməsindən yararlanmağı israrla məsləhət gördüm. Əlif barədə danışmaqdan yumşaqca, amma qətiyyətlə imtina elədim, vidalaşanda Karlos Arxentinonu qucaqladım, təkrar elədim ki, kənd həyatı və sakitlik – iki gözəl həkimdir.

Küçədə, Konstitusiya pilləkənində, metroda bütün sifətlər mənə tanış gəlirdi. Qorxdum ki, heç biri daha məni təəccübləndirməyəcək, qorxdum ki, bütün bunları artıq gördüyümlə bağlı hiss heç vaxt yaxamdan əl çəkməyəcək. Xoşbəxtlikdən, bir neçə gecə yuxusuzluqdan sonra unutqanlıq təzədən mənə üstün gəldi.

***

1943-cü il martın birinin əlavəsi. Qaray küçəsindəki evin sökülməsindən sonra nəhəng poemanın uzunluğundan qorxmayan “Prokrust” nəşriyyatı “Argentina fraqmentləri”ni satışa buraxdı. Sonralar nə olduğunu söyləmək artıqdır: Karlos Arxentino Danyeri ədəbiyyat üzrə ikinci Milli mükafatı¹ aldı. Birincini doktor Aitaya²; üçüncünü doktor Mario Bonfantiyə³ verdilər; inanmaq çətindir, amma

¹ 1941-ci ildə Borxesə “Ayrılan cığırılar bağı” hekayəsinə görə bu mükafatın verilməməsi xatırlanır.

² Antonio Aita (1899–1966) – Argentina esseçisi, ədəbiyyat tarixçisi

³ Mario Bonfanti – Borxes və Kesaresin novellasının qəhrəmanı

mənim “Qumarbazın kartları”¹ əsərim bir səs də almadı. Bir daha kütlük və həsəd qalib gəldi!² Danyeriyə çoxdan görüşə bilmirəm, qəzetlər xəbər verir ki, o, tezliklə bizə daha bir kitab bəxş eləyəcək. Onun uğurlu qələmi (Əlif artıq ona mane olmur) doktor Asevedo Diasın³ əsərlərini nəzmə çəkməyə girişib.

Mən iki irad – biri Əlifin mahiyyətinə, o biri adına daxil olan – bildirmək istərdim. İkinciyə gəldikdə isə məlum olduğu kimi, bu, müqəddəs dilin⁴ əlifbasındakı ilk hərfdir. Onun mənim əhvalatımdakı kürəciyə tətbiqi, görünür, təsadüfi deyil. Kabbalada bu hərf Ensofu⁵ – hüduzsuz, saf ilahiliyi bildirir; eyni zamanda deyilir ki, o, yeri və göyü göstərən, bununla aşağı dünyanın güzgü və yuxarı dünyanın xəritəsi olduğuna şəhadət verən insan cizgilərinə malikdir; Mengenlehredə⁶ Əlif – bütövün hər hansı hissədən birindən böyük olduğu transfinit çoxluğun rəmzidir. Bilmək istərdim, Karlos Arxentino bu adı özümü seçib, yoxsa bütün nöqtələrin birləşdiyi hansısa başqa bir nöqtənin adı kimi ev Əlifi sayəsində ona əyan olan saysız-hesabsız mətnlərin birindəmi oxuyub. Nə qədər ağıllığımaz görünə də, güman eləyirəm ki, başqa Əlif mövcuddur (yaxud mövcud idi). Qaray küçəsindəki Əlif saxta Əlif idi.

Dəlillərimi gətirəcəyəm. Kapitan Berton 1867-ci ilədək Braziliyada Britaniya konsulu vəzifəsini icra eləyib; 1842-ci ildə Pedro Enrikes Urenya⁷ Santus şəhərinin kitabxanasında onun sahibini, Şərqi İsgəndər Zülqərnəyn, yaxud Makedoniyalı İki buynuzlu İsgəndərin olduğunu saydığı güzgüdən söhbət açan əlyazmasını tapır. Həmin güzgüdə bütün kainat əks olunmuş. Berton qohum qəribəlikləri – Tarik İbn Ziyadın ələ keçirilmiş sarayında tapdığı – Keyxos-

¹ Borxesin çap olunmamış gənlik kitabı

² “Sizin əziyyətli təbrikinizi aldım, – o, mənə yazırdı. – Miskin dostum, siz paxılıqdan ölürsünüz, amma siz boynunuza almalısınız – öldürsəniz də! – ki, bu dəfə mənə öz beretimi parlaq lələklə və türbanımı bütün rubinlərin xəlifəsiylə bezəməyi bacardım”.

³ Eduardo Asevedo Dias (1882–1959) – Argentina yazıçısı

⁴ Ərəb dili nəzərdə tutulur.

⁵ *En-sof* – Kabbala fəlsəfəsində ilahinin adı

⁶ Çoxluq nəzəriyyəsi (*alm.*)

⁷ Pedro Enrikes Urenya (1884–1946) – Dominikan ədəbiyyat tarixçisi

rovun¹ yeddiqatlı güzgüsünü (“Min bir gecə”, 273), samo-satlı Lukianın ayda gördüyü güzgünü (“Həqiqi əhvalatlar”, 1, 26), Kapellanın² “Satirikon” əsərinin birinci kitabında bəhs edilən Yupiterin sehrli nizəsini, Merlinin “girdə, qabanq və bütöv bir şüşəli aləmi” universal güzgüsünü (“Pərilər kraliçası», III, 2, 19) xatırladır: “Amma bütün sadalanan güzgülər (üstəlik, mövcud olmayan) yalnız və yalnız optik cihazlardır. Qahirənin Əmra məscidinə gedən möminlərə tamamilə aydındır ki, kainat məscidin mərkəzi həyatini dövrələyən sütunların birinin içindədir... Şübhəsiz, onu görmək kimsəyə nəsisib olmayıb, amma qulaqlarını sütuna söykəyənlər deyirlər ki, az sonra kainatın hərəkətinin uğultusunu eşitməyə başlayırlar... Məscid VII əsrdə tikilib, amma sütunlar islamaqədərki dinlərin digər məbədlərindən götürülüb, İbn Həldunun³ bu barədə yazdığı kimi: “Köçərilərin əsasını qoyduqları dövlətlər hər cür tikinti işləri üçün yadellilərin axınına ehtiyac duyur”.

Daşın içində həmin Əlif varmı? Hər şeyi görəndə onu gördüm – sonra unudummu? Bizim yaddaşımız unutqanlığa məhkumdur – mən özüm bu faciəli aşınmanın təsiri altında Beatrisin cizgilərini get-gedə daha çox təhrif eləyir, itirirəm.

---

¹ *Kay Xusroy* (Kavi Xosrava) – İran mifologiyasının qəhrəmanı; Firdovsinin “Şahnamə” poemasında tərif edilib.

² *Marsian Kapella* (V əsr) – latın yazıçısı və pedaqoqu

³ Ərəb tarixçisi İbn Həldunun “Müqəddimə” kitabından

ZAIR¹Uolli Lenner²

Buenos-Ayresdə Zair – iyirmi sentavo dəyərində olan adi dəmir puldur; həmin pulun üstündə iskanəylə, yaxud qələmyonan bıçaqla “N”, “T” və “2” rəqəmi cızılmışdı; 1929-cu il astarında həkk olunmuşdu (Qucaratda XVIII əsrin sonunda pələngi, Yavada dindarların daşqalaq elədikləri Surakarta məscidindəki kuru Zahir adlandırıldılar; İranda Nadir şahın dəniz dibinə atmağı əmr elədiyi üsturlab da Zahir adlanırdı. 1892-ci ildə Mahdi həbsxanalarında bu, balaca, əmmamənin qatları arasında qoyulmuş, Rudolf Karl fon Slatinin³ toxunduğu kompas idi; Kordova məscidində, Zotenberqə görə, bu, min iki yüz sütunun birinin mərmərindəki məsaməydi; Tetuanın yəhudi məhəlləsində quyunun dibiydi). Bu gün noyabrın on üçüdür; iyunun yeddində səhər obaşdansa əlimə Zair düşdü; indi mən artıq ondakı kimi deyiləm, bununla belə, baş verənləri xatırlamaq, ola bilsin, hətta danışmaq da iqtidarındayam. Hələlik, heç olmasa, qismən Borxes olaraq qalırım.

***

İyunun altısında Teodolina Vilyar⁴ öldü. 1930-cu iləcən onun portretləri bütün kübar jumalları doldururdu; bəlkə də, çoxu onu gözəl saydıqlarına görə yardım eləyirdi, bununla belə, bütün təsvirləri bu fərziyyəni qeydsiz-şərtsiz təsdiqləməirdi. Yeri gəlmişkən, Teodolina Vilyar gözəllikdən çox kamilliyin qayğısına qalırdı. Yəhudilərlə çinlilər həyatın bütün hallarına dair sərt qaydalar işləyib hazırlayıblar; Mişnada⁵ oxuyuruq ki, şənbə günü şər qarışandan sonra dərz

¹ Ərəbcə “Zahir” sözünün təhrif olunmuş forması

² Uolli Zenner – Argentina şairəsi

³ Rudolf Karl fon Slatin-Paşa (1857–1932) – 1884–1895-ci illərdə Sudanda əsirlikdə olan Avstriya generalı

⁴ Teodolina Vilyar de Lesika – XX əsrin əvvəllərində Buenos-Ayresdə yaşayan kübar qadın

⁵ Mişna – iudaizmdə qanunlar toplusu

küçəyə iynəylə çıxmamalıdır; Adətlər Kitabında deyilir, qonaq ilk qədəhi ciddi, ikincisinə hörmətkarənə, xoşbəxt görkəmlə içməlidir. Teodolina Vilyar cürbəcür qaydalara və adətlərə elə bu cür, hətta daha diqqətlə riayət eləyirdi. O, elə bil, Konfutsinin, yaxud Talmudun tərəfdarı kimi hər hərəkətinin nöqsansız düzgünlüyünə çalışırdı, cəhdi onunla inadkar və üstəlik, vəcdə layiq idi ki, əldə rəhbər tutduğu ölçülər əbədi deyildi, amma Parisin, yaxud Hollivudun istəyindən asılıydı. Teodolina Vilyar lazım olan yerlərdə, lazım olan vaxtlarda, həmin hal üçün məqbul atributlarla, lazım olduğu kimi, bütün bunlardan yorulmuş adam görkəmində görünürdü; amma tezliklə lap bu yaxınlaracan gərəkli sayılan həmin görkəm də, atributlar da, saat da, yer də dəbdən düşürdü, onda da dərhal pis tərzin rəmzi (Teodolina Vilyarın dilində) rolunu oynayırdı. O, Flober kimi mütləqi axtarırdı, amma onu ötəri gəzirdi. Həyatı nümunəvi-nümayişkarənəydi, bununla belə, ümitsizlik onu içəridən aramsız gəmirirdi. O, tez-tez dəyişikliklərə qapılırdı, guya, özündən qaçmaq istəyirdi: saçlarının rəngi də, saç düzümü də daim dəyişirdi. O, təbəssümünü də, üzünün rəngini də, gözlərinin kəsiyini də düz elə bu cür dəyişirdi. 1832-ci ildən bütün qüvvələrini buna sərf eləyib arıqladı... Müharibə onu çox şeylər barədə fikirləşməyə vadar elədi. Paris almanlar tərəfindən zəbt olunub – belə şəraitdə necə dəb dalınca qaçasan? Bir əcnəbi – o isə bütün əcnəbilərə şübhəylə yanaşırdı – özünə onun inamından sui-istifadə eləməyi rəva gördü, Vilyara yastı üstlü şlyapa satdı; bir il də keçmədi, məlum oldu ki, belə şlyapaları Parisdə heç vaxt qoymayıblar, buna görə də onlar şlyapa yox, kiminsə heç nəyə əsaslanmayan, heç kəsin tanış olmayan naz-qəmzəsidir. Fəlakət tək gəlmir; doktor Vilyar Araos küçəsinə köçməyə məcbur oldu, qızının portreti kremləri, avtomobilləri bəzədi. (Onun indi çoxlu sayda istifadə eləməli olduğu kremləri, daha sahib olmadığı avtomobilləri!) O bildirdi ki, hər hansı sənətdə yalnız çox böyük pullarla məşq eləmək olar və dünyadan getməyi üstün tutdu. Bundan başqa, boş, mənasız qızlarla yarışmaq onu bezdirirdi. Araos küçəsindəki tutqun oyuq həddən artıq baha oldu; iyunun altısında da Teodolina Vilyar səhv buraxdı – Cənub məhəlləsinin lap

ortasında öldü. Etiraf eləmək lazımdır ki, mən, bütün Argentina ehtiraslarının hamısından daha səmimisinin – snobizmin¹ təhrik elədiyi adam, ona vurulmuşdum, ölümdən xəbər tutub göz yaşlarını saxlaya bilmədim? Oxucu, yəqin, özü də bunu anlamağa macal tapmışdı.

***

Öləndən sonra mərhumun sifəti çürümənin təsiri altında dəyişib əvvəlki cizgilərini alır. Məni müəyyən məqamda çaşdıran həmin altı iyun gecəsində Teodolina Vilyar, elə bil, sehrbazlıqla qəfildən iyirmi il əvvəlki kimi oldu; cizgiləri gözlənilmədən yenə yekəxanəlik, pul, gənclik, iyerarxik piramidanı bəzəmə şüuru, təxəyyül çatışmazlığı, məhdudluq, sarsaqıq bildirən hökmlülük aldı. Təxminən belə fikirləşdim: məni bu qədər həyəcanlandıran həmin sifətin ifadələrindən heç biri yaddaşıma bundan dərin həkk oluna bilməz; buna görə də bir halda ki məndən ötrü birinciydi, qoy mənim üçün sonuncu olsun. Mən onu ölümün köməyi ilə tam nifrət ifadəsini təkmilləşdirməkdə davam eləyən rənglərdə donmuş qoydum. Küçəyə çıxanda gecə saat ikiydi. Görməyi güman elədiyim alçaq, birmərtəbəli evlərin sırası gecə, qaranlıq və sükut onları olduqlarından daha başqa cür eləyəndə görüldükləri həmin o laqeyd görkəmi aldı. Mən, demək olar, simasız qəddarlığımın sərxoş olmuş halda yola düzəldim. Çili və Takuari küçələrinin tinində hələ açıq meyxana gördüm. Həmin meyxanada mənim bədbəxtliyimdən, üç kişi kart oynayırdı.

Oksimoron adı daşıyan fiqurda söz, elə bil, həmin sözün mənasına zidd olan bənzətməylə təchiz olunub; belə ki, qnostiklər² qara işıq barədə, kimyagərlər qara günəş barədə danışırdılar. Teodolina Vilyarı axırıncı dəfə görəndən sonra miskin meyxanada araç içmək məndən ötrü eynilə, bir növ, oksimoron idi; başlıca günah bundan ibarətdi: bu, qaba və əlçatan idi. (Ziddiyyət onunla dərinləşirdi ki, yarımda kart oynayırdılar.) Mən portağal araqı istədim; xırdasına mənə Zair verdilər; pula baxıb küçəyə çıxdım,

¹ *Snobizm* – özünü aristokratlara oxşatma

² *Qnostik* – xristianlığın ilk dövründə xristian dini, yunan idealist fəlsəfəsi və Şərq dinləri əsasında yaranmış cərəyan tərəfdarı

deyəsən, hərərətım qalxırdı. Fikirləşdim, elə pul yoxdur ki, tarixdə, nağıllarda bərq vuran bütün o saysız-hesabsız pulların rəmzi olmasın. Haronla ödəşdikləri pulu; Velisari¹ istəyən obolu;² İudanın otuz gümüş pulunu; kurtizan qız Laisin³ drahmalarını; yatanlara Efesdən təklif olunan qədim pulları; “1001 gecə”dən sonralar kağız dairələr olan açıqrəngli cadulanmış pulları; İsaak Lakedemin⁴ çoxlu dinarlarını; qızıl yox, gümüş olduqlarına görə Firdovsinin padşaha qaytardığı altmış min – epopeyanın hər şeirinə birini – manatı⁵; Ahavın⁶ gəminin arxa tərəfinə vurmağı əmr elədiyi qızıl unsiyanı; Leopold Blümün⁷ geri qayıtmayan florinini; üzərində məhz özü həkk olunduğuna görə XVI Lüdovikin Varenn yaxınlığında qaçqına bağışladığı luidoru xatırladım. Yuxuda olduğu kimi, hər hansı pulun bu qədər gözəl müşahidələr üçün əsas verdiyi barədə fikirlər mənə qeyri-adi, bununla belə, izah olunmaz dərəcədə zəruri göründü. Boş küçələr, meydanlarla daha sürətlə addımladım. Sonra heydən düşüb tində ayaq saxladım. Üzü üzlər görmüş dəmir barmaqlığı, onun arxasında Bakirə Məryəm monastırın həyatının qara-ağ plitəli döşəməsini gördüm. Başa düşdüm ki, dövrə vurmuşam, təzədən mənə Zair verdikləri meyxananın on addımlığına gəlib çıxmışam.

Tini buruldum, uzaqdan evi bürüyən qaranlıqda başa düşdüm ki, dükən bağlıdır. Belqrano küçəsində taksi tutdum. Heç yatmaq istəmirdim; özümü, az qala, xoşbəxt hiss eləyib fikirləşdim ki, dünyada puldan az maddi şey yoxdur, çünki hər hansı pul (tutaq ki, iyirmi sentavoluq pul), əslində, gələcəyin hər cür variantlarının bütöv bir dəstindən ibarətdir. Pul mücərrəddir, təkrar eləyirdim, pul – olacaq şeydir. Pul – şəhərətrafi gəzinti ola bilər, Bramsin musiqisi ola bilər, karta çevrilə bilər, şahmat, yaxud bir fincan qəhvə, ya da qızıla nifrət barədə Epiktetin nəsihətləri ola bilər; bu Protey Faros adasından olan Proteydən daha

¹ *Velisari* – kasıblıq barədə əfsanənin qəhrəmanı

² *Obol* – Qədim Yunanıstanda xırda gümüş pul

³ *Afineyin* (e.ə.V–IV əsrlər) əsərindəki kurtizan (macəraçı) qız

⁴ *İsaak Lakedem* (yaxud Lakedion) – fransız ənənəsində Aqasferin adı

⁵ Sultan Mahmud Qəznəvinin Firdovsinin “Şahname”sinə verdiyi pul

⁶ *Ahav* – Q.Melvillin “Mobi Dik” əsərinin rəhrəmanı

⁷ *Leopold Blüm* – C.Coysun “Uliss” əsərinin qəhrəmanı

dəyişkəndir. Əvvəlcədən görmək mümkün olmayan bu vaxt islamın, yaxud stoiklərin¹ qəddar vaxtı yox, Berqsonun vaxtıdır. Deterministlər² təkzib eləyirlər ki, dünyada bir-birindən ayrı hadisələr ola bilər, *id est*³ hadisələr özbaşına baş verə bilər, pullarsa bizdən ötrü iradə azadlığının rəmzidir. (Heç şübhələnmirdim ki, bu “fikirlər” Zairə qarşı xüsusi olaraq yaranıb, onun şeytani təsirinin ilk təzahürüdür.) Gərgin düşünməkdən yorulub yuxuladım, yuxuda gördüm, qanadlı əjdahalann qoruduqları pula çevrilmişəm.

Sonrakı gün qət elədim ki, sərxoş olmuşam. Amma hər halda, məni bu qədər narahat eləyən puldan canımı qurtarmaq qərarına gəldim. Onu gözdən keçirməyə başladım; bıçaqla çəkilmiş cızıqdan başqa bir şey yox idi. Pulu bağda basdırmaq, yaxud kitabxananın bir yerində gizlətmək daha yaxşı olardı, amma onun orbitindən çıxmaq istəyirdim. Axırda itirmək niyyətinə düşdüm. Həmin səhər müqəddəs Pılar kilsəsinə getmədim, qəbiristanlıqda olmadım, metroyla Konstitusiyaya meydanına, oradan San-Xuan və Boedoya getdim. Fikirləşmədən Urkis stansiyasında düşdüm, qərbə, sonra cənuba yollandım; yolu seçmədən bir neçə dəfə döndüm, nəhayət, eynilə bütün küçələrə oxşayan küçəyə çıxdım, ilk rastıma çıxan dükana girdim, bir qədəh araq istəyib pulunu Zairə verdim. Gözlərimi qara eynəyin arxasında qırpa-qırpa evlərin nömrəsini, küçələrin adını görməməyə çalışırdım. Yatmazdan qabaq yuxu həbi atıb gecəni sakit yatdım.

***

İyunun axınnacan fantastik hekayə yazmaqla vaxt keçirdim. Hekayədə sirləyişikliklər var. “Qan” sözü əvəzinə “qılınc suyu”, “qızıl” əvəzinə “ilan yatağı” deyilir, hekayət birinci şəxsin dilindən aparılır. Hekayəçi – adamlarla ünsiyyətədən imtina eləyib səhrada tək yaşayan guşənişindir. (Bu yer Qnitheydr⁴ adlanır.) Onu sağlığına, sürdüyü həyat tər-

¹ *Stoiklər* – Qədim Yunanıstanda rasionist fəlsəfi cərəyan tərəfdarları

² *Deterministlər* – bütün hadisələrin qanunauyğunluq və səbəbiyyət əlaqəsindən asılı olduğu barədə nəzəriyyə tərəfdarları

³ *Yeni (lat.)*

⁴ *Qnitheydr, Qram, Fafnir və b.* – german-skandinav mifologiyasının qəhrəmanları

zinə görə mələk sayırlar; amma bu, möminlərə xas şışirtmədir, çünki günahsız adam olmur. Beləliklə, o, ömək dalınca uzağa getməmək üçün öz atasını doğrayır, düzdür, cadugəriyin köməyi ilə saysız-hesabsız xəzinə toplayan məşhur cadugər idi. Xəzinəni bu xəstəhal insan acgözlüyündən qorumaq – çöl adamı həyatını bu məqsədə həsr eləyib; o, gecə-gündüz sayıqlıqla onları qoruyur. Amma tezliklə, ola bilsin, çox tezliklə sayıqlığının axırı çatır: ulduzlar xəbər verir ki, artıq onu öldürəcək qılınc döyülüb. (Həmin qılıncın adı Qramdır.) Hər dəfə öz bədəninin çevikliyi, parlaqlığı daha da göylərə qaldırır; gah pulları barədə vəcdlə danışır, gah xəbər verir ki, onun qoruduğu xəzinə bərq vuran qızıl, qırmızı üzüklərdir. Axırda başa düşürük ki, guşənişin, əslində, Fafnir ilan, onun üstündə yatdığı xəzinəsə Nibelunqların xəzinəsidir. Sıqurdun peyda olması hekayəti yarımçıq qoyur.

Mən artıq demişdim ki, bu mənasız şeylə (ona saxta istedadımdan istifadə eləyib “Fafnismal”¹dan¹ şeirlər də qatmışdım) pulu unutmuşdum. Bəzən gecələr qəfildən məndə belə bir inam oyanırdı ki, onu unuda bilərəm, özümü pulu xatırlamaq zorunda qoyurdum. Boynuma alıram, bundan sui-istifadə eləyirdim: başlamaq, buna son qoymaqdan asan oldu. Əbəs yerə özümə təkrar eləyirdim ki, döndönə əldən-ələ keçən, hamısı tamamilə eyni, zərərsiz nifrətamiz nikel dairəcik olan başqa pullardan heç nəylə fərqlənmir. Bu bəhanəni nəzərə alıb başqa pul barədə fikirləşməyə cəhd elədim, amma bacarmadım. Yadımdadır, eynilə Uruqvay puluyla olduğu kimi, beşlik, onluq Çili sentavolarıyla da eyni şey baş verdi. İyulun on altısında funtsterlinq aldım, bütün günü ona baxmadım, gecəsə (bütün sonrakı gecələr də) güclü elektrik lampasının işığında böyüdücü şüşə altında onu nəzərdən keçirdim. Amma nə onun parıltısı, nə əjdaha, nə müqəddəs Georgi kömək elədi: əl çəkməyən hədəf ideyasını dəyişə bilmədim.

---

¹ “Fafnismal” – skandinav mifoloji poeması

***

Avqustda psixiatrla məsləhətləşməyi qərara aldım. Mənasız tarixçəmin təfərrüatlarından onu hali eləmədim; dedim, mənə yuxusuzluq əziyyət verir, müəyyən bir əşyanın, tutaq ki, jetonun, yaxud mis pulun obrazı yaxamdan əl çəkmiş... Bir qədər sonrasa Sarmyento küçəsindəki kitab mağazasından Yulius Barlaxın “Urkunden Zur Geschichte der Zahirsage”-sini (Breslau, 1899)¹ axtarıb tapdım.

Kitabda mənim xəstəliyim təsvir olunmuşdu. Ön sözdə deyilirdi ki, müəllif qarşısına “rahat in-oktavo formatındakı bircə cildə Zairlə bağlı, xurafata aiddiyyəti olan bütün məlumatları, o cümlədən Habixtin² arxivindən dörd şəhadəti, Filipp Medouz Teylorun orijinal əlyazmasını daxil etmək vəzifəsi qoyub”. Zairin qüdrətinə inam islam mənşəlidir, hər şeydən görünür, XVIII əsrə aiddir. (Zotenberqin Əbülfidin³ ayağına yazdığı vəziyyəti Barlax təkzib eləyir.) “Zahir” sözü ərəbcə “görünən”, “gözə dəyən” deməkdir⁴; bu mənasında da o, Allahın doxsan doqquz adından biridir; müsəlman torpaqlarında sadəcə xalq Zahiri “qorxunc unudulmamaq xüsusiyyətinə malik olan, görkəmi axırda insanı dəli eləyən varlıqlar və əşyalar” sırasına daxil eləyir. İlk qeyd-şərtsiz şəhadət fars Lütf Əli Azura⁵ məxsusdur. “Od məbədi” sərlövhəli müfəssəl, geniş bioqrafik ensiklopediyasında həmin xəttat və dərviş danışır ki, Şirazın tədris müəssisələrindən birində mis üstürlab vardı, “elə düzəldilmişdi ki, kimsə ona bir dəfə baxmağa bəndiydi, başqa heç bir şey barədə düşünə bilmirdi, buna görə də, guya, Kainatı unutmasınlar deyəcəyəm şah onu dənizin dibinə atmağı əmr elədi”. Heydərabadlı Nizamın yanında qulluq eləyən, məşhur “Konfessions of a Thug”⁶ romanını yazan Medouz Teylorun məlumatı daha genişdir. 1832-ci ildə Teylor Bhuc əyalətində insanın ağılsızlığını, yaxud müqəddəsliyini bildirən qəribə “O, pələngə baxdı” (*Verily hes has looked on the*

¹ “Zair haqqında rəvayətin tarixinə dair məlumat” (*alm.*)

² “Maksimilian Habixt (1775–1839) – alman oriyentalisti, “Min bir gecə”nin tərcüməçisi

³ *Əbülfid* (1273–1331) – Suriya tarixçisi və coğrafiyaşünas

⁴ İslam ilahiyyatçısı Davud İbn Əli əl-İsfahaninin (?–884) ləqəbi

⁵ *Lütf Əli bəy Azur* (yaxud Azar, XVIII əsr) – İran tarixçisi və filoloqu

⁶ “Boğan adamın tövbəsi” (*ing.*)

Tiger) ifadəsini eşitdi. Ona danışdılar ki, görmək, hətta uzaqdan belə görmək ölümə bərabər olan sehrli pələng nəzərdə tutulur, çünki hər bir adam sonra ömrünün son günlərində onun barəsində fikirləşirdi. Kimsə danışdı ki, həmin bədbəxtlərdən biri Misora qaçıb orada sarayın divarında pələng şəkli çəkdi. İllər keçəndən sonra Teylor o səltənətin zindanlarında oldu; Nitur zindanında vali döşəməsində, divarlarında, qübbələrində müsəlman dərvişin sonsuz pələng kimi bir şey (zamanın silməzdən qabaq nəcibləşdirdiyi parlaq rənglərlə) çəkdiyi kameranı göstərdi. Həmin niyyətin izləri heyrətamiz təsvirdə qalıb.

Teylor bu hadisəni Fort-Vilyamdan Mühəmməd əl-Yəməniyə danışdı; o, cavabında qeyd elədi ki, yer üzündə Zaheer¹ qarşısında səcdə eləməyən varlıq yox idi, Rəhim Allah eyni bir zamanda iki şeyin Zahir olmasına icazə vermir, çünki yalnız biri insan kütləsinə bütövlükdə hökmranlıq eləyə bilər. O dedi, həmşə, yalnız bir Zair var və Cəhalət Dövründə o, Hauk² adlı büt, sonrasa daş-qaşlarla bəzənmiş niqab və qızıl maska gəzdirən xorasanlı peyğəmbər³ olub.

Barlaxın kitabını dönə-dönə oxudum. Öz yaşantılarımı təsvir eləməyəcəyəm; yalnız o yadımdadır ki, xilas ola bilməyəcəyimi anlayanda ümitsizliyə qapıldım, öz bədbəxtliyimə görə günahkar olmadığım fikrindən böyük yüngüllük, Zairi pul yox, mərmər parçası və pələng sayan adamlara paxıllıq duydum. Bir də bu sətirləri necə narahatlıqla oxuduğum da yadımdadır: “Gülşəni-raz” kitabının⁴ şərhçilərindən biri deyir ki, Zairi görən kəs tezliklə Qızılgülü də görəcək və Əttarın “Əsrar-namə”sindən (Sirlə şeylər haqqında kitab) şeiri sübut gətirir: “Zair Qızılgülün kölgəsi və Hava örtüyünün cızığıdır”.

¹ Teylor bu sözü belə yazır (müəllifin qeydi)

² Müsəlman ənənələrində qədim allahlardan biri

³ Barlax qeyd eləyir ki, Quranda (71, 23) Yaukun adı çəkilir, həmin peyğəmbər əl-Mokannadır (“Niqablı”), amma Filipp Medouz Teylorun həmsöhbətindən başqa heç kəs onları Zairlə əlaqələndirmirdi (müəllifin qeydi).

⁴ Sufi mütəfəkkiri Mahmud Şəbüstərinin (?–1320) poeması

***

Teodolinanın cəsədi tabutda yatan gecə oradakıların arasında senyora Abaskalla kiçik bacısını görməməyim məni təəccübləndirdi. Oktyabrda onun rəfiqələrindən biri mənə dedi:

– Yazıq Xulita elə qəribə oldu ki, onu Bosxun müalicəxanasına yerləşdirdilər. Görünür, bacılar onunla çətinlik çəkirlər, niyə çəkməsinlər – qaşıqla yedizdirirlər. Pulları əllərindən yerə qoymurlar – eynilə Morena Sakmanın sürücüsü kimi.

Xatirələri ovundan zaman əksinə, Zair barədə fikirləri kəskinləşdirir. Əvvəllər öz-özlüyümdə onun üzünü, sonrasa astannı təsəvvür elədim; indisə fikrən pulun hər iki tərəfini görə bilirəm. Həm də Zairin şüşədən olacağı kimi yox, daha çox bu, mənim sferik görünümə oxşayır, Zair də bu sahənin düz mərkəzində yerləşir. Zair olmayan hər şey mənə çətinliklə, pərdə arxasından görünən kimi çatır, uzaq görünür; Teodolinanın nifrətlə dolu görkəmi də, fiziki ağrı da. Tennison deyib ki, əgər, heç olmasa, bir gülü anlaya bilsək, özümüzün kim olduğumuzu, bütün dünyanın nədən ibarət olduğunu başa düşərik¹. Ola bilsin, o demək istəyirdi ki, nə qədər əhəmiyyətsiz görünsə də, özündə bütövlükdə dünyanın tarixini bütün səbəb və nəticələr zənciriylə ehtiva eləməyən hadisə yoxdur. Bəlkə də, o demək istəyirdi ki, bütün görünən dünya bizim qarşımızda hər hansı təzahürləriylə Şopenhauerin fikrincə, eynilə iradənin hər bir subyektdə tamamilə meydana çıxdığı şəkildə peyda olur. Kabbalaçılar başa düşürdülər ki, hər bir adam mikro-kosmos, kainatın rəmzi güzgüsüdür, Tennisonun fikrincə də, hamı bu cürdür. Hamı, hətta həmin dözülməz Zair də.

1948-ci iləcən Xulitanın taleyi, yəqin ki, məni də yaxalayacaq. Məni qaşıqla yedizdirəcək, geyindirəcəklər, bayırda gecə, yaxud gündüz, Borxesin kim olduğunu bilməyəcəyəm. Bu gələcəyi qorxunc adlandırmaq düzgün olmazdı, çünki dünyada heç bir şey mənə toxunmayacaq. Eynilə də, guya, bihuşdan altında kəlləsi yanlan insanın dəhşətli ağrı hiss elədiyini də söyləmək olmaz. Dünya məndən ötrü

¹ U.Tennisonun “Çatlamış divarda gül” şeri xatırlanır.

mövcud olmayacaq, məndən ötrü və yalnız Zair mövcud olacaq. İdealistlərin təliminə görə, “yaşamaq” və “yuxu görmək” sözləri dəqiq sinonimlərdir; min saxta körpüdən birinə, hədsiz mürəkkəb yuxudan həddən artıq sadə yuxuya keçəcəyəm. Başqalarının gözüne görünəcək ki, mən dəliyəm, mənim gözləriməsə təkcə Zair görünəcək. Adamların hamısı yer üzündə gecə-gündüz yalnız Zair barədə nəyin gerçəklik – yerin, yoxsa Zairin olduğu – barədə nə vaxt fikirləşəcəklər axı?

Adamsız gecə saatlarında mən hələ küçələrlə gəzə bilərəm. Dan yeri məni Qaray meydanında yaxalayır, “Əsrar-namə”dəki Zairin Qızılgülün kölgəsi, Hava örtüyünün cızığı olduğu deyilən yer barədə fikirləşə-fikirləşə (fikirləşməyə çalışaraq) skamyada otururam. Bu mülahizələri belə bir məlumatlarla əlaqələndirirəm: “Sufizm tərəfdarları Allahda itmək üçün öz adlarını, yaxud Allahın adlarını, həmin adlar öz mənalərini itirəcəən təkrar eləyirlər”, mən də həmin yolla getməyi arzulayıram. Ola bilsin, onunla qurtaracaq ki, Zair barədə bu qədər çox, belə qüvvəylə fikirləşə-fikirləşə onu xərcləyəcəyəm, bəlkə də, Allah elə orada, pulun arxasındadır.

ŞEKSPİR YADDAŞI

Kimsə Geteyə, Eddama, yaxud gecikib “Nibelunqlar haqqında nəğmə”yə səcdə eləyir; mənim taleyim Şekspir idi. Olmuşdu, bu gün də olaraq qalır, amma xüsusi mənada: bu barədə yeganə adamdan – yenicə Pretoriyada vəfat eləmiş Daniel Torpdan başqa kimsə bilmirdi. Xəbəri olan bir nəfər də var, amma onun üzünü heç vaxt görməmişdim.

Adım German Zyergeldir. Maraqlanan oxucu bir vaxtlar Şekspir mətnlərini oxumaq üçün zəruri vəsait sayılan, ispan dili də daxil olmaqla bir neçə dilə tərcümə edilən “Şekspir xronologiyası” kitabımı vərəqləyə bilər. Bəlkə də, o, hazırladığı 1734-cü il tənqidi nəşrində Teobaldın daxil elədiyi, həmin vaxtdan mübahisəsiz qanuna çevrilmiş bir düzəliş ətrafında uzun polemikanı da xatırlayır. Bu gün mən özümün ovaxtkı, indi artıq, demək olar, mənə məxsus olmayan səhifələrimin nəzakətsiz tərzindən heyrətə gəlirəm. 1914-cü ildə Corc Çepmen tərəfindən Homerin tərcümələrində ixtira olunmuş, ingilis dilini onun anqlosakson mənbələrinə (*Ursprung*) qaytaran – həmin ellinist və dramaturqun heç güman eləmədiyi – mürəkkəb sözlərin tədqiqini hazırladım (amma çapa vermədim). Heç vaxt ağıma gəlməzdi ki, Çepmenin bu gün xatırlaya bilmədiyim səs təzi məndən ötrü bu qədər adi olacaq... Daha bir, yalnız inisiallarla imzalanmış məqalənin ayrıca surəti, deyəsən, mənim bibliografiyama tamamlayır. Bilmişəm, 1917-ci ildə Qərb cəbhəsində həlak olmuş qardaşım Otto Yuliusun ölümü barədə fikirləşməyim deyə girişdiyim “Makbet”in çap olunmamış tərcüməsini bura əlavə eləməyə haqqım varmı. Tərcümə tamamlanmayıb, başa düşdüm ki, alman dilimiz daha musiqili olduğu halda, ingilis dili iki – german və latın registrlərinə¹ malikdir, bununla belə, biriylə ötürməliyəm.

¹ *Registr* – səsin ucılığı və gücünü ifadə edən dərəcə

***

Mən Daniel Torpu xatırlatdım. Bizi Şekspir konfranslarının birində mayor Barkli tanış elədi. Bu cür dəqiqləşdirmələrin bütün təxminliliyini anlayıb, konfransın yerini və vaxtını söyləməyəcəyəm.

Torpu sifətindən daha çox – zəif görməyim dərhal da onun cizgilərini yaddaşımdan silməyə yardım elədi – həmin adamın bədbəxt görkəmi daha vacib idi. İllər ötdükcə sevincdən başqa hər şeyi ifadə eləməyə öyrəşirsən. Daniel Torp cismən kədər saçır.

Gecə bizi uzun iclas günündən sonra meyxanada yaxaladı. Özümü İngiltərədə hiss eləmək üçün (bütün bunlar da orada baş verirdi) ənənəvi qalay parçlardan istitəhər tünd-rəngli pivə içirdik.

– Bir dəfə Pəncabda, – mayor danışır, – mənə bir dilənçi göstərdilər. İslam rəvayətlərinə görə, Süleyman padşahın, quşların dilini anlamaqda ona kömək eləyən üzüyü vardı. Danışır ki, axırda üzük həmin dilənçiyə qismət olub. Üzük çox qiymətliydi, ona görə də sahibi onu sata bilmirdi. Dilənçi Lahorda Vəzir Xan məscidinin həyə-tində öldü.

Düşündüm ki, möcüzəli üzük barədə Çoserdə də bu əhvalat var, amma Barklinin hekayəsini kormaq istəmədim.

– Bəs üzük?

– Bütün sehrlə şeylər kimi onu tapmadılar. Ola bilsin, elə həmin məsciddə bir saxlanıqdır, yaxud da quşlar olmayan diyarlarda yaşayan adamın barmağındadır.

– Ya da orada o qədlər quş var ki, – əlavə elədim, – səsləri ayırd eləyə bilməzsən. Barkli, sizin söylədiyiniz əhvalat pırtçaya oxşayır.

Bu zaman da Daniel Torp dilləndi. Adama elə gəlirdi, o, kimsəyə müraciət eləmir, bizə baxmırdı. Onun ingiliscəsində xüsusi bir şey vardı, bunu Şərqdə uzun müddət olmasına yozdum.

– Bu, pırtça deyil, – dedi, – əgər pırtçadırsa, həqiqətdən xəbər verir. Satmaq mümkün olmayan çox qiymətli şeylər var.

İndi canlandırmağa çalışdığım sözlər mənə onları söyləyən Torpu inamından daha az təsir elədi. Deyəsən, o

daha da çox şeylər demək istəyirdi, amma başladığı söhbətə təəssüflənib yarıda kəsdi.

Barkli yayınırdı. Mehmanxanaya birgə qayıtdıq. Gecədən keçmişdi, amma Daniel Torp söhbət eləmək üçün otağına getməyi təklif elədi. Bir neçə çeynənmiş sözdən sonra dilləndi:

– Mən Süleymanın üzüyünü sizə təklif eləyirəm. Əlbəttə, bu məcazdır, amma onun nəzərdə tutduğu padşah üzüyündən balaca möcüzə deyil. Mən sizə ilk uşaqlıq illərindən başlayaraq 1616-cı il aprelin əvvəllərində Şekspirin bütün yaddaşını təklif eləyirəm.

Heç nə demədim. Təsəvvürünüzdə gətirin ki, sizə dəniz təklif eləyirlər.

Torp davam eləyirdi.

– Mən nə yalançı, nə dəliyəm. Xahiş eləyirəm, qərara gəlməzdən əvvəl mənə qulaq asın. Mayor sizə danışardı ki, məşğuliyyətimə görə hərbi həkiməm, daha doğrusu, həkimdim. Əhvalatın özü bir neçə sözə yerləşər. Hər şey Şərqdə, hospitalda, səhər baş verdi. Nə vaxt – bu, vacib deyil. Bədənimdə iki güllə qalmış sıravı Adam Kley ölümündən qabaq güclə eşidilən səsə bu qiymətli yaddaşı mənə təklif elədi. Cançəkışməsi və qızdırma hər bir adamı çaşdırar; o qədər həvəslə olmasa da, təklifi qəbul elədim. Müharibəylə müqayisədə artıq heç nəyə təəccüblənmirsən. Kley bəxşişin şərtini açıqlamağa güclə macal tapdı: bağıslayan onu ucadan söyləməli, alan da ucadan qəbul eləməlidir. Birinci adam veriləni həmişəlik itirir.

Əsgərin adı, təqdimin gurultulu səhnəsi mənə plis mənada ədəbiyyat kimi göründü.

Bir qədər qorxuyla soruşdum.

– Belə çıxır, siz indi Şekspir yaddaşının sahibisiniz?

Torp cavab verdi:

– Mənim iki yaddaşım var. Biri özümünkü, digəri qismən özümədə daşdığı Şekspirinki. Amma həmin ikiqat yaddaşın mənə sahib olduğunu söyləmək daha düzgün olar. Onların üst-üstə düşdükləri sahə var. Hansı əsrə aid eləməyi bilmədiyim bir qadın siması var.

Bu zaman soruşdum:

– Bəs Şekspirin yaddaşından necə istifadə elədiniz?

O susdu. Sonra dilləndi:

– Tənqidçilərin yekdil nifrəti, Birləşmiş Ştatlarda və müstəmləkələrdə kommersiya uğuruyla qeyd olunan romanlaşdırılmış bioqrafiya yazdım. Deyəsən, vəssalam. Sizi xəbərdar eləyirəm: mənim bəxşişim – yaxşı maaşlı vəzifə deyil. İndi sizin cavabınızı gözləyirəm.

Fikrə getdim. Bəyəm, bomboz, mənə yad olan həyatımı Şekspirin axtarışına həsr eləməmişdim? Əgər onu ömrümün axırında tapsam, bəyəm, bu, ədalətli olmayacaqmı?

Hər sözü aydın söyləyə-söyləyə dedim:

– Mən Şekspirin yaddaşını qəbul eləyirəm.

Həmin dəqiqə açıq-aşkar nəsə baş verdi, amma heç nə duymadım.

Ola bilsin, azacıq, daha doğrusu, uydurma yorğunluq duydum.

Torpun dediyi aydın yadımdadır:

– Artıq yaddaş sizin şüurunuzda daxil oldu, əmma onun özünü bildirməsi üçün vaxt lazımdır. Bu, yuxuda, günün günortaçağı, kitab oxuyanda, tini burulanda baş verəcək. Özünü tələsdirməyin, xatirələr uydurmayın. Təsadüf sizə kömək eləyəcək, ya da mane olacaq, onun sirli təbiəti belədir. Mən nə qədər çox unudacağam, siz o qədər xatırlayacaqsınız. Bundan daha dəqiq deyə bilmərəm.

Gecənin qalanını Şeylokun xarakteri barədə mübahisəyə həsr elədik. Şekspirin öz həyatında yəhudiləri tanıyıb-tanımadığı məsələsindən yayınırdım. İstəməirdim ki, Torp ondan sübut istədiyimi fikirləşsin. Rahatlıqlamı, narahatlıqlamı qeyd elədim ki, mənimlə eyni cür şərti, sırf akademik dəlillərdən istifadə eləyir.

***

Sonrakı gecəni mən də, demək olar, yatmadım. Artıq neçənci dəfə öz ağciyərliyimə əmin oldum. Aldanmaqdan qorxduğuma görə ümidlərimi səxavətli vədlə əmin eləməyə cəsarətim çatmırdı. Özümə deyirdim, Torpun peyda olması qarabasmadır. Amma qarşısızalmaz ümid üstün gəlirdi. Tezliklə Şekspir mənim olacaq, o, başqa heç kəs üçün – nə sevgidə, nə dostluqda, hətta nə nifrətdə – bu cür olmayacaq. Müəyyən dərəcədə də mən özüm Şekspir

olacağam. Yox, faciələr, dolaşiq sonetlər yazmayacağam, amma gözümə cinlərin – axı onlar sevgi ilahələridirlər – və başqasını, mənə dəqiq misralar bəxş eləyənlərin görüldüyü həmin məqamları xatırlamağı bacaracağam:

*And shake the yoke of inau espicious stars
From this worldweary flesh.*

Mən Enn Xetueyi, çox-çox illər əvvəl ilk dəfə mənə Lyubekin otaqlarının birində sevgiyə tanış eləyən artıq yaşlanmış həmin qadın kimi xatırlayacağam. (Onun sifətini xatırlamağa çalışıram, amma yalnız saralmış divar kağızları, pəncərədən süzülən işıq görürəm. Güman ki, həmin birinci uğursuzluq sonra bütün qalanlarının taleyini həll elədi.)

Fikirləşirdim, qeyri-adi yaddaşımın obrazları, hər şeydən əvvəl, gözlə görünən olacaq. Amma belə olmadı. Bir neçə gündən sonra güzgünün qarşısında üzümü qıraxanda özümün də təəccübləndiyim bir neçə söz dedim, həmin sözlər həmkanımın mənə dediyi kimi, Çoserin “Əlifba”sından idi. Bir dəfə axşam Britaniya muzeyindən çıxanda hiss elədim ki, heç vaxt eşitmədiyim adı bir motivi fitdə çalırım.

Məncə, oxucu, artıq yaddaşımın bu ilk təzahürü əsasında onun əsas cizgisini duydum: ayrı-ayrı məcazlara bütün parlaqlığıyla yanaşı, o yaddaş görmədən çox, eşitməylə bağlıydı.

De Kuinsi iddia eləyir ki, insan ağı palimpsest¹ kimi qurulub. Hər yeni yazılmış söz sonrakı yazılışın altında gizlənmək üçün özündən əvvəlkinin üstünü örtür, amma əgər o, lazımı qədər şimikləndirilsə, qüdrətli yaddaş dərinlikdən hər hansı, hətta ən ötəri təəssüratı çıxarmaq qüdrətinə malikdir. Şekspirin vəziyyətinə inansaq, onun evində kitab, hətta Bibliya belə yox idi. Amma hansı kitabları oxuduğu yaxşı məlumdur axı. Çoser, Qauer, Spenser, Kristofer, Marlo, Xolinşedin “Xronika”sı, Florionun tərcüməsində Monten, Nortun tərcüməsində Plutarx. Mən hələ gizli də olsa, Şekspir yaddaşına malik idim. Həmin qədim kitabların müta-

¹ Palimpsest – perqament üzərində yazı

liəsi, daha doğrusu, təzədən oxunması – məndən ötrü lazımı şimikləndirmə bax bu olacaq. Bundan başqa, mən onun poeziyasında ən ortabab olanları – sonetləri təkrar oxudum. Bir neçə dəfə şərhə – yaxud müxtəlif şərhələrə müraciət elədim. Yaxşı şeirləri ucadan oxumaq lazımdır; bir neçə günə sərt “r”ni, on altıncı əsrin açıq saitlərini mənimsədim.

Mən “Zeitschrift für germanische Philologie”də yazmışdım ki, 127-ci sonet Məğlubedilməz Armadanın tarixi məğlubiyətini yada salır. Unutdum ki, bu tezis hələ 1899-cu ildə Semyuel Batler tərəfindən irəli sürülmüşdü.

***

Stratford-on-Eyvona səfər gözlənilmədi kimi, tamamilə bəhrəsiz oldu.

Sonra yuxular tədricən dəyişməyə başladı. De Kuinsidən fərqli olaraq, nə əzəmətli dəhşətlər, nə də onun müəllimi Jan-Poldan fərqli olaraq, abırlı alleqorik mənzərələr yuxuma girirdi. Gecələrimə naməlum simalar, evlər girirdi. İlk tanıdığım sifət Çapmenə məxsus idi. Sonra Ben Conson, şairin biqrafiyasında olmayan, amma güman ki, Şekspirin hər gün gördüyü qonşusu peyda oldu.

Ensiklopediya sahibi olanda onun hər sətrinin, hər bölməsinin, hər səhifəsinin, hər rəsminin sahibi olmursan; sadəcə, nəse öyrənmək lazım gələndə bütün bu imkanlara malik olursan. Əgər bu, belə konkret, nisbətən sadə materiya üçün, üstəlik də, əlifba qaydasında yerləşmiş məqalələr üçün doğrudusa, ola bilsin, mücərrəd, hiss olunmaz, çoxdan həyatdan köçmüş adamın möcüzəli yaddaşı, *ondoyant et divers* üçün başqa cürdür?

Keçmişin bütün tutumunu bir ana yerləşdirməyə heç kəsin iqtidarı çatmaz. Nə mənə Şekspir adıyla məlum olan, nə mən, onun adı varisi bu cür vergiyə sahibik. İnsan yaddaşı yaşanılanların cəmi yox, məlum olmayan imkanların kaosudur. Əgər səhv eləmirəmsə, Avqustin yaddaş şeytanları, yeraltı məkan barədə danışır. İkinci bənzətmə tamamilə dəqiqdir. Həmin yeraltına mən də endim.

Şekspir yaddaşında hər birimizdə olduğu kimi, qaranlıq sahələr, qəsdən unudulmuş geniş ərazilər var. Müəyyən qədər sarsıntıyla Ben Consonun latın və yunan heksametr-

lərini necə əzbərdən söylədiyini xatırladım, eşitmə qabiliyyəti, bənzərsiz Şekspir eşitmə qabiliyyətiydise, aradabir həmkarlarının istəyindən asılı olaraq uzun və qısa hecaları qanşdırırdı.

Mən hər bir kəsin asılı olduğu sevinci və kədəri dad-dım. Uzunmüddətli, oturaq tənhalıq gizlicə mənə möcüzəni daha kəskin qəbul eləməyi öyrətmişdi.

***

Bir aydan sonra ölənün yaddaşı artıq məni qanadlandırdı. Həftələr mənə eşidilməmiş xoşbəxtlik bəxş eləyirdi: özümü, demək olar, Şekspir sayırdım. Onun misraları özünün yeni, gözlənilməz tərəflərini göstərdi. Anladım ki, Şekspirdən ötrü Ay – Aydan çox ilahə Diana, ilahə Dianadan çox qaranlıq, heç cür ağla gəlməyən “moon” sözüdür. Məni bir kəşf də gözləyirdi. Şekspirin Hüqonun vəcdə gəldiyi açıq-aşkar səhvləri, həmin “*absence dans linfini*” təsadüfi deyildi. Səhnə üçün nəzərdə tutulan sözlər sərbəst səslənsin, həddən artıq cilalı, süni (*nicht allzu glatt und gekunstelt*) görünməsin deyə Şekspir səhvləri düzəltmir, hətta dəyişmirdi. Buna görə də o, məcazları bir-birinin üstünə qatlayırdı:

*my way of life
is fallin into the sear, the yellow leaf.*

Bir dəfə yaddaşımda gizlənmiş bir günah duydum. Həmin günahı müəyyənləşdirməyə çalışmadım: Şekspir bunu birdəfəlik eləmişdi. Təkcə onu deyim ki, günahın iyrencliklə heç bir əlaqəsi yox idi.

Başə düşdüm ki, insan ruhunun üç qabiliyyəti – yaddaşı, ağı və iradəsi s şxolastiklərin¹ uydurması deyil. Şekspirin yaddaşı yalnız bir ola bilərdi: mənə həyatının təfərrüatlarını açmaq. Şairisə, əlbəttə, onlar təkrar olunmaz eləməmişdi; başlıcası – onun həmin zərif materialları şeirə çevirməsiydi.

Torpuq ardınca ruhi sadəliklə bioqrafiya yazmağa başladım. Amma tezliklə başə düşdüm ki, bu ədəbi janr mənə də olmayan yazıçı bacarığı tələb eləyir. Mən nəql elə-

¹ *Sxolastik* – mütərədd düşünce adamı

məyi bacarmırdım. Hətta öz əhvalatımı danışa bilmirdim, o isə Şekspirinkindən daha qeyri-adiydi. Bundan başqa, bu cür kitab heç nəyə yaramazdı. Təsadüf, yaxud tale Şekspiri hər bir kəsin öz bildiyi bütün ziddiyyətli, möcüzəli şeylərlə başdan-ayağa təchiz eləmişdi. “O, bundan onları uyduran ağsaçlı adamdakından daha çox həyat olan süjetlər, qəhrəmanlar – nəsillərin yaddaşında qalan şeirləri, sözün musiqisini yarada bilmişdi. Onda bu toru dolaşdırmaq, qüllənin altından lağım atmaq, sənədləşdirilmiş bioqrafiyanın adı miqyasına, yaxud realist romana Makbetin səs-küyünü, hiddətini qatmaq nəyə lazımdır?

Məlum olduğu kimi, Gete bizim Almaniyada rəsmi səcdə predmetidir; bizim bir qədər nisgil qatdığımız Şekspir kultumuz daha səmimidi. (İngiltərədə rəsmi səcdə predmeti – ingilislərdən sonsuz qədər uzaq olan Şekspirdir; amma İngiltərənin əsas kitabı, əlbəttə ki, Bibliyadır).

***

Birinci mərhələdə Şekspirin taleyi məndən ötrü hüduzsuz xoşbəxtlik, sonra zülmün, qorxunun təcəssümüydü. Əvvəlcə hər kəsin yaddaşı öz axarınca axırdı. Zaman keçdikcə qüdrətli Şekspir çayı mənim xırda çeşmələrimi haqlayıb, demək olar, batırdı. Qorxu içində anladım ki, doğma dilimi unuduram. Yaddaş – şəxsiyyətin əsasıdır; mən öz ağılıma görə ehtiyat eləməyə başladım.

Dostlar hələ gəlib-gedirdilər; onların heç birinin cəhənnəmdə olduğumu görməmələrindən heyrətlənirdim.

Get-gedə ən adi şeyləri (die alltagliche Umwelt) anlamamağa başladım. Bir dəfə səhər dəmir, ağac və şüşədən düzəldilmiş nəhənglərin qarşısında çaşdım. Fit, bağırçı səslərindən özümü itirdim. Bremen vağzalının parovoz və vaqonlarını tanımaq üçün bir saniyə – o saniyə mənə sonsuz gəldi – keçdi.

İllər keçdikcə hər birimiz çiynimizdə artıb-çoxalan yaddaş yükü daşımalı oluruq. Mənim çiynimdəsə iki (bəzən onlar birində birləşirdi) – özümün və məndən ötrü əlçatmaz olan başqasının yükü vardı.

Spinoza yazırdı, dünyada hər bir şey özü olaraq qalmaq istəyir. Daş – daş, pələng – pələng kimi qalmağı arzulayır.

***

Mən yenidən German Zyergel olmaq istədim. Azadlığı özümə dəqiq nə vaxt qaytarmaq niyyətinə düşdüyümü xatırlamıram. Ən sadə üsul seçdim. Bir neçə təsadüfi nömrəyə zəng vurdum. Dəstəyi uşaqlar, qadınlar qaldırırdı. Onları narahat eləməməyi qərara aldım. Nəhayət, açıq-aydın savadlı kişi səsi olan səs eşidildi. Dedim:

– Şekspirin yaddaşına sahib olmaq istəyirsiniz? Tamamilə ciddi deyirəm. Fikirləşin.

Səs şübhəylə cavab verdi:

– Nolar, mən risqə getməyə hazırım. Şekspirin yaddaşını qəbul eləyirəm.

Mən şərtləri dedim. Nə qədər qərribə olsa da, yazmalı olduğum, amma özümü yazmağa qoymadığım kitab üçün danxdım, bununla yanaşı, qorxu duydu ki, qarabasma heç vaxt məndən əl çəkməyəcək.

Sonra dəstəyi asdım, ümidlə rahat sözləri təkrar eləməyə başladım:

Simply the thing I am shall make me live.

Bir vaxtlar özümdə əvvəlki yaddaşı canlandırmaq üsulları ixtira eləməyə çalışırdım, indi onu silmək üsulları axtarırdım. O üsullardan biri Svedenborqun qiyam eləmiş şagirdi Uilyam Bleykin mifologiyasının tədqiqi oldu. Əmin oldum ki, onun mifologiyası çətin olmaqdan daha çox, çətinləşdirilib.

Bu və başqa yollar nəticəsiz başa çatdı; hər şey məni Şekspirə qaytarırdı.

Hələ ümid verən yeganə şey – ciddi, tükənməz musiqiydi. Başqa cür desək, Bax idi.

1924-cü ilin əlavəsi. Mən çox adi adamam. Gündüzlər öz kartotekasını tərtib eləyəm, xeyirxah erudisiyayla çeynənmiş şeylər yazan istefaya çıxmış professor German Zyergeləm. Amma bəzən səhərlər anlayıram ki, yuxuları bir dəqiqə qabaq başqa birisi görüb. Axşamdan-axşama məni yaddaşın ötəri parıltıları izləyir. Deyəsən, uydurma deyillər.

AVELINO ARRENDONDO

Bu, 1897-ci ildə Montevideoda baş verdi. Hər şənbə bir neçə dost “Qlobo” kafesində, elə eyni bir masanın arxasında otururdu – evlərinə dəvət eləməyi münasib saymayan, yaxud heç olmasa, müvəqqəti öz adı mühitlərindən qurtulmağı arzulayan, yaxşı tərbiyə görmüş, amma kasıb adamlar belə hərəkət eləyirlər. Onların hamısı montevideoluydu, başlanğıcda səmimiyyətə meyilli olmayan, sual verməyi xoşlamayan əyalət adamı Arrendondoyla dil tapmaları asan deyildi. Onun yaşı iyirmidən azca çox idi, arğaz, qaraşın, ortaboynu, deyəsən, bir azca yöndəmsizdi. Əgər eyni zamanda həm yuxulu, həm də təsirli gözləri olmasaydı, üzü diqqəti çəkməzdi. O, Buenos-Ayres küçəsindəki qalantereya dükanında işləyirdi, boş vaxtlarında da hüququ öyrənirdi.

Yanında ölkəni mifisləşdirən, hamının fikrincə, ləyaqətsiz niyyətlər üzündən prezident tərəfindən uzadılan müharibəni müzakirə eləyəndə Arrendondo susurdu. Xəsisliyinə görə onu cıradanda da susurdu. Serros-Blankosdakı döyüşdən sonra Arrendondo dostlarına dedi, bir müddət onlardan ayrılacaq. Mercedesə getməli idi. Bu xəbər kimsəni narahat eləmədi. Kimsə bir qədər ehtiyatlı olmağı məsləhət gördü, axı orada Aparisio Saravianın qauçosu var. Arrendondo gülümsəyə-gülümsəyə cavab verdi ki, Blankodan qorxmur. Partiya üzvü olan o biri dostu heç nə demədi.

Nişanlısı Klarayla vidalaşmaq daha çətin idi. Amma ona da elə eyni sözləri dedi. Xəbərdarlıq elədi ki, ondan məktub gözləməsin, deməzsənmi, çox məşğul olacaq. Məktub yazmağa adət eləməmiş Klara izahata etiraz bildirmədən qulaq asdı. Onlar bir-birini səmimi-qəlbədən sevirtilər. Arrendondo malikanədə yaşayırdı. Ona eyni soyadı daşıyan mulat qız qulluq eləyirdi, çünki Böyük müharibə vaxtı qızın ata-anası onun ailəsinin köləsi idi. Ona tamamilə etibar eləmək olardı, Avelino da göstəriş verdi ki, əgər onu bir kəs

soruşsa, desin, kəndə gedib. Həmin günəcən qalantereya dükənində axırıncı maaşını aldı.

Sonra tutqun iç həyəətə baxan otağına getdi. Bunun daha mənası yox idi, amma qərara gəldi ki, orada öz könüllü guşənişinliyinə başlamaq olacaq.

Əvvəllər olduğu kimi, indi sərbəstcə dincələ biləcəyi ensiz dəmir çarpayıda uzanıb azacıq qüssəylə boş kitab rəfinə baxdı. Bütün kitablarını, hətta “Hüquqşünaslığa giriş”i də satmışdı. Yalnız adəti üzrə baxmadığı, axıracan oxumadığı Bibliya qalmışdı.

İndi onu səhifəbəsəhifə, bəzən maraqla, bəzən darıxdarıxa oxumağa başladı, öz qarşısında sondan hər hansı fəslə, Ekklesiastın rəyini əzbərdən öyrənmək vəzifəsi qoydu. O, azad fikirliydi, amma hər axşam mütləq Montevideoya gedəndə anasına söz verdiyi kimi, “Atamız”ı oxuyurdu. Oğul vədini pozmağa cəsarət eləmir, qorxurdu ki, bu, ona uğursuzluq gətirər.

Bilirdi ki, təyin olunmuş saat avqustun iyirmi beşi səhəri yetişəcək. Həmin müddətəcən neçə gün qaldığını dəqiq bilirdi. Müddət yetişəndəsə vaxt axan dayanacaq, daha doğrusu, artıq sonra nə baş verəcəyinin faydası olmayacaq. O, bu tarixi xoşbəxtlik, yaxud azadlıq kimi gözləyirdi. Daim baxmamaq üçün saatını dayandırdı, amma hər gecə zəngin on iki boğuc zərbəsini eşidib təqvimdən bir vərəq qoparıb, fikirləşirdi: “Bir gün də azaldı”. Əvvəlcə müəyyən gündəlik rejim müəyyənləşdirməyə çalışdı. Məta içir, özü büküdü sığiretləri çəkir, müəyyən sayda səhifələri oxuyur, təkrar oxuyur, məcməyidə yemək gətirəndə Klementinayla söhbət eləməyi sınaqdan keçirirdi, işığı söndürməzdən əvvəl gələcək nitqini təkrarlayır, təkmilləşdirirdi. Klementinayla, ahıl qadınla söhbət eləmək o qədər də asan deyildi, onun bütün fikirləri, xatirələri kənd barədə, kənd həyatı barədəydi.

Şahmatı da vardı, partiyaları hətta sona çatdırmadan necə gəldi oynayırdı. Topun biri çatışmırdı, onu gülləylə, yaxud vintenlə¹ əvəz eləyirdi. Vaxtını öldürmək üçün Arrendondo hər səhər əsgəri və döşəməsilənlə silahlanıb yir-

¹ *Vinten* – Uruqvay mis pulu

yığış eləyir, bövlərlə döyüşürdü. Onun bu cür məşğuliyətlərlə özünü alçaltması mulat qızın xoşuna gəlmirdi, bu, qulluqçunun işiydi, üstəlik də, həmin işi bacarıqsız görürdü.

O, bir qədər gec, günəş artıq yuxarı qalxanda oyanmağa üstünlük verərdi, amma dan yeri ağaranda durmaq adəti onun arzusundan güclü oldu. Dostlarından ötrü danxırdı, kədərsiz-filansız fikirləşirdi ki, axı onlar ondan ötrü danxırmırlar – axı o, həmişə inadla susurdu. Bir dəfə günorta dostlardan biri ona baş çəkməyə gəldi, amma qonağı düz kəndlərdən geri qayıtdılar. Mulat qız onu tanımırdı, Arrendondo da kimin gəldiyini öyrənə bilmədi. Ondən, acgöz qəzet oxucusundan ötrü bu keçici xırdalıqlar yığınından imtina eləmək asan deyildi. O, fikir adamı deyildi, şəkkaklıq da tanımırdı.

Gündüzlərinin, gecələrinin hamısı eyni cür idi, amma bazar günləri xüsusilə çətin olurdu.

İyulun ortalarında dərk elədi ki, deyəsən, istəsən də, istəməsən də bizi özüylə aparən vaxtı parçalamağa çalışacaq işə düzgün hərəkət eləməyib. Bu zaman təxəyyülünə sərbəstlik verdi, öz-özlüyündə indi qanla suvanılmış geniş Şərq torpaqlarını, kağız çərpələng uçurduğu Santa-İrenenin ətraf təpəliklərini, artıq, yəqin, ölmüş balaca atını, mal-qara alverçiləri mallar aparanda naxırın qaldırdığı toz dumanını, hər ay Fray-Bentosa qalantereya mallarıyla gələn köhnə faytonu, Otuz üçün düşdüyü La-Aqrasiada körfəzini xəyalında canlandırır, o, Ervideronu, yağanları, dağları, gölləri görürdü, bəzən La-Platanın hər iki tərəfində ikinci belə bir təpənin olmaması fikriylə lap mayakacan qalxdığı təpəni görürdü. Bir dəfə körfəz üzərindəki təpədən gerbin üzərində təsvir olunmuş təpəyəcən gedib ora da yuxuladı. Hər gecə dəniz küləyi sərinlik gətirirdi, yaxşı yatırdı. Avelino yuxusuzluqdan əziyyət çəkmirdi.

Nişanlısını bütün qəlbiylə sevirdi, amma özünə dedi ki, kişi qadınlar barədə fikirləşməməlidir, illah da onların arasında olmayanda. Kənddəki həyatı onu müdrikliyə öyrətmişdi. Həmin o başqa adama gələndəsə... nifrət elədiyi kəs barədə mümkün qədər az fikirləşməyə çalışırdı.

Hərdən onun fikirlərinə damı döyəcləyən yağış dəm tuturdu.

Məhbusdan, yaxud kor adamdan ötrü vaxt maili yamacdan axar axın kimi hiss olunmadan ötür. Öz guşənişinlik müddətinin ortasına yaxın Arrendondo dəfələrlə həmin vaxt duyğusunu dayanmış kimi hiss eləyə bildi. Onların həyatında hovuz vardı, içərisində quruqurbağası yaşayırdı; Avelinonun bir dəfə də olsun ağına gəlməzdi ki, qurbağanın əbədiyyətlə hücludlanan vaxtı məhz onun çox istədiyi şeydir.

Təyin olunmuş tarix artıq yaxınlaşanda səbirsizlik onu təzədən bürüdü. Bir dəfə axşam dözməyib küçəyə çıxdı. Hər şey ona başqa cür, elə bil, böyüdülmüş həcmdə görünürdü. Tini dönüb işıq gördü və meyxanaya girdi. Nəzakət xətrinə bir stəkan şərab istədi. Bir neçə əsgər piştaxtaya söykənib söhbət eləyirdi. Biri dedi:

– Siz ki bilirsiniz, hərbi fəaliyyət barədə danışmaq qəti qadağan olunub. Dünən axşamsa sizi əyləndirəcək bir əhvalat baş verib. Kazama yoldaşlarımızla “Rasoy” redaksiyasının yanından keçirdik. Küçədən orada kiminsə bu əmri necə pozduğunu eşidirik. Çox fikirləşmədən evə giririk. Qaranlıqdır, istəyirsən göz çıxart, amma boşboğazın payını verdik. O, səsinə kəsəndə cumub əl-ayağından yapışib sürümək istədik, bu vaxt görürük bu, “Fonoqraf” adlanan maşındır, öz-özünə danışır.

Hamı güldü.

Arrendondo dinməzəcə qulaq asırdı. Həmin əsgər də üzünü ona tutdu:

– Nə deyə bilərsən, dostum? Yaxşı zarafatdır?

Arrendondo susurdu. Əsgər sifətini ona yaxınlaşdırıb dedi:

– Elə indi “Yaşasın ölkəmizin prezidenti Xuan İdiarte Borda!” qışqır görüm!

Arrendondo inad göstərmədi. İstehzalı razılığın uğultusu altında onu sonuncu təhqir yaxaladı:

– Bu da batdı! Qorunanı Allah qoruyar!

Hə, o, qorxaq kimi hərəkət elədi, amma bilirdi ki, qorxaq deyil. Sonra asta-asta evə getdi.

***

Avqustun iyirmi beşində Avelino Arrendondo saat doqquzdan sonra oyandı. Əvvəlcə Klara, yalnız sonra tarix barədə fikirləşdi. Axırda özünə dedi: “Bu usandıncı intizar sona çatdı! Bu da həmin gün!”

O, tələsmədən üzünü qırxdı – güzgüdə sifəti həmişəki təkiydi. Parlaq qalstuk, ən yaxşı paltar seçdi. Səhər yeməyini gec yedi. Boz səma yağış təhlükəsindən xəbər verirdi, amma o, həmişə səmanı günəşlə təsəvvürünə gətirirdi. Özünün rütubətli otağını yüngül kədər hissiylə həmişəlik tərkləyirdi. Dəhlizdə mulat qızla rastlaşdı, cibində qalan son pesonu ona verdi. Metal kiliddə müxtəlifrəngli romblar gördü, qeyd elədi ki, iki aydan artıq vaxt ötüb, o isə bir dəfə də olsun onlar barədə düşünməyib. O, Sarandi küçəsinə yönəldi. Bayram günüydü, küçədə adam az idi.

O, Matris meydanına çıxanda saat üç olmamışdı. Məbəddə təntənəli ibadət artıq başa çatmışdı, geniş pilləkənlə mülki paltarlı cənablar, hərbiçilər, ruhani mənsublar enirdilər. Bəzilərinin hələ əllərində tutduqları silindrlərə, mundirlərə, baftalara, silahlara, geyimlərə baxıb elə bilərdin, orada adam çoxdur, amma əslində, otuzdan artıq adam yox idi. Arrendondo qorxu duymurdu, əvəzində hörmət kimi bir şey hiss eləyirdi. Bikar adamlardan orada prezidentin kim olduğunu soruşdu.

– Bax, o papaqlı və əsalı arxiyepiskopun yanındakıdır, – ona cavab verdilər.

Arrendondo revolveri çıxarıb atəş açdı.

İdiarte Borda bir neçə addım atıb üzüstə yıxıldı, ucdan dilləndi: “Məni öldürdülər”.

Arrendondo hakimiyyətə təslim oldu. İstintaqda dedi:

– Mən – Koloradoyam, bunu qürurla elan eləyirəm. Mən prezidenti partiyamızı satdığına, rüsvay elədiyinə görə öldürmüşəm. Onları bu işə qatmamaq üçün dostlarımla, nişanlımla əlaqəni kəsmişəm; qəzet oxumamışam ki, heç kəs deməsin, guya, məni təhrik eləyiblər. Bu ədalət aktı tamamilə mənim işimdir. İndisə məni mühakimə eləyin.

Güman ki, bu əhvalat belə baş verib, amma ola bilsin, hər şey daha mürəkkəb olub; bununla belə, mən hadisəni öz-özümdə bu cür təsəvvür eləyirəm.

ŞƏR QADIN

Deyirlər (bununla belə, şeyiələrə inanmaq da çətindir), bu əhvalatı min səkkiz yüz doxsanın hansı ilindəsə Moron dairəsində öz əcəliylə ölmüş böyük qardaşı Kristiansenin tabutu başında çırpındığı vaxt Eduardenin özü, kiçik Nilsen danışib. Amma dəqiq məlumdur ki, o əhvalatı kədərli mətə arxasında qısaltdıqları müddətin ötüb-keçmədiyi gecə kimsə kimdənsə eşidib Santyaqo Dabovaya çatdırıb, o da mənə xəbər verib. Çox-çox illər sonra mən orada, Turderdə, baş verdiyi yerdə yenidən eşitdim. Bir qədər ətrafı olan ikinci versiya baş verdiyi bütövlükdə Santyaqonun hekayətinə – bəzi variasiyalar, rıçətlərlə ki, bu da adi iş hesab olunur, – uyğun gəlirdi. Mənsə həmin əhvalatı indi ona görə yazıram ki, orada paytaxt ətrafının əvvəlki sakinlərinin xasiyyətinin faciəvi və aydın mahiyyəti, əgər səhv eləmirəmsə, güzgüdəki kimi görünür. Hər şeyi dəqiq çatdırmağa çalışıram, bununla belə, artıq hiss olunur ki, lazımsız xüsusiyyətləri qeyd eləmək, yaxud yazıb doldurmaq kimi ədəbi cazibəyə boyun əyirəm.

***

Turderdə onları Nilsenlər adlandırdılar. Kilsə keşişi mənə dedi ki, bu adamların evində qara cildli, qotik şrifli didik-didik olmuş Bibliyanı görəndə çox təəccüblənib; son səhifələrdə əllə yazılmış tarixi adlara rast gəlib. Bu, evdə olan yeganə kitab idi. Nilsenlərin hər şeyi kimi çürümüş, dağınıq xronikasıydı. Artıq mövcud olmayan ev gildən tikilmişdi, iki həyəti vardı: əsas, qırmızı plitəylə döşənmiş, ikinci torpaq döşəməli. Bununla belə, orada çox az adam olurdu. Nilsenlər öz tənhalıqlarını qoruyurdular. Kasıbyana döşənmiş otaqlardakı taxta çarpayılarda yatırdılar. Onların sevinci at, yəhər-yüyan, qısa tiyəli bıçaq, şənbə günləri səs-küylü gəzinti, keflərini qaldıran içkiydi. Bilirəm ki, onlar ucaboy, sansaçlıydılar. Haqqında, deyəsən, eşitmədikləri Danimarka, yaxud İrlandiya bu iki kreolun¹ qanındaydı. Ətrafları Sarışınlardan qorxurdu:

¹ *Kreol* – Avropadan Cənubi Amerikaya köçmüş ilk müstəmləkəçilər nəslinə mənsub adam

ola bilsin, onlar kimisə öldürmüşdülər. Bir dəfə qardaşlar çiyin-çiyinə polislərlə vuruşurdular. Deyirlər, kiçik oğlan bir dəfə Xuan İberroyla toqquşub, özünü qoruya bilib, bu da dünyagörmüş adamların fikrincə, az şey deyildi. Onlar həm naxırçıydılar, həm dəri aşılayırdılar, mal-qara kəsirdilər, bəzən də sürüləri damğalayırdılar. Pulun qədrini bilirdilər, amma sərt içkilərdə, qumarda xəsislik eləmiridilər. Onların nəslə barədə heç kəs eşitməmişdi, özlərinin haradan gəldiklərini də kimsə bilmirdi. Nilsenlərin öküz boyunduruğu, arabası vardı.

Cörkəmlərinə görə şəhərətrafının, bir vaxtlar bura abırsız Bulanıq sahil adını vermiş yerli sakinlərindən fərqlənirdilər, bu və hələ xəbərimiz olmayanlar iki qardaşın möhkəm dostluğunu bildirir. Onların biriylə öcəşmək hər birini öz düşməninə çevirmək demək idi.

Nilsenlər gəzəyən idilər, amma onların sevgi macəraları hələ özgə qapılan, ümumxanalarla məhdudlaşır. Buna görə də Kristian Xuliana Burqosu evə gətirəndə az söz-söhbət olmadı. O, əlbəttə, qulluqçu tutdu, amma o da doğruydu ki, qulluqçuya gözəl bər-bəzək bağışlayır, onu özünüylə gəzməyə aparırdı. Qonşuların, özgə qızlarını əldən almağın qəbul olunmadığı sadə gəzintilərinə gedirdilər, rəqslərdəsə hələ böyük sevinc tapırdılar. Xuliananın badamı gözləri, qaraşın dərisi vardı; zəhmətin, qayğıların qadınları qurutduğu kasıb məhəllədə o, cəlbədicisi görünürdü.

Eduarde əvvəlcə hər yerdə onlarla birgə olurdu. Sonra qəfildən Arresifəsə yollandı – bilmirəm nəyə görə – yolüstü bir qız seçib götürdü, amma bir neçə gündən sonra onu qovdu. O, daha qaşqabaqlı oldu, meyخانada tək içir, hamıdan qaçır. O, Kristianın qadınına vuruldu. Bundan, yəqin, onun özündən tez xəbər tutan məhəllə qardaşların gizli rəqabətinin nəylə qurtaracağını bədxahlıqla gözləyirdi.

Bir dəfə gecə Eduarde meyخانadan qayıdıb Kristianın talvar altındakı dirəyə bağlanmış kəhər atını gördü. Böyük qardaşı onu həyətdə bayramsayağı geyinmiş halda gözləyirdi. Qadın çıxıb əlində mate qayıtdı. Kristian Eduardeyə dedi:

– Mən təkcə Fariasa kefə gedirəm. Xuliana qalacaq. Əgər istəsən, istifadə elə.

Səsi hökmlə, xeyirxahlıqla səslənirdi. Eduarde neylə-yəcəyini bilmədən düz qardaşının üzünə baxa-baxa yerində

dönub-qaldı. Kristian qalxdı, Eduardeylə sağollaşdı, hətta Xulianaya baxmayıb – o, əşyaydı – ata mindi, yorğa yerişlə sürüb getdi.

***

Həmin gecədən Xuliananı bölüşürdülər. Şəhəratrafının abırlı güzəranını pozan bu abırsız ittifaqda günlərinin necə keçdiyini kimsə düz-əməlli bilmirdi. Hər şey üç həftə beləcə rahat keçdi, amma uzun müddət belə davam eləyə bilməzdi. Qardaşlar, hətta çağıranda belə, Xuliananın adını dillərinə gətirmirdilər, amma dalaşmaq üçün bəhanə axtarı, tapırdılar. Əgər mübahisə hər hansı dərindən satışından gedirdisə, mübahisə heç dəri barədə deyildi. Kristian həmişə səsini qaldırırdı, Eduardesə susurdu. Onlar istər-istəməz bir-birini qışqarırdılar. Malikanənin qəddar əxlaqı kişiyyə, qadının onda, sadəcə, sahib olmaq istəyindən başqa bir hiss doğurduğunu, hətta özünə etiraf eləməyə imkan vermirdi, amma hər ikisi də vurulmuşdu. Bu da məlum tərzdə onları alçaldırdı.

Bir dəfə axşam Lomas meydanında Eduarde Xuan İberaya rast gəldi, Xuan onu ələ keçirə bildiyi gözəlçəyə görə təbrik elədi. Məncə, məhz onda Eduarde Xuanı əzişdirdi. Kimsə onun yanında Kristianı ələ sala bilməzdi.

Qadın onların hər ikisinə heyvani itaətlə qulluq eləyirdi, amma öz payından boyun qaçırmayan, həm də evdə bu qaydanı birinci yaratmayan kiçik qardaşa üstünlük verdiyini gizlədə bilmirdi.

Bir dəfə Xulianaya baş həyətdə iki stul qoymağı, orada görünməməyi tapşırıdılar – qardaşlar söhbət eləməliyidilər. Xuliana söhbətin axırını uzun müddət gözlədi, söhbət vaxtı dincəlmək üçün uzandı, amma tezliklə onu çağırıdılar. Bütün əşyalarını, hətta şüşə çötkəsini, anasından qalma xaçını kisəyə doldurmağı əmr elədilər. İzahatsız-filansız onu arabaya mindirdilər, dinməz və ağır yola çıxdılar. Yağış yolu xarab eləmişdi, yalnız səhər saat beşə yaxın Morona çatdılar. Orada qızı ümumxana sahibəsinə satdılar. Alış-verişi yerində elədilər, Kristian pulu alıb yarısını kiçik qardaşına verdi.

Turderdə Nilsenlər, nəhayət, sevgi əsintisindən (onları məhvə sürükləyən) çıxıb kişilər əhatəsindəki əvvəlki kişi həyatlarına qayıtmağı arzuladılar. Sonra təzədən davalara, içkiyə, dalaşmağa başladılar. Ola bilsin, başqa kərə öz

qurtuluşlarına da inandılar, amma tez-tez əsaslı, yaxud əsassız səfərlərə – hərəsi öz işinin dalınca – gedirdilər. Yeni ilə az qalmış balaca qardaş dedi, Buenos-Ayresə getməlidir. Kristiansa Morona yollandı, tanış evin talvanı altında Eduardenin səmənd atını gördü. İçəri girdi. Kiçik qardaş orada oturub növbə gözləyirdi. Görünür, Kristian ona deyib:

– Bundan sonra belə olacaqsız, atları yoracağıq. Yaxşısı budur, qoy o, əlimizin altında olsun.

Sahibəylə danışib qurşağının altından pulu çıxardı, qardaşlar qızı özləriylə götürdülər. Xuliana Kristianla getdi. Eduarde onlara baxmamaq üçün səmənd atını mahmızladı.

Hər şey artıq haqqında danışdığımızı qayıtdı. Problemin iyrenc həlli çıxış yolu olmadı, hər ikisi qarşılıqlı yalanacan alçalı. Qabil lap yaxında dolaşırdı, amma Nilsen qardaşlarının bir-birinə bağlılığı möhkəmiydi – kim bilir, birgə hansı çətinlikləri, təhlükələri aradan qaldırmışdılar! – indən sonra ikisi də öz acığını başqalarına keçirməyə üstünlük verirdi. Başqa adamlara, itlərə, inciklik yaratmış Xulianaya.

***

Mart ayı sona çatırdı, amma isti azalmırdı. Bazar günü (bazar günləri adamlar evlərinə tez dağılışırlar) Eduarde mey-xanadan qayıdıb gördü, Kristian öküzləri arabaya qoşur. Kristian ona dedi:

– Bura gəl görüm. Pardo üçün bir neçə dəri aparmaq lazımdır. Artıq yükləmişəm. Sərin vaxtda getmək asandır.

Pardonun ticarət anbarı, mənə elə gəlir, uzaqda, Cənub tərəfdəydi. Onlar Las-Tropas yoluyla gedirdilər, sonrasa yoldan çıxdılar. Gecəyə doğru düzənlik qarşılarında daha geniş açılırdı.

Onlar ceyilli bataqlığın yanıyla gedirdilər. Kristian közərən siqareti atıb sakitcə dedi:

– İndi işə başlayaq, qardaş. Sonra bizə qurdlar kömək eləyəcək. Mən bu gün onu öldürdüm. Qoy öz əşyalarıyla burada qalsın. Daha bizə zərəri dəyməyəcək.

Sonra, az qala, ağlaya-ağlaya qucaqlaşdılar. İndi onları daha bir bağ – ağrıyla qurban verilmiş qadın, onu unutmaq zərurəti – bağlayırdı.

GÖRÜŞ

Səhər qəzetlərinə göz gəzdirib onlarda baş qatmaq, yaxud təsadüfi axşam söhbəti üçün mövzu axtarırlar, buna görə də təəccüblənmək lazımdır ki, artıq qəhrəmanlar Maneko Uriarte və Dunkan olan, bir vaxt səs-küy qaldırmış hadisəni heç kəs xatırlamır – əgər xatırlayırsa, ancaq yuxu kimi xatırlayır. Axı bu, 1910-cu ildə, kometa və Müstəqillik uğrunda müharibənin yüzüncü ilində baş verib, bizzə həmin vaxtdan həddən artıq çox qazanıb-itirmişik. Hər iki iştirakçı artıq sağ deyil; şahidlərsə təntənəli şəkildə susmağa and içiblər. Mən də and verib əlimi qaldırmışdım, doqquz-on yaşımın bütün romantik ciddiyətiylə bu mərasimin vacibliyini hiss eləyirdim. Bilmirəm qalanlar mənim söz verdiyimi sezdilərmə; necə olur-olsun, ötən zamana, yaxşı (yaxud pis) ədəbiyyata borclu olan bütün qaçılmaz rəcətlərlə hekayəm budur.

***

Həmin axşam əmim oğlu Lafinur məni “Çələng”ə, dostlarından birinin şəhərətrafi malikanəsində qovurma yeməyə apardı. Onun dəqiq yerini də göstərə bilmərəm; qoy bu, çaya enən, nəhəng şəhərətrafini, onu əhatə eləmiş düzənliyi heç nəylə xatırlatmayan yaşıl, sakit qəsəbələrdən biri olsun. Qatar o qədər çox getdi ki, yol mənə sonsuz göründü, amma məlum olduğu kimi, uşaqlar üçün vaxt, ümumiyyətlə, ləng keçir. Biz malikanənin darvazasından içəri girəndə hava qaralırdı. Orada hər şey – ətin rəngi, ağaclar, itlər, çıl-çırpı, kişiləri birləşdirən ocaq – mənə qədim, ibtidai göründü.

On ikiyəcən qonaq saydım, hamısı böyüklər idi. Böyüyünün, sonra məlum oldu ki, otuz yaşı da yoxdur. Hər biri, tezliklə başa düşdüyüm kimi, fikrimcə, ciddi söhbətə dəyməyən şeylərdən – cıdır atlarından, geyimlərdən, avtomobillərdən, bahalı qadınlardan baş çıxarırdı. Kimsə çəkin-

gənliyimə sataşmırdı, mənə fikir vermirdi. Peonlardan¹ birinin ustalıqla və rahatlıqla hazırladığı qoyun qovurması geniş yeməkkhanada uzun müddət başımızı qatdı. Şərabın müddəti barədə danışıdılar. Gitara tapıldı; qarlaşım, yadımdadır, Elias Requesin “Köhnə ev”ini və “Qauço”sunu oxudu, sonrasa həmin illərin mütləq “lumfardo” jarqonunda bir neçə mahnı, Xunin küçəsindəki meyxanada bıçaq davası barədə oxudu. Qəhvə və siqar gətirdilər. Evə qayıtmaq haqqında söhbət də getmirdi. Qorxu hiss elədim (Luqonesin sözləriylə desək) ki, artıq çox gecdir, amma saata baxmağa cəsəratim çatmadı. Böyükər arasında uşaq tənhalığımlı gizlətmək üçün həvəssiz-həvəssiz bir-iki qədəh içdim. Uriarte ucadan Dunkana təkbətək poker² partiyası təklif elədi. Kimsə dedi ki, bu o qədər də maraqlı deyil, dörd nəfəri oynamaq üçün dilə tutdu. Dunkan razılaşdı, amma Uriarte başa düşmədiyim, başa düşməyə cəhd göstərmədiyim inadla öz dediyinin üstündə dururdu. Mahiyyətçə, hoqqalara və şeirə görə vaxt keçirdikləri trukodan, pasyansın əyləncəli dolanbaclarından başqa kartı sevmirdim. Kimsə görmədən otaqdan çıxdım. Naməlum, tutqun malikanə (ışıq təkcə yeməkkhanada yanırıdı) uşağa, tanımadığı ölkənin səyyaha söylədiyindən çox şey deyir. Otağı addım-addım ardınca yoxlamağa başladım; bilyard zalı, düzbucaqlı, rombsəkilli şüşələri olan qalereya, bir cüt yırğalanan kreslo, o tərəfində köşk görünən pəncərə yadımdadır. Qaranlıqda yolu itirdim; axır ki, indi xatırladığım qədər, adı Asevedo, yaxud Aseval kimi bir şey olan ev sahibiyə rastlaşdım. Xeyrixahlığına, yaxud kolleksiyaçı şöhrətpərəstliyinə görə o, məni şüşəli şkafın yanına apardı. Lampanın işığında silah bərq vururdu. Orada çoxlu məşhur davalarda olmuş bıçaqlar saxlanırdı. O danışıdı ki, Perqamino ətrafında bir parça torpağı var, bütün bunların hamısını əyalətləri ayaqdan sala-sala yığıb. Şkafı açıb, lövhələrə baxmadan bir-birinə oxşayan, təkcə yerlərinə, vaxtlarına görə fərqlənən bütün eksponatların tarixindən məni xəbərdar elədi. Maraqlandım ki, sonralar Martin Fyerro və Don Sequndo Sombra kimi qauço obrazıyla şöhrət qazanmış Moreyanın bıçağı varmı. Cavab verdi, belə bir şey yoxdur,

¹ Peon – Cənubi Amerikada kəndli, muzdur

² Poker, truko, pasyans – kart oyununun növləri

amma başqası, ondan da yaxşısı, yarımdairəvi çarpazı olan var. Qəfildən hiddətli səslər eşidildi. O, bir göz qırpımında şkafi örtüdü, mən onun arxasında cumdum.

Uriarte bağınırdı ki, tərəf-müqabili rüsvay eləyir. Qalanları onun ətrafında yığışmışdılar. Yadımdadır, möhkəmbədənli, donqartəhər, sakit üzlü, açıqrəngli, demək olar, ağsaçlı Dunkan hamının üzərində ucalırdı; Maneko Uriarte çevik, qarasaçlı, güman ki, hindu qanlı, yağlı tünd bığlıydı. Hamı gözgörəti sərxoş idi; deyə bilmərəm, doğrudanmı, döşəmədə iki-üç şüşə atılıb qalmışdı, yoxsa bu xəstəhal tərffüat kinoya ehtirasımdanmı yaranmışdı. Uriarte əvvəlcə kinayəylə, sonrasa abırsızcasına söyə-söyə dil boğaza qoymurdu. Dunkan, deyəsən, eşitmirdi; axırda, elə bil, yorulub qalxdı, Uriarteni yumruqla vurdu. Uriarte döşəməyə yıxılıb bağırırdı ki, xətrinə dəyənin cavabını verəcək, sonra Dunkanı duələ çağırırdı.

O, boyun qaçırdı, elə bil, özünə bəraət qazandınb əlavə elədi:

– Məsələ ondadır ki, səndən qorxuram.

Hamı qəhqəhə çəkib güldü.

Uriarte artıq ayağa qalxıb qəti dedi:

– Dalaşacağım, elə indicə.

Kimsə – Allah onu bağışlasın – dedi ki, silahı uzaqda axtarmaq lazım deyil.

Xatırlamıram, şkafi kim açdı. Maneko Uriarte özünə daha effektiv, daha uzun, yarımdairəvi çarpazlı xəncəri götürdü. Dunkan, demək olar, baxmadan taxta saplı, tiyəində kolşəkilli damğası olan bıçağı seçdi. Qılınc seçmək, kimsə dedi, tamamilə Manekonun kefindəndir: o, yəqin, oynamağı sevir. Həmin an onun əlinin titrədiyindən heç kəs təəccüblənmədi; eyni şey Dunkanın da başına gələndə hamı sarsıldı.

***

Ənənəyə görə, vuruşmağı qət eləyənlər olduqları evə hörmət göstərib, oradan çıxmalıdır. Zarafatlamı, ciddiyyət-ləmi rütubətli gecənin qoynuna çıxdıq. Mən şərəbdən yox, macəradan sərxoş oldum; istəyirdim gözlərimin qabağında qəti törədilsin, mən bunu danışa, yadda saxlaya bilim. Deyə-

sən, həmin an böyüklər mənimlə eyni fikirdəydilər. Bir də qəddar burulğanın məni necə qabağına qatıb apardığını duydu. Mən Manekonun ittihamına o qədər də inanmırdım; hamı belə hesab eləyirdi ki, burada məsələ şərabin qızışdırdığı köhnə düşmənçilikdədir.

Ağacları altından keçib köşkü ötdük. Uriarteylə Duncan yanaşı addımlayırdılar; onların, elə bil, hiylədən qorxub bir-birinə göz qoymaları məni təəccübləndirdi. Çəmənliyi dörd dolandıq. Duncan azacıq qətiyyətlə dilləndi:

– Bu yer yarayar.

İkisi də ortada donub-qaldı. Səs eşidildi:

– Bu dəmir-dümürü tullayın, əlbəyaxa döyüşün!

Amma kişilər artıq tutaşmışdılar. Başlanğıcda onlar yöndəmsiz hərəkət eləyirdilər, elə bil, yaralanmaqdan qorxurdular; əvvəlcə hər biri o birinin xəncərinə, sonra artıq gözlərinə baxdı. Uriarte öz qızgınlığını, Duncan öz etinasızlığını, nifrətini untdu. Təhlükə onları dəyişdirdi: indi yeni-yetmələr yox, kişilər döyüşürdü. Mən öz-özlüyümdə davanın xaosa çevrildiyini təsəvvür eləyirdim, amma məlum oldu ki, elə bil, şahmat partiyasıymış kimi, bunu müşahidə eləyə – yaxud, demək olar, müşahidə eləyə – bilərəm. Əlbəttə, illər onda gördüyümü qabardıb, yaxud silib aparıb. Bunun nə qədər sürdüyü yadımda deyil; elə hadisələr var ki, adi zaman ölçülərinə sığışmır.

Belə hallarda sipər elədikləri plaş əvəzinə onlar zərbələrin qarşısına dirsəklərini verirdilər. Az sonra kəsik-kəsik olmuş biləkləri qandan qaraldı. Deyəsən, onları bu cür döyüşdə naşı hesab eləməkdə yanlışmışdıq. Bu zaman gördüm ki, özlərini cürbəcür apardılar. Silahlar həddən artıq qeyri-bərabəriydi.

Duncan fərqi azaltmaq üçün yaxına getməyə çalışırdı; Uriarte aşağıdan uzun zərbələr endirib geri çəkirdi. Şkafi yada salan elə həmin səs qışqırdı:

– Bir-birini öldürəcəklər! Onları ayırın!

Kimsə yerindən tərpənmədi. Uriarte geri çəkildi. Duncan hücum eləyirdi. Onların bədənləri, az qala, bir-birinə toxunurdu. Uriartenin bıçağı Duncanın üzünə doğru uzanırdı. Qəfildən, elə bil, qısalıb sinəsinə sancıldı. Duncan otluğa sərildi. Sonra pıçıldadı, demək olar, köksünü ötürdü:

– Nə qəribədir! Elə bil, yuxudayam.

O, gözlərini qapamadı, qımıldanmadı. Mən insanın insanı necə öldürdüyünü gördüm.

Maneko Uriarte əfv diləyib meyitin üzərinə əyildi. Açıq-aşkar ağlayırdı. Baş verən hadisə ondan asılı deyildi. İndi başa düşürəm: o, cinayətindən çox, mənasız hərəkətini boynuna alırdı.

***

Buna baxmağa gücüm yox idi. Çox arzuladığım şey baş verib məni sarsıtmışdı. Sonra Lafinur danışırdı ki, bıçağı çıxarmaq üçün əlləşməli oldular. Məsləhətləşməyə başladılar. Mümkün qədər az yalan danışmağı, bıçaq davasını qılınc davası kimi qələmə verib, nəcibləşdirməyi qərara aldılar. Dördü, Asevel də daxil olmaqla, özlərini sekundant kimi təklif elədi. Buenos-Ayresdə hər şeyi yoluna qoymaq olar: dostlar hər yerdə var.

Kaobdan¹ masanın üstündə ingilis kartı və kredit kartı yığını qaldı. Onlara nə toxunmaq, nə görmək istəyirdilər.

Sonralar dəfələrlə dostlarımdan birinə etibar eləmək istəyirdim, amma yenə duyurdum ki, sirrə sahib olmaq onu açmaqdan bir qədər cəlbedicidir. 1929-cu ildə təsadüfi söhbət qəfildən məni uzun sükutu pozmağa təhrik elədi. İstefada olan polis komissarı don Xose Olave mənə Retiro çökəkliyini başına götürmüş bıçaq davaları barədə danışırdı; bu camaat, o deyirdi, rəqibə üstün gəlmək üçün heç nəyi gözə almırdı; amma Qutyerresə və Podest qardaşlanıncan açıq toqquşmalar barədə burada, demək olar, eşitməmişdilər. Etiraz elədim ki, belə toqquşmalardan birinin şahidiyəm, təxminən iyirmi il əvvəlki hadisələr barədə danışdım.

O, peşəkar diqqətlə qulaq asdı, sonrasa soruşdu:

– Sən əminsənmi ki, nə Uriarte, nə o biri, adı nədir, o, əvvəllər əllərinə bıçaq götürməmişdi. Ən azı, öz malikanələrində nəsə öyrənə bilərdilər.

– Məncə, yox, – cavab verdim. – Ovaxtkı dəstədə hamı bir-birini yaxşı tanıyırdı, amma hamı üçün bu, tamam gözlənilməz idi.

¹ Kaob – Cənubi Amerikada bitən ağac növü

Olave tələsmədən, elə bil, ucadan düşünə-düşünə davam elədi:

– Yarımclairəvi çarpazlı bıçaq... İki belə bıçaq şöhrət qazanmışdı: Moreyranınkı, bir də Tapalkenalı Xuan Almadanınkı.

Yaddaşımda nəsə canlandı. Don Xose əlavə elədi:

– Bir də taxta saplı, tiyəsində kolşəkilli damğası olan bıçağı xatırlatdınız. Minlərlə beləsi məlumdur, amma biri... – O, bir dəqiqəliyə susdu, sonra davam elədi. – Senyor Asevedonun malikanəsi Perqaminonun ətrafında yerləşirdi. Əsrin sonlarında həmin yerdə məşhur davakar Xuan Almansa dolaşırdı. İlk qətlindən – on dörd yaşında – bu cür qısa bıçaqdan ayrılmırdı: həmin bıçaq ona uğur gətirirdi. Xuan Almansayla Xuan Almadanın bir-birini görməyə gözləri yox idi, görünür, ona görə ki, onları dolaşmaq salırdılar. Uzun müddət görüş axtardılar, amma heç üz-üzə gəlmədilər. Xuan Almansanı hansı seçkidəsə təsadüfi gülləylə öldürdülər. O biri, deyəsən, Las-Floresdəki xəstəxana çarpayısında öz əcəli ilə öldü.

Daha danışmadıq. Hərə öz düşüncəsinə daldı.

Mənim öz gözlərimlə gördüyümü – bədənə sancılan tiyə, səmanın altında uzanmış bədən – indi artıq ölmüş doqquz-on kişi gördü, amma sən demə, biz tamam başqa, daha qədim əhvalatın axırını görmüşük. Dunkanı öldürən Maneko Uriarte deyil: həmin axşam adamlar yox, tiyələr döyüşüb. Əllər oyadanacan şəkəldə yanaşı uyuyublar. Yəqin, onlar oyanan anda qımıldanıblar; Uriartenin əli bax buna görə titrəyib, Dunkanın əli bax buna görə titrəyib. Onlar döyüşdən baş çıxarırdılar – onlar, silahları yox, adamlar – həmin gecə necə lazımdır döyüşüblər. Onlar ucqarın uzun yollarında bir-birini çoxdan axtarıblar, onları gəzdirən qauço artıq toza çevriləndə rastlaşıblar. Polad tiyələrdə insan qəzəbi uyuyub, yetişib.

Əşyalar adamlardan çox yaşayır. Kim bilir, onların tarixçəsi bitdimi, kim bilir, onlar təzədən rastlaşacaqmı.

MARKIN TÖVRATI

Bu hadisələr 1928-ci ilin axırında “Qovaqlar”da, Xunindən cənubdakı malikanədə baş verdi. Hadisələrin baş qəhrəmanı tibb fakültəsinin tələbəsi Baltasar Espinosaydı. İrəli qaçmadan onu, Ramos Meksiyadakı ingilis məktəbində dəfələrlə mükafat qazandırmış natiqlik istedadından, az qala hüduzsuz xeyirxahlığından başqa heç bir xüsusi əlaməti olmayan paytaxt gənclərinin sırayı nümayəndəsi adlandıraq. Özünün yox, həmsöhbətinin haqlı olduğunu fikirləşməyə üstünlük verən oğlanı mübahisə cəlb eləməirdi. Oyunun dönüşlərinə biganə deyildi, amma pis oyunçuydu, çünki qələbədə sevinc duymurdu. Onun aşkar ağılı özünü işlə əldən salmırdı, otuz üç yaşında münasib ixtisas seçməkdə çətinlik çəkib, hələ diplom almamışdı. O zamanın bütün abırlı adamları kimi dindar olmayan atası onu Herbert Spenserin təlimindən xəbərdar eləmişdi, anasısı Montevideoya gedəndə and içmək məcburiyyətində qoymuşdu ki, hər axşam “Atamız”ı oxuyacaq, yatmadan əvvəl xaç çevirəcək. Çox-çox illər ərzində bir dəfə də vədini pozmamışdı. Bunun səbəbi onda dəyanətin çatışmazlığı deyildi: düzdür, bir dəfə incikliyindən daha çox etinasızlıqla onu tələbə nümayişində iştirakına görə döyən həmkurslarından bir qrupuyla hətta iki-üç davada oldu. Amma qəlbində o, yumşaq desək, mübahisəli, daha doğrusu, izafi fikirlər anbarıydı: onu Argentinadan daha çox, dünyanın başqa yerlərində bizim vəhşi hesab olunduğumuz qorxusu məşğul eləyirdi; Fransaya baş əyirdi, amma fransızlara nifrət bəsləyirdi. Amerikalıları adam saymırdı, amma Buenos Ayresdə göydələnlərin tikilməsini bəyənmirdi, inanırdı ki, düzəngahların qauçosu yəhərdə dağların, təpələrin parıyasından¹ yaxşı durur. Əmisi oğlu Daniel onu yayı “Qovaqlar”da keçirməyə dəvət eləyəndə şəhəratrafının həyatı xoşuna gəldiyindən yox, təbiətə güzəştəməyilli olduğun-

¹ *Pariya* – hindularda ictimai və dini hüquqlardan məhrum adam

dan, boyun qaçırmaq üçün əsaslı səbəb tapa bilmədiyindən dərhal razılaşdı.

***

Ağa evi geniş, bir qədər köhnəydi; yaxınlıqda Qutre soyadlı idarəçinin ailəsi – həddən artıq yöndəmsiz oğlu, dolaşmaq məqsəti qızı yerləşmişdi. Hər üçü ucaboylu, möhkəmbədənli, sənətkar saçlı, azacıq hindu sifətliydi. Öz aralarında, demək olar, danışmırdılar. İdarəçinin arvadı bir neçə il əvvəl ölmüşdü.

Şəhərdən kənarında Espinosa, haqqında heç anlayışı da olmadığı çox şeylər kəşf elədi; məsələn, evə yorğa yerləşlə cummurlar, ümumiyyətlə, atla yalnız iş dalınca gedirlər. Vaxt keçdikcə quşların səsini də ayırd eləməyə başladı.

Az sonra Daniel paytaxta qayıtmalı, mal-qara yiyələri ilə müəyyən alış-veriş bitirməli oldu. O, işini bir həftə ərzində başa vurmağa bel bağlayırdı. Espinosa artıq qardaşının sevgi zəfərlərindən, öz tualetinin incəliklərinə zəifləməyən diqqətindən azacıq bezib, malikanədə dərslərlə qalmağa üstünlük verdi. Dözülməz bürkü vardı, hətta gecə də yüngüllük gətirmirdi. Bir dəfə səhər onu ildırım oyatdı. Külək ağacları tərpedirdi. Espinosa yağışın ilk damcılarının səsini eşidib Allaha şükür elədi. Kəskin soyuq duyuldu. Axşamayaxın Salado sahillərindən çıxdı.

Sonrakı gün Baltasar Espinosa qalereyadan su altında qalmış çöllərə baxıb fikirləşirdi ki, pampanın¹ dənizlə müqayisəsi, ən azı, bu səhər həqiqətdən o qədər də uzaq deyil, bununla belə, Henri Hadson da yazırdı ki, guya, dənizə yəhərdən, yaxud insan boyundan yox, göyərtədən baxanda daha böyük görünür. Yağış kəsmək bilmirdi; şəhərli qonağın köməyi ilə, yaxud müdaxiləsinin əksinə, Qutre mal-qaranın əksər hissəsini xilas eləyə bildi, amma çoxlu heyvan boğuldu. Malikanəyə dörd yol aparırdı: o yolların hamısı suyun altında qalmışdı. Üçüncü gün idarəçinin evi su buraxmağa başladı, Espinosa da ailəyə evin arxa hissəsində, alətlər üçün anbarın yanındakı otağı verdi. Köçmək onları yaxınlaşdırdı: indi dördü də iri yeməkxanada yemək

¹ Pampa – Cənubi Amerikada düzənlik

yeyirdi. Söhbət tutmurdu; Qutrelər buradakı həyatı incəliklərinə qədər bilib heç nəyi izah eləməyi bacarmırdılar. Bir dəfə axşam Espinosa soruşdu ki, bu yerlərdə, hələ Xunində sərhəd qarnizonu durduğu illərdə hinduların hücumları barədə xatırlayırlarmı. Cavab verdilər ki, xatırlayırlar, bununla belə, əgər onlardan Birinci Karlin edamını soruşsaydılar, elə həmin cavabı verərdilər. Espinosanın ağına, adətən, keçmiş vaxtların əksər kənd hekayətlərinə görə bizim pis yaddaşımıza, tarixlər barədə, tutqun qavrayışa borclu olduğumuz barədə danışan atasının sözləri gəlirdi. Bir qayda olaraq qauço nə doğum ilini, nə onun günahkannın adını bilir.

Bütün evdə “Fermer jurnalı”ndan, veterinar dərsliyindən, bərbəzəkli “Tabare” cildindən, “Argentinada heyvandarlığın tarixi”ndən, bir neçə kriminal və sevgi romanından, bu yaxınlarda çap olunmuş “Don Segundo Sombra” adlı kitabdan başqa oxumağa bir şey yox idi. Yeməkdən sonra, heç olmasa, bir şeylə başını qatmaq üçün Espinosa savadsız Qutre ailəsinə iki parça oxudu. Bədbəxtlikdən, ailə başçısı əvvəllər ilxıçı olmuşdu, qəhrəmanın macəraları onu maraqlandırmırdı. O dedi, bu, asan işdir, onlar, adətən, yük atı götürürdülər, atın belinə bütün lazımı şeyləri yükləyirdilər, əgər ilxıçı olmasaydı, ömründə Laquna de Qomes, Braçado və Çakabukodakı Nunyeslərin malikanəsinə gedib çata bilməzdi. Mətbəxdə gitara vardı; sözügedən hadisəyə qədər peonlar tez-tez burada dövrə vurub oturur, kimsə aləti kökləyirdi, amma heç kəs çalmırdı.

Bu, “gitarayla oturmaq” adlanırdı.

***

Espinosa saqqal buraxmağı qərara alıb, tez-tez öz dəyişmiş görkəminə baxmaq üçün güzgünün qabağında ləngiməyə başladı, xəyalında paytaxtdakı dostlarına Salado körfəzindəki hekayətləri ilə necə əzab verəcəyini canlandıraraq gülümsəyirdi. Qəribə də olsa, o, heç vaxt olmadığı və heç getməyə də hazırlaşmadığı yerlər üçün danırırdı; poçt qutusu olan Kabrera küçəsindəki yolayrıcından, Jujuy küçəsində evlərin girişindəki yapma şirlərdən, Onse meydanındakı məhəllələrdən, ünvanını heç bilmədiyi meyxanaların

kafelli döşəməsindən ötrü darıxırdı. Atası və qardaşları, fikirləşirdi, yəqin, artıq Daniəldən onun daşqınla dünyadan necə təcrid olunduğunu – sözün həqiqi mənasında – öyrənilər.

O, hələ də suyla əhatə olunmuş evin altını-üstünə çevirib ingilis dilində Bibliya tapdı. Axırıncı səhifələri Qatri (onların əsl soyadı beləydi) ailəsinin tarixçəsi tuturdu. Onlar İnvemessdə doğulub, görünür, muzdurluğa girib ötən əsrin sonlarından Yeni Dünyada məskən salmışdılar, öz qanlarını hindu qanı ilə qarışdırmışdılar. Xronika yetmişinci illərdə qınılırdı: həmin vaxtadan onlar yazmağı yadırgamışdılar. Bir neçə nəsil ərzində ailənin üzvləri ingilis dilini unutmuşdu; Espinosa onlarla tanış olanda ispanca güclə danışdı. Allaha etiqad eləmişdilər, amma gizli əlamət kimi qanlarında kalvinistlərin sərt fanatizmini, hinduların mövhumatını daşıyırdılar. Espinosa öz tapıntısından danışdı, elə bil, onu heç eşitmədilər.

O, kitabı vərəqləyib Markın Tövrətının birinci fəslinə rast gəldi. Tərcümə məşqi eləməyi, yeri gəlmişkən, bunun Qutrelərə necə görünəcəyini fikirləşib, nahardan sonra onlara bir neçə səhifə oxumağı qərara aldı. Ona təəccüb olunacaq qədər diqqətlə, hətta susqun maraqla qulaq asırdılar. Güman ki, cildindəki qızılı basma kitaba xüsusi sanbal verirdi. “Bu, onların qanıdadır”, – Espinosa fikirləşdi. Bundan başqa, ağına gəldi ki, adamlar nəsilbənəsil yalnız iki əhvalat danışılar: yolunu azan, Aralıq dənizində intizarında olduqları adanı axtara-axtara vurnuxan gəmi və Qolqofda çarmıxa çəkilmiş Allah barədə. Ramos Mexiyadakı ritorika dərslərini yadına salıb, pırıqlara keçə-keçə qalxdı.

Növbəti dəfə Qutrelər Tövrata mane olmamaq üçün qızartmayla sardınanı¹ tələm-tələsik yedilər.

Ailə qızının əzizlədiyini, mavi lentlə bəzədiyini qoyun bir dəfə tikanlı məftilə toxunub yaralandı. Qutrelər qanı kəsmək üçün sarğı qoymaq istəyirdilər; Espinosa öz tozlarından istifadə elədi. Bunun ardınca edilən minnətdarlıq onu heyrətləndirdi. Əvvəlcə o, idarəçinin ailəsinə etibar eləmişdi, özüylə götürdüyü iki yüz qırx pesonu dərslərlərin

¹ *Sardina* – siyənək balığının bir növü

arasında gizlətməmişdi; indi ev sahibinin olmadığı bir vaxtda, elə bil, onun yerini tutmuşdu, çəkinib-eləmədən əmrlər verirdi, o əmrlər də dərhal icra olunurdu. Qutrelər otaqlarda, dəhlizlərdə onun arxasınca nökər kimi gəzirdilər. Oxuya-oxuya sezirdi ki, gizlicə ondan sonra qalan qırıntıları yığırlar. Bir dəfə axşam özü barədə Qutrelərin öz aralarında elədikləri xəsis, hörmətkarənə söhbətini eşitdi.

Markın Tövrətini bitirib növbəti hissəyə keçmək istəyirdi, amma ailə başçısı daha yaxşı baş çıxarmaq üçün oxunanları təkrarlamayı xahiş elədi. Espinosa duydu ki, uşaq kimidirlər, təkrar onlara variantlardan, yaxud yeniliklərdən daha xoşdur. Gecə yuxusunda daşqın gördü, amma bu onu təəccübləndirmədi; sığınacaq quranların çəkilərinin taqçılısından oyandı, qət elədi ki, bu, ildırım gurultusudur. Doğrudan da, kəsmiş yağış təzədən töküdü. Yenə hava soyudu. Tufan alət anbarının damını apardı, Qutrelər danışdı ki, bunu ona çatmanı bərkidəndən sonra göstərəcəklər. İndi o artıq yabançı deyildi, qayğısını çəkir, demək olar, əzizləyirdilər. Ailədə heç kəs qəhvə içmirdi. Amma ondan ötrü həmişə həddən artıq çox qənd atıb, bir fincan hazırlayırdılar.

Yeni tufan çərşənbə axşamı günü baş verdi. Cümə axşamı gecə onu, adətən, hər ehtimalla qarşı bağladığı qapının astadan döyülməsi oyatdı. Qalxıb qapını açdı; bu, Qutrenin qızıydı. Qaranlıqda onu, demək olar, görmürdü, amma addımlarının səmindən başa düşdü ki, ayağı yalındır, sonra yataqda ona bütün evi çılpaq keçib gəldiyini anladı. Qız yanında titrəyə-titrəyə uzandı, qucaqlamadı, bir söz də demədi. Birinci dəfəydi, kişiylə olurdu. Gedəndə onu öpmədi: Espinosa qəfildən fikirləşdi ki, hətta qızın adını da bilmir. Safçürük eləmək istəmədiyi anlaşılmaz səbəbə görə Buenos-Ayresdə bu epizod barədə danışmamağı qərara aldı.

Gün həmişəki kimi başladı, yalnız bu dəfə ailə başçısı Espinosayla birinci danışdı, soruşdu, Məsihin, ölümü insan nəslini xilas eləmək üçün qəbul eləməsi doğrudurmu. Buna inanmayan, amma özünü oxuduğuna söykənməyə borclu sayan Espinosa cavab verdi:

– Hə. Hamını gizlinlərdən xilas eləmək üçün.

Onda Qutre maraqlandı:

– Bəs gizlin nədir?

– Bu, ruhların əbədi odda yanacaqları torpaq altındakı yerdir.

– Çarmıxa çəkənlər də xilas olacaqlar?

– Hə, – ilahiyyatdan o qədər başı çıxmayan Espinosa cavab verdi.

O qorxurdu ki, idarəçi gecə baş verənləri danışmağı tələb eləyər. Səhər yeməyindən sonra Qutrelər son fəsli bir də oxumağı xahiş elədilər.

Gündüz Espinosa uzun müddətə yuxuya getdi; narahat yuxu zəhlətökən çəkilic taqqıltısı və tutqun öncəduyumlarla qınılırdı. Axşamayaxın qalxıb dəhlizə çıxdı. Elə bil, ucadan fikirləşə-fikirləşə dilləndi:

– Su azalır. Çox qalmayıb.

– Çox qalmayıb, – Qutrelər əks-sədayla səsinə səs verdilər.

Hər üçü onun ardınca gedirdi. Daş döşəmədə dizi üstə çöküb xeyir-dua istəyirdilər. Sonra onu söyməyə, üzünə tüpürməyə, arxa həyətə itələməyə başladılar. Qız ağlayırdı. Espinosa onu bayırda nə gözlədiyini başa düşdü. Açdılar, o, səmanı gördü. Quş cikkildədi. “Payızbülbülüdür”, – beynindən keçirdi. Anbann damı yox idi. Çıxarılmış taxtalardan çarmıx düzəldilmişdi.

NÖFS

Hətta uzunboylu kişilər diyarlarında onun boyu gözə dəyirdi. San saçlarına görə, aydın idi ki, tələbələr ona San-şın Eyrik adı vermişdilər. O, belə hesab eləyirdi ki, jarqondan qaçılmaz səhvlərlə istifadə əcnəbidə bambılılığı ifşa eləyir, heç vaxt heç bir “okey” səviyyəsinə enmirdi. Şimal dilləri, ingilis dili, latın dili və – bunu boynuna almasa da, alman dilinin cəfakeş araşdırıcısına, Eynarsona, əlbəttə ki, Amerikanın istənilən universitetinin qapılan açıq idi. O, birinci əsərini Danimarkanın, Uestmorlendin göl rayonlarına hücumlarının təsiri barədə De Kuinsinin dörd məqaləsinə həsr eləmişdi. Onun ardınca ikinci, Yorkşir kəndlərinin ləhcəsi haqqında məqalə çıxdı. Hər iki əsəri rəğbətlə qarşıladılar, amma Eynarsona elə gəlirdi, elə bil, həqiqi karyera üçün nəsə qeyri-adi bir şey lazımdır. Yetmişinci ildə o, Yeldə Meldon barədə balladaların mükəmməl yeni nəşrini çap etdirdi. *Scholarship* (Erudisiya) şərh hər cür tərifdən yüksək dəydi, amma ön sözdə təqdim edilən fərziyyələrdən digərləri mütəxəssislərin vasvası dairələrində müəyyən mübahisə doğurdu. Eynarson, tutaq ki, iddia eləyirdi, balladaların üslubu – dolayısıyla da olsa! – “Beovulf”un ritmləşdirilmiş ritorikasıdan çox, “Finnsburq yaxınlığında döyüşlər”in qəhrəmanlıq fraqmentini xatırladır, təfərrüatların hey-rətəməz dəqiqliyisə island saqalarında vəcd doğuran – həm də haqlı olaraq – təzi üstələyir. Müəllif Elfinston tərəfindən qorunan mətnin bir sıra çətin yerlərini yeni gözlə oxumağı təklif eləyirdi. Artıq altmış doqquzuncu ildə onu Texas universitetinin professoru seçdilər. Məlum olduğu kimi, Amerika universitetlərinin ənənəsinə germanşünasların simpoziumları daxil idi. Həmin simpoziumların sonuncusunda, İst-Lansinqdə doktor Uintrop da olmuşdu. Şöbə müdiri ona bu il layiq olduğu fasiləni verib, yaxın görüş üçün namizəd barədə düşünməyi təklif elədi. Necə olursun, ikisindən birini – ya Herbert Lokku, ya Eyrik Eynarsonu seçmək lazım idi. Uintrop Karleyl kimi əcdadlarının

puritan¹ əqidəsindən geri çəkildi, amma əxlaqi öhdəliklərindən imtina eləmədi. O, tapşırıqdan boyun qaçırmadı; vəzifə aydın idi. 1954-cü ildən başlayaraq Herbert Lokk dəfələrlə Kleber universitetiylə yanaşı bir neçə universitetdə “Beovulf”un şərhli nəşrinin hazırlanmasında ona kömək eləmişdi. Axır vaxtlar Herbert Lokk hər bir germanşünasa lazım olan ingilis-anqlosakson lüğəti üzərində işləyirdi.

Bu hekayə iki kişi barədə, daha dəqiqi – iki kişinin iştirak elədiyi bir epizod barədədir. Heç bir xüsusi, yaxud fəvqəltəbii şey olmayan süjetin özü burada iştirakçı şəxslərin xarakterlərindən az əhəmiyyət kəsb eləyir. Hər ikisinin də şöhrətpərəstlik xəstəliyi var, amma müxtəlif ölçülərdə, müxtəlif nəticələrlə. Hadisə (həm də ancaq və ancaq hadisə!) bu yaxınlarda Amerika ştatlarından birində baş verdi; başa düşdüyüm qədər o hadisə başqa heç bir yerdə baş verə bilməzdi.

***

1961-ci ilin axırında Texas ştatının universitetində personajlardan biri, doktor Ezra Uintropla yetərincə uzun müddət söhbət eləmək mənə nəsib oldu. O, qədim ingilis (həm də mənim, guya, iki müxtəlif hissənin cəmi barədə fikrə yönəldən “anqlo-sakson” sözümlü bəyənirdi) dilindən dərs deyirdi. Onun mübahisəyə girişmədən saysız səhvlərimi, qatma-qanşıq uydurmalarımı necə düzəltdiyi yadımdadır. Danışır ki, o, imtahanlarda əvvəlcədən hazırlanmış suallar olmadan ötürür, sadəcə, tələbəni bu və ya digər mövzuda söhbətə dəvət eləyir, cavabının dəyərinin nə olduğu barədə qərara gəlmək imkanını onun özünə verir. Qədim puritan ailədə doğulmuş, Boston sakini olan Uintropl Cənubun ənənə və zehniyyəti ilə çətin dil tapırdı. Qarın xiffətini çəkirdi, amma burada sezdim ki, şimallılar öz evlərində soyuqdan, eynilə biz istidən qorxan kimi qorxurlar. İndi artıq ucaboy ağsaçlı adamı, ağırlıq və güc duyğusunu tutqun halda xatırlayıram. Mənə özünün “Kenninqlərin tarixinə dair” kitabının bir nüsxəsini bağışlamış həmkarı Herbert Lokk barədə xatirələri daha aydın idi, həmin kitabda o

¹ *Puritan* – əxlaq məsələsində ciddi mövqe tutan kəş

yazırdı ki, sakslar bu uydurma məcazlar (dəniz – kitalərin yolu, çartal – döyüşlər şahini və i.a.) olmadan yaxşı keçinirdilər, amma skandinav bardlarısa həmin məcazların mənasını tamam tutqunlaşdıranaqan çarıdır, dolaşırdılar. Herbert Lokkun adını ona görə çəkirim ki, hekayədə onsuz keçinmək olmaz.

Amma island Eyrik Eynarsona, güman ki, əsas iştirakçı şəxsə keçək. Onu heç vaxt görməmişdim. Texasa altmış doqquzuncu ildə gəlmişdi, mən həmin vaxt artıq Kembricə keçmişdim, amma ümumi dostumuz Ramon Martines Lopesin məktublarına görə, mənə elə gəlir, Eynarsonu tamam - kamal tanıyıram. Bilirəm ki, o, həvəsli, inadkar, özünü ələ almağı bacaran, oxucunu hər şeydən artıq etimoloji lüğətlərdə nəticəsiz axtarıqlardan xilas eləyən adamdır. Eynarson xeyli cavan idi; zəhlətökən xarakteri Uintrop da daxil olmaqla ona hamının nifrətini təmin eləmişdi. “Finnsburq yaxınlığında döyüşlər”in tənqidi nəşri onu məşhurlaşdırmışdı. O, sataşmağı sevirdi; əlbəttə, qurultayda məruzəsi quru, soyuqqanlı Lokkun məruzəsindən daha canlı olacaq. Gözlənilməz əhvalat baş verəndə Uintrop hələ də tərəddüd eləyirdi.

Yeldə anqlo-sakson ədəbiyyatı və dilinin universitetdə tədrisi barədə geniş məqalə çıxdı. Axırında aydın E.E. inisiyalı, son şübhələri qovan “Texas” sözü vardı. Düzgün əcnəbi diliylə yazılmış məqalə nöqsansız nəzakətilliyi ilə seçilirdi, amma təcavüzkarlığı gizlətmirdi. Müəllif bir fikrində israr eləyirdi ki, tədris kursunu, tarixinə görə qədim, amma üslubuna görə vergilisayaq yamsılama və ritorik olan “Beovulf” barədə əsərlə başlamaq, müasir ingilis dilini Miltonun dolaşiq şeirləriylə öyrənmək kimi qeyri-təbiidir. XI əsrin içərisində artıq indiki dil qaynayan “Qəbirlər”indən başlayıb, dərinlərə, lap mənəbələrə çəkilib, xronologiyanın altını-üstünə çevirmək təklif olunurdu. “Beovulf”a gələndə isə onun üç min anlaşılmaz şerindən, tutaq ki, dənizdən çıxıb dənizə qayıtmış Skildin dəfn mərasimindən parça da bəs eləyər. Ezra Uintropun adı bir dəfə də olsun xatırlanmırdı, amma bu adı daşıyan sözün əsl mənasında hər sətirin ona toxunduğunu duyurdu. Həm də ona görə yox ki, özünə sataşırdılar: onun müəllim metoduna qəsd eləyirdilər.

***

Yola düşməyə çox az qalırdı. Uintrop qərəzsizliyini qoruyub saxlamaq istəyirdi; imkan verə bilməzdi ki, Eynarsonun artıq hamının oxuduğu, müzakirə elədiyi məqaləsi qəranna təsir göstərsin. Bu da ondan ötrü çətin başa gəlirdi. Səhəri Uintrop öz şefiylə söhbət elədi, elə həmin axşam da Eynarson Viskonsinə yola düşmək üçün rəsmi təklif aldı.

Martın 19-u ərəfəsində, yola düşdüyü gün Eynarson Ezra Uintropun kabinetinin qapısını döydü. O, vidalaşmaq, təşəkkür eləmək üçün gəlmişdi. Pəncərələrdən biri geniş yaşıl küçəyə açılırdı, hər tərəf kitabla doluydu. Eynarson dərhal buzov dərisindən cildi olan “Edda İslendorum”un ilk nəşrini tanıdı. Uintrop inandırırdı ki, həmsöhbəti, şübhəsiz, ona tapşırılmış missiyanın öhdəsindən gələcək, burada minnətdarlıq eləməli qətiyyəən heç bir şey yoxdur. Amma hər halda, söhbət, bildiyim kimi, uzandı.

– Gəlin açıq danışaq, – Eynarson onun sözünü kəsdi. – Universitetdə hər hansı it də deyir ki, əgər şef, doktor Li Rozental qurultaya məni göndəribsə, bunu istisnasız sizin tövsiyənlə eləyib. Ümidvaram, sizi pis vəziyyətdə qoy-maram. Mən pis germaşünas deyiləm. Saqaların dili mənə doğmadır, ingilis dilindəsə britaniyalı həmkarlarımdan daha yaxşı danışırım. Tələbələrım *cunning* (biclik) yox, *cynning* deyirlər. Üstəlik də, onlar bilirlər ki, auditoriyada siqaret çəkmək, hippi tərzində yarımçılpaq gəzmək kimi qəti qadağandır. Uğursuz rəqibimə gələndə isə onu tənqid eləmək mənim tərəfimdən pis şey olardı: kenninqlər barədə əsərinde təkcə orijinal mətnləri bilməklə yox, həm də Maysnerin və Markuardtın əsərlərini bilməklə özünü göstərir. Amma bütün bunların hamısı xırda şeylərdir. Mən sizin qarşınızda şəxsən izahat verməliyəm, doktor Uintrop. Mən öz ölkəmi almış yeddinci ilin sonunda tərk eləmişəm. Əgər yad ölkəyə getmək qəranna gəlirsənsə, irəli çıxmaq lazımdır, yoxsa getməyin faydası yoxdur. Mənim ilk iki əsərimin ikisi də dar ixtisaslıdır, bir məqsəd daşıyırdı: öz dəyərimi göstərmək. Aydınadır: bu, kifayət deyil. Məni həmişə Mel-don barədə ballada maraqlandırb, onu hər hansı yerindən əzbərdən söyləyə bilərdim. Yel rəhbərliyinin balladanı mənim şərhlərimlə çap eləməsinə nail oldum. Bildiyiniz kimi,

ballada skandinavların qələbəsindən danışır, amma onun, guya, sonralar yaranan island saqalarına təsirini iddia eləmək mümkün deyil, axmaqlıqdır... Mən, sadəcə, ingilisdilli oxuculara yarımaq istədim.

İndi əsas məsələ, “Yale Monthly”dəki (Yel aylığı) polemik qeydlərim barədə. Məncə, gördünüz ki, həmin qeydlər sizin daha dolaşlıq süjeti aydınlaşdıran üç min dolaşlıq, fasiləsiz şeirin öhdəsindən gəlib, danıxdıncılığına görə məqalənin çatışmazlıqlarını qəsdən şişirdib, mənim yanaşmamı müdafiə eləyir (yaxud müdafiə eləməyə çalışır), tələbəyə bütöv anqlo-sakson dilindən zövq almaq imkanı yaradan (əgər o bu vaxtaca qaçıb getməzsə) lüğət zənginliyi ilə təchiz eləmək vədi verir. Mənim əsl məqsədim Viskonsinə getmək idi. Biz, ikimiz də, əziz dostum, bilirlik: bütүн bu simpoziumlar başdan-ayağa axmaqlıq, artıq xərcdir, amma heç bir *curriculum* (xidmət siyahısı) onsuz ötüşə bilməz.

Uintrop həmsöhbətinə çaşqınlıqla baxırdı. O, ağıllı adam kimi görünürdü, amma ehtimal ki, kiminsə dünya üzərində zarafatı ola biləcək qurultaylar, simpoziumlar sayaq şeyləri ciddi qəbul eləyirdi. Eynarson davam elədi:

– Siz, ola bilsin, ilk söhbətimizi xatırlayırsınız. Mən Nyu-Yorkdan gəlmişdim. Bazar günüydü, universitet yeməxanası işləmirdi, biz də yemək üçün “Naythouk”a yollandıq. Həmin müddət ərzində mən çox şeyləri başa düşdüm. Adi avropalı kimi həmişə Şimalla Cənub arasındakı müharibəni qul sahiblərinə qarşı səlib yürüşü sayırdım. Sizə Cənubun ayrılmaq, öz həyat tərzini saxlamaq istəyinin özünə görə düzgün olduğu fikrində qalırınsınız. Öz inandırıncılığınız üçün hələ qeyd elədiniz ki, özünüz Şimaldansınız. Əcdadlarınızdan birisə hətta Henri Hallekin hissələrində döyüşüb. Siz konfederasiyaçıların igidliyini təriflədiniz. Başqalarını bilmirəm, mən dərhal kiminlə üz-üzə gəldiyimi aydınlaşdırdım. Bircə səhər bəs elədi. Əziz Uintrop, anladım ki, sizə, qərəzsizliyə gülməli Amerika ehtirası hakimdir. Siz bütүн hallarda *fairminded* (qərəzsiz) qalmaq istərdiniz. Məhz buna görə siz şimallı var gücünüzlə cənublular anlamağa, onlara bəraət qazandımağa çalışırdınız. Viskonsinə səfərimin sizin Rozentala bir neçə sözünüzdən asılı olduğunu öyrənib, kiçik

kəşfimi işdə tətbiq eləməyi qərara aldım. Bilirdim ki, tövsiyəni nail olmaq üçün ən etibarlı üsul hər gün kürsüdən şərh elədiyiniz həmin o yanaşmaya hücum keçməkdir. Məqalə bir göz qırpımında hazır idi. Aylığın ənənələrinə görə, inisiallarla kifayətlənmək lazım gəlirdi, amma müəllifiyimdən bir nəfərin də şübhələnməməsi üçün mümkün olan hər şeyi elədim. Bundan başqa, sadəcə, məqalə barədə həmkarlarıma danışdım.

Uzun sükut çökdü. Sükutu Uintrop pozdu:

– İndi aydındır, – dedi. – Mən Herbertin köhnə dostuyam, onun əsərlərinə hörmətlə yanaşıram; siz birbaşa, yaxud dolayısıyla mənə hücum eləyirdiniz. Sizə tövsiyə məktubu vermək haqq-hesab çəkmək demək olardı. Mən hər iki iddiaçının bacarığını müqayisə elədim, nəticəsini bilirsiniz. – Sonra, elə bil, öz-özünə əlavə elədi: – Yəqin, mən, doğrudan da, şöhrətpərəstliyə qapılmışam – eyni cür cavab vermək istəmədim. Nolar, sizin manevriniz baş tutdu.

– Dəqiq söz tapdınız, “manevr”, – Eynarson cavab verdi. – Amma özümü günahlandırmıram. Bu ancaq şöbəminizin xeyrinə olacaq. Üstəlik, qərara gəldim ki, mütləq, mütləq Viskonsinə getməliyəm.

– Əsl vikinqi birinci dəfədir görürəm, – Uintrop dillənib, həmsöhbətinin düz gözlərinin içində baxdı.

– Sizin daha bir romantik yanlışığınızdır. Hər bir skandinav vikinq deyil. Tutaq ki, mənim əcdadlarım yevangel kilsəsinin xeyirxah keşişləri idi; ola bilsin, doqquzuncu əsrdə onlar eynilə bu cür Toraya ibadət eləyiblər, amma bildiyim kimi, bizim nəslimizdə dənizçi olmayıb.

– Mənim nəslimdə dənizçi məhz çox olub, – Uintrop cavab verdi. – Amma hər halda, biz oxşarıq. İkimizin də bir günahımız var – şöhrətpərəstlik. Siz mənim yanıma manevrinizlə qürrelənmək üçün gəldiniz, mən sizin namizədliyinizi necə düzqəlbli olduğumu göstərməkdən ötrü müdafiə elədim.

– Bizi başqa şey doğmalaşdırır, – Eynarson cavab verdi. – Milli mənsubiyyət. Mən – Amerika vətəndaşıyam. Mənim taleyim buradadır, uzaq Fulda deyil. Amma deyəcəksiniz ki, pasportla təbiətini dəyişdirə bilməzsən.

Onlar bir-birinin əlini sıxıb ayrıldılar.

KONQRES

Us sacheminferent vers un cahtateau
 immanse, an frontispise duquel
 on lisait. – Je naapartiens e personne
 et jappartiens e tout le monde.
 Vous y etiez avat que diy entrer, et
 vouz y serez encore quand vous en sortirez.

*Diderot. Jacques Le Fataliste
 et son mottre (1769)¹*

Adım Aleksandr Ferridir. Bu adda döyüşlərin əks-sədası eşidilir, amma nə qələbə poladının, nə Makedoniyalının böyük kölgəsinin, – “Qəbirüstü yazılar”ın ifadəsinə görə, məni öz dostluğuyla şərəfləndirən – paytaxtın artıq Cənubdan bir şey qalmamış cənub məhəllələrinin, Santyaqo-del-Estero küçəsindəki mülkün üst qatlarından birində bu sətirləri cızan görkəmsiz ağsaçlı adama zərrə qədər də dəxli yoxdur. Yaşım yetmişə ötüb, bu yaxınlarda üstünə bir yaş da gələcək; bir neçə arzu eləyən adama ingilis dilindən dərs deyirəm. Utancaqlığımdan, yüngülxasiyyətliliyimdən, yaxud başqa səbəblər üzündən vaxtında evlənmədim, tək yaşayıram. Tənhalıq mənə əzab vermir, axı özümə, öz zəifliklərimə çox qüvvə sərf eləyirəm. Görürəm, qocalmağa başlamışam: birinci əlamət – yetərincə kasad variasiyalardan başqa, mahiyyətcə heç nə görmədiyim yeni xəbərlərə diqqətin, marağın itirilməsidir. Gəncdiyimdə məni qürublar, şəhərətrafi yerlər, cəsarət cəlb eləyirdi, indi mərkəzdə dan yerləri və rahatlıq çəkir. Daha Hamleti oynamıram. Mühafizəkarlar partiyasının, yalnız tamaşaçı kimi bəzən maraqla getdiyim bir şahmat klubunun üzvüyəm. Maraqlananlar

¹ Onlar fasadında: “Mən heç kəsə məxsus deyiləm və hamıya məxsusam. Siz orada içəri girməmişdən əvvəl olmuşdunuz və çıxıb gedəndən sonra da qalacaqsınız” yazısı görünən böyük qəsre yönəldilər” (fr.)

Didro. “Faciəvi Jan və onun ağası” (1769)

Mexiko küçəsindəki Milli kitabxananın tutqun rəflərinin birində, heç olmasa, düzəlişlər aparmaq, yaxud ən azı, saysız-hesabsız səhvləri düzəltmək üçün təkrar nəşr olunmalı “Con Uilkinsin analitik dilinin qısa xülasəsi” kitabımın nüsxəsini tapa bilirlər. Deyirlər, kitabxananın yeni direktoru özünü qədim dilləri öyrənməyə həsr eləmiş ədəbiyyatçıdır, guya, indiki dillər ondan ötrü yetərinçə qədim deyil, həm də bıçaqçıların məskəni olan uydurulmuş Buenos-Ayres qarşısında çox səcdə eləyir. Onunla heç vaxt tanışlıq axtarmamışdım. Paytaxta 1899-cu ildə gəldim, təsadüf yalnız bir dəfə məni bıçaqçılar, yaxud bu cür ad çıxaranlarla üz-üzə gətirdi. Vaxt olsa, bu barədə də danışacağam.

***

Artıq demişdim ki, təkəm; bu günlərdə məndən Ferminə Equirena barədə eşitmiş mərtəbə qonşum xəbər verdi ki, o, Uruqvayda, Punta-del-Estedə ölüb.

Heç də dostum olmayan insanın ölümü, bununla belə, məni kədərləndirdi. İndi bilirəm ki, tamamilə təkəm: bütün baş verənlərin – xatirəsini kimsəylə bölüşə bilməyəcəyim Konqresin yeganə qoruyucusuyam. Onun sonuncu iştirakçısıyam. Əlbəttə, Konqresin iştirakçıları dünyadakı bütün adamlardır, başqaları yer üzündə, sadəcə, yoxdur, amma hər halda, mənim yerim xüsusidir. Mən öz iştirakım barədə bilirəm, bununla da saysız-hesabsız indiki və gələcək silahdaşlarımdan fərqlənirəm. Doğrudur, 1904-cü il fevralın 7-də biz Konqresin tarixçəsini açıqlamamaq üçün bütün müqəddəslərə and içdik – bəs yer üzündə müqəddəs, yaxud müqəddəs olmayan bir şey varmı? – amma elə bu qədər qətiyyətlə deyə bilərəm ki, bugünkü anda xilaf çıxmağım da onun tarixçəsinə daxildir. Bu inandırma çox ağılabatan səslənmir, amma ümidvaram ki, mümkün oxucularımın marağını alovlandıracaq.

Necə olur-olsun, üzərimə çətin vəzifə götürürəm. Mən heç vaxt, hətta məktublarımda da hekayət janrına əl atmalı olmamışam. Bundan başqa, – bu da ən vacibidir! – tarixçəm tamamilə ağılagəlməzdir. Bundan ötrü “Qəbirüstü yazılar” şeirlər kitabının haqsız unudulmuş müəllifi Xose Fernandes İralanın qələmi uyğun gələrdi, amma indi artıq

gecdir. Faktlan şüurlu surətdə təhrif eləməməyə çalışıram, amma qorxuram ki, başısoyuqluğum, təcrübəsizliyim üzündən səhv – həm də bir səhv yox – buraxaram.

Dəqiq tarixlərdə mənə görmürəm. Yalnız onu xatırladım ki, doğma əyalətim Santa-Fedən 1899-cu ildə gəldim. Məni qətiyyənlə cəlb eləməyən Buenos-Ayresə öz bədəniyə, yaxud köhnə xəstəliklərə öyrəşdiyim kimi öyrəşib, bir də heç vaxt geri qayıtmadım. Tezliklə öləcəyim barədə xüsusi hiss-filan olmadan düşünürəm; yeri gəlmişkən, elə buna görə də baş qatmaqdan əl çəkmək, hekayəyə keçmək vaxtıdır.

Əgər, ümumiyyətlə, bizdə varsa, illər mahiyyətimizi dəyişmir: xeyli əvvəl mənə “Son xəbərlər”in redaksiyasına yol göstərən elə həmin qüvvə bir dəfə axşam məni Ümumdünya Konqresinə gətirib çıxardı. Qəzetçi həyatı əyalətdən olan kasıb cavana – eynilə paytaxtli kasıb cavana qauçonun, yaxud malikanə xidmətçisinin həyatı görünən sayaq, lap romantika kimi görünürdü. Yadımdadır, həmkarım Fernandes İrala danışdı ki, guya, qəzetçi unudulmağa məhkumdur, o isə yaddaşa, əbədiyyətə üz tutmaq istədi. Həmin vaxtda o, artıq deyilişi məqbul olduğu kimi, sonralar xırda dəyişikliklərlə “Qəbirüstü yazılar”ın səhifələrində çap olunan sonetlər toqquşdururdu.

Konqres barədə nə vaxt eşitdiyimi dəqiq deyə bilmərəm. Ola bilsin, kassirimizin ilk dəfə mənə maaş verdiyi həmin gün paytaxtda tamhüquqlu həyatımın başlanğıcını qeyd eləməyi qərara alıb, İralanı şam yeməyinə çağırdım. O, üzr istəyib dedi, Konqresi qurban verə bilməz. Dərhal başa düşdüm ki, söhbət küçənin o başındakı, ispanların yaşadığı bəzəkli binadan yox, daha gizli, daha vacib şeylərdən gedir. Konqres barədə söhbətlərdə xatırlatmışdılar – bəziləri açıq-aşkar kinayəylə, digərləri yanımsəslə, üçüncülər narahatlıq, yaxud maraqla – amma hamı, başa düşdüyüm kimi, başqasından eşitdiyini deyirdi. Bir-iki həftə sonra İrala məni birgə getmək üçün dəvət elədi. Xəbər verdi ki, zəruri formallıqlar yoluna qoyulub.

***

Axşam saat doqquz-on olardı. Tramvayda İrala danışırdı ki, ilkin müzakirələr şənbə günləri keçirilir, don Alexandro Qlenkoe, ola bilsin, adlarımızın uyğun gəlməsindən təsirlənib, artıq sənədlərimə qol çəkib. Biz Qasın şimiyyatxanasına girdik. İştirakçılardan on beş-iyirmi nəfəri iri masa arxasında otumuşdu; bilmirəm səhnəydi, yaxud onu yaddaşım qurmuşdu. Sədri bir dəfə görməsəm də, ilk baxışdan tanıdım. Don Alexandro, ağıllı görkəmli, boz gözlü, ağaran sanmtıl saqqallı ahil cənab ləyaqətlə otumuşdu. Hər dəfə onu tündrəngli sürtukdə gördüm. Oturub əsasının dəstəyinə söykənmiş, barmaqlarını daraqlamışdı. O, möhkəm bədənli, hündürboyluydu. Sol tərəfində bir qədər cavan oğlan otumuşdu, o da sansaçlıydı, amma parlaq-sarı saç alovu xatırladırdı, don Alexandronun saqqalına daha çox orağa oxşayırdı. Sol tərəfindəki qonşusu uzunsifət, qorxunc daralınıydı, şıq geyinmişdi. Hamı qəhvə, bəziləri yovşan içkisi sifariş verdi. Gözümə dərhal bu qədər kişinin arasında yeganə bir qadının olduğu dəydi. Masanın o biri başında on yaşlarında matros paltarlı bir oğlan otumuşdu, o, tezliklə yuxuya getdi. Bir də protestant keşiş, iki açıq-aşkar yəhudi, boynunda ipək yaylıq, buradakı meyxanaların lotuları tərzində geyinmiş, dar paltarlı zənci vardı. Zənciylə uşağın qabağında bir fincan şokolad dururdu. Təəssüf ki, sonralar rast gəlmədiyim nəzakətli adam, səmimi həmsöhbət cənab Marselo del Masodan başqa heç kəsi xatırlamıram. Məndə yığıncaqlardan birinin, həmin vaxtın geyimləri, ondakı saç düzümləri, bıçları iştirakçılara səhnənin mənasını tamamilə əxlaqsızlaşdırıb təlxək, hətta eys-ışrət görkəmi verdiyindən üzə çıxarmağa cəsarət eləmədiyim pis sürtülmüş bir fotosu qalıb. Hər hansı cəmiyyət öz dilini və ənənələrini yaradır. Məndən ötrü nəyi iləsə elə yuxu kimi qalmış Konqresin ayini, xatırladığım qədər, tələb eləyirdi ki, iştirakçılar öz məqsədlərini, silahdaşlarının adlarını açmağa tələsməsinlər. Yetərinçə tez başa düşdüm ki, vəzifəm heç kəsdən heç nə soruşmamaqdır, buna görə də öz növbəsində ürəyini mənə açmaqda tələsməyən Fernandes İralanı narahat eləmədim. Bir həftəni də ötürmüşdüm, amma yalnız bir neçə həftədən sonra vəziyyətdən baş

çıxarmağa başladım. İkinci görüşdən masa arxasındakı qonşum mənə ingilis dərsi verməyə başlamış Cənub dəmir yolunun mühəndisi Donald Ren oldu.

Don Alexandro çoxdanışan deyildi; qalanlar ona birbaşa müraciət eləmərdilər, amma hiss olunurdu ki, ondan ötrü, onun razılığına hesablayıb danışirlar. Əlinin asta hərəkəti yetərliydi ki, dərhal disputun mövzusu dəyişsin. Get-gedə öyrəndim ki, sədrin solunda oturmuş adamın maraqlı Tuir (quyruq, hörük) adı var. Onun, elə bil, ucalıqdan qorxub əylən ucaboyle adamları daha çox fərqləndirən inamsız görkəmi vardı. O, unudub tez-tez masanın üstünə qoyduğu mis bussolla oynamağı sevirdi. 1914-cü ildə irland piyada alayının sırası əsgəri kimi həlak oldu. Adətən, sağ tərəfdə oturan Fermin Equren adlı daralın oğlan sədrin bacısı oğluymuş. Mən realist metoda inanmıram (mümkün olanlardan ən sünisinə), yalnız tədricən anladığımı bir dəfə söyləməyə üstünlük verirəm. Amma əvvəlcə oxucuya ondakı vəziyyətimi bir də izah eləməyi üstün tuturam: ucqar Kasilda kəndindən kasıb cavan, fermer oğlu kimi Buenos-Ayresə gəldim, qəfildən də, anlaya bildiyim tək, paytaxtı, kim bilir, bəlkə də, bütün dünyanın gizli mərkəzinə düşdüm. Yarım əsr keçib, bu gün də başlanğıcda – həm də axırıncı dəfə yox – sözün əsl mənasında gözlərimin necə qaraldığını duyuram.

***

Yalnız faktları, həm də mümkün qədər qısa deyirəm. Sədrimiz, don Alexandro Qlenkoe Uruqvay mülkədarıydı, Braziliyaya sərhəddə torpağı vardı. Onun əslən Aberdindən olan atası bizim qitədə ötən əsrin ortalarında məskən salmışdı. O özüylə, etiraf eləməyə məcburam, don Alexandronun yalnız bütün ömrü boyu oxuduğu yüzlərlə kitab gətirmişdi. (Öz əlimə götürdüyüm cürbəcür kitablardan danışırım, çünki tarixçəmin başlanğıcı onların birindədir.) Köçkün ölüb, qız və oğul – sonralar bizim sədrimizi – qoydu. Qızısa Equrenlər ailəsindən birinə gedib Ferminin anası oldu. Bir dəfə don Alexandro deputat olmağa cəhd göstərdi, amma hakimiyyət onun qarşısında Uruqvay konqresinin çapısını bağladı.

Bu zaman o, partladı, ən geniş səlahiyyətlər verib, öz Konqresini yaratmağı qərara aldı. O, Karleylin alovlu səhi-fələrinin birində təsvir olunmuş bir Anaxarsis Klotsun, otuz altı yadelliyə başçılıq eləyən, özünü Paris assambleyası öncəsi, insan nəslinin carçısı adlandıran Zəka ilahəsi fanatikinin taleyini xatırladı. Onun nümunəsindən ilhamlanan don Alexandro bütün millətlərin nümayəndələrinin təmsil olunduğu Ümumdünya Konqresi yaratmaq fikrinə düşdü. İlk yığıncaqların yeri Qasın şimiyyatxanası oldu; hazırlığına dörd il ayırdıqları açılış aktı don Alexandronun iqamətgahında planlaşdırılırdı. O, əksər uruqvaylılar kimi Artiqasın ardıcılılarına məxsus deyildi, Buenos-Ayresi sevirdi, amma Konqresi öz vətəninə yığmağa üstünlük verdi. Maraqlıdır ki, təyin olunmuş müddətə, doğrudan da, ağla-gəlməz dəqiqliklə əməl edilirdi.

Əvvəlcə hər birimiz nümayəndəlik xərclərinə görə müəyyən sabit məbləğ alırdıq, amma sonra hamını ilhamlandıran qızgınlıq mənim kimi kasıb Fernandes İralanı puldan imtina etmək cəsarətinə itələdi, bunu da dərhal başqalan təkrarladılar. Bu addım qoyunları keçilərdən ayıraraq, özünün xeyirxah təsirini göstərdi: iştirakçıların sayı azaldı, yalnız ən sədaqətliyə qaldı. Yalnız başqa gəliri olmayan, vəzifələrlə yüklənmiş katibimiz Nora Erfyordun maaşını saxladığımız. Bütün dünya nümayəndələrinin cəmiyyətini təşkil etmək asan iş deyil. Məktublar və teleqramlar sözün əsl mənasında ora-bura axışırdı. Özlərinin razılığı barədə Peru, Danimarka və Hindistanın nümayəndələri xəbər göndərdilər. Bir boliviyalı məlumat verdi ki, onun ölkəsi dənizdən tamamilə aralı düşüb, bu faciəvi səhvi ən yaxın görüş çərçivəsində müzakirə etmək təklifi irəli sürdü.

Aydınlıq tərəfdarı Tuirl elan elədi ki, Konqres qarşısında fəlsəfi xüsusiyyət problemi durur. Dünyadakı bütün adamların nümayəndələrini təşkil etmək eynilə Platon arxetiplərinin dəqiq sayını müəyyənləşdirmək kimi bir şeydir, bu tapmacasa neçə-neçə yüzilliklərin mütəfəkkirlərini dalana dirəyib. Tutaq ki, don Alexandro nümunə dalınca uzağa getməmək üçün torpaq sahiblərini, amma bundan başqa, üstəlik, uruqvaylıları da, böyük sələflərini də, sansaqqalları da, kreslodə əyləşənləri də təmsil eləyə bilər. Bəs Nora Erfyord? O,

Norveçdəndir. Katibələri, norveçli qadınları, yaxud, sadəcə, gözəl xanımları təmsil eləyəcəkmi? Yeni zelandiyalılar istisna olmaqla hamını təmsil etmək üçün bir mühəndis yetərmi?

Məncə, Fermin elə bu yerdə araya girdi.

– Ferri makaronçuları təmsil eləyəcək, – o, dişini ağarda-ağarda dedi.

Don Alexandro ona sərt-sərt baxdı, hər şeyi öz yerinə qoymaq üçün dilləndi:

– Cənab Ferri öz zəhmətləriylə ölkənin səviyyəsini qaldıran mühacirləri təmsil eləyəcək.

Fermin Equrenin məndən zəhləsi gedirdi. Ona elə gəlirdi, məni ələ salmağa əsası vardı: uruqvaylıdır, üstəlik də, anadangəlmə uruqvaylıdır, xanımların sevimlisidir, bahalı dərinin müştərisidir və – heç bilmirəm, burada yaxşı nə var axı – məncə, yalnız tarixin yolu kənarında inəkləri sağmaqla məşğul olan xalqın, baskların varisidir.

***

Boş bir təsadüf düşmənçiliyimizi dərinləşdirdi. Yığıncaqların birindən sonra Equren Xunin küçəsinin bir yerində şənəlməyi təklif elədi. Mən o təklifdə maraqlı bir şey görmədim, amma adı istehzalarına məruz qalmamaq üçün razılaşdım. Fernandes İralayla yanaşıydıq. Dəstəməz artıq meyxanadan çıxanda bir uzundrazla toqquşduq. Yüngülcə sərxoş olan Equren onu itələdi. O, yolu kəsib dilləndi:

– Kim çıxmaq istəyirsə, qoy bax, bunu dadsın.

Qaranlıq girişdə bıçağın necə parıldadığı yadımdadır. Equren qorxu içində geri sıçradı. Mən özümdə deyildim, amma nifrət hər şeyə üstün gəldi. Əlimi pencəyimin böyrünə atıb, silahı yoxlayırmış kimi, qətiyyətlə dedim:

– Küçəyə çıxmaq.

Yad adam artıq ayrı səsle cavab verdi:

– Bax belə oğlanlardan xoşum gəlir. Yoxlamadır, dostum.

O, ürəkdən qəhqəhə çəkib güldü.

– Mənim dostların bir sözü deyəndə fikirləşirlər, – dilləndim, çıxdıq.

Bıçaqlı adam zala getdi. Sonra mənə izah elədilər ki,

onun adı Tapia Prades, yaxud belə bir şeydir, o, məşhur davakardır. Özünü sakit saxlayan İrala artıq küçədə əlini çiynimə vurub səsləndi:

– Üçümüzdən tək cə sən əsl muşqetyorsan. Yaşasın d’Artanyan!

Fermin Equren onun rüsvayçılığının şahidi olduğumu heç unuda bilmədi.

***

Tarixcə məhz indi – və yalnız indi – başlayır. Əvvəlki səhifələrdə bütün həyatımda ən ağlaqəlməz, daha doğrusu, yeganə hadisənin baş verməsi üçün uğura, yaxud taleyə lazım olan şərait təsvir olunub. Don Alexandro həmişə yığıncağın mərkəzindəydi, amma get-gedə heyrətlə, narahatlıqla anlamağa başladığı ki, əsl sədrimiz Tuirdir. Bu iribığı nadir tip Qlenkol və hətta Fermin Equren qarşısında yaltaqlanırdı, amma elə bacarıqsızlıqla yaltaqlanırdı ki, karikatürə oxşayırdı, ləyaqətini də itirmirdi. Qlenkol var-dövlətiylə fəxr eləyirdi, Tuirl başa düşdü, hər hansı layihənin uğuru üçün, guya, həmin layihənin xərclərinin, təəssüf ki, imkanımız daxilində olmadığını elan etmək yetər. Əvvəlcə, anladığım qədər, Konqres yalnız az başa düşülən sözdür, Tuirl hər dəfə işi daha da genişləndirmək təklifi irəli sürürdü, don Alexandro da həmişə razılaşırdı. Biz, elə bil, sonsuzluğuna can böyüyən dairənin mərkəzinə düşmüşdük; məsələn, Tuirl dedi ki, sorğu nəşrlərinin kitabxanası olmadan keçinə bilmərik; kitab dükənində işləyən Nirenşteyn bizə Yustus Pertesin atlaslarını, Plininin “Historia naturalis”i (Təbii tarix), Boneli Vinsentin “Speculum”undan (Güzgü) başlayaraq məşhur fransız ensiklopediyalarının, “Britanika”nın, Pyer Larussun, Brokhauzun, Larsenin, Montanerinin və Simonun heyranedicə dolanbaclarına (fikrimdə bu sözləri Fernandes İralanın səsiylə deyirəm) qədər müxtəlif qalın ensiklopediyaları göndərməyə başladı. Kiminsə qayğıyla həkk elədiyi işarələri, mənə qaplan dərisi üzərində sirli ləkələri xatırladan bir Çin ensiklopediyasının ipək çəkilmiş cildini necə sığalladığım yadımdadır. Onda onları, yeri gəlmişkən, heç təəssüflənmədiyim aqibət yaxalayacağını əvvəlcədən görə bilməzdim.

Don Alexandro başqalarının arasında Fernandes İralayla məni ayırırdı, yəqin, ona görə ki, təkcə biz onun qarşısında yarınmırdıq. Bir dəfə o, bizi artıq muzdur-daşyonanların bəzədikləri “Kaledoniya” malikanəsində bir neçə gün qonaq qalmağa dəvət elədi.

Çayaşağı uzun müddət üzəndən, bərəylə keçəndən sonra səhər tezdən körfəzin o biri sahilinə qədəm qoyduq. Sonra kasıb qonaq evlərində gecələməli, Kuçilya-Neqradakı çəpərlərin alaqaşlarını açıb-örtməli olduq. Faytonla gəldirdik; düzənlik mənə bizim fermadakından daha geniş, adamsız göründü.

Malikanədən məndə iki xatirə qaldı: əvvəlcə öz-özlüyümdə təsvir elədiyim, bir də sonra gördüyüm. Məlum deyil, niyə mənə, elə bil, yuxu arasından Santa-Fedəki çöllərin Aquas-Korrientesdəki sarayla ağlagəlməz çulğaşması görünürdü. Əslindəsə “Kaledoniya” ikimailli damı olan çiy daşdan tikilmiş, oymalarla bəzədilmiş qalereyalı uzun evdir. Elə təsəvvür yaranırdı ki, evi sərt iqlimi, uzun illəri nəzərə almaqla tikiblər. Divarların qalınlığı, az qala, bir metr idi, qapılar mazğala oxşayırdı. Heç olmasa, yaşıl bir şey basdırmaq kimsənin ağına gəlməmişdi. Dan yeri, qürub düz pəncərələrə vururdu. Tövlələr daşdan idi, saysız-hesabsız inəklər anq, buynuzluydu, atların dolaşmış quyruqları yerlə sürünürdü. İlk dəfə təzə ət daddım. Xidmətçilər torbalarda suxarı daşıyırdılar; bir dəfə xidmətçi ağzından qaçırdı ki, ömründə təzə çörək yeməyib. İrala soruşdu, harada yuyunmaq olar; don Alexandro gəndən hərəkətlə üfütü cızdı. Gecə bədirlənmiş ay nur saçdı; mən gəzməyə çıxdım, ətrafı dəvəquşunun mühafizə elədiyini görüb çaşdım.

Gecə ərzində azalmayan bürkü dözülməz əzab verirdi, biz sərinlikdən ötrü yalvarırdıq. Otaq çox idi, hamısı alçaq-tavanlıydı, görkəmlərindən istifadəsizlik yağırı. Biz pəncərələri cənuba baxan ikiçarpayılı, dolablı, əlzyuyun taslı, gümüştə bardaqlı bir otaq seçdik. Döşəmələr torpaqdan idi.

Səhəri kitabxanaya yollanıb, Karleylin cildlərində mənə bu səhəri, bu tənhalığı bəxş eləyən insan nəslinin carçısı Anaxarisis Klotsa həsr olunmuş səhifələri axtardım. Eynilə şam yeməyində olduğu kimi, səhər yeməyindən sonra don

Alexandro bizi tikintinin necə getdiyinə baxmağa dəvət elədi. Yolu düzənliklə at belində getdik. Çəkinə-çəkinə ata minən İrala güclə tab gətirdi. Xidmətçi üz-gözünü dəyişdirmədən qeyd elədi:

– Şəhərli əla çapırdı.

Tikinti uzaqdan görünürdü. İyirmiyə yaxın işçi amfiteatr xarabalıqları kimi bir şey ucaldırdı. Aralarında mavi səmanın göründüyü meşəylə pilləkən yadımdadır.

Bir neçə dəfə qauçolarla söhbət eləməyə cəhd göstərdim, amma əbəs yerə. Onlar məni yad adam sayırdılar. Öz aralarında – həm də tez-tez – Braziliya tərzində iyrəncləşdirilmiş ispancada danışirdılar. Onlarda, şübhəsiz, hindu və zənci qanları qarışmışdı. Hamısı möhkəmbədənli, qüvvətliydi; “Kaledoniya”da ömrümdə birinci kərə ucaboylu oldum. Əksəriyyəti çirip, bəziləri bombaçi¹ geymişdilər. Demək olar ki, heç kəs Emandesin, yaxud Rafael Oblıqadonun dərdindən üzülmüş qəhrəmanlarına oxşamırdı. Şənbə günləri içdiklərindən boş şeyin üstündə çılğına dönürdülər. Bir qadın da görmədim, bir dəfə də olsun gitara səsi eşitmədim.

Amma bu sərhəd adamlarından çox, məni don Alexandrodakı dəyişiklik heyrləndirdi. Paytaxtda o, nəzakətli, təmkinli cənab, “Kaledoniya”da əcdadları kimi sərt nəsil başçısı olurdu. Bazar günləri səhərdən o, bir söz də başa düşməyən peonlara Əhdi-ətiqi oxuyurdu. Bir dəfə axşam xidmətçi, atasının vəzifəsini miras almış cavan oğlan məlumat verdi ki, icarəçilərdən biri muzdurla bıçaq davasına çıxıb. Don Alexandro tələsmədən qalxdı. O, mərəkəyə yaxınlaşdı, adətən ayrılmadığı silahını götürdü, onu gözgörəti qorxmuş xidmətçiyə verib, rəqiblərin arasına girdi.

– Bıçaqları atın, uşaqlar. – Elə həmin sakit səslə əlavə elədi. – Gəlin bir-birinizin əlinizi sıxıb ayrılın. Heç bir davadalaş olmasın.

Ona tabe oldular. Səhəri öyrəndim ki, xidmətçiyə haqq-hesabı kəsiblər.

Tənhalığın məni necə çəkdiyini hiss elədim. Bəzən qorxurdum ki, daha Buenos-Ayresə qayıda bilmərəm. Bilmirəm

¹ *Çirip, bombaçi* – Cənubi Amerika yoxsullarının geydiyi üst paltar

Fernandes İrala nə duyurdu, amma qəfildən uzun-uzadı Argentina barədə, qayıdandan sonra neyləyəcəyimiz haqda danışımağa başladıq. Onse meydanının yanında, Jujuy küçəsindəki evin giriş qapısındakı şiri, bir meyxananın üstündəki fənəri yada saldıq, öyrəşdiyimiz yerlərisə heç xatırlamadıq.

Mən uşaqlıqdan yaxşı at minəndim; burada adətim üzrə saatlarla at belində gəzməyə başladım. O birilərindən tez-tez yəhərlədiyim kəhər indi də gözlərimin qabağındadır, mənəcə, artıq canını tapşırıb. Deyəsən, bir axşam, yaxud axşamayaxın Braziliyaya keçdim; sərhədi yalnız ara daşlarıyla işarələmişdilər.

Biz artıq günlərin hesabını itirdiyimiz vaxtda, bir dəfə, adətən, axşam don Alexandro xəbərdarlıq elədi:

– Erkəndən yatın. Dan yeri ağaranda çıxacağıq.

Çay aşağı üzə-üzə o qədər xoşbəxt idim ki, hətta “Kaledoniya” barədə mehribanlıqla düşünürdüm.

***

Şənbə yığıncaqları təzədən başlandı. Elə ilk yığıncaqda Tuirl söz aldı. Adi nəsihət çalarları səpələyib elan elədi ki, Ümumdünya Konqresi kitabxanasının sorğu nəşrləriylə kifayətlənməyə haqqı yoxdur: bütün ölkələrin və xalqların klassik ədəbiyyatı zamanın əsl şahididir, ona etinasızlıq göstərmək cəzasız ötüşə bilməz. Məruzə bəyənilədi. Fernandes İralayla latın dili müəllimi doktor Krus lazımı mətnlərin seçilməsi vəzifəsini öz üzərlərinə götürdülər. Tuirl artıq məsələni Nirenşteynlə əvvəlcədən müzakirə eləmişdi.

O vaxt Parisi həsrəti çəkilən yer kimi görməyən argentinalı çətin tapılırdı. Yəqin ki, bizim aramızda ən dözümlüsü Fermin Equren idi, onun ardınca, başqa səbəblərə görə, Fernandes İrala gəlirdi. “Qəbirüstü yazılar”ın müəllifinə görə, Paris Verlen, Lö-konta dö Lill, Equren üçün şəhər məhəllələrin Xunin küçəsiylə təkmilləşdirilmiş davamıydı. O, ehtimalım üzrə, burada Tuirlə ümumi zəmin tapmışdı. Ən azı, növbəti dəfə o, Konqres üzvlərinin ünsiyyət saxlamalı olacaqları dil problemini müzakirəyə təqdim elədi, lazımı məlumat toplamaq üçün London və Parisə iki nümayəndə göndərmək təklifi irəli sürdü. Nümayişkarənə

soyuqqanlıq xətrinə o, ilk namizəd kimi mənə, ikincisə, bir anlığa susandan sonra öz dostu Equrenə göstərdi. Don Alejandro, adəti üzrə, razılaşdı.

Deyəsən, artıq yazmışdım ki, bir neçə italyan dili dərşinin müqabilində Ren mənə ingilis dilinin dərinliklərindən xəbərdar elədi. Mümkün olduğu qədər qrammatika dərşlikləri, yeni başlayanlar üçün xüsusi məşğələlər olmadan ötürüdü, birbaşa forması qısalıq tələb eləyən şeirlərə keçdik. Həyatımı dolduran dillə ilk görüşüm Stivenzonun məğrur “Rekviyem”i oldu, sonra abırlı on səkkizinci əsr üçün Persinin kəşf elədiyi balladaların növbəsi çatdı. Londona getməzdən əvvəl Suinbemin gözəlliyindən xəbər tutdum, o vaxtdan günahımı duyub, İralanın İsgəndəriyyə sətirlərinin keyfiyyətinə şübhə elədim.

***

Londona 1902-ci il yanvarın əvvəlində gəldim. Ömrümdə görmədiyim, o vaxtdan unuda bilmədiyim ilk qarın nəvəzişini xatırlayıram. Xoşbəxtlikdən, Equrenə yollarımız ayrıldı. Mən Ümumdünya Konqresinə layiq dil axtara-axtara kitabxanasında səhərdən-axşamacan oturduğum Britaniya muzeyinin həyatindəki ucuz pansionatda yerləşdim. Universal dillərdən də yan ötmürdüm. “Ruhun təqvimini”ndə “soyuqqanlı, qısa və sadə” adlandırılan esperantonu, felləri hallandıra-hallandıra, isimləri qoşa-qoşa bütün mümkün dil imkanlarını gətirmək niyyətində olan volapyuku¹ axtarırdım. Nostalji xatirələri əsrlərdən-əslərə ötürülən latın dilinin dirçəldilməsinin xeyrinə və zərərinə sübutlar fikirləşib tapırdım. Con Uilkinsin, hər sözün mənası, onu təşkil eləyən hərfərin mənasıyla müəyyənləşdirilən analitik dilinin xülasəsinə daldım. Burada, oxu zalının hündür qübbəsi altında Beatrislə tanış oldum.

***

Mən şəxsi tarixçəmi yox, Ümumdünya Konqresinin ümumi tarixçəsinə yazıram, amma bütün başqaları kimi, birinci özündə ikincini ehtiva eləyir. Beatris ucaboylu, çəvik,

¹ Volapyuk – süni dillərdən biri, cəfəngiyat

zərif cizgili, mənə artıb-çoxalan Tuirli xatırladan – amma xatırlatmırdı – alovlu saçı olan qız idi. Onun iyirmi yaşı da yox idi. London universitetində filologiyayla məşğul olmaq xətrinə şimal qrafıqlarından gəlmişdi. İkimiz də əsil-nəcabətli nəsil-dən deyildik. Buenos-Ayresdə italyan qanına malik olmaq hələ də ayıb sayılırdı, amma Londonda onun xəbər tutduğu kimi, bunda hətta romantik bir şey görüldülər.

Bir neçə axşamdan sonra yaxın olduq. Ona eşq elan elədim, amma Beatris Frost, Nora Erfyord kimi İbsenin nəsihətlərinə sədəqətini saxlayırdı, öz azadlığını çıdarılmaq istəmirdi. Ondan heç cür söyləyə bilmədiyim sözü eşitdim. Ey həmin gecələr, o gecələrin ikimizə bir yanmıqaranlığı, ey qaranlıqda gözəgörünməz çay kimi axan sevgi, ey hər kəsin hər ikisini özündə birləşdirdiyi sevgi anı, dinc sevgi, ey yuxulayıb huşa getmək üçün özümüzü unutduğumuz o yaxınlıq, ey səhərin ilk pənlitilən, ondan gözü mü açmayan mən.

Sərt Braziliya sərhədində nostalgiyadan ölürdüm, amma mənə bu qədlər əziz bir şey bəxş eləmiş Londonun kərpic dolanbacında o qüssəni heç duymurdum. Müxtəlif bəhanələrlə gedişimi ilin lap axınnacan uzatdım. Milad bayramını birgə keçirməyə hazırlaşırıdım. Beatrisə söz verdim ki, onun üçün don Alexandrodan Konqresdə çıxış eləməyə dəvət qopardaram. O, təfərrüatlara baş vurmadan cavab verdi ki, çoxdan Cənub yarımkürəsini görmək istəyirdi, diş həkimi olan əmisi oğlu Tasmaniyada məskən salıb. Beatris vidalaşmağı yekəxana, mənasız bədbəxtlik bayramı saydığından, heç bir yekəxanalığa dözmədiyindən məni limanacan ötürməyə getmədi. Bir il qabaq rastlaşdığımız kitabxanada vidalaşdıq. Mən kövrəyəm, məktub gözləyə-gözləyə əzab çəkməməsi üçün ünvanımı ona vermədim.

***

Sezirdim ki, geriyə yol, birbaşa yoldan qısaadır, amma Atlantik okeanı ilə xatirələr, həyəcanlarla korlanmış səfər mənə əvvəlkindən daha uzun göründü. Həyatımla yanaşı dəqiqəbədəqiqə, gecəbəgecə – Beatrisin öz həyatını yaşadığını bilmək əzablıydı. Ona uzun bir məktub yazdım, o məktubu Montevideodan ayrılanda cırdım. Vətənimə cümə

axşamı gəldim, limanda məni İrala gözləyirdi. Biz Çili küçəsindəki köhnə mənzilimə qayıtdıq, həmin günlə sonrakı günü söhbət və gəzintidə keçirdik. Fermin Equren hələ də Parisdə qaldığından yüngüllük duyduam: mən tez qayıdım, deyəsən, həddən artıq uzun yoxluğumu bir qədər yumşaltmışdım.

İrala ümidsizlik içindəydi. Fermin Avropada ağlagəlməz pul xərcləyir, dərhal geri qayıtmaq əmrindən inadla boyun qaçırır. Yeri gəlmişkən, başqa bir şey də gözləməyirdim. Məni daha çox ayrı şey narahat eləyirdi: İrala və Krusa qarşı Tuirl, guya, özündə yaxşı bir niyyət birləşdirməyən pis kitabın olmamasını güman eləyən Kiçik Plininin maksimumunu¹ diriltmişdi. Elə buna görə də o, “Çap” qəzetinin istisnasız bütün saylarını, “Don Kixot”un üç min dörd yüz nüsxəsini, Balmesin məktublar toplusunu, universitet diplomlarını, mühasibat hesabatlarını, lotereya biletlərini, teatr proqramlarını almaqda təkid eləyirdi. O, bütün bunların mahiyyətə öz zamanının şahidi olduğunu söyləyirdi. Nirenşteyn ona tərəfdar çıxdı; don Alexandro “uç gurultulu şənbədən” sonra təklifi bəyəndi. Nora Erfyord katib vəzifəsindən imtina elədi, onun yerini Tuirlin əlində oyuncaq olan Karlinski soyadlı yeni birisi tutdu. İndi göndərilmiş iri zərflər kataloqlaşdırılmadan, işlənmədən don Alexandronun evinin arxa otaqlarında, subay anbarında üst-üstə qalanırdı. İyulun əvvəlində İrala bir həftə də “Kaledoniya”da qonaq qaldı; daşyonanlar orada işi atmışdılar. Xidmətçi bütün sorğu-suala cavab verirdi ki, guya, ağanın tapşırığı belədir, əgər indi onun artıq bir şeyi varsa, bu da vaxtdır.

***

Londona hesabat hazırladım, amma indi söhbət ondan getmir. Cümə günü görüş və mətnlə don Alexandronun yanına yollandım. Məni Fernandes İrala müşayiət eləyirdi. Gün qüruba əylirdi, evdə cənub-qərb küləyi dolaşırdı. Alsina küçəsi tərəfdən darvazaların qarşısında üç at qoşulmuş araba dururdu. Yükləri həyətin o başına daşıyan, bağlamaların altında əyilmiş adamları gördüm, onlara hökmə

¹ Maksim – köhnə əxlaq qaydası

Tuirl göstəriş verirdi. Elə bil, əvvəlcədən nəsə duyub evdə Nora Erfyord da, Nirenşteyn də, Krus da, Donald Ren də, bir də iştirakçılardan kimsə toplaşmışdı. Nora tamam baş-qasını xatırlada-xatırlada məni qucaqlayıb öpdü. Zənci baş əyə-əyə, gülümsəyə-gülümsəyə əlimi öpdü.

Otaqların birində zirzəminin dördkünc girişi qaralırdı. Daş pillələr zülmətdə gözdən itirdi.

Birdən addım səsləri eşidildi. Dərhal başa düşdüm ki, bu, don Alexandrodur. O, sözün əsl mənasında içəri soxuldu.

Onun səsi dəyişmişdi: qarşımızda şənbə iclaslarımızda sədrlik eləyən təmkinli cənab, bıçaq davasına son qoyan, öz çobanlarına Allahın kəlamını əzbərdən söyləyən varlı mal-qara sahibi deyildi, bununla belə, deyəsən, hər halda, ikinciyə yaxın idi.

O, kimsəyə baxmadan əmr elədi:

– Kitablari zirzəmidən həyətdə daşmayın. Hamısını son nüsxəsinəcən.

Bir saatacan çalışdıq. Axırda həyətdə kitablardan uca dağ qalandı. Hamı ora-bura tүйünürdü, yalnız don Alexandro qımıldanmırdı.

Yeni əmr gəldi:

– Yandırrın.

Tuirlin sifətində bir damcı qan yox idi. Nirenşteyn mızıldandı.

– Ümumdünya Konqresi bu dəyərlı vəsaitlər olmadan keçinə bilməz, mən onları böyük sevgiyə seçmişdim.

– Ümumdünya Konqresi? – don Alexandro soruşdu. O, istehzayla güldü, onun gülüşünü ilk dəfə eşitdim.

Dağıntıda qəribə sevinc var; alovun dilləri çıtıldaya-çıtıldaya qalxır, biz divarın dibində dura-dura, yaxud otaqlara dağılışa-dağılışa diksinirdik. Az sonra həyətdə gecə, su və yanıq qoxusu qaldı. Bir neçə salamat qalmış vərəq yadımdadır, onlar yerdə ağarırdı. Don Alexandroya gənc qızların sanballı kişilərə duyduğu mehrıbanlığı duyan Nora Erfyord boşluğa dedi:

– Don Alexandro necə hərəkət eləmək lazım gəldiyini bilir.

İndiyəcən ədəbiyyatçı olan İrala müdriklıklə dilləndi:

– İsgəndəriyyə kitabxanasını yüz ildə bir dəfə yandırmaq gərəkdir.

Bu zaman don Alexandro özündən çıxdı:

– Deyəcəyimi dörd il qabaq başa düşməliydim. Bizim planımız o qədər nəhəngdir ki, – indi bunu bilirəm – özündə bütün dünyanı birləşdirir. Məsələ Allahın unuduğu malikanənin talvan altında bir-birini nitqlərlə susduran şarlatanlar yığınında deyil. Ümumdünya Konqresi dünyanın yaradılmasıyla birgə başlayıb, artıq hamımız ölüb-gedəndən sonra da yaşayacaq. O, hər yerdədir. Konqres – bizim yandırdığımız kitablardır. Konqres – Sezarların legionlarını darmadağın eləyən kaledoniyalılardır. Konqres – çürüntülər arasındakı İov, çarınıxdakı İsadır. Konqres – mənim var-dövlətimi axırıncı qəhbəylə talayan yaramaz uşaqdır.

Özümü saxlaya bilməyib onun sözünü kəsdim:

– Don Alexandro, mən də günahkaram. Mən bu gün gətirdiyim hesabatı çoxdan hazırlamışam, sizin pullarınızı xərcləyə-xərcləyə İngiltərədə itib-batmışam, çünki vurulmuşam.

Don Alexandro davam elədi:

– Mən belə də güman eləyirdim, Ferri. Konqres – mənim öküzlərimdir. Konqres – satdığım öküzlərimdir, daha mənə məxsus olmayan torpağımdır.

Bu zaman Tuirlin qulaqbatıncı səsi araya girdi:

– Demək istəyirsiniz, Kaledoniyanı satmışınız?

Don Alexandro susub cavab verdi:

– Hə, satmışam. İndi bir qarış da torpağım yoxdur, amma iflasdan sınımamışam, çünki anlamışam. Yəqin ki, artıq görüşməyəcəyik, çünki Konqresə ehtiyac yoxdur. Amma bu gecə Konqresə axırıncı kərə baxmağa gedəcəyik.

O, sadəcə, vəcdindən sərxoş olmuşdu. Səmimiyyəti, coşqunluğu bizi mütəəssir elədi. Hətta özündə olmaması kim-sənin ağlına gəlmədi.

Meydanda fayton tutduq. Mən qozlada faytonçunun yanında oturdum, don Alexandro əmr verdi:

– Şəhəri gəzək, ağa. Hara istəyirsən sür.

Zənci ayaqlığa yapışib, yolboyu gülümsəyirdi. Bilmi-rəm nə baş verdiyini anlayırdımı.

***

Sözlər – rəmzlərdir; onlar ümumi xatirələr tələb eləyir. Bu gün mən yalnız öz xatirəmi danışa bilərəm, daha onu bölüşməyə kimsə yoxdur. Mistiklər qızılgül, yaxud öpüş, özündə dünyadakı bütün quşları birləşdirən quş, özündə ulduzları birləşdirən Günəş, bütövlükdə Günəş, şərab piyaləsi, bağ, yaxud sevgi aktı barədə danışirlər. Bizi, yorğun, xoşbəxt adamları şəfəqın sahilinə aparən sonsuz şənlik gecəsini təsvir etmək üçün bu bənzətmələrin heç biri yaramaz. Demək olar, danışmırdıq, səkinin daşları üzərində yalnız təkərlərlə nallar taqçılı salırdı. Maldonadonunmu, Riuçelonunmu qaranlıq, narahat suları qırağında dan yeri qızarmamış Nora Erfyord asta səslə Petrik Spensa haqqında ballada oxudu, don Alexandro da gah bu, gah o biri sətri ahəngdənkənar təkrar eləyə-eləyə onun səsinə səs verdi. İngilis sözləri qəlbimdə Beatrisin obrazını yaradırdı. Tuirl arxamda mızıldandı:

– Şər arzulayıram, xeyir yiyəsi oluram.

Yəqin ki, onda gördüklərimdən nəse “Rekoleta” qəbiristanlığının qırmızımtıl təpəsi, həbsxananın san divarı, mey-xanada musiqisiz rəqs eləyən iki kişi, hasanın barmaqlığıyla şahmatvanı kəsilməmiş həyət, dəmiryol şlaqbaumu, evim, bazar, dibsiz rütubətli gecə indi də yaşayır, amma məna bu ötəri təfərrüatlarda deyildi, onlar başqa cür də ola bilərdi. Ən vacibi odur ki, hamımız bir nəfər kimi duyurduq: hər birimizin dəfələrlə ələ saldıığımız uydurma təkzibolunmaz, gizli şəkildə mövcuddur – bu, bütün dünya, o dünyadakı bizik. Sonra uzun illər həmin gecənin duyğusunu əbəs yerə axtardım; bəzən o, elə bil, musiqidə, sevgidə, tutqun xatirələrdə canlanırdı, amma yalnız bir dəfə səhər, yuxuda həqiqətən qayıtdı. Bizim and saatımızda – heç kəsə heç bir söz deməmək – artıq şənbə günü başlamışdı.

Daha heç vaxt heç kəslə görüşmədim, yalnız İralayla görüşdüm. Söhbətlərimizdə həmin vaxtlara qayıtmırdıq, o barədəki hər hansı söz hörmətsiz səslənirdi. 1914-cü ildə don Alexandro Qlenkoe öldü, onu Montevideoda dəfn elədilər. İrala bir il qabaq vəfat elədi.

Nirenşteynlə bir dəfə Lima küçəsində rastlaşdıq, özümüzü elə göstərdik ki, guya bir-birimizi tanımırıq.

KANDARDAKI ADAM

Byoy Kesares Londondan üçkünc tiyəli, dəstəyi H hərfinə oxşayan qəribə xəncər gətirdi, Britaniya Şurasından olan dostumuz Kristofer Dyüi dedi, bu cür silahlar Hindistanda geniş yayılıb. Bunun ardınca əlavə elədi ki, iki müharibə arasında həmin ölkədə (*Ultra Auroram et Gangem*¹ – yadımdadır, o, Yuvenalın şerini dəyişdirib latınca dilləndi) işlədiyini xatırlatdı. Onun həmin axşam danışdığı tarixçədən aşağıdakı çətdırmaq qərarına gəlirəm. Hekayətim həqiqətə uyğun olacaq. Allah məni, bir şey əlavə eləmək, yaxud hekayətin ekzotik görkəmini gücləndirmək üçün Kiplinqdən nəşə götürmək tamahından qorusun. Yeri gəlmişkən, bu qədim, adi əhvalatın qoxusu, ola bilsin, eynilə “Min bir gecə”dəki kimidir, onu itirməyə təəssüflənərdim.

***

Danışacağım əhvalatın dəqiq coğrafiyasının əhəmiyyəti yoxdur. Bir də ki Amritsar, yaxud Uda kimi adların Buenos-Ayresdə nə mənası ola bilər? Bircə onu söyləmək yetər ki, həmin illərdə bir müsəlman şəhərində həyəcan vardı, hökumət də qayda-qanun yaratmaq üçün güclü adam göndərdi. Həmin adam şöhrətli döyüşçülər klanından² olan şotlandiyalıydı, zorakılıq onun qanındaydı. Onu cəmi bircə dəfə görmüşdüm, amma yaddaşımda qatran kimi qara saçları, dik alması, yırtıcı bumu və ağzı, enli çiyinləri, güclü vikinq görkəmi qalıb. David Aleksandr Qlenkern – onu bu gecə belə adlandırmaq – hər iki ad uyğun gəlir, çünki hər ikisi möhkəm əllə hökmranlıq eləyən hökmdarların adıdır. David Aleksandr (onu bu cür adlandırmışa öyrəşməliyəm), mənəcə, qorxu tələqin eləyən adamdır; təkcə onun gəlmək xəbəri şəhəri sakitləşdirməyə bəs elədi. Bu, ciddi tədbirlər əl atmasına mane olmadı. Bir neçə il ötdü. Şəhər də, vilayət də dinc yaşayırdı: sinqlərlə müsəlmanlar didişməyə son qoydular, amma qəfilcən Qlen-

¹ Yuvenalın “Avropaya və Qanqacan” (yəni dünyanın şər q hüduqlarınacan) adlanan satirasından dəyişdirilmiş sitat

² Şotlandiyadan və Finlandiyadan olan qəbilə icması

kəm yox oldu. Təbii ki, onun oğurlandığı, yaxud öldürüldüyü barədə xəbərlər yayıldı.

Bu barədə öz şefimdən eşitdim – senzura sərt idi, qəzetlər də Qlenkemin yoxa çıxmasını şərh eləmirdi (yadımda olduğu qədər, hətta xatırlatmırdılar). Atalar sözü var: Hindistan dünyadan böyükdür; ola bilsin, imzalı əmrlə göndəriləni şəhərdə qüdrətli olan Qlenkem imperiya administrasiyasının mexanizmində vintcikdən başqa bir şey deyildi. Yerli polis təhqiqatı nəticə vermədi, şefimin fikrincə, mülki şəxs daha az şübhə doğurar, daha yaxşı nəticə əldə eləyə bilər. Üç-dörd gün sonra (Hindistandan məsafə uzundur) o qədər ümid-filan eləmədən insanı udan tutqun şəhərin küçələrini dolaşırdım. Dərhal da Qlenkemin taleyini gizlətmək məqsədi güdən bir susqun sui-qəsd duydu. Bu şəhərdə (and içə bilərdim) əminəm ki, sirr bilməyən, onu saxlamağa and içməyən bir nəfər də yox idi. Soruşduqların əksəriyyəti xəbərsiz olduqlarını söyləyirdi; onlar Qlenkemin kim olduğunu bilmirdilər, heç vaxt onu görməmişdilər, heç vaxt barəsində eşitməmişdilər. Başqaları, əksinə, onu on beş dəqiqə əvvəl bir adamla söhbət eləyən görmüşdülər, hətta məni həmin evə ötürüdürlər, girdikləri evdə məlum olurdu ki, onun haqqında ya heç bir şey bilmirlər, ya da bir az qabaq həmin evdən çıxıb. Həmin könüllü yalançılardan birinin sifətinə yumruq ilişdirdim. Şahidlər hiddətimə şərik çıxdılar, dərhal da yeni yalanlar uydurdular. Bir dəfə axşam mənə üstündə ünvan yazılmış, içində ensiz zolaqlı kağız olan zərf atdılar...

***

Mən ora çatanda günəş batırdı. Məhəllə qələbəlik, kasıb, evlər çox alçaq idi; səkidən bir neçə sadə həyəti gördüm. Axırıncı həyətdə bir müsəlman bayramını qeyd eləyirdilər, əlində qırmızımtıl ağacdan tütəyi olan bir kor keçib-getdi.

Ayaqların altında, kandarda əşya kimi hərəkətsiz çox qoca bir adam çömbəlib oturmuşdu. Onun zahiri görünüşünü təsvir eləyim, çünki bu, hekayə üçün əhəmiyyətlidir. İllər onu su daşı, yaxud insan nəsilləri atalar sözlərini cilalayıb-şumallayan sayaq cilalamış, şumallamışdı¹.

Mənə elə gəlirdi, onun paltarı uzun cındırlardan ibarətdir, başındakı əmmaməsə daha bir əsgiydi. O, yanqaranlıqda

¹ "Cənub" hekayəsindən avtositat

dümağ saqqallı qaraşın sifətini mənə çevirdi. Mən ona hər hansı girişsiz-filansız dedim, çünki artıq David Aleksandr Qlenkəmlə bağlı bütün ümidlərimi itirmişdim. O, başa düşmədi (ya da eşitmədi), izah eləməli oldum ki, hakimdir, onu axtarıram. Bunu söyləyə-söyləyə indi güclə eşidiləcək bir səs-küyə çevrilmiş bu qədər yaşlı qocanı sorğu-suala tutmağın necə mənasız olduğunu anlayırdım. Bu adam Üsyan¹, yaxud Əkbər barədə danışa bilərdi, fikirləşdim, Qlenkəmlə barədə yox. Onun cavabı qorxumu təsdiqlədi.

– Hakim? – azacıq təəccüblə dilləndi. – İtən, axtarılan adam. Bir dəfə mən uşaq olanda belə bir şey baş verdi. İli yadımda deyil, amma Nikal Sein (Nikolson)² Dehli divarları dibində həlak olmamışdı. Ötən vaxt yaddaşda qalır; şübhəsiz, o vaxt baş verənlərin hamısını xatırlaya bilərəm. Allah qəzəblənib adamların günaha batmasına imkan verdi; onların ağzından lənət, riyə, yalan tökülürdü. Əlbəttə, hamı pozğun deyildi, kraliçanın bu ölkəyə İngiltərənin qanunlarını gətirən bir adam göndərdiyi barədə xəbər çıxanda içlərində daha az şər olanlar sevindilər, çünki qanunun iğtişaşdan yaxşı olduğunu hesab eləyirdilər. Xristian gəlib çıxdı, dərhal da öz borcuna xəyanət eləməyə, adamları sıxışdırmağa, iyrenc əməllərin üstünü örtməyə, qanunları tapdalamağa başladı. Əvvəlcə onu günahlandırmırdıq; heç kəs onun xidmət elədiyi ingilis məhkəməsiylə tanış deyildi, ola bilsin, sıxışdırma kimi görünən mühüm, hələ gizli səbəbləri vardı. Düşünmək istəyirdin ki, onun kitabında hər şey bəraət var, amma dünyanın ədalətsiz hakimləriylə oxşarlığı açıq-aşkar idi, axırda da etiraf eləməli olduq ki, sadəcə, şər adamıdır. O, müstəbidə çevrildi, yazıq xalqsa (hakimə bağlılıqları aldadılmış ümidlərin intiqamını almaq üçün) onu oğurlamaq və cəzalandırmaq barədə düşünməyə başladı. Təkcə danışmaqla iş aşmaz, sözdən işə keçdilər. Ola bilsin, ən cavanlardan, ən sadəlövhlərdən başqa heç kəs bu cəsarətli fikrin gerçəkləşəcəyinə inanmırdı, amma minlərlə sinqh və müsəlman hamıya mümkünsüz görünənə görə özlərinə inanmadan sözlərinə əməl elədilər. Onlar hakimi oğurlayıb, şəhərdən uzaq bir yerdə gizlətdilər. Sonra incitdiyi adamlarla, yaxud (ən azı) yetim-

¹ Hindistanda sipahilər üsyanı (1857–1859) nəzərdə tutulur.

² *Con Nikolson* (1822–1857) – sipahilər üsyanı yatırılarda yaralanıb ölən ingilis zabiti

lərlə, dul qadınlarla danışdılar, çünki bu illər ərzində ədalət qılıncı rahatlıq bilməmişdi. Axırda – güman ki, bu ən çətiniydi – hakimi mühakimə eləyəcək hakim tapıb həmin işi ona tapşurdular.

Onun söhbətini içəri girən qadınlar yarımqıç qoydular.

O, tələsmədən söhbətinə davam elədi:

– Hesab olunur ki, hər bir nəsildə dünyanın gözügörünmədən çiyinlərində qərar tutduğu, Allah qarşısında bəraət qazandıran, ən azı, dörd mömin olur: onlardan biri ən münasib hakim olardı. Amma adsız-sansız dünyanı dolaşırlarsa, onları necə tapaq, heç qarşılaşanda da tanıya bilmərik, bəs xidmət elədikləri ali məqsəddən xəbərləri yoxdursa? Bu zaman kimsə qərara gəldi ki, tale müdrikləri bizdən əsirgədiyindən ağılsızları axtarmaq lazımdır. Bu fikrin tərəfdarları çox oldu. Üləmalar, qanunçular, yalnız şirin adını çəkən, bir Allaha səcdə eləyən sinqhlər, çoxlu allahlara səcdə eləyən induslar, kainatın ayaqlarını aralı qoymuş insan görkəmində olduğunu öyrədən Mahaviranın rahibləri¹, atəşpərəstlər, qara yəhudilər məhkəmə heyətinə daxil oldular, amma son hökmü vermək dəliyə həvalə olundu.

Burada söhbəti bayram şənliyindən qayıdan bir neçə nəfər kəsdi.

– Dəliyə, – o, təkrar elədi, – çünki Allahın zəkası onun dililə danışır, insanın vüqarını sındırır. Onun adı unudulub, ya da heç vaxt məlum deyildi, o, küçələrdə lüt-üryan, yaxud cırcırdırla dolaşır, öz barmaqlarını sayır, ağacları cımadır.

Sağlam zəkam qiyama qalxdı. Dedim, qəran dəliyə həvalə eləmək, prosesi qeyri-düzgün eləmək deməkdir.

– Müqəssir onu hakim saydı, – cavab verdi. – Ola bilsin, o, sui-qəsdçilərin onu azadlığa buraxıb hansı təhlükələrlə üzləşəcəyini anlayırdı, yalnız dəli ona ölüm hökmü kəsməyə bilərdi. Eşitdim ki, hakiminin kim olduğunu eşidəndə gülüb. Həddən artıq çoxsaylı şahidlər üzündən proses xeyli uzandı.

O, nədənsə narahat olub susdu. Nəsə demək xətrinə soruşdum ki, proses neçə gün çəkdi

– Ən azı, on doqquz gün, – cavab verdi.

Bayram şənliyindən qayıdan adamlar yenə onun sözünü yarımqıç kəsdi, şərab müsəlmanlara yasaqdır, amma

¹ *Mahavira rahibləri* – çaynizmin tərəfdarları. Onun əsasını “Mahavira” (“Böyük qəhrəman”) adı verilmiş gezərgi vaiz Vardhamane qoyub.

onların üz-gözlərindən, səslərindən kefilik yağırdı. Ötüb-keçəndən sonra biri nəsə qışqırdı.

– Düz on doqquz gün, – qoca təkrar elədi. – Xəyanət-kar köpək hökmü eşitdi, bıçaq onun boğazına sancıldı. – O, bunu hiddət dolu sevinclə söylədi, sonra əvvəlki təzədə söhbətinin axırını danışdı: – O, qorxusuz-filansız öldü, ən alçaq adamlarda da ləyaqət olur.

– Haqqında danışdığın əhvalat harada baş verdi, – soruşdum. – Uzaq şəhəratrafında?

İlk dəfəydi gözlərimin içinə baxırdı. Sonra hər bir sözü götür-qoy eləyə-eləyə tələsmədən dilləndi:

– Dedim, onu uzaq şəhəratrafında dustaq saxlayırdılar, mühakimə eləmişdilər. Mühakimənisə bu şəhərdə elədiilər: eynilə başqalarına oxşayan bax, bu cür evdə. Evlər bir-birindən qətiyyən fərqlənmiş: yalnız evin harada – cəhənnəmdə, yoxsa göylərdə tikildiyini bilmək vacibdir.

Ondan sui-qəsdçilərin taleyini soruşdum.

– Bilmirəm, – o, təmkinlə cavab verdi. – Bu, bilmirəm, nə vaxt baş verib, artıq neçə illərdir unudulub. Ola bilsin, onları Allah yox, adamlar mühakimə elədi.

Bunu deyib durdu. Başa düşdüm ki, vida sözləridir, həmin dəqiqədən artıq ondan ötrü yox idim. Pəncabın bütün millətlərinin kişiləri, qadınları mızıldana-mızıldana, oxuya-oxuya üstümüzədən aşıb keçdilər, az qala, bizi özləriylə aparacaqdılar; belə dar binaların girişindən azacıq iri olan həyətlərdən bu qədər adam çıxması mənə təəccüblü görünürdü. Qonşu evlərdən hələ adamlar çıxırdı, yaqin, ara divarların üstündən aşmışdılar. Kütləni itələyə-itələyə, söylənə-söylənə özümə yol açdım. Axırıncı həyətdə başında sarı güllərdən çələng, əlində camaatın baş əydiyi, öpdüyü qılinc olan çılpac adamla rastlaşdım. Qılinc qanlıydı, çünki onunla, eybəcər hala salınmış cəsədini həyətin o başında at tövləsində tapdığım Qlenkern öldürülmüşdü.

ÖZ DOLANBACINDA MƏHV OLAN ABENXAQAN ƏL-BUXARİ

“... ev quranlar hörümçəyə oxşadıla bilirlər”.
Quran, XXIX, 40

– Bax, bura, – Danreven dilləndi, – buludlar arasından görünən ulduzları da əhatə eləyən geniş hərəkətlə qaranlıq kimsəsiz düzənliyi, dənizi, uçulub-dağılmış at tövləsini xatırladan əzəmətli xaraba binanı göstərdi, – mənim əcdadlarımla torpağıdır.

Anvin, onun tanışı qəlyanı ağzından çıxarıb bir neçə təmkinli razılıq səsi çıxardı. 1914-cü il, yayın başlanğıcının bir axşamıydı; təhlükəsiz əmin-amanlıqdan boğazacan doymuş dostlar Kornuollun bu guşəsində tənhalıqda təzzət alırdılar, Danreven qara saqqal buraxmışdı, müasirlərinin, demək olar, ölçülərini unaya bilmədikləri, mövzusunun danışmaq mümkün olmayan əzəmətli epopeyanın müəllifiydi; Anvin sübutunu, Fermanın Diofantın əsərinin kənarında yazmadığı teoreminin tədqiqini çap etdirmişdi. Hər ikisi – buna nə söz ola bilər? – cavan, ağılsız, həvəsliyd.

– Nilotların bir tayfasının rəhbəri, yaxud hökmdan olan Abenxaqan əl-Buxarinin öz evinin orta otağında qardaşı oğlu Səid tərəfindən öldürülməsindən, az qala, iyirmi beş il ötüb¹, – Danreven dilləndi. – Bütün bu illər ərzində onun ölümünün təfərrüatı aydınlaşmayıb.

Anvin, gözləndiyi kimi, səbəbini soruşdu.

– Müxtəlif səbəblər üzündən, – Danreven cavab verdi. – Birincisi, bu ev dolanbacdır. İkincisi, onu qoca şir qoruyurdu. Üçüncüsü, gizlədilmiş xəzinə oğurlanmışdı. Dördüncüsü, qatil qətl məqamında öldürülmüşdü. Beşincisi...

Anvin etinasızlıqla onun sözünü kəsdi:

¹ ...Abenxaqan (güman ki, İbn Xaqan, yaxud Əbulxaqandır)... qardaşı oğlu Səid tərəfindən... öldürülüb... – ispancada A və Z hərfləri əlifbanın ilk və son hərfləridir, novellada qapalı, çıxılmaz daireə yaradır.

– Tapmacaları bir-birinin üstünə yığma. Bunlar sadə olmalıdır. Ponun oğurlanmış məktubunu yadına sal, Zanq-villin bağlı otağını xatırla.

– Ya da çətin ola bilərlər, – Danreven dedi. – Kainatı xatırla.

Qum təpəsinin üstünə qalxıb dolanbaca çatdılar. Dolanbac yaxından boyaqsız kərpicdən tikilmiş, adam boyundan azacıq hündür, düz, demək olar, sonsuz divar kimi görünürdü. Danreven dedi, girdədir, amma onun sahəsi o qədər geniş idi ki, əyrilik hiss olunmurdu. Danreven hər bir düz xəttin sonsuz geniş çevrəsi olan qövs olduğunu qəbul eləyən Nikolay Kuzanski xatırladı¹.

Gecəyarısına yaxın onlar qapalı, təhlükələrlə dolu dəhlizə aparan köhnə qapı tapdılar. Danreven dedi, evin içində çoxlu kəsişmə var, amma həmişə sola dönüb təxminən bir saatdan sonra mərkəzə gedib çatacaqlar. Anvin razılığını ifadə elədi. Daş döşəmədə ehtiyatlı addım səsləri eşidilirdi; qalereya iki daha dar qalereyaya ayrılırdı. Tavan o qədər alçaq idi ki, elə bil, ev onları udmaq istəyirdi. Onlar bir-birinin dalınca getməli olurdular. Anvin qabaqda gedirdi. O, küncərdən, kələ-kötür yerlərdən yapışıb həmişə əliylə gözəgörünməz divara toxunurdu. Anvin qaranlıqda asta-asta irəliləyə-irəliləyə dostunun dilindən Abenxaqanın ölüm tarixçəsini eşidirdi.

– Bəlkə də, ən erkən xatirəm, – Danreven deyirdi, – Abenxaqanın Pentrit darvazası qabağında görünməsidir. Onu yanında şir olan adam müşayiət eləyirdi; şübhəsiz, Əhdi-ətiqdəki qravüraları hesaba almasaq, gördüyüm ilk zənci, ilk şir idi. Uşaq olsam da, günəş rəngli vəhşi heyvan, gecə rəngli insan məni, az qala, Abenxaqandan az təcübləndirdi. O, mənə çox ucaboylu göründü; zeytun rəngli dərisi, yanyumulu qara gözləri, abırsız burnu, ətli dodaqları, şafranla boyanmış saqqalı, güclü sinəsi, inamlı, səssiz yerləşən adam idi. Evdə dedim: “Hökmdar gəmiylə gəldi”. Sonralar ustalar evi hörəndə həmin titulu mürəkkəbləşdirdim, onu Babil Hökmdarı adlandırdım.

¹ Hər bir düz xəttin qövs olması – Nikolay Kuzanski bunu ilahi mütləqlik rəmzi sayırdı.

***

Yadellinin Pentritdə məskən salması barədə xəbər razılıqla, evinin ölçüləri, formasına çaşqınlıqla, az qala, qalmıqla qarşılandı. Evin tək bir cə otaqdan, uzun-uzadı uzanan dəhlizlərdən ibarət olması ağlasığmaz görünürdü. “Bu cür evlər xristianlarda yox, müsəlmanlarda olur”, – camaat deyirdi. Rektorumuz mister Olbi¹, həddən artıq savadlı bir adam, dolanbac yaratdığına görə kabuslar tərəfindən cəzalandırılan hökmdarın tarixçəsini aşkara çıxarıb² kürsüdən nağıl elədi. Bazar ertəsi Abenxaqan rektorun evinə getdi, həmin vaxt bu qısa görüşün təfərrüatı açıqlanmadı, amma daha sonrakı moizələrdən heç biri bu vüqarlı adama toxunmadı, mavsra daşyonanlar tutmağa nail oldu. Bir neçə il sonra Abenxaqan həlak olanda Olbi söhbətin məzmununu hakimiyyət dairələrinə çatdırdı.

Abenxaqan oturmadan ona təxminən bu sözləri söylədi:

“Heç kəsin gördüyüm işi mühakimə eləməyə cəsarəti çatmaz. Mənə əzab verən günahlarım o qədərdir, əgər yüz illərlə Allahın uca adını çağırısam da, bu, əzablarımı yüngülləşdirməz. Mənə əzab verən günahlar, elə günahlardır, əgər özüm özümü öldürsəm, bu, sonsuz ədalətin məndən ötrü nəzərdə tutduğu əzabları artırmazdı. Mənim adım hər yerdə məşhurdur. Mən – Abenxaqan əl-Buxariyəm, səhra tayfalarının hökmdarı olmuşam. Uzun illər onları qardaşım oğlu Səidin əliylə çapıb-talamışam, amma Allah onların dualarını eşitdi, üsyan eləmələrinə izin verdi. Adamlarım darmadağın edildilər, mənə bu illər ərzində topladığım var-dövləti götürüb qaça bildim. Səid məni qayanın dibindəki müqəddəs sərdabənin yanına apardı. Quluma səhraya göz qoymağı əmr elədim; Səidlə mən taqətdən düşüb yuxuya getdik. Gecə yuxuda gördüm, elə bil, məni ilanlardan ibarət torla bürüyüblər. Qorxu içində oyandım, Səid böyrümdə yatırdı, hava işıqlaşdı, bədənimə hörümçək torunun toxunması qorxunc yuxu görməyimə səbəb olmuşdu. Var-

¹ *Rektorumuz mister Olbi* – S.Batlerin “Hər bir cismin yolu” (1903) romanının personajına işarədir.

² ... *dolanbac yaradan hökmdarın tarixçəsi*... – Krit hökmdarı Minos nəzərdə tutulur.

dövlətim sonsuz deyil, fikirləşdim, amma o, öz payını tələb eləyə bilər. Qurşağımda gülmüş dəstəklə xəncər vardı, siyirib Səidin boğazına sancdım. O, can çəkə-çəkə bir neçə söz dedi, ayırd eləyə bilmədim. Ona baxdım; ölmüşdü, amma ayağa duracağından qorxub qulumu başını daşla əzmək əmrini verdim. Sonra səhrada dolaşdıq, axır ki, yaxınlıqda dərya gördük. Dəryada iri gəmilər üzürdü; mən də fikirləşdim, ölü suda gedə bilməz, başqa torpaqlar axtarıb tapmağı qət elədim. Səfərimizin elə ilk gecəsi yuxumda gördüm, Səidi öldürürəm. Hər şey təzədən təkrar olundu, amma bu dəfə onun sözlərini ayırd eləyə bildim. O dedi: “Sən məni indi, öldürdüyün kimi, harada olursan ol, beləcə səni öldürəcəyəm”. And içdim ki, onun hədə-qorxusu çin çıxmıyacaq: kabusun yol tapmaması üçün dolanbacın dərinliyində gizlənəcəyəm”.

Bunu deyib getdi. Olbi qət elədi ki, mavr oğlanı itirib, mənasız dolanbac onun dəliliyinin əlaməti, açıq-aşkar sübutudur. Sonra ağına gəldi ki, bu cür izah qeyri-adi binaya, qeyri-adi hekayətə uyğun gəlir, amma Abenxaqanın buraxdığı gücün təəssüratına ziddir. Ola bilsin, bu cür əhvalatlar Misir torpağı üçün xarakterikdir, bəlkə də, bu cür qəribəliklər (Plininin əjdahaları kimi)¹ şəxsiyyətlərdən çox mədəniyyətə xasdır. Londonda Olbi “Taym” qəzetinin dəstini nəzərdən keçirdi, üsyan barədə hekayətin, ardınca əl-Buxari və qorxaq kimi ad çıxarmış vəzirinin yoxa çıxmasının doğruluğuna əmin oldu.

Daşyonanlar işlərini bitirən kimi, Abenxaqan dolanbacın mərkəzində yerləşdi. Daha onu kənddə görmədilər; bəzən Olbini Səidin artıq Abenxaqanı tapıb öldürməsi fikri qorxudurdu. Gecələr külək şirin nəriltilisini qovub gətirir, xalxaldakı qoyunlar çoxdankı qorxularından əsirdilər.

Balaca körfəzdə Şərq limanlarından Kardiffə, yaxud Bristola gedən gəmilər lövbər salırdı. Qul dolanbacdan (yadımdadır, onda çəhrayı rəngdə deyildi, qıpqırmızıydı) enib afrikalı ləhcəsində gəmilərin heyətləriylə danışırdı, deyəsən, sağ qalanların arasında vəzirin kabusunu axtarırdı.

¹ *Plininin əjdahaları* – Plininin “Təbiət tarixi”dən (VIII, s. 11-13). Borxes “Uydurulmuş varlıqlar” kitabında bu barədə söhbət açır.

Şayiələr gəzirdi ki, həmin gəmilər alkoqolla fil sümüyü daşıyır – bəs ölənlərin kölgələrini niyə daşmasın?

***

Evin tikilməsindən üç il sonra təpələrin ətəyində “Roza Sarona” lövbər saldı. Mən o yelkənli gəmini görünlər arasında deyildim, güman ki, gəminin obrazı Abukir, yaxud Trafalqar yaxınlığındakı döyüşlərin yanunudulmuş litoqrafiyalarıyla yaranmışdı, amma mənə elə gəlir ki, bu, gəmiqayırandan çox dülğərin, hətta dülğərdən çox xarratın düzəltdiyi gəmilərdən biri idi. Gəmi (gerçəklikdə olmasa da, mənim təxəyyülümdə) cilalı, tutqun, səssiz, sürətli idi, heyəti ərəblərlə malaylardan ibarət idi.

Gəmi oktyabr günlərinin birində, hava işıqlananda lövbər saldı. Abenxaqan Olbinin evinə soxulanda şər qarşırdı. O, qorxuya bürünmüş halda, gücdə deyə bildi ki, Səid artıq dolanbaca girib, qul da, şir də öldürülüb. Amma Olbi cavab verməmiş onu bu evə gətirən – ikinci, axıncı dəfə – qorxunun təqibiylə də çıxıb getdi. Kitabxanasında tək olan Olbi heyətlə düşündü ki, bu qorxmuş adam Sudanda özünə tabe olan tayfaları qəddarcasına sıxışdırırdı, döyüşün, öldürməyin nə olduğunu bilir. Sonrakı gün yelkənli gəmilərdən birinin üzüb getdiyini (sonra aydınlaşdırdığı kimi, Qırmızı dənizdəki Suakinə tərəf) gördü. Olbi qulun öldüyünə əmin olmağı özünə borc sayıb dolanbaca gəldi. Buxarinin qıncı-qıncı hekayəti ona fantastik görünmüşdü, amma döngələrdən birindən o tərəfdə şirə rast gəldi, şir də ölüydü, o biri döngədən o tərəfdə qula rast gəldi, qul da ölüydü. Mərkəzi otaqda başı əzilmiş əl-Buxariyə rast gəldi. Onun ayaqları altında əciqlə bəzənmiş mücrü vardı, kimsə kilidini sındırıb bir manat da qoymamışdı.

Ritörük pauzalarla bəzənmiş axıncı sözlərdən açıq-aşkar bəlağət iddiası sezilirdi. Anvin başa düşdü ki, həmin sözləri Danreven artıq elə həmin pafosla birinci dəfə söyləmir, həm də uğur qazanmayıb. O, özünü maraqlanmış kimi göstərüb soruşdu:

– Şirə qul necə öldürülüb?

Danreven halını pozmadan tutqun məmnunluqla cavab verdi:

– Onların da başı əzilmişdi.

Addımların səsinə yağışın şırıltısı qarşırdı. Anvin beynindən keçirdi ki, dolanbacda, Danrevenin hekayətinin “mər-kəzi otağında” gecələməli olacaqlar, amma xatirələrində bu uzun narahatlıq macərəyə çevriləcək. O dinmədi; Danreven özünü saxlaya bilməyib, borcunu qaytarmağı tələb eləyirmiş kimi, sual verdi:

– Bəyəm bu əhvalatın izahı var?

Anvin, elə bil, ucadan düşünə-düşünə cavab verdi:

– Bilmirəm izahı var, ya yox. Bilirəm ki, bu yalandır.

Danreven lənət yağdıra-yağdıra rektorun böyük oğluna (Olbi, deyəsən, artıq ölmüşdü), Pentritin bütün sakinlərinə istinad elədi. Danrendən çox sarsılan Anvin üzr istədi. Qaranlıqda vaxt həddən artıq ağır keçirdi, ikisi də artıq yolu azdıqlarıdan qorxurdu, yuxandan düşən işıq ensiz pilləkənin alçaq pillələrini enməyə imkan verəndə tamam zəiflədilər. Qalxıb yanuçuc girdə otağa girdilər. Qorxunc hökmdarın xatirəsi kimi iki şey qalmışdı: dənizin, ətraf düzənliyin üzərində ucalan geniş pəncərə, pilləkənin döngəsindən o tərəfdə görünən tələ. Otaq geniş də olsa, həbsxana kəmərasını xatırladırdı.

Yağışdan daha çox, xatırlamağa, danışmağa bir şey olsun deyə dostlar gecəni dolanbacda keçirdilər. Riyaziyyatçı rahatca yatırdı; şairisə özünə belə, iyrenc görünən misralar təqib eləyirdi:

*Faceless the sultry and overpowering lion,
Faceless the stricken slave, faceless the king¹.*

***

Anvin güman eləyirdi ki, əl-Buxarinin ölümü barədə əhvalat onu maraqlandırır, amma tapmacanın cavabını tapdığı hissiylə oyandı. Bütün günü ciddi, susqun idi, bir hadisəni o biri hadisəylə hər üzünə tutuşdururdu, iki gündən sonrasa Danrevenlə London pivəxanalarının birində görüşmək üçün sözləşdi, ona təxminən bu sözləri dedi:

– Komuollıda dedim, səndən eşitdiyim əhvalat yalandır. Hadisələr doğru idi, yaxud doğru ola bilərdi, amma sənin

¹ Başı əzilmiş halda qüdrətli şir uzanıb,

Başı əzilmiş halda qul da, hökmdar da uzanıb (ing.)

danışdığı kimi danışılan əhvalat ağ yalan olur. Ən böyük yalandan, ağlagəlməz dolanbacdan başlayım. Qaçqın dolanbacda gizlənmir. Hündür sahildə dənizçilərin uzaqdan gördüyü qıpqırmızı dolanbac tikmir. Onu ucaltmağa dəyməz, çünki kainat artıq mövcud dolanbacdır.

Gizlənmək istəyən adam üçün London həmin binanın bütün qalereyalının apardığı qüllədən etibarlıdır. İndicə sənə dediyim dərin fikir ağıma srağagün, dolanbacın damını döyəcləyən yağışın səsinə qulaq asanda, yuxuya gedəcəyimizi gözləyəndə gəldi; həmin səsdən heyrətə, ilhama gəlib sənin mənasız söhbətini unutmağı, dərk olunmuş bir şey barədə düşünməyi qət elədim.

– Məsələn, çoxluqlar nəzəriyyəsi, yaxud dördüncü ölçü barədə, – Danreven dilləndi.

– Yox, – Anvin ciddi tərzdə cavab verdi. – Krit dolanbacı barədə düşünürdüm. Mərkəzi öküzbaşı insan olan dolanbac barədə¹.

Detektiv romanların bilicisi olan Danreven beynindən keçirdi ki, sirrin açımı həmişə sirin özündən aşağıdır. Sirdə fövqəltəbii, hətta ilahi gücün əli var, açımса fokusdur. O, mütləqi uzatmaq üçün dilləndi:

– Öküzbaşı Minotavr heykəltəraşlıqda, medalların üstündə təsvir edilir. Dante özlüyündə onu öküzbədənli, insanbaşı təsəvvür eləyirdi.

– Bu variant da yarayır, – Anvin razılaşdı. – Burada bədheybət evin bədheybət sakinə uyğun gəlməsi vacibdir. Minotavr dolanbacın mövcudluğuna tamamilə bəraət qazandırdı. Yuxuda görünən təhlükə barədəsə bunu demək olmaz. Əgər Minotavrı yada salsaq (dolanbacda olanda nəhs xatirəni), yəqin ki, tapmacanın cavabı tapılacaq. Ancaq boynuma alıram ki, bu antik obraz mənə tapmacanın açarı kimi görünmürdü, buna görə də sənin hekayətində daha uyğun gələn rəmz – hörümçək toru olsun.

– Hörümçək toru? – sarsılmış Danreven soruşdu.

– Hə. Məni hər şeydən artıq hörümçək torunun (universal formasında hörümçək toru, tutaq ki, Platonsayağı hörümçək toru) qatilə (qatil mövcud olduğundan) bu cina-

¹ Bədəni öküzün və başı insanın olan Minotavr... - "Cəhənnəm" (XII, 11-25). Dantedə Minotavr zorakılara ayrılan yeddinci dövrdə qazanılır.

yəti təlqin elədi. Yadına sal: əl-Buxari sərdabədəki yuxuda ilanlardan ibarət tor görür, ayılıb başa düşür ki, yuxusunun səbəbi hörümçək torudur, əl-Buxarinin yuxusuna tor girən gecəyə qayıdaq. Taxtından salınmış hökmdar, vəzir və qul var-dövləti özləriylə aparıb səhraya qaçmaqla canlarını qurtarırlar. Onlar sərdabədə gizlənilirlər. Qorxaq olduğunu bildiyimiz vəzir yatır; igid olduğunu bildiyimiz hökmdar yatmır. Hökmdar var-dövləti vəzirlə bölüşmək istəməyib, onu xəncər zərbəsiylə öldürür; vəzirin kölgəsi bir neçə gün sonra hökmdarı yuxusunda hədələyir. Bütün bunların hamısı ağlagəlməzdir; mənəcə, hadisə başqa cür baş verib. Həmin gecə igid hökmdar yatıb, qorxaq Səid oyaq qalıb. Yatmaq – dünyadan ayrılmaq deməkdir, belə bir ayrılıqsa əldə siyirməqılınc izləndiyini bilən adam üçün çətinidir. Paxıl Səidi hökmdarın yuxusu tamaha salıb. O, qətl barədə fikirləşib, ola bilsin, hətta xəncəri də çəkib, amma cəsarət eləməyib. O, qulu çağırıb, xəzinənin yarısını sərdabədə gizlədiblər, sonra Suakinə, İngiltərəyə qaçıblar. Heç də əl-Buxaridən gizlənmək üçün yox, onu tələyə salıb öldürmək üçün dənizdən hündürdə qırmızı divarlı dolanbac tikdirdi. Bilirdi ki, gəmilər Nubiya limanlarında qırmızı adam, qul və şir barədə xəbəri yayacaq, gec-tez əl-Buxari onu bu dolanbacda axtarmağa gələcək. Son qalereyada onu tələ gözləyirdi. Əl Buxari Səidə sonsuz nifrət bəsləyirdi, özünü, heç olmasa, bir ehtiyat tədbiri görməyəcəni alçaltmadı. Çoxdan gözlənilən gün gəlib çatdı; Abenxaqan İngiltərədə sahilə çıxıb dolanbacın qapısına yaxınlaşdı, ola bilsin, artıq pilləkənin birinci pilləsini adlayanda vəzir onu, güman ki, pusqudan atdığı bir gülləylə öldürdü. Şiri qul öldürdü, başqa bir atəşləsə qul öldürüldü. Sonra Səid üçünün də başını əzdi. O, belə hərəkət eləməyə məcbur idi: başı əzilmiş meyit oxşar barədə fikir yaradır; heyvan, zənci və hökmdarsa birincini tapanın axıncını da tapacağı sıranı yaradırlar. Olbiylə söhbət zamanı onu qorxu bürüməsində təəccüblü bir şey yoxdur: o, yenicə qorxunc əməl törətmişdi, xəzinəni ələ keçirmək üçün İngiltərədən qaçmaq istəyirdi.

Anvinin sözlərinin ardınca düşüncəli, yaxud inamsız sükut çökdü. Danreven fikrini söyləməzdən əvvəl bir parç da pivə sifariş verdi.

– Razıyam, – dedi. – Mənim Abenxaqanı Səidiydi. Bu cür məcazlar janın klassik xüsusiyyətidir, gözlənməsini oxucunun tələb elədiyi şərtidir. Amma mən xəzinənin bir hissəsinin Sudanda qaldığı gümanıyla razı deyiləm. Yadına sal: axı Səid hökmdardan, hökmdarın düşmənlərindən qaçırdı; onun bütün xəzinəni oğurladığını düşünmək, bir hissəsini basdırmaq üçün ləngiməsini düşünməkdən daha asandır. Ola bilsin, pullar tapılmayıb, çünki qalmamışdı, daşyonanlar Nibelunqların qırmızı qızılından fərqli sonsuz olmayan var-dövləti tükətməmişdilər. Onda belə çıxır, Abenxaqan sərf olunmuş qızılı özünə qaytarmaq üçün dənizi keçib.

– Sərf olunmuş yox, tutub öldürmək üçün kafirlərin torpağında kərpicdən böyük girdə pusqu qurmaq üçün xərc-lənmiş xəzinəni. Əgər mənim fərziyyəmə ədalətlidirsə, Səid acgözlükdən yox, nifrətdən, qorxudan doğan hərəkət eləyirdi. O, xəzinəni oğurladı, sonra anladı ki, xəzinə ondan ötrü başlıca şey deyilmiş. Başlıcası Abenxaqanı öldürmək idi. O, özünü Abenxaqan kimi qələmə verirdi, Abenxaqanı öldürdü, axırda Abenxaqan oldu.

– Hə, – Danreven razılaşdı. – O, ölməzdən əvvəl bir vaxt hökmdar olduğunu, yaxud özünü hökmdar kimi göstərdiyini xatırlayacaq sərgərdan oldu.

BABİL KİTABXANASI

By this art you may contemplate
the variation of the 23 letters...

*«The Anatomy of Melancholy»,
part 2, sect. II, mem. IV¹*

Kainat – bəziləri onu Kitabxana adlandırı – alçaq məhəccərlərlə əhatə olunmuş geniş havatəmizləmə quyuları olan nəhəng altıtərəfli qalereyaların sonsuz sayından ibarətdir. Hər altıüzünün iki üst, iki alt mərtəbəsi – sonsuzluğacan – görünür.

Qalereyanın quruluşu dəyişməzdir: iyirmi rəf, hər divarda beş uzun rəf; ikisindən başqa: onların hündürlüyü, mərtəbənin hündürlüyü kimi kitabxanaçının orta boyunu azacıq ötür. Boş tərəflərdən birinə birinci, bütün başqaları kimi, eyni cür başqa qalereyaya aparən ensiz dəhliz bitişir.

Dəhlizin sağ və sol tərəflərində iki balaca otaq var. Birində ayaq üstündə yatmaq, o birində təbii ehtiyaclarını ödəmək olar. Böyük otaqda dolama pilləkən yuxarı qalxıb, uzaqlarda gözdən itir. Dəhlizdə görünəni olduğu kimi ikiləşdirən güzgü var. Güzgü adamları kitabxananın sonsuz olmadığı fikrinə (doğrudan da, sonsuzdursa, bu illüziyalı ikiləşmə nəyə gərəkdir?) salır; mən şumal səthlərin sonsuzluğu ifadə elədiyini, sonsuzluq vədi verdiyini fikirləşməyə üstünlük vermərəm... Işıq lampaların adını daşıyan girdə şüşə məhsullar verir. Hər altıüzlükdə iki – hər üzbəüz divarda bir – lampə var. Onların solğun işıqları heç vaxt sönmür.

Kitabxananın bütün adamları kimi mən də gəncliyimdə səyahət eləyirdim. Bu, kitabı, ola bilsin, kataloqlar kataloqunu axtarma səfəriydi; indi gözlərim yazdıqlarımı güclə seçəndə içərisində dünyaya gəldiyim altıüzlülərin bir neçə milliyində həyatımı başa vurmağa hazırım. Öləndə kiminsə şəfqətli əlləri məni məhəccərin üzərindən atacaq, məzərim dilsiz hava olacaq; bədənim bitib-tükənməyən eniş

¹ Bu sənət bizə iyirmi üç hərfdən ibarət müxtəlif birləşməni görməyə imkan verir... “Melanxoliyanın anatomiyası”, II hissə, II bölmə, IV.

duygusu doğuran küləkdə dağıla-dağıla, itə-itə yavaş-yavaş düşəcək. Mən təsdiq eləyirəm ki, kitabxana hüdudsuzdur. İdealistlər sübut gətirirlər ki, altüzlü otaqlar – müt-ləq məkanın, yaxud, hər halda, bizim məkan duyğumuzun zəruri formasıdır. Onlar güman eləyirlər ki, üçküncü, yaxud beşküncü otaqlar ağılatmazdır (Sehrbazlar inandıрмаğa çalışırlar ki, vəcd zamanı gözlərinə sonsuz arxası divarlar-dan keçən iri girdə kitablı kürəşəkili zal görünür; şəhadətlər şübhəlidir, deyilənlər aydın deyil. Bu sferik kitab – Allahdır).

***

Hələ klassik təriflə kifayətlənmək olar:

Kitabxana – dəqiq mərkəzi altüzlülərdən birində yer-ləşən, səthisə əlçatmaz olan kürədir. Hər altüzlünün hər divarında beş rəf, hər rəfdə eyniölçülü otuz iki kitab, hər kitabda dörd yüz səhifə, hər səhifədə qırx sətir, hər sətirdə səksənə yaxın qara rəngli hərf var. Hərflər kitabların arxa-sında da var, amma onlar səhifələrin söyləyəcəklərini müəy-yənləşdirmir, əvvəlcədən xəbər vermir. Bilirəm, bu uyğun-suzluq bir vaxtlar sirli görünürdü.

Nəticə çıxarmazdan əvvəl (faciəvi nəticələrə baxmaya-raq, ola bilsin, bu da tarixçədə ən başlıcasıdır), bəzi aksiom-ları xatırlatmaq istədim.

Birincisi: Kitabxana *ab aeterno*¹ mövcuddur. Birbaşa nəticəsi dünyanın gələcək əbədiyyəti olan bu həqiqətə heç bir ağılı başında olan adam şübhə eləyə bilməz. Qeyri-kamil kitabxanaçı olan insan təsadüf, yaxud bədxah dühaların fəaliyyəti nəticəsində peyda ola bilərdi, amma gözəl rəflər, sirli cildlər, səyyah üçün sonsuz pilləkənli, oturaq kitabxa-naçı üçün ayaqyoluyla təchiz edilmiş kainat ancaq Allahın əsəri ola bilər. İlahi və bəşəri şeyləri necə uçurum ayırdığını dərk etmək üçün etibarsız əlimlə kitabın cildində, aydın, incə, çox qara, yamsılanmayacaq dərəcədə simmetrik hərflərin tam harmoniyasıyla içində yazılmış cizma-qaralan müqayisə etmək kifayətdir.

İkincisi: yazı üçün işarələrin sayı iyirmi beşə bərabərdir².

¹ Əbədi (*lat.*)

² Əlyazmada rəqəmlər və baş hərfləri yoxdur, vergül və nöqtə var. Bu iki işarə, hərflər arasında məsafə və iyirmi iki hərfin cəmi iyirmi beşdir.

Bu aksiom üç yüz il əvvəl kitabxananın ümumi nəzəriyyə-sini yaratmağa, demək olar, hər kitabın bu vaxtacan həll edilməmiş aydın olmayan, xaotik təbiəti problemini müsbət həll eləməyə imkan verdi. Atamın on beş-doxsan dördüncü altıüzlüdə gördüyü bir kitab ilk sətirdən son sətirə-cən yalnız müxtəlif qaydada təkrar olunan MCV hərflərindən ibarət idi. Bu tərəflərdə baxmağı xoşladığıları digəri, hərflərin əsl dolanbaclarından ibarətdir, amma sonuncudan əvvəlki səhifədə “Ey zaman, sənın piramidalarnı” sözləri var. Məlumdur ki, bir dərk olunmuş sətirə, yaxud əsl məlumata minlərlə mənasız, söz tör-töküntüsü və boşluğu düşür. (Mən kitabxanaçıların kitablarda məna axtarmaq kimi mövhumatçı, əbəs adətdən boyun qaçırıb, bunun eynilə yuxuda, yaxud əlin qarmaqarışq cizgilərində axtarmağa oxşar bir şey olduğunu hesab eləyən vəhşi ölkə tanıyıram.

Onlar qəbul eləyirlər ki, yazını yaradanlar iyirmi beş təbii qanunu yamsılayırlar, amma iddia irəli sürürlər ki, onların tətbiiqi təsadüfidir, öz-özlüyündə kitablar heç bir məna daşımır. Görəcəyimiz kimi, bu fikir əsassız deyil.)

Uzun müddət belə hesab edilirdi ki, oxumaq mümkün olmayan kitablar qədim, yaxud ekzotik dillərdə yazılıb. Doğrudan da, qədim adamlar, ilk kitabxanaçılar indiki dildən çox fərqlənən dildən istifadə eləyirdilər, həqiqətən, bir neçə mil sağda şivəylə danışırlar, doxsan mərtəbə hündürdəsə tamamilə anlaşılmaz dildən istifadə olunur. Bütün bunlar, təkrar eləyirəm, həqiqətdir, amma dəyişməz MCV-lərin dörd yüz on səhifəsi heç bir dilə, hətta şivəyə, hətta primitiv dilə uyğun gəlmir. Onlar güman eləyirdilər ki, hərf yanındakı hərfə təsir göstərə bilər, 71-ci səhifənin üçüncü sətirindəki MCV hərflərinin mənası başqa nizamdakı, başqa səhifədəki eyni hərflərin mənasıyla üst-üstə düşür, amma bu dumanlı iddia uğur qazanmadı. Başqaları yazılanları kriptogram hesab eləyirdi, bu ehtimal onu irəli sürənin nəzərdə tutduğu mənada da olmasa, hər yerdə qəbul olunmuşdu.

***

Beş yüz il əvvəl ani altıüzlülərin¹ birinin rəisi eynilə bütün başqaları kimi dolaşmış bir kitab tapmışdı, amma həmin kitabda, demək olar, bircinsli sətirlərin iki vərəqi vardı. O, tapıntısını gəzərgi şifraçana göstərdi, şifraçan dedi, mətn portuqalca yazılıb, başqaları hesab eləyirdilər, idişdə qələmə alınıb. Bir əsr keçmədi ki, dil müəyyənləşdi: qarani dilinin klassik ərəb sonluqlarıyla samoed-litva şivəsində. Məzmunu başa düşmək də mümkün oldu: qeyri-məhdud təkrarlanmaqla variantların nümunələriylə illüstrasiya edilmiş kombinə analizi üzrə qeydlər idi. Bu nümunələr bir daha kitabxanaçıya kitabxananın əsas qanununu kəşf eləməyə imkan verdi. Həmin mütəfəkkir qeyd elədi ki, nə qədər müxtəlif olsa da, bütün kitablar elə eyni bir elementlərdən – sətirlər, həflər arasındakı məsafə, nöqtələr, vergüllər, əlifbanın iyirmi iki hərfi – ibarətdir. O da bütün səyyahlar tərəfindən qeyd edilən hadisəni əsaslandırır: bütün nəhəng kitabxanada iki eyni cür kitab yoxdur. Bu mübahisəsiz səbəblərə əsaslanıb nəticə çıxarıram ki, nəticə hər şeyi əhatə eləyəndir, onun rəflərində iyirmidən artıq (onların sayı çox olsa da, sonsuz deyil) orfoqrafik işarənin, yaxud ifadə edilməyə tabe olan bütün dillərdə – hər şeyin bütün mümkün kombinasiyalarını tapmaq olar.

Hər şeyi – gələcəyin ən təfərrüatlı tarixini, həvarilərin avtobioqrafiyasını, kitabxananın əsl kataloqunu minlərlə saxta kataloqları, əsl kataloqun saxtılığının sübutunu, Vasilidin cırtıdan Tövrətini, həmin Tövrətin şərhini, o Tövrətin şərhinin şərhini, sənin öz ölümün barədə hekayəti, hər bir kitabın bütün dillərə tərcüməsini, hər kitabın bütün kitablara əlavə edilməsini, Bedanın saksların mifologiyası üzrə yazılmalı (amma yazılmadı) traktatını, Tasitin itmiş əsərlərini.

Kitabxananın bütün kitabları əhatə elədiyi elan olunanda ilk duyğu intəhasız sevinci idi. Hər bir kəs özünü gizli, əl dəyməmiş xəzinənin sahibi sayırdı. Altıüzlülərin hər hansı birində inandırıcı həlli tapılmayan problem – şəxsi, yaxud dünyəvi – yox idi. Kainat mənə qazandı, kainat qəfil-dən ümid kimi nəhəng oldu. Bu vaxt kainatda hər bir insa-

¹ Əvvəl hər altıüzlüyə bir adam düşürdü

nın əməllərinə həmişə haqq qazandıran, onun gələcəyinin möcüzəli sirrini qoruyan mədh, peyğəmbərlik kitablarında Bəraət barədə çox danışılırdı.

Minlərlə həsrətli doğma altüzlüləri tərک elədi, əbəs yerə öz bəraətlərini tapmaq arzusuyla pilləkənlərlə yuxan cumdu. Bu səyyahlar səsləri tutulanacan dar qalereyalarda mübahisə eləyir, qara lənətlər qusurdular, bir-birini heyrətətmiz pilləkənlərdə boğur, onları aldadan kitabları tunellərin dərinliyinə atır, uzaq vilayətlərin əhalisi tərəfindən hündür yerdən tullanıb öldürülürdülər. Bəziləri ağıllarını itirirdi... Doğrudan da, Bəraət mövcuddur (onlardan gələcəyin, ola bilsin, uydurma olmayan adamlarına daxil olmayan ikisini görmək mənə nəsib oldu), amma axtarışa baş vuranlar unutdular ki, insan üçün öz bəraətini, yaxud onun hər hansı təhrif olunmuş variantını tapmaq sifirə bərabərdir.

Hələ elə onda hamı bəşəriyyətin əsas sirlərinin – Kitabxananın və zamanın – açılmasını gözləyirdi. Bəlkə də, bu sirlər belə yozula bilər: əgər filosofların dili yetərli olmasa, çoxobrazlı Kitabxana əvvəl mövcud olmayan dil, həmin dilin lüğətini, qrammatikasını yaradacaq.

***

Artıq dörd yüz ildir ki, adamlar altüzlüdə vumuxurlar... rəsmi axtaranlar, inkvizitorlar mövcuddur. Mənə onları, vəzifələrini yerinə yetirəndə görmək nəsib olub: həmişə yorğun gəlir, az qala, zədələnəcəkləri pilləsiz pilləkən barədə danışır, kitabxanaçıyla qalereyalar, pilləkənlər haqqında söhbət eləyir, arabir abırsız söz tapmaq üçün yaxındakı kitabı götürüb vərəqləyirlər. Görünür, heç kəs nəşə tapmağa ümid bəsləmir.

Təbii ki, ümidlərin əvəzində çıxılmaz ümitsizlik gəldi. Hansısa altüzlünün hansı rəfindəsə qiymətli kitabların gizləndiyi, həmin kitabların əlçatmazlığı fikri, demək olar, dözülməz oldu. Bir allahsız sekta hamını axtarışın başını buraxmağa, ağlagəlməz təsadüf nəticəsində kanonik kitablar yarananacan hərfələrin, işarələrin yerini dəyişməyə səslədi. Hakimiyyət sərt tədbirlər görməyi lazım bildi. Sekta mövcudluğuna son qoydu, amma uşaqlıqda cidd-cəhdlə ilahi özbaşinalığı yamsılaya-yamsılaya qadağan olunmuş stə-

kanda metal kubiklərlə ayaqyolunda uzun müddət oturub qalan qocalarla rastlaşdım.

Başqaları, əksinə, güman eləyirdilər ki, hər şeydən əvvəl, yararsız kitabları atmaq lazımdır. Onlar altıüzlüyə soxulur, heç də həmişə saxta olmayan sənədlərini göstərir, nifrətlə kitabları vərəqləyir, bütöv rəfləri məhvə məhkum eləyirdilər. Biz milyonlarla kitabın mənasız yerə itirilməsinə görə onların gigiyenik, asketik coşqunluğuna borclu yuq. Onların adları lənətlənib, amma ağılsızlıqlarıyla məhv edilmiş “xəzinəyə” açı deyənlər iki məlum şeyi unutmurlar. Birincisi, Kitabxana nəhəngdir, buna görə də insanın ona vurduğu hər hansı ziyan çox az olacaq.

İkincisi, hər bir kitab nadirdir, əvəzəlməzdir, amma (Kitabxana hər şeyi əhatə elədiyindən) yüz minlərlə qeyri-mükəmməl surətlər, bir-birindən hərf, yaxud vergüllə fərqlənən kitablar mövcuddur.

Həminin razılaşdığı fikrin əksinə, hesab eləyirəm ki, Təmizləyicilərin fəaliyyətinin nəticəsi olan həmin fanatiklərin doğurduğu qorxu şişirdilib. Onları Alqırmızı Altıüzlünün kitablarını – adi kitablardan kiçikölcülü, illüstrasiyalı, sehrli kitabları ələ keçirmək üçün dəlisov istək hərəkətə gətirirdi.

Həmin vaxtın başqa mövhumatı – Kitab Adamı da məlumdur. Hansı altıüzlünün hansı rəfindəsə (adamlar güman eləyirlər) bütün qalan kitabların mahiyyətini, qısa məzmununu əhatə eləyən kitab var: bir kitabxanaçı onu oxuyub və Allaha oxşayıb. Bu yerlərin dilində uzaq zamanların həmin işçisi kultunun izini görmək olar. Çoxları Onu tapmaq məqsədilə səfərə çıxırdı. Əsr müddətində nəticəsiz axtarışlar gedirdi. Onun içərisində yaşadığı sirlə müqəddəs altıüzlünü necə müəyyənləşdirmək olar?

Kim tərəfindənsə mürtəcə metod təklif edilmişdi. A kitabını tapmaq üçün qabaqcadan artıq A-nın yerini göstərəcək B kitabını tapmaq lazımdır; B kitabını əldə etmək üçün əvvəlcədən C kitabını ələ keçirmək gərəkdir və sonsuzluğacan beləcə davam eləyir. Mən öz illərimi bax bu cür səfərlərə xərclədim, axırına çıxdım. Kainatın hansısa kitab rəfində hər şeyi əhatə eləyən kitabın ¹ olması mənə

¹ Belə bir kitabın mövcud olacağı yeterlidir. Mən yalnız bunun mümkün olmadığına qarşı çıxıram (müəllifin qeydi).

ağlasıgmaz gəlir; tanımadığım allahlara yalvarıram ki, insanlara – heç olmasa, birinə, heç olmasa, min ildən sonra! – onu tapıb oxumaq nəsb olsun. Əgər şöhrət də, müdriklik də, xoşbəxtlik də məndən ötrü deyilsə, qoy başqalarına qismət olsun. Əgər mənim yerim cəhənnəmədədirsə, qoy səma var olsun. Qoy mən qəhr və məhv olum, amma heç olmasa, bir anlığa, heç olmasa, bir varlıqda sənin nəhəng Kitabxanan bəraət qazanacaq.

Kafirələr iddia eləyirlər ki, Kitabxana üçün mənasızlıq adı şeydir, dərkəsə (yaxud heç olmasa, cəmi-cümlətəni əlaqəlilik) – demək olar, möcüzəli istisnadır. Təsadüfi cildlərin ağılını itirmiş ilahi kimi təsdiq olunan hər şeyi qarışdırıb, təkzib eləyib fasiləsiz pasyansda¹ başqalarına çevrildikləri hərərətli Kitabxanadan söhbət gedir (eşitmişəm).

İğtişası ifşa eləməklə yanaşı, həm də onun nümunəsi olan bu sözlər açıq-aşkar pis zövqü, ümitsiz qanmazlığı meydana çıxarır. Əslində, Kitabxana bütün dil strukturlarını, heç də tamamilə mənasızlığı yox, iyirmi beş orfoqrafik işarəni nəzərdə tutan bütün variantları ehtiva eləyir. Yəqin, danışmağa dəyməz ki, əksər altıüzlülərin tanıdığı ən yaxşı kitabı “Daranmış ildırım”, digəri “Gips əsintisi”, üçüncüsü, “Aksaksaksas mle” adlanır. Bu adlar ilk baxışda bir-birylə əlaqəli deyil, şübhəsiz, gizlin, başqa cür mənə daşıyır, o yazılıb və Kitabxanada var.

Hansı söz birləşmələrini, məsələn, dhsmrlchtdy – yazsam da, İlahi Kitabxanada onun gizli dillərindən birində həmin sözlər hər hansı qorxunc mənaya malikdir. Hər hansı söylənmiş söz birləşməsinə şirinliklə, əsintiyə deyiləcək, bu dillərin birində Allahın qüdrətli adını bildirəcək. Danışmaq – təkrara batmaqdır. Mənim bu əsərim – çoxsözlü, faydasız – saysız-hesabsız altıüzlülərdən birinin beş rəfindən birindəki otuz cildin birində eynilə onun təkzibi kimi artıq mövcuddur. (N sayda mümkün dillər eyni bir söz ehtiyatından istifadə eləyir, bəzilərdə “kitabxana” sözü düzgün təyin olunur: “altıüzlü qalereyaların hər şeyi əhatə eləyən, daimi sistemidir, amma bununla yanaşı, “kitabxana”, “çörək”, yaxud “piramida”, yaxud hər hansı başqa

¹ Letisiya Alvares de Toledo, Borxesin tanışı həmin nəhəng Kitabxananın dolu olduğunu iddia eləyir.

bir predmet mənasını verir, onu müəyyənləşdirən altı söz ayrı mənaya malikdir. Sən, bu sətirləri oxuyan, mənim dilimi başa düşdüyünə inanırsanmı?)

Yazmaq vərdişi məni adamların indiki vəziyyətindən yayındır. Artıq hər şeyin yazıldığına inam bizi məhv eləyir, yaxud kabusa çevirir. Mən gənclərin kitablara səcdə elədikləri, bir hərf oxumağı bacarmasalar da, bütpərəst coşqunluğuyla səhifələri öpdükləri yerlər tanıyıram. Epidemiyalar, cadugər çəkişmələri, ziyarətlər, mütləq quldurluqda ölüb sıradan çıxan basqınlar əhalinin sayını on dəfə azaltdı. Deyəsən, ildən-ilə daha da artan intiharlar barədə artıq danışıram. Ola bilsin, qorxuyla qocalıq məni aldadır, ancaq fikirləşirəm ki, insan nəslə yeganədir – süquta yaxındır, işıqlı, adamsız, sonsuz, tamamilə hərəkətsiz, qiymətli kitablara dolu, faydasız, yanmaz, sirli Kitabxanasa qalacaq.

Mən indicə “sonsuz” yazdım. Mən bu sözü nəsihətə sevgim üzündən yazmadım; mənəcə, dünyanın sonsuz olduğunu hesab eləmək tamamilə məntiqlidir. Onu məhdud sayanlarsa güman eləyirlər ki, haradasa uzaqlarda dəhlizlər də, pilləkənlər də, altıüzlülər də naməlum səbəblər üzündən qurtara bilər – bu cür ehtimal absurddur. Onu hədudsuz təsəvvür eləyənlər unudurlar ki, mümkün kitablarnın sayı məhduddur. Mən bu əsrlik problemin belə bir həllini təklif eləməyə cəhd göstərirəm: Kitabxana hədudsuz, dövrüdür. Əgər əbədi səyyah hər hansı istiqamətdə yola çıxsaydı, o, əsrlərin əməllərinə inana bilərdi ki, eyni kitablər elə eyni nizamsızlıqla (nizamsızlıq təkrarlananda nizama çevrilir) təkrar olunur.

Bu gözəl ümid mənim tənhalığımı bəzəyir.

Mar-del-Plata, 1941

ÖLMƏZ

*Sesiliya Ynxenyerosa*¹

Solomon saith: There is no new thing upon the earth. So that as Plato had an imagination, that all knowledge was but remembrance; so Solomon giveth his sentence, that all novelty is but oblivion.

*Francis Bacon
Essays LVII*²

1929-cu il iyunun 29-da Londonda Smirnəli³ Jozef Kartafil⁴ knyaginya Lūsenjə Popun “İliada”sının (1715–1720) dördəbirdən kiçikölçülü altı cildini təklif elədi. Knyaginya kitabları aldı, onları götürəndə əntiqfuruşla bir neçə kəlmə kəsdi. O, – knyaginya danışır, – üzgün, torpaq kimi qurumuş boz gözlü, ağsaqqallı, üzünün cizgiləri heç yadda qalmayan adam idi. Bir neçə dildə düzgün olmadığı qəddər asanlıqla danışır; ingilis dilindən çox tezliklə fransızcaya, sonra Səlanikdə istifadə elədikləri kimi, ispancaya, ondan da Makao portuqal dilinə keçdi. Oktyabrda knyaginya “Zevs”dən gələn bir nəfərdən öyrəndi ki, Kartafil Smiməyə qayıdanda gəmidə ölüb, onu İos adasında dəfn eləyiblər. “İliada”nın son cildində bu əlyazma vardı. Orijinal ingilis dilində yazılıb, latın kəlmələriylə doludur. Onun sözbəsöz tərcüməsini veririk.

¹ *Sesiliya Ynxenyeros* – Borxesin həmmüəllifi Deliyanın bacısı

² Solomon dedi: “Yer üzərində heç nə yeni deyil”. Platonsa əlavə elədi: “Hər bir bilik xatirədən başqa bir şey deyil”; beləliklə, hər bir yeniliyin unudulmuş köhnəlik olduğu fikri Solomona məxsusdur.

Frensis Bekon, “*Təcrübələr*”, LVIII (ing.).

³ Aqasferin adlarından biri: Smimə, Cos-Homerin güman olunan vətəni.

⁴ *Kartafil* – orta əsrlər Avropasının qəhrəmanı

I

Xatırladığım qədər hər şey Yüzdarvazalı Fivdə Hekatomfilosun bağlarının birində, Diokletion imperator olan günlərdə başladı. Həmin vaxtacan mən təzəcə başlamış Misir müharibələrində uğursuzcasına vuruşmağa macal tapmışdım, Qırmızı dənizin lap qırağında, Berenikdə¹ düşərgə salmış legionda tribun idim; qılinc çalmaq arzusuyla alışb-yananlardan çoxu qızdırmanın, bədxah cadugərliyin qurbanı olmuşdu. Mavritaniyalılar məğlub edilmişdilər; əvvəllər üsyankar şəhərlərin tutduqları torpaqlar əbədi olaraq Plutonun ixtiyarına keçmişdi; yenilmiş İsgəndəriyyə əbəs yerə Sezardan aman diləyirdi; qələbə əldə eləmək üçün legionlara bir ildən az vaxt lazım gəlmişdi, Marsın üzünə baxmağa güclə vaxt tapmışdım. Müharibə Allahı mənə nəzər salmadı, uğur bəxş eləmədi, ola bilsin, dərddən qorxunc, ucsuz-bucaqsız səhralardan keçib gizli Ölməzlər Şəhərinin axtarışına yollandım.

Artıq dediyim kimi, hər şey Fivdə, bağda başladı. Mən yatmırdım – bütүн gecəni qəlbimdə nəsə döyünürdü. Dan yeri ağarana lap yaxın qalxdım; qulların yatırdılar, Ayın rəngi ətrafdakı ucsuz-bucaqsız qumluqların rəngi kimi ydi. Şərqdən əldən düşmüş, başdan-ayağacan qan içində olan atlı yaxınlaşdı. Mənə bir neçə addım qalmış o, atın belindən yerə yığıldı. Zəif, qızğın səslə məndən soruşdu ki, sular şəhərin divarlarını yuyan çayın adı latınca necədir. Dedim, bu, Misir çayıdır, yağışlardan qidalanır. Başqa çayı axtarıram, o, kədərlə dilləndi, adamlardan ölümü yuyub apararı gizli çayı. Onun sinəsindən qara qan axırdı. Atlı dedi: Qanqın o tayında ucalan dağlarda anadan olub, o dağlarda inanırlar ki, əgər qərbin lap özünə, torpaqların bitdiyi yerəcən getsən, suyu ölməzlik bəxş eləyən çaya rast gələrsən. Sonra əlavə elədi ki, orada, yerin qurtaracağında başdan-başa qüllələrdən, amfi-teatrlardan, məbədlərdən ibarət Ölməzlər Şəhəri var. O, öləndə hələ səhər açılmamışdı, mənə həmin şəhəri və çayı axtarmağı qərara aldım. Cəlladın sorğu-sualıyla həmin sərgərdan adamın danışıqlarını təsdiqləyən əsir mavritaniyalılar tapıldı; kimsə dünyanın o başındakı adamların sonsuz uzun ömür sürdükləri Yelisey vadisini yada saldı; kimsə

¹ Qırmızı dənizin kənarında ticarət limanı

Paktol çayının başlandığı, əhalisi yüz il yaşayan zirvələri xatırlatdı. Romada mən insan ömrünü uzatmağın cançəkışməni uzatmaq, insanı dəfələrlə ölmək məcburiyyətində qoymaq olduğunu güman eləyən filosoflarla söhbətləşdim. Heç olmasa, bir dəqiqəliyə Ölməzlər Şəhərinə inanıb-inanmadığımı bilmirəm, mənəcə, onda məni, onu axtarıb tapmaq ideyası məşğul eləyirdi. Getuliyanın¹ prokonsulu Flavi bu məqsədlə mənə iki yüz əsgər verdi. Özümlə yolu tanıdıqlarını iddia eləyən, amma çətinliklər başlayan kimi qaçıb dağılan muzdlular götdürdüm.

Sonrakı hadisələr səfərimizin ilk günü haqqında xatirələri tamamilə dolaşdırdı. Biz Arsinoydan² çıxıb qızmar qumluqlara ayaq basdıq. İlanlarla qidalanan, hələ sözdən istifadə eləməyi öyrənməmiş Troqloditlər ölkəsindən; qadınları ümumi, qidalansa şir əti olan qaramantların ölkəsindən; yalnız Tartara səcdə eləyən Avgila ölkəsindən³ keçdik. Qumun qara olduğu və orada gündüz bürküsü dözülməz olduğundan yolçunun gecə saatlarında yola çıxdığı başqa səhraları da qət elədik. Uzaqdan okean-dənizə adını vermiş dağları gördüm, onun yamaclarında zəhərin gücünü alan südləyən bitki bitir, yuxarlardasa eyş-işrətə uymuş dəlisov, kobud kişilər olan satirlər yaşayırlar. Bu cür möcüzələr doğan bu torpağın gözəl şəhərə sığınacaq verməsi bizə ağlasığmaz gəlirdi. Öz yolumuza davam eləyirdik – geri çəkilmək rüsvayçılıq olardı. Bəziləri üzlərini aya çevirib huşsuz halda yatırdı, qızdırma onları qovururdu; başqaları qabdakı iylənmiş suyla birlikdə dəliliyi, ölümü başlarına çəkmişdi. Qaçış, bir qədər sonrasa qiyam başladı. Qiyama qalxanları sakitləşdirəndə ən sərt tədbirlərdən çəkinmədim. Senturionlardan⁴ biri qiyamçıların, çarını çəkilməmiş yoldaşlarının qisasını almaq üçün məni öldürməyi fikirləşdikləri xəbərini gətirənəcən yola beləcə davam elədim. Həmin vaxt mənə sadıq olan bir neçə əsgərlə düşərgədən qaçdım. Səhrada, qumluqların, sahilsiz gecənin içində onları itirdim. Bir kritlinin oxu məni yaraladı. Bir neçə gün suya rast gəlmədən dolaşdım, bu, şiddətli bürküdə, susuz-

¹ *Getuliy* – Şimal-Qərbi Afrikada vilayət

² *Arsinoy* – Fəyyumdakı Misir şəhəri

³ *Troqlodita və Avgila* – Şimali Amerikada şəhərlər

⁴ *Senturion* – Qədim Romada yüz nəfərdən ibarət qoşunun başçısı

luqdan, susuzluq qarşısında qorxudan mənə çox görünən cəmi bir gün idi. Mən yolu tapmağı atımın ixtiyarına buraxdım. Dan yeri ağarandasa üfuc ehramlar, qüllələrlə doğrandı. Təmiz, alçaq dolanbac əzbla xəyalıma gəlirdi: onun lap ortasında bardaq vardı; əllərim, az qala, ona toxunurdu, gözlərim onu görürdü, amma dolanbacın dəhlizləri elə dolaşır, elə hiyləgər idi ki, başa düşdüm: bardağa çatmamış öləcəyəm.

II

Nəhayət, bu dəhşətdən canımı qurtaranda gördüm ki, qolları bağlı halda uzun, ölçüləri adı qəbirdən çox olmayan, dağın kələ-kötür yamacında qazılmış daş yarıqda uzanmışam. Yanğın qıraqları rütubətliyi, insan əliylə yox, zamanın əliylə şumallanmışdı. Hiss elədim ki, ürəyim sinəmdə bərk-bərk döyünür, susuzluqsa məni yandırır. Bayıra baxıb zəif-zəif çısqırdım. Dağın ətəyində bulanıq su zibil yığınını, qumu dəlib, səssiz-səmirsiz axıb gedirdi; çayın o biri sahilindəsə batan, yaxud çıxan günəşin şəfəqləri altında Ölməzlər Şəhəri olduğu tamamilə aydın görünən yer bərq vururdu. Mən divarları, tağları, fasadları, meydanları gördüm; şəhər özül üzərindəymiş kimi, daş yaylada uyuyurdu. Mənim yarığımıza oxşayan qeyri-düzgün formalı yarıqlar dağın, vadinin yamaclarını deşik-deşik eləmişdi. Qumluqda dayaz quyular görünürdü; bu miskin deşiklərdən, yarıqlardan boz dərili, pırtlaşır saqqallı çılpaq adamlar çıxırdı. Mənə elə gəldi ki, onları tanıdım; onlar Ərəb körfəzinin sahillərinə, həbəşlərin mağara sığınacaqlarına tükədicilər basqınları eləyən vəhşi, qəddar troqloditlər qəbilələrinə mənsubuydular; onların danışıq bilmədiklərini, ilanlarla qidalandıqlarını öyrənilər təcəübünməzdim. Susuzluq mənə o qədər əziyyət verirdi ki, cəsərləndim: qumlu sahil məndən otuz fut uzaqdaydı, qollarım arxamda bağlı, gözlərimi yumub yamacla aşağı atıldım. Qana batmış sifətimi bulanıq suya batırdım. Vəhşi heyvanlar su içən kimi içdim. Təzədən sayıqlamazdan, yuxuya dalmazdan əvvəl nədənsə yunanca təkrarlamağa başladım: «Ezəpin sularını içən varlı Zela sakinləri...»¹

¹ Homer, "İliada", II, Jela (Zeliya) – Kiçik Asiyada şəhər.

Üstümdən neçə gecə-gündüzün ötdüyünü bilmirəm. Mağaraya qayıtmağa gücüm olmadan, Ayın və Günəşin mərhəmətsizcəsinə taleyimlə oynamasına müqavimət göstərmədən bədbəxt, çıpaq halda¹ tanımadığım qumlu sahil-də uzanmışdım. Öz vəhşiliklərində uşaqlar kimi sadələvh olan troqloditlərsə mənə nə yaşamaqda, nə ölməkdə kömək eləyirdilər. Məni öldürmələri üçün onlara nahaq yerə yalvarırdım. Günlərin bir günü buxovumu qayanın iti üçünə vurub sındırdım. O biri günsə qalxdım, özümün ilk iyərənc ilan əti parçamı çırpışdırı və ya oğurlaya – özü də mən, Mark Flaminini Ruf, Roma legionunun hərbi tribunu – bildim.

Ehtiraslı Ölməzləri görmək, fəvqəlinsanların Şəhərinin daşlarına toxunmaq arzusu məni, demək olar, yuxudan eləmişdi. Elə bil, vəhşilər də niyyətimdən xəbər tutub yatmırdılar, əvvəlcə sezdim ki, mənə göz qoyurlar; sonra gördüm, narahatlığım itlərdə olduğu kimi, onlara da keçib. Vəhşilərin məskənindən ən qaynar vaxtda, qürubdan əvvəl, hamı yuvasından, oyuğundan çıxıb kor gözləriylə batan Günəşə baxanda getməyi qərara aldım. İlahi mərhəmətə ümidlə yox, adam sürüsünü səsimin gücüylə qorxutmağa bel bağlayıb, var səsimlə dua eləməyə başladım. Sonra selintilərin basdığı çayı keçib Şəhərə yollandım. İki, ya üç kişi gizlənə-gizlənə arxamca gəlirdi. Onlar alçaqboyluydular, qorxu yox, iyərənclik doğururdular. Daş karxanası saydığım bir neçə kələ-kötür formalı çuxuru dolanıb-keçməli oldum. Şəhərin gözqamaşdıncı nəhəngliyindən, göründüyündən daha yaxın olduğunu hesab eləyirdim. Gecəyarıya yaxın sarı qumu möcüzəli, heyrətamiz şişlərlə kəsən divarlarının tutqun kölgəsinə qədləm basdım. Sonra müqəddəs qorxu içində donub-qaldım. Gördüyüm şəhərlə səhranın özü insana elə yad idi ki, hətta hələ də arxamca gələn vəhşini görüb sevindim. Gözlərimi yumub yuxuya getmədən günün nə vaxt başlanacağını gözləməyə başladım.

Artıq demişdim, şəhər nəhəng daş qayanın üstündə² dururdu. Onun dik sıldırımları da şəhərin divarları kimi alınmaz idi. Yorğunluqdan əldən düşmüşdüm, amma qara qayada çıxıntı tapa bilmirdim, şumal divarlarclasa, görünür, bir qapı da yox idi. Gündüz bürküsü elə dözülməziydi ki,

¹ Vergilinin “Eneida” əsərinə işarədir.

² Piranezinin qravüraları xatırlanır.

mağarada daldalandım; mağaranın içində quyu vardı, onun uçurumunun dibinə pilləkən enirdi. Pilləkənlə endim; çirkli keçidlərin dolaşığığından adlayıb qübbəli otağa girdim; qaranlıqda divarlar güclə seçilirdi. Həmin sığınacaqda doqquz qapı vardı; onlardan səkkizi dolanbaca aparır, aldadıb elə həmin sığınacaqğa qaytarırdı; doqquzuncu digər dolanbacdan, eynilə birinci kimi, girdə formada olan digər daldalanacaqğa aparıb çıxarırdı. Bu daş sərdabələrin nə qədər olduğunu bilmirəm, təqib eləyən narahatlıqdan, uğursuzluqdan mənə elə gəlirdi, əslində, olduğundan çoxdur. Qorxunc, demək olar, tam sükut vardı, dərin daş dəhlizlərin bu dolaşığığından heç bir səs-səmir eşidilmirdi, yalnız haradan əsdiyi bilinməyən küləyin viyiltısı gəlirdi; suyun paslanmış şımaqları səssizcə yanqlarda yox olurdu. Qorxsam da, bu qəribə dünyaya alışmağa başladım; artıq dünyada doqquz qapılı sənduqələrdən, sonsuz şaxələnən çıxışlardan başqa bir şeyin olacağına inanmırdım. Yer in altında nə qədər vurmuxduğum yadımda deyil, ancaq yadımdadır: yeraltı dalanlarda çırpınanda ümitsizlik içində artıq nəyin – doğulduğum şəhərinmi, yoxsa vəhşilərin iyrenc məskəninimi – həsrətini çəkdiyimi xatırlamırdım. Bir dəhlizin divarında gözlənilmədən qapı açıldı, yuxarıdan, uzaqdan işıq şüası üstümə düşdü. Qaranlıqdan yorulmuş gözlərimi qaldırdım, başgicəlləndirici hündürlükdə səmanın lap mavi, az qala, mənə lacivərd gələn dairəsini gördüm. Divaryuxan dəmir pillələr qalxırdı. Yorğunluqdan zəifləmişdim, amma yalnız hərdən bir axmaqcasına xoşbəxtlikdən hönkürmək üçün dayana-dayana pillələrlə yuxarı dırmanmağa başladım. Budur, mən sütun başlıqlarını, sütun bəzəklərini, üçkünc, girdə fasadları, qranitdən, mərmərdən tutqun gözəlliyi ayırd eləyirdim. Qaranlıq dolanbacların kor-koranə hökmranlığından qaldırılıb Şəhərin gözqamaşdıncı parlaqlığına düşdüm.

Özümü balaca meydanda, daha doğrusu, iç həyətdə gördüm. Həyəti qeyri-düzgün formalı, özünün müxtəlif hissələrində müxtəlif hündürlüklü, müxtəlif qübbəli və sütunlu tək bircə həyət dövrələyirdi. Hər şeydən əvvəl, bu ağlagəlməz binanın çox qədim zamanlarda tikildiyi gözə dəyirdi. Hətta mənə elə gəlirdi, bina adamlardan qədim, torpağın özündən qədimdir. Fikirləşdim, bu cür qədimlik (bununla belə, onda da insan gözünü qorxudan nəse var) Ölməzlərin

əməllərindən başqa bir şey deyil. Əvvəlcə ehtiyatla, sonra etinasızlıqla, axırda cəsarətlə bu dolaşmaq şəhərin pilləkənlərini, keçidlərini dolaşmağa başladım. (Sonra pillələrin müxtəlif hündürlükdə, endə olduğunu görüb, məni bürüyən qeyri-adi yorğunluğun səbəbini başa düşdüm.) Bu saray allahların əsəridir, – əvvəlcə fikirləşdim. Amma adamsız otaqları görüb düzəliş verdim: onu tikən allahlar ölüb. Tikilinin qeyri-adi olduğunu görəndəsə dedim: onu tikən allahlar ağılsızdır. Həm də anlaşılmaz ittihamla, az qala, vicdan əzabı çəkə-çəkə, qorxu duymaqdan çox, bunun nə qədər qorxulu olduğunu dərk eləyə-eləyə – bunu qəti bilirəm – dedim. Tikilinin çox qədimliyi təəssüratına – onun hüduzsuzluğu, eybəcərliyi, tam mənasızlığı – yeniləri əlavə olundu. Mən qaranlıq dolanbacdan yenidən çıxmışdım, işıqlı Ölməzlər Şəhəri mənə dəhşət, iyrenlik tələqin eləyirdi. Dolanbac insanı dolaşdırmaq üçün düzəldilir; onun simmetriyayla həddən artıq yüklənmiş memarlığı bu məqsədə tabe olunub. Bacardığım kimi baxdığım sarayın memarlığında məqsəd yox idi. Hara baxırsan, dəhliz-dalanlar, əlçatmaz pəncərələr, balaca hücrəyə, yaxud yeraltı lağımlara açılan dəbdəbəli qapılar, bayıra əyilən pillələr, məhəccərli ağla-gəlməz pilləkənlərdir. Havada monumental divara yapışan, heç yerə aparıb çıxarmadan qübbədəki zülmətdə yox olan, bir neçə burumdan sonra gələn pilləkənlər də vardı. Bilmirəm, hamısı təsvir elədiyim kimi, dəqiq beləydimi; təkcə o yadımdadır ki, çox-çox illər sonra bu görüntülər yuxularımı zəhərləyirdi, indi onlardan hansının həqiqətdə olduğunu, gecə dəhşətlərinin dəliliyinin nə doğurduğunu boynuma almaq çətindir. Bu Şəhər, fikirləşdim, qorxuncdur; təkcə onun mövcudluğu, hətta səhranın gizli qəlbində itibatsa da, varlığını davam etdirməsi keçmişlə gələcəyi yoluxdurub məhv eləyir, ulduzların üzərinə kölgə salır. Nə qədər ki o var, dünyada heç kəs xoşbəxtliyin, mövcudluğun mənasını bilməyəcək. Mən bu şəhəri kəşf etmək istəyirəm; müxtəlifdillilik sözlərin xaosu, pələng, yaxud öküz əti, möcüzəli şəkildə çulğışmış, bir-birinə nifrət eləyən dişlərlə, başlarla, bağırıqlarla – bax, bu şəhər budur.

Rütubətli, tozlu yeraltı sərdabələrdən geri necə sürünüb-çıxdığım yadımda deyil. Yalnız qorxunun məni tərkləmədiyini yadımdadır. Kaş axırıncı dolanbacdan keçib nif-

rətamiz Ölməzlər Şəhərinə düşməyəydim. Başqa heç nə xatırlamıram. İndi nə qədər gücənsəm də, keçmişdən heç nə çıxara bilmərəm; amma ola bilsin, hər şeyi öz iradəmlə unutmuşam – yəqin, geriye qaçış elə ağır idi ki, günlərin daha çox unudulmuş bir günündə onu yaddaşımından birdəfəlik atmağa and içdim.

III

Əməllərim barədə hekayəni oxuyanlar xatırlayırlar ki, vəhşi qəbilədən bir adam it kimi düz şəhər divarlarının diş-diş kölgəsinəcən arxamca gəldi. Mən axırıncı sərdabədən çıxandasa yeraltının çıxışında yenidən onu gördüm. O, uzanıb qumun üstündə küt-küt nəsə çəkirdi, sonrasa yuxuna girən, az qala, yuxuda aydınlaşdırmağa ümid elədiyini, amma bir-birinə qarışan hərflərə oxşar işarələrdən ibarət sıranı silirdi. Əvvəlcə qət elədim ki, bu, vəhşi əlifbasıdır, sonrasa, guya, hələ dil də bilməyən adamların əlifba yaratdıqları barədə fikirləşməyin axmaqlıq olduğunu anladım. Bundan başqa, bütün işarələr cürbəcür idi, bu da onların simvol ola biləcəyi ehtimalını istisna eləyirdi, yaxud azaldırdı. Adam onları çəkir, gözdən keçirir, düzəliş verirdi. Sonrasa qəfildən oyun onu bezdirdi, hər şeyi ovcu, dirsəyi ilə sildi. Mənə baxdı, elə bil, tanımadı. Amma məni sonsuz yüngüllük (bəlkə də, tənhalığım o qədər böyük, qorxuluydu) bürüdü, ağılıma gəldi ki, mağaranın döşəməsindən baxan bu ibtidai vəhşi burada məni gözləyirmiş. Günəş amansızcasına yandırırdı, biz ilk ulduzların işığında geri, troqloditlərin kəndinə qayıdanda ayaqlarımızın altındakı qum yandırıb-yaxırdı. Vəhşi irəlidə gedirdi; həmin gecə məndə ona ayrı-ayrı sözləri tanımağı, bəlkə də, hətta təkrarlamayı öyrətmək niyyəti baş qaldırdı. İtlə at, fikirləşirdim, birincini bacarıq; əksər quşlar, məsələn, sezarların bülbülü ikincini də bacarırdılar. İnsanın zəkası nə qədər kobud, yonulmamış olsa da, hər halda, ağılsız varlıqların bacarığını üstləyir.

Vəhşi elə miskin, elə yararsız idi ki, yadıma “Odiseya”dakı qoca, ölməkdə olan it Arqus gəldi, onun da adını Arqus qoydum, öz adını başa düşməyi öyrətmək istədim. Amma nə qədər çalışsam da, dönə-dönə uğursuzluğa məruz qalırdım. Hər şey – məcburiyyət də, ciddiyət də,

inadkarlıq da əbəs idi. O, hərəkətsiz, durğun nəzərləriylə, görünür, mənim ona çatdırmaq istədiyim səsləri eşitmirdi. O yanımdaydı, amma elə bil, çox uzaqdaydı. Elə bil, lavadan ibarət balaca, dağılan Sfinks kimi qumun üzərində uzanıb, göylərə dan yerinin toranlığından axşamın toranlığınacan öz üzərində dövrə vurmağa imkan verirdi. Əmindim: o, mənim niyyətimi anlamaya bilməzdi. Xatırladım, həbəşlər belə sayırlar, meymunlar yalnız ona görə qəsdən danışırlar ki, onları işləməyə məcbur eləməsinlər, Arqusun sükutunu etibarsızlıqla qorxunun ayağına yazdım. Sonra ağılıma daha bir qeyri-adi fikir gəldi. Ola bilsin, Arqusla mən ayn-ayn dünyalara məxsusuq, qavrayışımız eynidir, amma Arqus hər şeyi başqa cür, başqa predmetlərlə assiasiya eləyir; bəlkə də, ondan ötrü hətta predmetlər mövcud deyil, onların əvəzində qısa təəssüratların başgicəlləndirici, fasiləsiz oyunu var. Fikirləşdim ki, bu, yaddaşsız, zamansız dünya olmalıdır, öz-özlüyümdə isimsiz, yalnız fel formalarından, hallanmayan epitetlərdən ibarət dil təsəvvür elədim. Günlər dalbadal, onlarla birlikdəsə illər belə, ölürdü, bir gün səhər də xoşbəxtliyə oxşayan bir şey baş verdi. Ahəstə, güclü yağış yağdı.

Səhrada gecələr soyuq ola bilər, amma həmin gecə od kimi isti oldu. Yuxuda gördüm ki, Fessaliyadan, azad eləmək üçün mənə doğru çay (bir vaxt sularına qızılbalıq atdığı çay) axdı; sarı qumun, qara daşın üstündə uzanıb onun necə yaxınlaşdığına qulaq asırdım; yağışın sərinliyindən, qatı səs-küyündən oyandım. Lüt-üryan bayıra sıçradım. Səhərə az qalırdı; məndən də xoşbəxt olan bütün qəbilə sarı buludlar altında vəcdlə, nəfəsləri kəsilə-kəsilə bədənlərini can verən şırnaqların altına tuturdu. İlahi ləzzətin bürüdüyü Kibela kahinləri kimi Arqus nəzərlərini göylərə dikib inildəyirdi; onun üzüylə su axırdı, bu da təkcə yağış yox (sonra öyrəndiyim kimi), həm də göz yaşlarıydı. Arqus, ona qışqırdım, Arqus.

Bu vaxt da Arqus qısa vəcdlə, elə bil, çoxdan itirdiyini, unutduğunu tapıb bu sözləri quraşdırdı: Arqus Ullissin iti idi. Sonra da elə həmin cür, mənə baxmadan dedi: zibilliyə atılmış it.

Biz realığı asan qəbul eləyirik, bəlkə, ona görə ki, sövq-təbii duyuruq: real heç nə mövcud deyil. Ondan “Odis-

seyə”dan nə bildiyini soruşdum. Yunanca danışmağa çətinlik çəkirdi, mən də sualı təkrar eləməyə məcbur oldum.

Çox az, o, cavab verdi. Ən dayaz rapsoddan¹ daha az. Deyəsən, onu qoşduğumdan min yüz il keçib.

IV

Hər şey həmin gün aydın oldu. Troqloditlər Ölməz imişlər, bulanıq qumlu axın – atlinin axtardığı həmin Çaymış. Şöhrəti düz Qanqacan yayılan şəhərsə doqquz əsr bundan əvvəl dağıdılmışdı. Onun dağıntılarından, xarabalıqlarından elə həmin yerdəcə mənim olduğum mənasız tikilini, şəhər yox, parodiya, baş-ayaq edilmiş bir şey, eyni zamanda dünyaya hökmranlıq eləyən – amma onların barəsində yalnız bir şey bilirik: adamlara oxşarırlar – ağılsız allahlara məbəd ucaltmışdılar. Bu tikili Ölməzlərin süqutlarının son rəmziydi; ondan sonra yeni dövr başlandı: bütün əməllərin əbəs olduğu nəticəsini çıxaran Ölməzlər yalnız baxmaqla kifayətlənib, fikirlə yaşamaq qərarına gəldilər. Onlar tikilini ucaldılar, onu unudub mağaralara çıxıb getdilər. Oradasa düşüncələrə dalıb ətraf aləmi qavramaqdan əl çəkдилər.

Homer bütün bunları mənə uşağa danışan kimi danışdı. Özünün qocalıqdakı həyatı barədə də Uliiss kimi dənizi tanımayan, əti duzlamayan, avarın nə olduğunu bilməyən adamları tapmaq arzusıyla həmin son səyahətinə yollanması haqqında² da söhbət açdı. O, düz yüz ili Ölməzlər Şəhərində yaşadı. Şəhəri dağıdanda həmin o başqasını tikmək fikrini də özü irəli sürdü. Təəccüblü heç nə yox idi: hamıya məlumdur ki, o, əvvəlcə Troya müharibəsini, sonrasa siçanların və qurbağaların müharibəsini³ vəsf elədi. Əvvəlcə Kainatı, sonrasa Xaosu yaradan Allah kimi.

Ölməzin həyatı boşdur; insandan başqa bütün canlı varlıqlar ölməzdir, çünki ölümü tanıyırlar; özünü Ölməz hesab eləməksə – ilahi, qorxulu, ağlagəlməzdir. Mən gördüm ki, dinlərin bütün çoxluğu, müxtəlifliyi ilə yanaşı, bu əqidəyə həddən artıq az rast gəlinir. İudeylər, müsəlmanlar, xristianlar ölməzliyi təbliğ eləyirlər, anma özlərinin ilk,

¹ *Rapsod* – Qədim Yunanıstanda gəzərgi xanəndə, dastançı

² Homer, “Odisseyə”, II.

³ Homərə aid edilən “Batraxmionmaxu” poeməsindən süjet

yerdəki varlıqlarına çox üstünlük verdikləri sübuta yetirir ki, yalnız ona inanırlar, bütün qalan saysız-hesabsız mövcudluqlarsa yalnız ona, birinciyə görə mükafatlandırmağı, yaxud cəzalandırmağı nəzərdə tutur. Hindistanın bəzi dinlərinin təbliğ elədiyi burulğan mənə daha ağıllı görünür; başlanğıcı-sonu olmayan, hər həyatın əvvəlki həyat nəticəsində yarandığı, özündə sonrakı həyatın rüşeymini daşdığı, onların heç birinin bütövü müəyyənləşdirmədiyi burulğan... Əsrlərin təcrübəsini mənimsəyən Ölməzlər respublikası dözümlülükdə, demək olar, hər şeyə nifrətdə kamilliyə yetdi. Onlar bilirdilər ki, həyatlarında hər kəsin başına hər iş gələ bilər. Özünün keçmiş və gələcək xeyirxahlarından asılı olaraq hamı mərhəmətə qabildir, amma hər kəs öz yaramazlığı üzündən hər cür satqınlıq eləməyə də qabildir. Qumar oyunlarında təklə cüt, demək olar, eyni sayda düşüb bərabərləşdikləri kimi, Ölməzlərdə istedadla istedadsızlıq bir-birinə düzəliş verə-verə, bir-birini qarşılıqlı məhv eləyir; böyük ustalıqla qoşulmuş “Mənim Sidim haqqında nəğmə” “Ekloq”dan¹ tək bircə epitet, yaxud Heraklitin hər hansı nəsihəti üçün zəruri qarşılıqdır. Ən ötəri fikir gözlə görünən şəkillə yarana, formanın dərkə üçün gizli olanı bəzəyə, yaxud əksinə, doğura bilər. Mən pislik davamını, yaxud bir vaxtlar keçmiş zamanlar naminə belə olduğunu bilirəm... Əgər şeylərə belə baxsaq, onda bütün əməllərimiz ədalətlidir, amma eyni zamanda da onlar tamamilə heç nə deyil. Deməli, nə əxlaqı, nə rəşional ölçülər var. Homer “Odisseyə”ni qoşub; amma vəziyyətlərin kombinasiyasının saysız-hesabsız, hüdudsuz olduğu sonsuz düzəngahlarında mümkün deyil ki, heç olmasa, daha bir dəfə “Odisseyə”ni qoşmasınlar. Hər bir insan burada heç kəsdür, hər ölməz – dərhal dünyadakı bütün adamlardır – Korneli Aqrippa² kimi mən – allaham, mən – qəhrəmanam, mən – filosofam, mən – iblisəm, mən – bütün dünyayam, əslindəsə bu, “mənim kimi bir adam yoxdur” deməyin usandırıcı üsuludur.

Dünyaya hər şeyin mütləq əvəzinin ödəndiyi bir sistem kimi baxmaq Ölməzlərə hərtərəfli təsir eləyirdi. Hər şeydən əvvəl, onlar dərdəşəriklik qabiliyyətini itirdilər. Mən çayın o biri tərəfindəki daş karxanasını xatırlatdım; Ölməzlərdən

¹ “Ekloq” – Vergilinin “Bukoliklər”i

² Korneli Aqrippa Hettesheymlı (1466–1535) – alman mütəfəkkiri

biri ən dərin çuxura yıxıldı – o, yaralana, ölə bilməzdi, amma susuzluq ona əziyyət verirdi; bununla belə, yıxılana kəndir sallayanacan yetmiş il keçdi. Onları öz taleləri də maraqlandırmırdı. Bədən itaətkar ev heyvanına bərabər tutulurdu, ayda bir dəfə bir neçə saatlıq yuxu, bir qurtum sudan, miskin ət parçasından ibarət payla keçinirdilər. Amma bizi guşənişinlər səviyyəsinə endirməyi ağılınıza gətirməyin. Düşünməkdən artıq tamhakimiyyətli həzz yox idi, biz məhz özümüzü bütövlükdə ona təslim elədik. Bəzən fəvqəladə bir şey bizi ətraf aləmə qaytarırdı; məsələn, həmin o səhərdəki ən qədim, ən adi həzz – yağış kimi. Amma bu cür kənarçıxmalar həddən artıq az idi; bütün Ölməzlər tam sakitliklərini saxlamağa qabildirlər, yadımdadır, biri hətta heç vaxt ayağa da durmamışdı; quş onun sinəsində yuva qurmuşdu.

Bu doktrinanın dünyada əks tərəflə bərabərləşməz heç nəyin olmadığını iddia eləyən nəticələrindən biri əhəmiyyətsiz nəzəri dəyəərə malikdir, amma məhz o, bizim X əsrin başlanğıcında, bəlkə də, sonunda Yer üzərində dağılışmağımıza gətirib çıxardı. Gəldiyimiz nəticə aşağıdakıdan ibarətdir: suları ölməzlik bəxş eləyən çaylar var; bunun nəticəsi kimi yer üzündə suları ölməzliyi yuyub aparən başqa çaylar da var. Yer üzündə çayların sayı həddərsiz deyil; Ölməz dünyanı dolaşa-dolaşa axırda bütün çayların suyundan içir. Biz həmin çayı tapmaq niyyətindəydik.

Ölüm (yaxud ölüm haqqında yaddaş) insanları ali hissələrlə doldurur, həyatı dəyərlə eləyir. Adamlar özlərini müvəqqəti varlıqlar sayır, ona uyğun da davranırlar; hər tutulan əməl axırıncı ola bilər; yuxuya girən üzlər kimi cizgiləri silinməyən üz yoxdur. Bəndələrdə hər şey dönməz, faciəvi dəyəərə malikdir. Ölməzlərdə, əksinə, hər əməl (hər cür fikir də) yalnız uzaq keçmişlərdə artıq itib-batmış başqa əməllərin əks-səcdəsi, yaxud gələcəkdə ağılı dolaşdırıncan dönə-dönə təkrarlanacaq əməllərin dəqiq xəbəridir. Əks olmayan, heç vaxt usanmaz güzgülər arasında dolaşmayan heç nə yoxdur. Heç nə bir dəfə baş vermir, heç nə öz dönməzliyi ilə qiymətli deyil. Kəclər, qüssə, ənənələrlə müqəddəsləşdirilmiş dərd Ölməzlərin üzərində hökm eləyə bilməz. Homerlə Tanjerin darvazaları qarşısında ayrılıq; deyəsən, heç vidalaşmadıq da.

V

Sonra mən yeni səltənətləri və yeni imperiyaları dolaşdım. 1066-cı ilin payızında Stenford körpüsü üzərində¹, yadımda deyil, kimin tərəfində – ömrünü elə orada başa vuran Haroldun tərəfindəmi, yoxsa bu döyüşdə özünə altı, yaxud bir qədər artıq fut ingilis torpağı fəth eləmiş² Harald Hardradın tərəfindəmi – döyüşdüm. Müsəlman təqviminə görə hicrinin yeddinci əsrində Bulak malikanəsində unuduğum dildə, bilmədiyim əlifbaya, aydın gözəl hərflərlə Sindbadın yeddi səyahətini, Tunc şəhərin tarixini yazdım. Səmərqənddə zindan həyatında çoxlu şahmat oynadım. Bikanerdə astrologiyayla məşğul olurdum, həmin şeylə də Bohemiyada məşğuldum. 1638-ci ildə Kolojvarda³, sonrasa Leypsiqdə oldum. 1714-cü ildə Aberdində Popun altıncılık “İliada”sını köçürdüm; yadımdadır, onu tez-tez oxuyub ləzzət alırdım. 1729-cu ildə adı, deyəsən, Cambatista⁴ olan bir ritorika professoruyla bu poemanın mənşəyi barədə mübahisə elədik; onun dəlil-sübutları mənə təkzib olunmaz göründü. 1921-ci il oktyabrın dördündə mənə Bombeyə apararı “Patna”⁵ Eritreya sahillərindəki limanda durmalıydı⁶. Sahilə endim; mən Roma tribunu olanda, qızdırma, bədxah sehlər, hərəkətsizlik əsgərləri biçəndə yenə Qırmızı dənizdəki başqa səhəri, uzaq zamanların səhərlərini xatırladım. Şəhərin yaxınlığında şəffaf çeşmə gördüm; adətımə boyun əyib, həmin çeşmədən su içdim. Sahilə çıxandasa tikanlı budaq əlimi cızdı. Gözlənilmədən ağrı mənə adət eləmədiyim qədər canlı gəldi. Gözlərimə inanmadan, xoşbəxt halda, dinməzcə qiymətsiz möcüzəni müşahidə eləyirdim: qan damcıları asta-asta ovcuma tökülürdü. Yenə öləriyəm, təkrarlayırdım, yenə başqa adamlara oxşayıram. Həmin gecə dan yeri ağaranacan yatdım.

Bir ildən sonra bu səhifələrə baxdım. Deyəsən, hər şey həqiqət idi, amma birinci fəsildə, digər fəsillərin bəzi abzas-

¹ Norveç kralının həlak olduğu Stenfordbric körpüsü (York şəhəri yaxınlığında)

² Snorri Sturlusonun “Yer dairəsi” əsərindən azca dəyişdirilmiş istifadə

³ Kolojvar – indiki Rumıniyanın Kluj şəhəri

⁴ Cambatista – italyan mütəfəkkiri Cambatista Viko nəzərdə tutulur.

⁵ “Patna” – Cozef Konradın “Lord Cim” romanında (1990) gəmi adı

⁶ Əlyazmada burada limanın adının üstündən xətt çəkilib.

larında gözlərimə saxtalıq göründü. Ola bilsin, bunun günahı təfərrüatlardan sui-istifadəydi; sezmişəm, belə şey şairlərin başına gəlir, yalan da hər şeyi zəhərləyir, çünki təfərrüatlarla yaddaş yox, əməl dolu ola bilər... Amma güman eləyirəm ki, daha dərin səbəbi də açdım. Məni xəyal-pərvər adlandırsalar da, söyləyəcəyəm.

Danışdığımı ona görə qeyri-real görünür ki, onda iki ayrı-ayrı adamın başına gəlmiş hadisələr bir-birinə qarışır. Birinci fəsildə atlı Fivin divarlarını yalayan çayın adını öyrənmək istəyir; əvvəllər Hekatomfilos şəhərinin adını çəkən Flamini Ruf deyir ki, çayın adı Misirdir; bu fikirlərdən heç biri ona məxsus deyil, “İliada”da Fivə Hekatomfilos, “Odyssey”da isə Protey, Uliissin sözləriylə daim Nili Misir adlandıran Homerə məxsusdur. İkinci fəsildə romalı ölməzlik suyundan içib yunanca bir neçə söz söyləyir; həmin sözlər də Homerindir, onları dəniz gəmilərinin məşhur siyahısının axırında tapmaq olar. Sonra o, başsındıran şəhərdə mühakimə, az qala “vicdan əzabı” barədə danışır, o söz də hərdən bir bu cür dəhşəti təsvir eləyən Homerə məxsusdur. Belə müxtəliflik məni narahat elədi; estetik xarakterli başqalansa həqiqəti açmağa imkan verdi. Həmin həqiqətlər axırıncı fəsildə var; orada yazılıb ki, Stenford körpüsündə döyüşmüşəm, Bulakda Dənizçi Sindbadın səyahətini yazmışam, Aberdində Popun ingilis “İliada”sını köçürmüşəm. Orada *inter alea*¹ deyilir: “Bikanerdə astrologiyayla məşğul oldum, elə onunla da Bohemiyada məşğul olurdum”. Bu şəhadətlərdən heç biri yalan deyil; amma məhz nəyin qabardıldığı əlamətdardır. Birinci şəhadət, görünür, hərbi adama məxsusdur, amma sonra məlum olur ki, hekayəçini hərbi işlər yox, insan taleləri məşğul eləyir. Bunların ardınca gələn şəhadətlər daha maraqlıdır. Dolaşıq, amma sadə səbəb məni onların üzərində dayanmağa məcbur elədi; bunu yerinə yetirdim, çünki bilirdim: o şəhadətlər məna ilə doludur. O sözlər romalı Flamini Rufun dilində belə deyil. Amma Homerin dilində belədir; təəccüblüdür ki, Homer on üçüncü əsrdə Sindbadın, başqa Uliissin macəralarını yazır, onun “İliada”sında yazılanları Barbar dilində danışdıqları şimal səltənətində çox-çox yüz illər keçəndən sonra tapır.

¹ Sözarası (*lat.*)

Bikaner adını bildiren sözə gələndə isə, görünür, bu ad ədəbiyyatda yad olan, bərbəzəkli sözlərlə göz qamaşdırmaq istəyən (dəniz gəmiləri siyahısının müəllifi kimi) adam tərəfindən deyilib.

Son yaxınlaşanda xatirələrdən obraz qalmır, yalnız sözlər qalır. Bunda qəribə heç nə yoxdur ki, zaman mən-dən ötrü hər hansı bir dəyəri olan sözləri, neçə əsrlərlə məni müşayiət eləyən adamın tale rəmlərindən başqa bir şey olmayan sözlərlə dolaşdırdı. Mən Homerdim, tezliklə Ulliss kimi Heç Kəs olacağam; tezliklə bütün adamlar olacaq – öləcəyəm.

P.S. 1950-ci il. Yuxarıda xatırladılan canlı həyata qə-dəm qoyan şərhlər arasında ən nəzakətli olmasa da, ən maraqlısı Bibliyasayağı “*Coat of Manu Colours*”¹ (Mançes-ter, 1948) adlandırılıb, doktor Naum Kordoveronun zəhərli qələmiylə yazılıb. Əsər yüz səhifədən ibarətdir. Orada yu-nan müəlliflərindən, bayağı latın dilindəki mətnlərdən sentonlar² barədə söhbət açılır; öz həmvətlərinə Seneka-dan ifadələrlə tərif verən Ben Conson, Aleksandr Rossun “*Virgilius evangelizans*” əsəri³, Corc Mur və Eliotun əməlləri, nəhayət, “əntiqfuruş Cozef Kartafilin ayağına yazılan heka-yət” xatırladılır. Elə ilk fəslində müəllif Plinidən (“*Historia naturalis*”, V, 8), ikincidə Tomas de Kuinsidən⁴ (“Əsərlər”, III, 439), üçüncüdə Dekartın Pyer Şana məktubundan, dördün-cüdə Bernard Şoudan (“*Back to Methuselah*; V”)⁵ iqtibas aşkar edir. Bu iqtibasların, yaxud oğurluğun əsasında da nəticə çıxarır: bütün sənəd apokrifdən başqa bir şey deyil.

Məncə, bu nəticə qəbul olunmazdır. Son yaxınlaşanda, Kartafil yazır, xatirələrdən obraz qalmır, yalnız sözlər qalır. Söz, yuvasından sıçrayıb çıxmış söz, şikəst olunmuş yad sözlər, bitən anlar və əsrlər tərəfindən ona atılan miskin dilənçi payı bax budur.

¹ Kral Yakov zamanından (1611) onun bağışladığı ala-bəzək köynək belə adlanır.

² *Senton* (*lat.*) – cındırdan tikilmiş paltar, başqalarının sətirlərindən quraş-dırılmış şeir.

³ *Aleksandr Ross* (1591–1654) – Vergilini ingiliscəyə çevirən şair; poema 1634–cü ildə çap olunub.

⁴ Tomas de Kuinsinin “Homer və homeridlər” essesi nəzərdə tutulur.

⁵ B.Şounun dramatik pırıçası (1918–1920)

BABİLDƏ LOTEREYA

Babildə bütün kişilər kimi konsul olmuşam, hamı kimi qul olmuşam; qüdrəti də, rüsvayçılığı da, zindanı da görmüşəm. Baxın, sağ əlimdə şəhadət barmağım yoxdur. Baxın, plashımın deşiyindən qamımdakı döymə görünür – bu, ikinci hərf “bet”dir. Ay bədirlənən gecələrdə o, mənə işarəsi “qimel” hərfi olan adamlar üzərində hakimiyyət verir, amma aysız gecələrdə “qimel”li adamlara boyun əyməli olan “əlif”li adamlara tabe eləyir. Dan yeri öncəsi toranlıqda, mağaradakı qara daş qarşısında müqəddəs öküzləri öldürürdüm. Ay ili ərzində gözəgörünməz elan olunmuşdum: qışqırırdım, cavab vermirdilər, çörək oğurlayırdım, cəzalandırmırdılar. Mən yunanların bilmədiklərini – inamsızlığı dərk elədim. Mis hücrədə dilsiz boğucunun dəsmalı sayaq məni ümid tərək eləmədi; həzz axınında qarmaqarışq qorxu əl çəkmirdi. Pontili Heraklitin vəcdlə məlumat verdiyi kimi, Pifaqor xatırlayırdı ki, o, Pirr, ondan əvvəlsə Evforbi, daha əvvəlsə başqa bir bəndəydi¹; bu cür dəyişiklikləri xatırlamaq üçün məndən ötrü heç də ölümü, yaxud heç olmasa, yalanı köməyə çağırmaq lazım gəlir.

Bu dəyişikliklə qəddar taleyimə görə başqa dövlətlərdə məlum olmayan, ya da gizli, ala-yanıncıq fəaliyyət göstərən bir təsisata – lotereyaya borcluyam. Onun tarixiylə məşğul olmamışam; bilirəm ki, sehrbazlar razılığa gələ bilmirlər, bilirəm ki, nəhəng planları barədə mənə, astrologiyadan başı çıxmayan adamın aydan bildiyi qədər məlumdur. Mən bütün həyat üzərində lotereyanın hökmranlıq elədiyi ağılagəlməz ölkədə doğulmuşam; bu günə qədər onun barədə allahların, yaxud öz ürəyimin dərkolunmaz hərəkətləri haqqında düşündüyümdən çox düşünməmişəm. İndisə Babildən, onun xoşagələn əxlaqından uzaqda lotereya, maskalı adamların toranlıqda donquldandıqları qorxunc ehtimallar barədə heyretlə düşünürəm.

¹ Laertli Diogenin “Məşhur filosofların həyatı, təlimi və fikirləri haqqında” əsəri, VIII, 5.

***

Atam danışır ki, qədimlərdə – söhbət əsrlərdən, yoxsa illərdən gedir? – lotereya Babildə plebeylərin¹ oyunuydu. O deyirdi (bu doğrudumu, bilmirəm), guya, bərbərlər təzə pulun müqabilində sümükdən, yaxud üzərində işarələr cızılmış perqamentdən dördküncələr verirdilər. Onları günün günortaçağı oynayırdılar: xoşbəxt kəslər sırf təsadüf nəticəsində zərb olunmuş gümüş pullar alırdı, gördüyünüz kimi, prosedur lap sadəydi. Təbii ki, bu cür “lotereyalar” uğursuzluğa məruz qalırdı. Onların heç bir mənəvi qüvvəsi yox idi. Lotereya insanın bütün hissələrinə yox, ancaq ümidlərinə yönəldilirdi. İctimai laqeydlik üzündən bu alverçi lotereyanı təsis eləyən işbazlar ziyana düşməyə başladılar. Kimsə yenilik gətirməyi sınaqdan keçirdi – xoşbəxt püşklərin siyahısına bir neçə bədbəxtini daxil elədi. Bu islahat nəticəsində nömrəli dördküncələrin alıcıları ikili şans – ya müəyyən məbləğ udmaq, ya da cərimə, bəzən çox cərimə ödəmək – qazanırdı. Belə kiçik təhlükə (hər otuz xoşbəxt nömrəyə bir uğursuz nömrə), gözlənilməli kimi, camaatın marağını canlandırdı. Babillilər oyuna girişdilər. Dördküncələri əldə eləməyənləri qorxaq, cəsarətsiz sayırdılar. Vaxt keçdikcə bu tamamilə əsaslandırılmış nifrət iki yolla getdi. Oynamayanları görməyə gözləri yox idi, amma uduzub, uduzduqlarını ödəyənlərə də nifrət eləyirdilər. Şirkətlər (o vaxt bunu belə adlandıрмаğa başladılar) udanların maraqlarını müdafiə eləməli olurdu, çünki əgər kassada uduzulanın, az qala, bütün məbləği qədər pul olmasa, öz uduşlarını ala bilməzdilər. Uduzanları məhkəməyə verməyə başladılar: hakim onları əsas cəriməni, üstəgəl məhkəmə xərclərini ödəməyə, yaxud bir neçə gün həbsə məhkum eləyirdi. Şirkəti dolamaq üçün hamı həbsxanaya seçdi. Azlığın hökmü Şirkətin, onun dini, metafizik hakimiyyəti qüdrətinin səbəbi oldu.

Az müddət ötdü, püşkatma barədə məlumatlarda artıq uduzulan pulların siyahısı verilmirdi, yalnız hər uğursuz nömrəyə düşən həbsxana günlərinin sayı göstərilirdi. Vaxtında, demək olar, nəzərə çarpmayan bu yığcamlıq qeyri-adi əhəmiyyətə malik idi. Beləliklə, lotereyada ilk dəfə pula

¹ *Plebey* – Qədim Romada yoxsul silkdən olan adam

bağlılığı olmayan elementlər meydana çıxdı. Uğur çox böyük idi. Şirkətlər oynayanların təzyiqi altında uğursuz nömrələrin sayını artırmalı oldu.

Hamıya məlumdur ki, Babil xalqı məntiqə, hətta simmetriyaya çox bağlıdır. Xoşbəxt nömrələrin iri pullarla ifadə edilmiş uduş, bədbəxtlərinə gecə-gündüzdən ibarət həbsxana məhbusluğu olması onlara uyğunsuzluq kimi gəlirdi. Bəzi əxlaq tərəfdarları belə bir fikir bildirdilər ki, pula sahib olmaq heç də həmişə zövqü təmin eləmir, uğurun digər formaları, güman ki, daha birbaşa effekt verir.

***

Plebey məhəllələrində başqa cür həyəcan genişləndirdi. Kahinlər kollegiyasının üzvləri qoyuluşları artırır, qorxu və ümidin bütün dönüslərindən ləzzət alırdılar; kasıblar (məlum həsədlə) başa düşürdülər ki, onlar bu qızğın, bu qədər heyrətamiz yaşantılardan kənar ediləblər. Hamının – kasıbların da, varlıların da – lotereyada bərabər iştirakına ədalətli cəhd həyəcanlara gətirib çıxardı, həmin həyəcanlar barədə yaddaşı illər silə bilməyib. Bəzi inadkarlar söhbətin yeni qaydadan, zəruri tarixi dövrdən getdiyini başa düşürdülər (yaxud özlərini elə göstərdilər, guya, başa düşməzlər)...

Bir dəfə bir qul qırmızı bilet oğurladı, oyun zamanı ona düşdü ki, dili yandırılmalıdır. Qanunlar kodeksi bilet oğurlamağa görə belə cəza müəyyənləşdirmişdi. Bəzi babillilər iddia eləyirdilər ki, o, oğru kimi qızmış dəmirə damğalanmağa layiqdir; başqaları alicənablıqla güman eləyirdilər ki, cəllad onu taleyin hökmünə görə cəzalandırmalıdır... İğtişaş başladı, kədərli qan tökülməsi baş verdi, amma axırda Babil xalqı varlıların müqavimətinə baxmayaraq, dediklərinin üstündə durdu. Xalq öz nəcib məqsədlərinin tam gerçəkləşməsinə nail oldu. Hər şeydən əvvəl, Şirkətin hakimiyyəti bütünlükdə ələ almasını təmin elədi. (Bu mərkəzləşmə yeni fəaliyyət xüsusiyyətinin mürəkkəbliyi baxımından zəruriydi.) İkincisi, xalq nail oldu ki, lotereya gizli, pulsuz, ümumi olsun. Püşklərin pula satılması ləğv edildi. Hər bir azad insan Belin¹ sirlərindən aqah olandan sonra

¹ *Bel* (Baal, Vaal və i.a.) – Şərqi semit mifologiyasında öküz, yaxud öküzbaşı insan görkəmində allah

avtomatik olaraq bu Allahın dolanbaclarında hər altmış gündən bir keçirilən, növbəti püşkatmayadək insanın tale-yini həll eləyən püşkatma iştirakçısına çevrilirdi. Nəticələri əvvəlcədən demək mümkün deyildi. Xoşbəxt uduş onu sehrbazların şurasınacan ucalda, yaxud ona öz düşməni (açıq, yaxud gizli) zindana salmaq, yaxud narahat eləməyə başlamış, ya da təzədən görməyə ümid bəsləmədiyi qadınla hücrənin rahat qaranlığında görüş bəxş eləmək hökmü verə bilərdi; uğursuz püşkatma zədəyə, rüsvayçılığın və ölümün müxtəlif növlərinə səbəb ola bilərdi. Bəzən eyni bir fakt – meyhanada bir A-nin öldürülməsi, yaxud bir B-nin sirli şəkildə ucaldılması – otuz, ya qırx püşkün ağıllı birliyi. Bu cür qurama asan iş deyil, amma xatırlatmaq lazımdır ki, Şirkətin üzvləri qüdrətli, hiyləgər idilər (indi də belədirlər). Əksər hallarda sənə bəxş olunmuş rifahın sadə təsadüf oyunu olduğunu başa düşmək onların hökmünü azaldardı; bu arzuolunmaz imkanı aradan qaldırmaq üçün Şirkətin agentləri təlqin və sehdən istifadə eləyirdilər. Onların fəaliyyəti, maneələri gizli saxlanırdı. Hər bir kəsin müqəddəs ümidlərindən, müqəddəs qorxularından xəbər tutmaq üçün astroloqların, casusların xidmətlərindən istifadə eləyirdilər. Şirlərin bir daş naxışı vardı, “Kafeka” adlanan müqəddəs ayaqyolu vardı, hamının inamına görə, Şirkətlə birləşən baxımsız, tozlu su kəmərinə çatlar vardı; bədxah və xeyirxah niyyətli adamlar bu yerlərə öz donoslarını gətirirdilər. Doğruluğuna görə bir-birinə bərabər olmayan o məlumatlar əlifba sırasıyla bölüşdürülmüş arxivdə saxlanırdı.

İnanmaq çətindir, amma bəziləri deyindir. Şirkət özünəxas təmkinlə birbaşa cavab vermirdi. Onun xadimləri maska hazırlanan emalatxanalarda zibilliklərinə müqəddəs mətnlər arasında indi də rast gəlinən qısa cavab atmağa üstünlük verdilər. Həmin əhkamvar fraqmentdə deyilir ki, lotereya dünya nizamına təsadüfün əlavə edilməsidir, səhvlərin olması təsadüfə zidd deyil, əksinə, onu möhkəmləndirir. Həm də orada deyilirdi ki, şirlər də, müqəddəs zibillərdə də Şirkət tərəfindən (onlara müraciət eləmək hüququndan boyun qaçırmayan) icazə almasalar da, bununla belə, rəsmi zəmanət olmadan fəaliyyət göstərirlər.

Bu bəyanat cəmiyyətin narahatlığını yatırdı. Bundan başqa, cavab, ola bilsin, müəlliflərin əvvəlcədən görmədikləri digər nəticələrə də malikdir. O, Şirkətin ruhunu və əməliyyatlarını dərinədən dəyişdi. Mən çox tələsirəm – bizə xəbərdarlıq elədilər ki, gəmi lövbərini qaldırmağa hazırlaşır. Amma bunu izah eləməyə çalışıram.

Nə qədər ağlagəlməz görünərsə də, həmin vaxtaca heç kəs oyunların ümumi nəzəriyyəsini yaratmağa çalışmamışdı. Babilli, ağıl tələb eləyən əməliyyatlara meyilli deyil. O, təsadüfün hökmünə hörmət eləyir, öz həyatını, öz ümidini, öz vahiməli qorxusunu ona tapşırır, amma nə təsadüfün dolaşmaq qanunauyğunluqlarını, nə də bizə açdığı fırlanan kürəciklərin hərəkətini araşdırmaq ağına gəlir. Bununla belə, yuxarıda xatırladılan rəsmi bəyanat hüquqi-riyazi xarakterli çoxlu mübahisə qaldırdı. O mübahisələrdən birində aşağıdakı fərziyyə yarandı: əgər lotereya təsadüfün intensivləşdirilməsi, dövrü olaraq kosmosa, yəni dünya nizamına xaos daxil eləməkdirsə, onun yalnız birində yox, bütün oyun mərhələlərində iştirakı yaxşı deyilmi? Bəyəm təsadüfün kiməsə ölüm bəxş eləməsi, bu ölüm şəraitinin – məxfilik, yaxud aşkarlıq – olması gülməli deyilmi, bir saat, yaxud bir il gözləmə müddəti təsadüfə tabe olumu? Həmin bu qədər ədalətli şübhələr axırda çətinliyi yalnız azsaylı mütəxəssislərə məlum olan əhəmiyyətli islahat doğurdu, amma mən, hər halda, o islahatları qısaca, heç olmasa, sxematik şəkildə izah eləməyə cəhd göstərərəm.

Oyun zamanı kiməsə ölümün düşdüyü ilk püşkatmanı xəyalımızda canlandıraraq. Hökmü yerinə yetirmək üçün ikinci püşkatmaya əl atırlar, o püşkatmada doqquz mümkün icraçının iştirakı tövsiyə olunur (nümunə üçün). Həmin icraçılardan dördü cəlladın adını göstərən üçüncü püşkatmanı keçirə bilər, ikisində əvvəlki əlverişsiz qərar xoşbəxt püşklə (məsələn, dəfinə tapmaqla) əvəz oluna bilər, başqa biri ölümü daha əzablı eləyə (yəni ona rüsvayçılıq qata, yaxud işgəncələrlə bəzəyə) bilər, digərləri edamdan boyun qaçırma bilərlər.

Amma bu yalnız sxemdir. Əslində, püşkatmaların sayı sonsuzdur, heç bir qərar qəti deyil, onların hamısı başqalarını doğura-doğura şaxələnilir. Qanmazlar güman eləyə bilərlər

ki, sonsuz püşkatmalar sonsuz zaman tələb eləyir; əslində-sə tısbığa yarışıyla bağlı məşhur tapmacanın öyrətdiyi kimi, zamanın sonsuz bölünməyə tabe olması bəs eləyər. Bu sonsuzluq platonçuların səcdə elədikləri təsadüf, İlahi Arxetiplərin möcüzəli növbələnməsiylə heyramiz şəkildə uyğun gəlir... Bizim ritualların təhrif olunmuş əks-sədasına Tibrin sahillərindən cavab gəlir: Lampridili Eliy “Antonin Gəlioqabalın həyatı”nda məlumat verir ki, həmin imperator öz qonaqlarının əvvəlcədən müəyyənləşdirdiyi taleyini balıqçulağının üzərində yazırdı¹, belə ki, biri on funt qızıl, o birisə on milçək, on marmot, on ayı alırdı. Xatırlatmaq lazımdır ki, Gəlioqabal Kiçik Asiyada, Allah-eponim² kahinləri arasında tərbiyə olunurdu.

Eyni zamanda şəxssiz, qeyri-müəyyən məqsədli püşkatmalar da olur: birinə görə, Fəratın sularına Taprobana³ yaqutu atmaq; digərinə görə, qüllədə durub quşu azadlığa buraxmaq; üçüncüyə görə, hər yüz ildən bir dəniz kənarında saysız-hesabsız qum dənəsini götürmək (yaxud tökmək) tələb olunur. Bəzən nəticələr qorxunc olur.

Şirkətin xeyirxah təsiri nəticəsində həyatımız təsadüflərlə doludur. Əgər birinin içində talisman, yaxud ilan olarsa, bir düjün Dəməşq şərabı şüşəsi alan təəccüblənməz; müqaviləni yazan katib səhv tarix qoymaq fürsətini buraxmaz; mən bu tələm-tələsik məlumatda bəzi yerlərdə panlıt, bəzi yerlərdə qəddarlıq əlavə elədim. Bəlkə də, müəyyən sirlə kolorit... dünyada ən bəsirətli olan tarixçilərimiz təsadüfün təsirinə düzəliş vermək üsulu düşünüb tapdılar; şayiələr gəzir ki, onların bu üsul üzrə fəaliyyəti etibarə (ümumiyyətlə) layıqdır, bununla belə, şübhəsiz, o şayiələr bir qədər yalanla yayılır. Yeri gəlmişkən, Şirkətin tarixi qədlər uydurmaya yoluxmuş bir şey yoxdur...

Məbəddə tapılmış paleoqrafik sənəd dünənki, yaxud yüz il əvvəlki püşkatmanın məhsulu ola bilər. Heç bir kitab, nüsxələrin heç biri müxtəlif cür oxunmadan çap olunmur. Xəttatlar buraxmaq, artırmaq, təhrif etmək üçün gizli and içirlər. Eyni zamanda birbaşa yalan tətbiq olunur. Şirkətin

¹ Bioqrafiyada qasıqlardan söhbət gedir.

² *Allah-eponim* – Finikiya Günəş allahı Gəlioqabal (Eloqabal)

³ *Taprobana* – Seylonun qədim adı

özü ilahinin gizliliyinə əməl eləyib, hər cür reklamdan qaçır. Tamamilə aydındır ki, casuslarının hamısı gizlidir: onun daim (bəlkə də, elə fasiləsiz) verdiyi əmrilər fırılacaqılarn yaydıqlarından fərqlənir. Axı özünün adı fırılacaqı olmasıyla kim öyünə bilər? Qəfildən axmaq əmr quraşdırmış içki düşkünü, qəfildən oyanıb öz əlləriylə yanında yatan qadını boğan adam Şirkətin gizli qərarnı dərhal yerinə yetirmirmi? Allahın hərəkətiylə müqayisə olunan bu səsiz-küysüz fəaliyyət hər cür ehtimallar doğurur. Onlardan biri qorxunc fikir təlqin eləyir ki, guya, artıq çox əsrlərdir Şirkət mövcud deyil, guya, həyatımızdakı müqəddəs nizamsızlıq sırf irsi, ənənəvidir; başqa ehtimala görə, Şirkət əbədidir, son Allahın dünyanı məhv eləyəcəyi son gecəyəcən mövcud olacaq. Daha bir versiyada deyilir ki, Şirkət qüdrətlidir, amma yalnız əhəmiyyətsiz hadisələrə – quşların fəryadına, pasın-tozun çalarlarına, səhər mürgüsünə təsir eləyir. Mas-kalanan sehrbazların söylədiyi başqa bir versiya Şirkətin heç vaxt mövcud olmadığından, mövcud olmayacağından ibarətdir. Daha bir, daha iyrənc versiya bizi inandırır ki, bu sirli korporasiyanın reallığını təsdiqlədiyimiz, yaxud təkzib elədiyimiz tamamilə əhəmiyyətsizdir, çünki bütün Babil – təsadüflərin sonsuz oyunundan başqa bir şey deyil.

TLEN, UKBAR, ORBIS TERTIUS¹

I

Mən Ukbarın kəşfinə görə,² güzgüyə və ensiklopediyalara borcluyam. Güzgü Ramos-Mexianın Qaon küçəsindəki bağ evində, dəhlizin o başında narahat-narahat parıldayırdı; ensiklopediya saxtakarlıqla “*The Anglo-American Cyclopaedia*”³ (Nyu-York, 1917) adlanır və 1902-ci il “*Encyclopaedia Britannica*”nın⁴ eyni, amma gecikmiş təkrar nəşrindən ibarətdir. Hadisə beş il əvvəl baş vermişdir. Həmin axşam Byoy Kesares mənim qonağım idi. Biz birinci şəxsin adından hekayəçiyə bəzi hadisələr barədə susmağa, yaxud o hadisələri təhrif eləməyə, bəzi oxuculara – çox az adama – qəddar, yaxud bayağı çalan tapmaqda kömək eləyən, hər cür ziddiyyətə qapılmağa imkan verən roman yazmağın necə yaxşı olduğu barədə mübahisəyə girişib xeyli oturduq. Güzgü dəhlizin o başından bizə göz qoyurdu. Gördük (gecədən keçəndə bu cür kəşflər qaçılmaz olur) güzgüdə qorxunc nəşə var. Bu zaman Byoy Kasares xatırladı ki, Ukbarın sehbazlarından biri deyib: güzgüdə cinsi akt iyrəncdir, çünki adamların sayını artırır. Mən bu kəlamın mənbəyini soruşdum, cavab verdi ki, “*The Anglo-American Cyclopaedia*”da Ukbar barədə məqalədə çap olunub. Evimizdə (məbellə birlikdə kirayələdiyimiz) həmin nəşrin nüsxəsi var idi. XXVI cildin son səhifələrində Upsala barədə məqalə tapdıq; XXVII cildin ilk səhifələrində “Ural-Altay dilləri” haqqında yazılmışdı, amma Ukbar barədə bircə söz də yox idi. Azacıq çaşmış Byoy cildin göstəricisini götürdü.

Bütün ağılına gələn transkripsiyaları – Ukbar, Uqbar, Ookbar, Oukbar – əbəs yerə araşdırırdı. Getməzdən qabaq mənə dedi ki, bu, İraqda, ya da Kiçik Asiyada bir vilayətdir. Boynuma alıram, razılıqla, bir qədər çaşqınlıqla başımı tər-

¹ Üçüncü dünya (*lat.*)

² Borxes “Britaniya ensiklopediyası”nın 11-ci cildindəki Babledəki üç şəhəri barədə məqaləni nəzərdə tutur.

³ İngilis-amerikan ensiklopediyası (*ing.*)

⁴ Britaniya ensiklopediyası (*ing.*)

pətdim. Fikirləşdim, bu heç yerdə adı olmayan ölkə, bu adsız sehrbaz, Byoyun sadəlik üzündən öz sözlərinə bəraət qazandırmaq istədiyi improvizə olunmuş uydurmasıdır. Yustus Pertesin¹ atlaslarından birinə əbəs yerə baxmaq şübhələrimi möhkəmləndirdi.

Sonrakı gün Byoy mənə Buenos-Ayresdən zəng elədi. O dedi, ensiklopediyanın XXVI cildindəki Ukbar haqqında məqalə gözlərimin qabağındadır. Orada sehrbazın adı yoxdur, amma demək olar, təlimini çətdirdiyi elə həmin sözlərlə ifadə olunmuş, bununla belə, ola bilsin, ədəbi nöqteyi-nəzərdən daha az uğurlu izahı var. O dedi: “*Copulation and mirrors are abominable*”². Ensiklopediyanın mətnində deyilir: “Bu cırdanlardan biri üçün görünən dünya illüziya, yaxud (daha dəqiqi) bir sufizm idi. Güzgü və uşaq doğumu nifrətəlayiqdir (*mirrors and fatherhood are hateful*), çünki mövcud olanları çoxaldır və yayır. Çox səmimiyyətlə dedim ki, həmin məqaləni görmək istərdim.

Bir neçə gündən sonra Byoy onu gətirdi. Bu, mənə təəccübləndirdi, çünki Ritterin³ ən ətraflı xəritəşünaslıq göstəriciləri “Erdkunde”⁴də “Ukbar” adına heç işarə də yox idi. Byoyun gətirdiyi cild, doğrudan da, “*The Anglo-American Cyclopaedia*”nın XXVI cildiydi. Çox gözəl üz qabığında, arxa tərəfində sıra sözləri bizim nüsxəmizdəki ilə eyniydi (Tor-Urs); amma 917 səhifə əvəzinə 921 səhifəydi. Elə bu əlavə dörd səhifədə də sözlüyün əvvəlcədən nəzərdə tutmadığı (oxucu kimi aydın başa düşdüyüm) Ukbar haqqında məqalə yerləşir. Sonra müəyyənləşdirdik ki, cildlər arasında başqa heç bir fərq yoxdur. Hər ikisi (deyəsən, artıq söylədiyim kimi) – “*Encyclopaedia Britannica*”nın onuncu cildinin təzədən çapıydı. Byoy öz nüsxəsini hərracda əldə eləmişdi.

Məqaləni diqqətlə oxuduq. Byoyun xatırlatdığı sözlər, deyəsən, orada heyrət doğuran yeganə sözlər idi. Qalan hamısı tamamilə inandırıcı görünürdü, tamamilə nəşrin ruhunda, bir qədər danxdıncıydı. Təkrar oxuyub, üslubun həmin ciddiliyi arxasında müəyyən qeyri-müəyyənlik gör-

¹ Iohann Georg Yustus Pertes (1749–1816) – coğrafi və xəritəşünaslıq ədəbiyyatı buraxan alman nəşiri

² “Cinsi aktla güzgü iyrəncdir” (*ing.*)

³ *Karl Ritter* (1779–1859) – alman coğrafiyaşünası

⁴ “Torpaqşünaslıq” (*alm.*)

dük. Coğrafi hissəsində xatırladılan on dörd addan yalnız üçünü – Xorasani, Ərməniyyəni, Ərzurumu axtarıb tapdıq. Tarixi adlardan yalnız daha çox məcazi mənada işlədilən biri – yalançı və sehrbaz Smerdis¹ rastlaşdı. Məqalədə, guya, Ukbarın sərhədləri göstərilirdi, amma naməlum bir dayaq məntəqələri – elə həmin vilayətin çayları, kraterləri, bir də dağ silsilələri göstərilirdi; məsələn, oxuduq ki, cənub sərhədində Çai-Haldun çökəkliyi, Aksa çayının deltası yerləşir, bu deltanın adalarında vəhşi atlar yetişdirilir. Bu, 918-ci səhifədə yazılmışdı. Tarixi bölümdən (səhifə 920) öyrəndik ki, on üçüncü əsrdə dini təqiblər nəticəsində möminlər indiyədək onların heykəllərinin qaldığı, tez-tez daş güzgülərin rast gəlinədiyi adalarda gizlənilirdilər. “Dil və ədəbiyyat” bölməsi qısaydı. Diqqəti bir şey cəlb eləyirdi: orada deyilirdi ki, Ukbarın ədəbiyyatı fantastik xarakter daşıyırdı, oranın epopeyaları, əfsanələri heç vaxt reallığı əks etdirmirdi, amma xəyali Mlexnas və Tlen ölkələrinin təcəssümü idi. Biblioqrafiyada indiyəcən tapmadığımız dörd kitab sadalanırdı – bununla belə, onlardan biri – Sayles Heyzlem, “*History of the Land Called Uqbar*”², 1874 – Bernard Kuoriçin³ kitab dükanının kataloqlarında var. Siyahıda birinci olan “*Lesbare und Lesenwerthe Bemerkungen über das Land Ukkbar in Klein-Asien*”⁴ 1641-ci il tarixinə malikdir, İohann Valentin Andree⁵ tərəfindən yazılıb. Maraqlı faktır, bir neçə ildən sonra mən gözlənilmədən bu ada De Kuinsidə (“*Writings*”)⁶ rast gəldim və öyrəndim ki, rozenkreysərlərin uydurulmuş – sonralar onun təxəyyülüylə yaradılıb başqa cür təsis edilmiş – icmasını təsvir eləyən alman ilahiyyatcasına məxsusdur.

Elə həmin axşam Milli Kitabxanaya yollandıq. Atlasları, kataloqları, coğrafiya cəmiyyətlərinin illik nəşrlərini, səyahətçilərin, tarixçilərin memuarlarını əbəs yerə altını-üstünə çevirdik – heç kəs heç vaxt Ukbarda olmamışdı. Byoyun

¹ Smerdis – e.ə. 522-ci ildə İran hökmdarı Kambizin taxtını ələ keçirmiş hind sehrkarı Qaumata

² Borxes uydurma müəllifə atası tərəfindən qohumunun soyadını verib: “Ukbar adlanan ölkənin tarixi”.

³ Bernard Kuoriç (1819–1899) – London naşiri və kitab ticarətçisi

⁴ Kiçik Asiyadakı Ukbar ölkəsi haqqında gözəl və layiqli məlumatlar

⁵ İohann Valentin Andree (1586–1654) – alman sehrbazlıq mütəfəkkiri

⁶ Əsərlər (ing.)

ensiklopediyasının ümumi göstəricisində də bu ad yox idi. Növbəti gün Karlos Mastronardi (ona bu əhvalat barədə danışmışdım) Korriyentes və Talkauanonun kitab dükanında “*Anglo-American Cyclopaedia*”nın qara, qızıl suyuna çəkilmiş arxasını gördü... O, dükana girib XXVI cildi istədi. Təbii ki, orada Ukbara eyham da yox idi.

II

Adroqadakı mehmanxanada qalın doqquzdonların arasında, güzgünün xəstəhal dərinliyində hələ də Cənub dəmir yolunda xidmət eləmiş mühəndis Herbert Eş¹ barədə nəsə zəif, get-getə daha da sönən xatirə var. Sağ vaxtı o, bütün ingilislər kimi, demək olar, kabus ömrü sürürdü; ölümündən sonra artıq həтта əvvəlki kabus da deyildi. O, ucaboy, anıq, seyrək dördkünc, nə vaxtsa sansaqqallı, başa düşdüyüm qədərincə uşaqsız dul kimiydi. Bir neçə ildən bir Günəş saatlarına, palıd qruplarına baxmaq üçün (onun bizə göstərdiyi şəkillərə görə deyirəm) İngiltərəyə gədirdi. Atam onunla dostlaşdı (bu, deyəsən, çox gurultulu səslənir), onların dostluğu lap ingilissayağı etibarlı etiraflardan başlanan, tezliklə dialoqsuz da keçinən dostluğuydu. Onlar kitablar, qəzetlər mübadiləsi eləyirdilər, tez-tez, amma dinməzəcə şahmat oynayırdılar... Mən onu hotelin dəhlizində, əlində riyaziyyat kitabı səmanın təkrarolunmaz rənglərinə baxan görürdüm. Bir axşam onikilik say sistemi² (bu sistemdə on iki hər 10 rəqəmdən bir gəlir) barədə danışdı. Eş dedi, məhz elə müəyyən onikilik cədvəllərin altmışlıqla (altmışın hər 10 rəqəmdən sonra gəldiyi cədvəllər) hesablanması üzərində işləyir. O, əlavə elədi ki, bu işi ona norveçli Riu-Qrandi-du-Sul sifariş eləyib. Səkkiz iliydi tanışdıq, o, bir dəfə də olsun həmin yerlərdə olduğunu xatırlatmamışdı... Biz çoban həyatı, “kapanqlar”³ barədə başqa qocaların, qərbdə hələ “qauço” kimi ifadə elədikləri “qauço” sözünün etimologiyası barədə danışdıq – qoy Allah məni bağışlasın! – onikilik funksiyalar barədə bir söz də olmadı. 1937-ci ilin sentyabrında (onda biz hoteldə

¹ Güman ki, amerikalı çinşünas Herbert Alan Canes nəzərdə tutulur.

² Borxes dostu Şul-Sdarın oxşar ideyasını yada salır.

³ *Kapanq* – quldur (*isp.*)

deyildik) Herbert Eş qan damarlarının genişlənməsindən öldü. Ölümünə bir neçə gün qalmış o, Braziliyadan yazılı, möhürlü zərf aldı. Bu, in-oktavo kitab idi. Eş onu barda qoymuşdu, oradan (neçə ay keçəndən sonra) tapdım. Kitabı vərəqləməyə başladım, qəfildən yüngül başgicəllənməsi duydum – öz heyrətimi təsvir eləyə bilmərəm, çünki söhbət mənim hisslərimdən yox, Ukbar Tlendən, Orbis Tertiusdan gedir. İslam təliminə görə, Gecələr gecəsi adlanan bir gecə göylərin gizli qapısı taybatay açılır, bardaqlardakı su daha şirin olur; həmin taybatay açılmış qapıları görmək mənə nəsb olsaydı, həmin axşam hiss elədiyimi duymazdım. Kitab ingilis dilində 1001 səhifəydi. San dəri arxasında, bərbəzəkli üz qabığında təkrarlanan maraqlı yazı vardı. “*A First Encyclopaedia of Tlön, vol. XI. Hlaer to Jangr*”¹. Nəşr ili və yeri göstərilməyib. Birinci səhifədə və papiros kağızından vərəqdə “Orbis Tertius” yazısıyla mavi yanındairə vardı. Bir oğurluqla nəşr edilmiş ensiklopediyada uydurulmuş ölkənin qısa təsvirini tapmağımdan artıq iki il ötmüşdü – indi təsadüf mənə daha dəyərli, dolğun bir şey bəxş elədi. İndi əlimdə bütün bir naməlum planetin gəmi tarixiylə, memarlığı və çəkişmələriylə, mifologiyasının dəhşətləri, dilinin səsləriylə, hökmdarları və dənizləriylə, mineralları, quşları və dənizləriylə, cəbri və atəşiyə, ilahiyyəti və metafizik əksversiyalarıyla geniş, metodik cəhətdən tərtib edilmiş bölmə tutmuşdum. Hər şey aydın, əlaqəli, qətiyyətlə öyrətmək, yaxud ələ salmaq niyyəti olmadan yazılmışdı.

Haqqında danışdığım on birinci cildə əvvəlki və sonrakı cildlərə istinadlar var. Nestor İbarra artıq klassikaya çevrilmiş “N.R.F.”² məqaləsində həmin digər cildlərin mövcudluğunu inkar eləyir; Esekiel Martines Estrada³ və Drie la Roşel⁴ onun şübhələrini təkzib – həm də, yəqin ki, çox uğurla – elədilər. Amma hələ ən ciddi axtarışların heç bir nəticə vermədiyi faktıdır. Hər iki Amerikanın və Avropanın kitabxanalarını əbəs yerə alt-üst elədik. Alfonso Reyes detektiv xüsusiyyətli bu əlavə zəhmətdən yorulub, hamıya ələ-ələ verib, çoxlu çatışmayan qalın cildlərin *en ungue*

¹ “Tlönün ilk ensiklopediyası”, cild XI. Xlaer – Canqr (*ing.*)

² “*Nouvelle Revue Française*” – “Yeni fransız xülasəsi” (*fr.*)

³ Esekiel Martines Estrada (1895–1970) – Argentina şairi və esseçisi

⁴ Pyer Drie la Roşel (1893–1945) – fransız yazıçısı

*leonem*¹ təzədən yaradılması təklifini irəli sürür. O, yanzarafat-yarıciddi hesab eləyirdi ki, burada “tlənçilər”in bir nəslə yetər. Bu cəsarətli nəticə bizi əsas məsələyə qaytarır: Tlenin ixtiraçıları kimlərdir? Burada cəm zəruridir, çünki bir ixtiraçı – hər hansı sonsuz Leybnits – haqqında fərziyyə yekdilliklə təkzib edilmişdi. Daha doğrusu, həmin *brave new world*² – naməlum dahinin başçılıq elədiyi astronomların, bioloqların, mühəndislərin, metafiziklərin, şairlərin, kimyaçıların, alqebraçıların, əxlaqçıların, rəssamların, həndəsəçilərin... yaratdığı gizli cəmiyyətdir. Bu müxtəlif elmlərdən xəbəri olan adamlar çoxdur, amma uydurmaq qabiliyyətinə malik olanlar az, uydurmanı ciddi sistemli plana tabe eləməyi bacaranlar ondan da azdır. Həmin plan o qədər genişdir ki, hər bir kəsin iştirak payı həddən artıq azdır. Əvvəlcə güman eləyirdilər ki, guya, Tlen – başdan-başa xaos, təxəyyülün məsuliyyətsiz meydan sulamasıdır; indi məlumdur ki, bu, bütöv bir aləmdir, onları idarə eləyən daxili qanunlar, heç olmasa, əvvəlcədən formulə edilib. On birinci cildin ehtimal olunan ziddiyyəti – bu, inandırnam ki, digər cildlərin mövcudluğunun da məhəkədaşdır – belə aydın, dəqiq nizama, onun şərhində əməl olunub. Populyar jurnallar onlar üçün məqbul şişirtməylə Tlenin zoologiya və topoqrafiyasını hamıya çatdırdı – mənəcə, şəffaf pələnglər, qanlı qüllələr, deyəsən, hamının diqqətini daim çəkmir. Tlendəki aləmin konsepsiyasını şərh eləmək üçün bir neçə dəqiqə vaxt istəyirəm.

Yum qeyd elədi ki, – bu da yersizdir – Berklinin dəlilsübutları etiraza da, inama da yer qoymur. Bu mülahizə bütövlükdə həqiqətən bizim yerə tətbiq edilə bilər, bütövlükdə səhvən Tlenə tətbiq olunur. Bu planetin adamları təbiətən idealistdirlər. Onların dili, dil məhsulları – din, ədəbiyyat, metafizika – başlanğıc idealizmi nəzərdə tutur. Aləm onlardan ötrü predmetlərin məkanda yığını deyil, ayrı-ayrı hərəkətlərin ala-bəzək sırasıdır. Ondən ötrü məkan yox, zaman ardıcılığı xarakterikdir. Tlenin, “müasir” dillərin, ləhcələrin yarandığı ehtimal olunan *ursprache*³-sində isim

¹ Caynaqlarına görə şiri yaratmaq (*lat.*)

² “*Brave New World*” (1932) – Oldos Hakslinin antiutopik romanı; “Gözəl yeni dünya”.

³ Ulu dil (*alm.*)

yoxdur, o dildə birhecalı suffikslər (yaxud profikslər) təyini ilə adverbial¹ əhəmiyyətli şəxssiz fellər var; məsələn, “ay” sözüne uyğun gələn söz yoxdur, amma “aylamaq”, yaxud “aylaşdırmaq” kimi tərcümə oluna biləcək fel var. “Ay çayın üzərində qalxdı” “*xler u fanq aksaksaksas mle*”, yaxud sözbəsöz tərcümə eləyəndə “yuxarı daimi axar üzərində aylandı” kimi səslənir.

Yuxanda deyilənlər Cənub yarımkürəsinə aiddir. Şimal yarımkürəsinin dillərində ilk bölmə fel yox, birhecalı hallardır. “Ay” yox, “qara-girdə və hava rəngli-işıqlı”, yaxud “səma” əvəzinə “zərif-bənövşəyi” deyirlər, yaxud hər hansı başqa söz birləşməsini götürürlər. Seçdiyimiz nümunədə sifətlərin birləşməsi real obyektə uyğun gəlir – amma bu qətiyyəən zəruri deyil. Həmin yarımkürənin ədəbiyyatında (Meynonqun reallığındakı kimi) bir göz qırpımında poetik niyyətin tələbiylə görünüb-yox olan ideal predmetlər hökm sürür. Bəzən onları yalnız eynivaxtlılıq müəyyənləşdirir. İki keyfiyyətdən – görünəndən və eşidiləndən – dan yerinin rəngi, quşların uzaq səsi – ibarət olan predmetlər var. Çoxlu keyfiyyətdən ibarət predmetlər də mövcuddur: günəşlə su üzgüçünün sinəsinə qarşı; örtülü göz qapaqları arxasında tutqun-çəhrayı parlıt, çayın axarına, yaxud yuxunun ağuşuna dalmış insanın duyğusu. Bu ikincidərəcəli obyektlər başqalarıyla birləşə bilər; bəzi abreviaturların köməyi ilə bütün proses, az qala, sonsuz ola bilər. Bir çox uzun sözdən ibarət məşhur poemalar mövcuddur. Həmin sözdə müəllif tərəfindən yaradılmış “poetik obyekt” inteqrasiya olunub. İsimlərin mövcudluğuna heç kəsin inanmaması faktı ziddiyyətli tərzdə ona gətirib çıxarır ki, onların sayı sonsuzdur. Tlenin Şimal yarımkürəsi dillərində hind-Avropa dillərinin bütün isim adları və ondan daha artıq adları var.

Şiirtmədən demək olar ki, Tlenin klassik ədəbiyyatı yalnız cəmi bir fəndən – psixologiyadan ibarətdir. Bütün qalan fənlər ona tabedir. Artıq demişəm, bu planetin sakinləri aləmi məkanda yox, zaman ardıcılığında fırlanan bir sıra mental² proseslərin sırası kimi başa düşürlər. Spinoza özünün hüduzsuz ilahəsinə məsafə, təfəkkür atributları əlavə eləyir; Tlendə birincinin (yalnız bəzi

¹ *Adverbial* – zəif mahiyyətində olan

² *Mental* – əqli, şüuri

vəziyyətlər üçün xarakterik olan) və ikincinin (kosmosun ideal sinonimi olanın) qarşı-qarşıya qoyulmasını heç kəs başa düşə bilməzdi. Başqa cür desək, onlar məkanı olan bir şeyin zamanda uzanacağını qəbul eləmişlər. Üfüqdəki tüstünün, sonra yanmış çölün, yanğın törədən yansönmüş siqarın gözlə qavrayışı ideyalar assosiasiyasının nümunəsi kimi nəzərdən keçirilir.

Bu total monizm¹, yaxud idealizm hər bir elmi yanmıq eləyir. Hər hansı faktı xırdalamaq (yaxud müəyyənləşdirmək) üçün onu digərləriylə əlaqələndirmək lazımdır; Tlen sakinlərinin dünyagörüşünə görə, bu cür əlaqə özündən əvvəlkinin vəziyyətini dəyişdirə, yaxud izah eləyə bilməyəcək obyektin sonrakı vəziyyətidir. Ağlın hər cür vəziyyəti heç nəyə gətirib çıxarmır: hətta təsnifatın – *id est*² adının sadə faktı təhrifə gətirib çıxarır. Buradan nəticə çıxartmaq olardı: Tlendə elmlər, hətta sadəcə, mülahizə mümkün deyil, ziddiyyət ondan ibarətdir ki, elmlər mövcuddur, həm də çoxsaylı elmlər var. Fəlsəfi təlimlərlə də Şimal yarımkürəsindəki dillərlə baş verənlər baş verir. Hər cür fəlsəfənin məlum dialektik oyun sistemlərinin çoxalmasına yardım göstərən bir *Philosophie des Als Obu*³ olması fakt idi. Orada ən ağılagəlməz sistemlərin incə quruluşla ucurumu yaradılıb. Tlenin metafizikləri həqiqətə, hətta həqiqətəoxşarlıqla can atmırlar – heyrətləndirici şeylər axtarırlar. Onların fikrincə, metafiziki fantastika ədəbiyyatın qoludur. Onlar bilirlər ki, hər cür sistem dünya quruluşunun bütün cəhətlərinin hər hansı bir cəhətə tabe edilməsidir.

Hətta “bütün cəhətlər” ifadəsi də yaramır, çünki indiki anla ötən anların mümkün olmayan birləşməsinə nəzərdə tutur. Eynilə cəm hal – “ötən anlar” da qəbulolunmazdır – çünki elə bil, başqa təsəvvürün mümkünsüzlüyünü nəzərdə tutur... Tlenin fəlsəfi məktəblərindən biri zamanın təkzibinə gəlib çıxdı: məktəbin mülahizəsinə görə, indi – qeyri-müəyyəndir; gələcəksə yalnız onun bərsində indidə fikir kimi realdır⁴. Digər məktəb bəyan eləyir ki, artıq “bütün

¹ Müxtəlif görünən substansiyaların vahid başlanğıca bağlılığı fəlsəfəsi

² Yeni (*lat.*)

³ Güman fəlsəfəsi (*alm.*)

⁴ B. Rassel “Təfəkkür analizi” əsərində planetin bir neçə dəqiqə bundan əvvəl yaradıldığını, yalnız keçmiş “xatırlayan” adamlardan ibarət olduğunu iddia eləyir.

vaxt” keçdi, həyatımız – bu, dönməz prosesin, əlbəttə, təhrif olunmuş, eybəcər hala salınmış dumanlı xatirələri, yaxud əksidir. Daha bir məktəb aşkara çıxarır ki, dünyanın tarixi – ondasa həyatımızın tarixi, ən xırda təfərrüatları – bir ilkindəcə əli allah tərəfindən şeytanla dil tapıb yazılır. Daha bir məktəb elan eləyir ki, aləmi bütün işarələrin dəyərləndirilmədiyi kriptoqramlarla, həqiqətən yalnız hər üç yüz gündən bir baş verənlərlə müqayisə eləmək olar. Daha biri deyir, burada yatdığımız müddətdə başqa dünyada oyağlıq, beləliklə də hər insan – iki insandır. Plenin təlimləri arasında heç biri materializm qədər səs-küy yaratmadı. Bəzi mütəfəkkirlər onu da müəyyən bir ziddiyyət kimi formulə elədilər. Bu dərkolunmaz dünyagörüşü asan başa düşmək üçün on birinci əsrin¹ sehrbazlarından biri, qalmaqallı şöhrəti Plendə Eleya aporilərinin² nüfuzuyla müqayisə olunan doqquz mis pulla sofizm düşünüb tapdı. Bu “parlaq düşüncə”nin müxtəlif sayda pullar və tapıntılar göstərilən çoxlu versiyaları var; ən geniş yayılmış versiyanı misal gətirək. “Çərşənbə axşamı X boş yolla keçib doqquz mis pul itirir. Cümə axşamı Y yolda çərşənbə günü yağan yağış nəticəsində azacıq paslanmış dörd pul tapır. Cümə günü Z yolda üç pul tapır. Həmin cümə günü səhər də X öz evinin dəhlizində iki pul tapır. Sehrbaz bu əhvalatdan reallıq istəyirdi – *id est* mövcudluğun fasiləsizliyi – doqquz tapılmış pul haqqında nəticə çıxarmaq. O, iddia eləyirdi: guya, bu pullardan dördünün çərşənbə axşamıyla cümə axşamı, üç pulun çərşənbə axşamıyla cümə gününün axşamı, ikisinin çərşənbə axşamıyla cümə səhəri arasında mövcud olmadığını fikirləşmək absurd çıxardı. Həmin pulların bu üç zaman kəsiyinin bütün məqamlarında mövcudluğunu – heç olmasa, insan üçün dərkolunmaz gizli bir şəkildə – fikirləşmək məntiqli olardı.

Plenin dili bu ziddiyyətin formulə edilməsi üçün yaramırdı – çoxları onu heç başa düşmədi. Sağlam fikir tərəfdarları əvvəlcə lətifəyə oxşarlıqdan imtina eləməklə kifayətləndilər. Onlar təkrarlayırdılar ki, bəs bu, adətlə möhkəmləndirilməmiş, ciddi məntiqli düşüncəyə, məhz özündə ilkin vəcdin əsaslarını ehtiva eləyən “tapmaq” və “itirmək”

¹ *Onikilik sistemdə “əsr”* – yüz qırx dörd illik dövrdür.

² *Apori* – reallıqda mövcud olmayan çıxılmaz vəziyyət

fellərinə yad olan iki neologizmin qeyri-adi istifadəsinə əsaslanan söz hoqqabazlığıdır. Onlar xatırladırdılar ki, hər cür adlıq (insan, pul, cümə axşamı, çərşənbə, yağış) yalnız məcazi əhəmiyyətə malikdir. Dörd pulun çərşənbə axşamıyla cümə axşamı arasında mövcudluğunu sübut eləməyin lazım gəldiyini nəzərdə tutan hiyləgər “çərşənbə günü yağan yağış üzündən azacıq paslanmış” təsviri ifşa olunurdu. İzah edilirdi ki, “oxşarlıq” başqa şey, “eynilik” başqa şeydir, doqquz adam doqquz gecə dalbadal güclü ağrı hiss eləyəndə bir *reductio ad absurdum*¹, yaxud hipotetik təsədüf formulə edilirdi. Bu ağrının həmişə eyni cür olduğunu güman eləmək axmaqlıq deyilmi?². Danışdırdılar, sehrbazın yalnız bir təhrikedici səbəbi – “varlığın” ilahi kateqoriyasını adi pulların ayağına yazmaq kimi iyrənc niyyəti – vardı, o, çoxluğu gah təkzib, gah da qəbul eləyir. Belə bir dəlil gətirilirdi: əgər oxşarlıq eyniliyi nəzərdə tutursa, onda doqquz pulun tək bircə pul olduğunu ehtimal eləmək də olardı.

Bu təkziblər ağılagəlməz şəkildə hələ sonuncu deyildi. Problemin formulə edilməsindən yüz il sonra sehrbazdan daha üstün olan, amma mütədil ənənələrə məxsus olmayan mütəfəkkir fəvqəladə cəsəətli fərziyyə söylədi. Onun uğurlu ehtimalında iddia edilir ki, tək bircə subyekt mövcuddur, həmin bölünməz subyekt kainatın varlıqlarının hər biridir, onların hamısı ilahinin orqanının, maskasının mahiyyətidir. X elə Y və Z-dir. Z üç pul tapır, beləcə xatırlayır ki, onları X itirib; X cəhlizdə iki pul tapır, beləcə yadına salır ki, qalanları artıq götürülüb... On birinci cildəndən aydın görünür ki, bu ideal panteizmin³ tam qələbəsi üç əsas amillə şərtlənmişdi: birincisi – solipsizm⁴ nifrət; ikincisi – psixologiyayı elmin əsası kimi saxlamaq imkanı; üçüncüsü – allahların kultunu saxlamaq imkanı. Şopenhauer (ehtiraslı və həddən artıq aydın Şopenhauer) “*Parerga und Paralipomena*”nın⁵ birinci cildində çox yaxın təlimi formulə eləyir.

¹ Absurda – mənasızlığa bərabər.

² İndi Tlenin kilsələrinin biri platonşayağı belə hesab eləyir ki, bu ağrı, sarının bu yaşılmtıl çaları, bu hərət, bu səs reallığın yeganə mahiyyətidir. Bütün adamlar başgicəlləndirici intim akt zamanı mahiyyətə bir adamdır. Şekspirin eyni misrasını təkrar eləyən bütün adamlar Şekspirin mahiyyətidir.

³ *Panteizm* – Allahı təbiətlə eyniləşdirən dini-fəlsəfi cərəyan

⁴ *Solipsizm* – ancaq şəxsi şüuru yeganə gerçəklik sayan, obyektiv varlığı danan ifrat subyektiv idealizm

⁵ Aforizmlər və əxlaq qaydaları

Tlenin həndəsəsi iki azacıq fərqlənən fəndən – görmə və toxunmadan dərkətmədən ibarətdir. Axırıncı bizim həndəsəyə uyğun gəlir, birinciyə nisbətən tabe olunmuş sayılır. Görmə həndəsəsinin əsası nöqtə yox, səthdir. Bu həndəsə paralel xətləri qəbul eləmir, deyir, insan yerini dəyişib, onu əhatə eləyən formaları dəyişir. Tlenin hesabının əsası sonsuz saylar anlayışıdır. Bizim riyaziyyatçıların $>$ və $<$ ilə işarə elədikləri çox və az anlayışlarına xüsusi əhəmiyyət verilir. Tlen riyaziyyatçıları iddia eləyirlər ki, hesab prosesinin özü sayı dəyişir və onu qeyri-müəyyəndən müəyyənə çevirir. Eyni sayı sayan bir neçə fərdin eyni nəticəyə gəldikləri faktı psixoloqlar üçün ideyaların assosiasiyası, yaxud yaddaşın yaxşı təmrini nümunəsindən ibarətdir. Biz bilirik ki, Tlendə bilik obyektə yeganə, əbədidir. Ədəbi əənənlərdə də yeganə obyekt ideyası hökm sürür. Müəllif nadir hallarda göstərilir. “Plagiat” sözü yoxdur: şübhəsiz ki, bütün əsərlər bir zamandankənar, anonim müəllifin əsərlərinin mahiyyətidir. Tənqid bəzən müəllifləri uydurur: iki müxtəlif əsər – məsələn, “Dao De Szin” və “Mün bir gecə” seçilir – onları bir müəllifin ayağına yazırlar, sonrasa bu maraqlı *homme de lettres*¹in psixologiyasını vicdanla müəyyənləşdirirlər.

Onların kitabları da bizimkilərdən fərqlənir. Belletristika bütün ağılagələn yerdəyişmələrlə tək bircə süjet işləyib hazırlayır. Fəlsəfi xarakterli kitablar mütləq hər təlimin “lehinə” və “əleyhinə” olanlara ciddi riayət eləməklə tezis və antitezislərdən ibarətdir. İçərisində antik kitabı olmayan kitab yarımqı sayılır.

İdealizmin uzun əsrləri reallığa təsir göstərməkdən yan ötmədi. Tlenin ən qədim vilayətlərində itirilmiş predmetlərin ikiləşməsi tez-tez baş verir. İki adam karandaş gəzir; birinci tapır və heç nə demir; ikinci başqa daha real, amma onun gözlədiklərinə daha çox uyğun gələn karandaş tapır. Bu ikinci dəfə predmetlər “xrenir” adlanır, onlar bir qədər qaba olsa da, daha rahatdır. Hələ bu yaxınlaradək “xrenirlər” düşüncəliliyin, unutqanlıqın təsadüfi nəticələridi. İnanmaq çətindir ki, onların metodiki yaradılması, az qala, yüz ilə bərabərdir, amma On birinci cilddə belə iddia olunur. İlk cəhdlər nəticə verdi. Amma *modus operandi*²-ni xatırlat-

¹ Ədəbiyyatçı (*lat.*)

² Fəaliyyət üsulu (*lat.*)

mağa dəyər. Dövlət həbsxanalarından birinin komendantı məhbuslara xəbər verdi ki, çayın köhnə yatağında qədim qəbirlər var, dəyərli bir şey tapana azadlıq vəd elədi. Qazıntıların başlanmasına bir neçə həftə qalmış onları tapmalı olduqlarının fotosəkilləriylə tanış elədilər. Bu ilk cəhd ümidlə acgözlüyün ağı başdan ala biləcəyini göstərdi: bir həftə bel və külünglə işləyəndən sonra eksperiment zamanından daha gec zamana məxsus olan paslanmış təkərdən başqa heç bir “xren” tapmadılar. Eksperimenti gizli saxlayırdılar, sonrasa dörd kollecdə təkrar elədilər. Üçüncüdə tamam uğursuzluq baş verdi, dördüncüdəsə (kollecin direktoru qazıntıların lap əvvəlində qəfildən vəfat elədi) şagirdlər qızıl maska, qədim qılınc, iki, yaxud üç gil amfora, sinəsində açmaq mümkün olmayan yazıyla hökmdarın yaşılımtıl, qınc gövdəsini tapdılar – ya da yaratdılar. Axtarışların eksperimental xarakterini bilən şahidlərin yararsızlığı belə aydın oldu.

Geniş miqyasda axtarışlar ziddiyyətli xarakterə malik predmetlər yaradır; indi fərdi, hətta improvizə edilmiş qazıntılara üstünlük verilir. “Xrenirlər”in metodik cəhətdən işlənilməsi hazırlanması (On birinci cildə deyilir) arxeoloqlara dəyərli xidmət göstərdi; o, indi gələcəkdən daha plastik, itaətkar olan keçmişə bəzəməyə, hətta dəyişdirməyə imkan verdi. Maraqlı faktdır: ikinci və üçüncü dərəcəli “xrenirlər”də – yəni başqa “xren”dən yaranan “xrenirlər”də, “xren”in “xren”indən yaranan «xrenirlər»də başlanğıc “xren”in təhrifinin güclənməsi nəzərə çarpır; beşinci dərəcəli “xrenirlər”, demək olar, ona oxşayır; doqquzuncu dərəcəli “xrenir”i ikincidərəcəliyə qarışdırmaq olar; on birinci dərəcəli «xrenirlər»də xətlərin orijinalda olmayan aydınlığı müşahidə edilir. Burada proses dövrüdür: artıq on iki dərəcəli “xren”də pisləşmə başlayır. Bəzən “ur” – təlqinlə yaradılan predmet, yoxluqdan ümidlə çıxarılmış obyekt hər hansı “xren”dən formasına görə daha heyrətamiz, saf olur. Haqqında danışdığım gözəl qızıl maska buna parlaq misaldır.

Tləndə əşyalar ikiləşir, amma həmin əşyalarda, adamlar onları unudanda solmaq, təfərrüatlarını itirmək ənənəsi var. Klassik nümunə – hər hansı bir dilənçinin ayaq basdığı vaxt mövcud olan, o öləndə gözdən itən astanadır. Bəzən

müəyyən quşlar, yaxud at amfiteatrın xarabalıqlarını yox olmaqdan xilas eləyirdi.

Salto-Oriental, 1940

P.S., 1947. Mən yuxarıdakı məqaləni 1940-cı ildə “Fantastik” ədəbiyyat müntəxəbatında çap olunduğu şəkildə, indi yüngül səslənən bir neçə bənzətmə, bir növ, zarafat-yana nəticədən başqa ixtisar olunmadan təqdim eləyirəm¹. Həmin vaxtdan nə qədər əhvalat baş verib! Onları qısaca sadalamaqla kifayətlənirəm.

1941-ci ildə Hintonun Herbert Eşə məxsus olan kitabının içində Qunnar Erfyordun əliylə yazılmış məktub tapıldı. Zərfin üstündə Ouro-Pretonun² poçt möhürü dururdu, məktubda Plenin sirri tamamilə açılırdı. Bu gözəl tarixçənin başlanğıcı XVII əsrin birinci yarısında bir axşam Lüserndəmi, Londondamı qoyulmuşdu. Ölkəni uydurmaq məqsədilə gizli xeyirxah cəmiyyət (bu cəmiyyətin üzvləri arasında Dalqarno, sonrasa Corc Berkli vardı) yaradılmışdı. İlk dumanlı proqramda “hermetik yeşillər”, xeyriyyəçilik, kabala yer almışdı. Andrenin maraqlı kitabı bu erkən dövrə aid idi. Bir neçə illik məsləhətləşmələrdən, ilkin ümumiləşdirmələrdən sonra cəmiyyətin üzvləri dərk elədilər ki, bütöv bir ölkəni yaratmaq üçün bir nəsil kifayət deyil. Onlar qərara aldılar ki, cəmiyyət arasına çıxanlar işi davam etdirmək üçün özlərinə şagird seçməlidir. Belə “irsi” sistem effektiv oldu: ikillik təqiblərdən sonra qardaşlıq Amerikada yenidən yarandı. 1824-cü ildə Memfisdə (Tennesi ştatı) iştirakçılardan biri guşənişin milyonçu Ezra Bakliylə³ söhbətə girir. Bakli müəyyən nifrətlə ona öz fikrini söyləməyə imkan verir və onların planlarını ələ salır. Bakli deyir ki, Amerikada ölkə uydurmaq axmaqlıqdır, planet uydurmağı təklif elədi. O, bu nəhəng plana ikincini, öz nihilizminin məhsulunu – böyük sirri gizli saxlamağın zəruriliyini əlavə elədi. Məhz həmin vaxt “*Encyclopaedia Britannica*”nın iyirmi cildi buraxılmışdı; Bakli uydurulmuş planetin metodik ensiklopediyasını yaratmağı təklif eləyir. Qoy özləri üçün nə qədər

¹ Əslində, “Cənub” jurnalında və antologiyada bu hekayə əlavəylə çap olunub.

² *Ouro-Preto* – Braziliyanın cənubunda şəhər

³ Bakli azadfikirli, fatalist, qardaşlıq tərəfdarıydı.

istəyirlər qızıl dolu dağ silsilələri, gəmilər üzən çaylar, öküz-lü və bizonlu çəmənlər, yerli zəncilər, ümumxanalar, dollar-lar təsvir eləsinlər, amma bir şərtlə: “Bu əsər yalançı İsa Məsihlə ittifaqa girməyəcək”. Bakli Allaha inanmırdı, bu-nunla belə, mövcud olmayan Allaha sübut eləməyə çalı-şırdı ki, adi adamlar bütöv bir dünya yarada bilər. Bakli 1828-ci ildə Baton-Rujda zəhərdən öldü; 1914-cü ildə cə-miyyət öz əməkdaşlarına – onların sayısa üç yüz nəfəri idi – Birinci ensiklopediyanın sonuncu cildini təqdim eləyir. Bu nəşr məxfi idi: onu təşkil eləyən qırx cild – adamların nə vaxtsa ortaya çıxardıqları ən nəhəng əsər – artıq ingilis dilində yox, Tlen dillərinin birində yazılmış başqası, daha mükəmməl üçün əsas olmalıydı. İllüziyalı aləmin bu xüla-səsi ilkin olaraq Orbis Tertius adlandırılmışdı, onun adı demiurqlarıdan¹ biri ya Qunnar Erfyordun casusu kimi, ya cəmiyyətin üzvü sayaq Herbert Eşidi. Onun on birinci cildi alması, sanki, bu ehtimalı möhkəmləndirir. Bəs digər cild-lər? 1942-ci ildə hadisələr bir-birinin ardınca baş verdi. İlk hadisələrdən biri xüsusilə aydın yaddaşımda qalıb, qismən o hadisənin peyğəmbəranə xarakterini hiss elədim. Hadisə Laprid küçəsindəki malikanədə, işıqlı, hündür, qərbə baxan balkonla üz bəzəndə baş verdi. Knyaginya de Fosinyi Lüsən, Puatyedən öz gümüş qab-qacağını aldı. Yeşiyin əcnəbi möhürlərlə damğalanmış geniş dibindən zərif hərəkətsiz əşyalar – yöndəmsiz heraldik faunayla Utrext və Parisdən gümüş, samovar çıxmağa başladı. Bütün bu canlı, azacıq əsə-əsə yatan quşların arasında kompas sirli şəkildə tər-pənirdi. Knyaginya onu özününkü saymadı. Mavi əqrəb maq-nit qütbünə yönəlmişdi, metal korpus qabanq idi, onun girdəsindəki hərflər Tlen əlifbalarından birinə uyğun gəlirdi. Fantastik aləmin real aləmə ilk müdaxiləsi beləydi.

Qərribə narahat təsadüf məni ikinci hadisənin də şahid-inə çevirdi. Həmin hadisə bir neçə aydan sonra Kuqilya-Neqrada bir braziliyalının meyxanasında baş verdi. Amorimlə mən Santa-Anadan qayıdırdıq. Takuarembə çayının daşması bizi yerli sadə qonaqpərvərliyi sınaqdan keçir-məyə (həm də dözməyə) məcbur elədi. Ev sahibi bizdən ötrü çəlləklər və şərab tuluqlarıyla dolu iri otaqda cınlıdayan çarpayılar qoydu. Uzandıq, amma düz dan yerini ağaranacan

¹ Platon fəlsəfəsində dünyanı yaradan qüvvə, Allah

divarın o tərəfindən gah uzun-uzadı, abırsızcasına söyən, gah ulaya-ulaya milonqlar¹, daha doğrusu, bir milonq oxuyan sərxoş qonşu yatmağa imkan vermədi. Biz, təbii ki, bu susmayan bağırtıları ev sahibimizin yandırıncı qamış arağının ayağına yazırdıq.

Dan yeri ağaranda qonşunu dəhlizdə ölü halda tapdıq. Onun xınlıtlı səsi bizi çaşdırmışdı – o, gənc oğlan idi. İçki düşkününün qurşağı altından bir neçə dəmir pul, oyun sümüyü yoğunluğunda parlaq metal konus düşdü.

Bir oğlan həmin konusu əbəs yerə götürməyə cəhd eləyirdi. Yaşlı kişi konusu çətinliklə qaldırdı. Onu bir neçə dəqiqə ovcumda saxladım; yadımdadır ki, ağırlıq dözülməz idi, konusu götürəndə duyğusu hələ bir müddət davam elədi. Ovcumda qalan aydın cizgili çevrəni – izi də xatırlayıram. Bu cür ağlagəlməz ağırlığı olan balaca predmet xoşagəlməz iyrenlik, qorxu hissi doğururdu. Yerilərdən biri onu iti axan çaya atmağı təklif elədi. Amorim konusu bir neçə pesoya aldı. Özü barədə onun “sərhəddən” olduğundan başqa kimsə heç nə bilmirdi. Bu balaca, çox ağır konuslar (Yerdə məlum olmayan metaldan) Tlenin bəzi dinlərində ilahilik rəmzidir.

Burada mən hekayətin şəxsən mənə aid olan hissəsini bitirirəm. Qalanları bütün oxucularınmın yaddaşında (əgər ümiddə, yaxud qorxuda olmasa da, yaşayır. Yalnız aşağıdakı faktları ən qısa sözlərdə – tutumlu ümumi yaddaşın tamamlaya, inkişaf etdirə biləcəyi – xatırlatmaq, yaxud adlandırmaq kifayətdir. 1944-cü ildə “*The American*” (Neşvill, Tennesi ştatı) qəzetini araşdıran bir nəfər Memfis kitabxanasında Tlenin Birinci ensiklopediyasının bütün qırx cildini tapdı. Bu günəcən mübahisə davam eləyir ki, bu, təsadüfi kəşfydi, yoxsa hələ də dumanlı Orbis Tertius hakimlərinin icazəsiləydi. On birinci cildin bəzi ağlagəlməz iddiaları (məsələn, “xrenirlər”in çoxalması, Memfis nüsxəsində buraxılıb, yaxud yumşaldılıb, güman eləmək olar ki, bu düzəliş real dünyayla o qədər də uyğun gəlməyən dünyanı dəyişmək planına uyğun aparılıb. Predmetlərin Tlendən müxtəlif ölkələrə səpələnməsi, görünür, bu planı başa çatdırmalıydı²...

¹ *Milonq* – şən mahnı

² Təbii ki, bəzi predmetlərin “maddiliyi” problemi qalır.

Fakt budur ki, dünya mətbuatı “tapıntı” ətrafında ağla-gəlməz səs-küy qaldırdı. Dərsliklər, antologiyalar, qısa şərh-lər, dəqiq tərcümələr, Adamların Ən Böyük Əsərinin müəllif tərəfindən bəyənilmiş, oğurluq təkrar nəşrləri Yer kürəsini doldurub, doldurmaqda davam eləyir. Demək olar, dərhal da reallıq müxtəlif bəndlərində uduzmağa başladı. Düzdür, uduzmaq istəyirdi. On il bundan qabaq insanları heyrətlən-dirmək üçün nizamlı görünüşü olan hər hansı simmetrik tikili – dialektik materializm, antisemitizm, nasizm – yetər-liydi. Tlenin cazibəsinə, nizama salınmış planetin ətrafı, açıq-aşkar mənzərəsinə necə təslim olmayasan? Etiraz elə-mək faydasızdır ki, artıq reallıq da nizama salınıb. Hə, ola bilsin, amma o, ilahi qanunlara – tərcüməsini verirəm: bi-zim heç vaxt dərk eləyə bilməyəcəyimiz qeyri-insani qa-nunlara – uyğun nizama salınıb axı. Tlen hətta həmin dolan-baccdırsa, bununla belə, adamların düzəltmələri, adamların baş çıxarmaları üçün yaradılmış dolanbaccdır.

Tlenlə təmas, ona verdiş dünyamızı dağıtdı. Yar-yara-şıqdan heyrətlənmiş bəşəriyyət get-gedə daha çox unudur ki, bu yaraşlıq mələklərin yox, şahmatçıların işidir. Artıq məktəblərə Tlenin “ibtidai dili” (hipotetik) nüfuz eləyib, artıq Tlenin harmonik (həm də həyəcanlandırıcı epizodlarla dolu) tarixinin tədrisi mənim uşaqlığım üzərində hökmran-lıq eləyən o tarixin qarşısını kəsib; artıq adamların yad-daşında saxta keçmiş başqası haqqında düz-əməlli heç nə, hətta onun yalan olduğunu da bilmədiyimiz keçmiş – sıxışdırılıb çıxarır. Numizmatikada, farmakologiyada, ar-xeologiyada dəyişikliklər baş verdi. Məncə, biologiyanı da, riyaziyyatı da dəyişikliklər gözləyir... Yer kürəsinə səpələn-miş təkləşinə alimlər sülaləsi torpağın simasını dəyişdi. Onların əməlləri davam eləyir. Əgər öncəgörmələrimiz çin çıxarsa, onda yüz ildən sonra kimsə İkinci ensiklopediyanın yüz cildini tapacaq. Həmin vaxt planetimizdən ingilis dili də, fransız dili də, ispan dili də yoxa çıxacaq. Dünya Tlenə çevriləcək. Bu, vecimə də deyil. Adroqadakı hotelin sakit sığınacağında Braunun “Urn Burial”ını¹, Kevedo ruhunda işləməklə (onu çap etdirməyə hazırlaşmıram) məşğulam.

¹ Dəfn qutusu, tabut (*ing.*)

ALLAHIN YAZILARI

*Eme Russo Plateroya*¹

Daş zindan dəridir; içəridən, demək olar, düzgün yanmkürəyə oxşayır; döşəmə (o da daşdandır) onun ən böyük çevrəsindən bir qədər kiçikdir; buna görə də zindan eyni zamanda əzici, ucsuz-bucaqsız görünür. Yanmkürəni ortadan divar kəsir; çox uca olsa da, qübbənin üst hissəsinə çatmır; bir tərəfdə mən, Tsinakan², Pedr de Alvaradonun³ yandırdığı Kaxolom⁴ piramidasının sehbəzi varam; o biri tərəfdə öz qəfəsinin məkanıyla zamanı düz, gözəgörünməz addımlarla ölçən yaquar⁵ var. Orta divarda döşəmə səviyyəsində geniş, barmaqlıqlı pəncərə açılıb. Kölgəsiz saatda (günortadır) yuxanda lyük açılır, zamandan simasızlaşmış zindançı kəndirlə su bardağı və ət parçaları sallayır. Onda zülmətə işıq düşür, mən yaquan görə bilirəm.

Zülmətdə keçirdiyim illərin hesabını itirmişəm; bir vaxtlar cavandım, kamerada gəzişə bilirdim, indisə ölü kimi uzanıb qalmışam, mənə yalnız allahlara hazırladığı sonu gözləmək qalır. Bir vaxtlar uzun çaxmaqdaşlı bıçaqla qurban gətirilən adamların sinəsini yıandırdım; indi sehrin köməyi olmadan tozlu döşəmədən qalxa bilməzdim.

Piramidaları yandırmazdan əvvəl hündür atlardan düşən adamlar mənə qızmış dəmirlə işgəncə verdilər ki, xəzinənin harada yerləşdiyini deyim. Gözlərimin qabağında Allahın heykəli uçuruldu, amma Allah öz bəndəsini tək qoymadı, işgəncə altında susmağa kömək elədi. Məni qırmanclayırdılar, döyürdülər, şikəst eləyirdilər, sonrasa sağ çıxmıyacağım bu zindanda özümə gəldim.

¹ *Eme Russo Platero* – Argentina yazıçısı

² *Tsinakan-Axnokokil* – kakçikela xalqının hökmdarı

³ *Pedro de Alvarado* (1490–1541) – Meksika və Perunu işğal eləyən ispan konkistadoru

⁴ *Kaxolom* – kiç dilində ata, dünyanın yarandığı ilk ruh

⁵ *Yaquar* – Cənubi Amerika pələngi

Nəsə eləməyə, vaxtı birtəhər öldürməyə ehtiyac duyub qaranlıqda bir vaxtlar bildiklərimin hamısını canlandımağa başladım. Gecələri səhərəcən daş ilanların yerini, sayını, dərman ağaclarının xüsusiyyətlərini yadıma salmaqla keçirirdim. Beləcə, illərin ötüb-keçməsinə, mənə məxsus olanın sahibinə çevrilməyə nail oldum. Bir dəfə gecə hiss elədim ki, qiymətli xatirələrə yaxınlaşıram; hələ dənizi görməyən yolçu onun dalğalanmasını qanında bu cür hiss eləyir. Bir neçə saatdan sonra xatirələr aydınlaşdı; bu, Allahla bağlı rəvayətlərin biriydi.

Zamanın axırında çoxlu faciənin, bədbəxtliklərin baş verəcəyini əvvəlcədən görüb O, yaratdığıнын ilk günündəcə bütün bu bədbəxtliklərin qarşısını almaq üçün sehrli formul cızdı. Həmin formulu elə cızdı ki, ən uzaq nəsillərə gedib çatsın, heç bir təsadüf onu təhrif eləyə bilməsin. Onun formulu harada, hansı hərflərlə cızıldığını heç kəs bilmir, ancaq şübhə eləmir ki, o, gizli şəkildə haradasa saxlanır, vaxtı çatanda bir elçi onu oxuya biləcək. Onda fikirləşdim, biz həmişə olduğu kimi, zamanın axırındaydıq, taleyim – Allahın son qullarından birinə – ola bilsin, mənə bu yazıdan baş çıxarmağa imkan verəcək. Zindənda olmağım məni ümiddən məhrum eləməirdi; çox güman ki, artıq bu yazıları Kaxolomda min dəfələrlə görmüşəm, amma onları başa düşə bilməmişəm.

Bu fikir mənə ürək-dirək verdi, sonrasa başımı fırlandırdı. Yer üzünə çoxlu itib-batmaz, əbədi qədim obrazlar səpələnib; onların hər biri əsl rəmz olmağa qadirdir. Allahın sözü dağlar, yaxud çaylar, ya da ulduzlar topası ola bilər. Amma dağlar zaman keçdikcə uçub dağılır, çaylar öz yatağını dəyişir, imperiya dağıntılara, qəzalara uğrayır, ulduzların görünüşü də həmişə eyni deyil. Hətta göy ələmi də dəyişikliklərə məruz qalır. Dağla ulduz eyni şəxsiyyətdir, şəxsiyyətlərsə peyda olur, yoxa çıxırlar. Bu zaman mən daha çox dözümlü, daha az uyar bir şey axtardım. Çöküntülərin, otların, quşların, adamların nəsilləri barədə düşünməyə başladım. Ola bilsin, sehrli formul mənim öz üzümdə cızılıb, özüm öz axtarışlarıma hədəfiyəm. Bu an xatırladım ki, Allahın atributlarından biri yaquardır.

Qəlbimi də nəcib vəcd bürüdü. Zamanın ilk səhərini

təsəvvürümdə canlandırdım, məktubunun son adamlara çatması üçün daim çarpışacaq, mağaralarda, kolluqlarda, adalarda nəsil artıracaq yaquarların canlı dərilərində həkk eləmiş Allahımı xəyalımda canlandırdım. Bu pişik zəncirini, nəzərdə tutulanın qorunması naminə çölləri və sürüləri dəhşətə gətirən bu iri pişiklər dolanbaclarını təsəvvür elədim. Yanımda yaquar vardı; bu qonşuluqda ehtimalımın təsdiqini, Allahın gizli mərhəmətini görmüşdüm.

Uzun illəri ləkələrin forma və yerlərini öyrənməklə keçirdim. Hər zülmət gün mənə işıq anı bəxş eləyirdi, onda da san dərinin üzərində yazılmış qara hərfəri möhkəmləndirə bilirdim. Onlardan bəziləri ayrı-ayrı nöqtələrlə seçilirdi, digərləri köndələn xətlərə qarışırdı, üçkünclər, dairəvilər elə hey təkrar olunurdu. Deyəsən, bu elə eyni söz birləşməsi, yaxud hətta söz idi. Onlardan bir çoxu qırmızımtıl haləylə çevrəyə alınmışdı.

Zəhmətimin ağırlığı barədə danışmayacağam. Dəfələrlə üzümü divarlara tutub qışqırdım ki, bu yazılardan baş açmaq mümkün deyil. Get-gedə xüsusi tapmaca məni ümumi tapmacadan daha çox narahat eləyirdi: Allahın yazdığı kəlamın mənası nədir axı?

“Hansı kəlam özündə mütləq həqiqəti ehtiva eləyə bilər?” – öz-özümdən soruşurdum. Bu nəticəyə gəldim ki, hətta insan danışığında kainatı bütövlükdə əks etdirməyən cümlə yoxdur; “pələng” demək – pələngləri, onu yaradanları, onun yediyi maralları, maralların qidalandıqları otları, otların doğulduğu torpağı, torpağa işıq saçan göyləri xatırlamaq deməkdir. Dərk elədim ki, ilahi dildə səslərin bu sonsuz səsləşməsini hər hansı bir söz – amma gizli, növbəylə yox – birdəfəlik ifadə eləyir. Tədricən Allah kəlamı barədə anlayışın özü mənə uşaqqasına, yaramaz gəlməyə başladı. “Allah, – fikirləşdim, – özündə varlığın tamlığını yerləşdirən cəmi bir söz deməliydi. Onun söylədiyi sözlərdən biri də bütün kainatdan, yaxud ən azı, zamanın bütün cəmindən daha əhəmiyyətsiz ola bilməz”. “Hər şey”, “aləm”, “kainat” kimi miskin, yekəxana insan sözləri bütöv bir şivəyə və onun özündə ehtiva elədiyi hər şeyə bərabər yeganə səsin, yalnız kölgəsi, oxşardır. Bir dəfə gecə (yaxud gündüz) – mənim gecələrimlə gündüzlərimin arasında

hansı fərq ola bilər? – yuxuda gördüm ki, zindanımın döşəməsində qum dənəsi peyda olub.

Ona fikir vermədən təzədən mürgüyə daldım. Yuxuda gördüm, guya, yuxudan ayılıb, iki qum dənəsi görürəm. Yenə yuxuya getdim, yuxuda qum dənəsinin üç olduğunu gördüm. Beləcə, onlar bütün kameranı dolduranacan artıb-çoxaldı. Başa düşdüm ki, hələ də yatıram, zor-güclə oyan-dım. Amma ayılmanın xeyri olmadı: qum yenə də məni basıb-əzirdi. Kimsə dilləndi: “Sən oyaqlığa yox, əvvəlki yuxuya oyanmısan. Bu yuxusa öz növbəsində o biri yuxunun içindədir, sonsuzacan, qum dənələrinin sayı qədər belə olacaq. Sənin qədəm qoyduğun yol sonsuzdur: həqiqətən oyanmazdan qabaq öləcəksən”.

Hiss elədim ki, məhv oluram. Ağzım qumla dolmuşdu, amma qışqıra bildim: “Yuxuma girən qum məni öldürməyə qadir deyil, yuxuların doğurduğu yuxu da yoxdur!” Məni parıltı oyatdı. Zülmət tavanı girdə dairə göründü. Zindanın üzüylə əlini, qarqarayla kəndiri, ətlə bardağı gördüm.

İnsan get-gedə öz taleyinin simasına bürünür, öz şəraitiylə çulğışı. Mən cani, qisasçı, Allahın kahiniydim, amma hər şeydən əvvəl, məhbus idim. Yuxuların doymaz dolanbaclarından zindana, evə qayıdan kimi qayıtdım. Rütubətli zindana xeyir-dua verdim, pələngə xeyir-dua verdim, işıq lyükünə xeyir-dua verdim, üzülmüş bədənimə xeyir-dua verdim, zülmətə, daşa xeyir-dua verdim.

Bu vaxt heç vaxt unutmayacağım, amma sözlə də çatdırı bilməyəcəyim bir şey baş verdi. İlahi və kainatla (əgər bu iki söz eyni bir anlayış demək deyilsə) qovuşdum. Vəcdi sözlə ifadə eləyə bilməzsən; biri Allahı işığın parıltısında, o biri qılıncda, üçüncü qızılgülün girdə ləçəklərində görə bilər; mən uca bir Çarx gördüm, o, mənim arxamda yox, önümdə, yanımda yox, eyni vaxtda hər yerdəydi. Çarx həm alovdan, həm sudan idi, bununla belə, onun girdə, sonsuz çevrəsini görürdüm. Onda olmuş, olan və olacaq hər şey bir-birinə qarışmışdı; mən – bu maddənin saplarından biri, Pedro da Alvarado, mənə əziyyət verənsə, başqasıdır. Onda bütün səbəblər, nəticələr ehtiva olunmuşdu, hər şeyi, bütün sonsuzluğu dərk etmək üçün ona baxmağım bəs eləyirdi. Ey dərk sevinci, sən bütün təxəyyül, hiss

sevinclərindən daha ucasan! Kainatı gördüm, kainatın gizli mənasını dərk elədim. Məsləhət Kitabının¹ söz açdığı zaman başlanğıcını gördüm. Sulanın altından püskürən dağları gördüm, cisimləri ağacdən olan ilk adamları gördüm, onlara hücum eləyən daş qablar gördüm, üzlerini gəmirən köpəklər gördüm. Allahların arxasında dayanan simasız Allaha gördüm. Bir həzzə dönmüş saysız-hesabsız əməllər gördüm, hər şeyi başa düşə-düşə pələng dərisindəki yazının mənasını da dərk elədim.

Bu, on dörd rabitəsiz (yaxud mənə rabitəsiz görünən) sözdən ibarət kəlam idi². O kəlamı deməyə bəndiydim ki, qüdrətli olum. O kəlamı söyləməyə bəndiydim ki, bu daş zindan yox olaydı, gecəmin gündüzə dönməsi üçün, cavanlığımın qayıtması üçün, pələngin Alvaradonu parçalaması üçün, müqəddəs bıçağın ispanların sinəsinə sancılması üçün, küldən ehram ucalması üçün, imperiyanın dirilməsi üçün. Qırx heca, on dörd söz – və mən, Tsinakan həmişə bir vaxtlar Montesumanın sahib olduğu torpaqlar üzərində ağalığ eləyəcəyəm. Amma bilirəm ki, o sözləri qətiyyənlə söyləməyəcəyəm, çünki onda Tsinakanı unudacağam.

Pələnglərin dərisinə həkk olunmuş sirr də mənimlə birgə öləcək. Kim bu kainatı görübsə, kim kainatın, atəşin mənasını dərk elədisə, insan barədə, onun miskin sevinci, kədəri barədə düşünməyəcək. Doğrusunu desək, onlar idi, amma indi bunun ona dəxli yoxdur. Onun, o birisinin də ona dəxli yoxdur, onun hansı tayfaya mənsub olduğunun da dəxli yoxdur, axı indi özü də heç kəs oldu. Bax buna görə də həmin kəlamı söyləmirəm, bax buna görə də qaranlıqda uzanıb günləri yola verirəm.

¹ Məsləhət Kitabı – Kiç hindularının müflər toplusu

² Kakçikelalarda 14 rəqəmi yaquara həsr olunub.

AVERROESİN AXTARIŞLARI

S'imaginant que la tragedie
n'est autre chose que l'art de
louer¹
Renan, "Averroes", 48 (1861)

Əbü-l-Valid Məhəmməd ibn Əhməd ibn Məhəmməd ibn Rüşd (bu uzun ad Averroesə Benraist və Avenris, həтта Aben-Rassad və Filius Rosadis vasitəsilə düz bir əsr ərzində gedib çatmışdı) İrən dərvişi, "Təhafut-ül-Falasifa"nın ("Filsosfların təkzibi") müəllifi Qəzalinin fikrinin əksinə olaraq Allaha yalnız kainatın ümumi qanunlarının, fərdlərə yox, növlərə aid olanların məlumluğunu iddia eləyən "Təhafut-ül-Təhafut" ("Təkziblərin təkzibi") traktatının on birinci fəslini qələmə alırdı. O, təmkinli inamla, sağdan-sola yazırdı, sillogizmlər² qura-qura və uzun abzaslan dəstə-dəstə birləşdirə-birləşdirə daim öz ətrafında firavanlıq nəfəsi, öz sərin, geniş evini duyurdu. Damın dərinliklərində vurğun göyərçinlər xırıltılı səslə quruldayırdı, gözəgörünməz iç həyətdən fəvvarənin şırıltısı eşidilir, əcdadlan ərəb səhralarında doğulmuş Averroes bütün cismiylə suya görə minnətdar olduğunu duyurdu. Aşağıda bağlar, şəhər ətrafındakı sahələr yerləşirdi; daha aşağıda ipə-sapa yatmayan Qvadalkvivr, daha uzaqda Bağdad, yaxud əl-Qahirə kimi işıqlı, sevimli şəhəri Kordova, mürəkkəb, zərif musiqi alətinə oxşayan şəhər, ətrafındasa İspaniyanın üfüqəcən uzanan, üzərində o qədər də şeyin olmadığı, amma hər bir şeyin möhkəm, əbədi yerləşdiyi torpaqlar uzanırdı.

Qələm kağızın üzərində qaçır, dəlillər, təkzibedilməz dəlillər bir-birindən yapışırdı, Amma Averroesin məmnun vəziyyətini bir qayğı korlayırdı. Səbəbi "Təhafut", ümumiyyətlə, təsadüfi olan əsər yox, onun bəşəriyyət qarşısında

¹ Fəciənin tərifi sənətdən başqa bir şey olmadığını güman eləyib... (fr.). Ernest Renan "Averroes", 48 (1861); Borxes onun "Averroes və averroizm" kitabından istifadə eləyib.

² *Sillogizm* – fəlsəfədə: məntiqi nəticə

mövcudluğuna bəraət qazandıracaq monumental əsərlə bağlı, filologiya sahəsindən olan problem idi – bu, Aristotelin şərhidi. Həmin yunan, hər cür fəlsəfənin mənbəyi adamlar arasına göndərilmişdi ki, onların hamısına bilmək mümkün olan hər şeyi öyrətsin: onun kitablarına *üləmalar*¹ Qurani şərh eləyən kimi şərh yazmaq Averroesin çətin məqsədiydi. Tarixə, özünü on dörd əsr əvvəl yaşamış adamın fikirlərinə həsr eləmiş bu ərəb loğmanın qəhrəmanlığı tək o qədər də çox gözəl, vəcd dolu faktlar məlum deyil; işin əslinin çətinliklərinə onu da əlavə eləmək lazımdır ki, Suriya və yunan dillərini bilməyən Averroes tərcümənin tərcüməsi üzərində işləyirdi. Dünən “Poetika”nın² başlanğıcında ona aydın olmayan iki söz işi dayandırmışdı.

Bu sözlər “tragediya” və “komediya” idi. O, həmin sözlərə çox-çox illər əvvəl “Ritorika”nın³ üçüncü kitabında rast gəlmişdi; islam əyalətlərində heç kəs həmin sözlərin nə demək olduğundan baş çıxara bilməzdi. Əbəs yerə Afrosiyalı Aleksandrin⁴ kitabını vərəqləyirdi, nestorian⁵ Hunayn ibn İshaqın və Əbu Bışr Mattanın versiyalarını tutuşdururdu⁶. Bu iki sirləşən söz “Poetika”nın mətnini başdan-başa doldurmuşdu, onların üstündən keçmək mümkün deyildi.

Averroes qələmi qırağa qoydu. O, öz-özünə “biz çox vaxt yanımızda olanı axtarıq” deyib (o qədər də əmin olmadan), “Təhafut”un əlyazmasını gizlətdi, İran xəttatları tərəfindən kor İbn Sidin⁷ üzünü köçürülmüş “Mohkama” adlı çoxsaylı cildləri olan rəfə yaxınlaşdı. Əlbəttə, onların öhdəsindən gəlmək gülməli olardı, amma onu bu cildləri təzədən vərəqləmək kimi nümayişkaranə zövq cəlb elədi. Bu elmi məşğuliyyətdən Averroesi, elə bil, nəğməyə oxşayan səslər ayırdı. O, barmaqlıqlı eyvandan baxdı – aşağıda, kiçik döşənmiş iç həyətdə bir neçə yarıçılpaq oğlan

¹ *Üləmalar* – şəriət qanunlarını şərh eləyən islam ilahiyatçıları zümresi. Müsəlman metafizikası qanunlarından söz açan sufilərə qarşı qoyulur.

² Aristotel. *Poetika*. § 6 (1449, 23-29-da); bu əsər X əsrdən XIV əsrdək Avropada yalnız Averroesin qısa nəqlinə (1174) görə, Henrik Alemannın tərcüməsində məlum olmuşdu.

³ Aristotelin bu traktatı ərəb dilinə İshaq İbn Hunayn tərəfindən çevrilib.

⁴ Averroes onun “Ağıl” haqqında traktatına şərh yazıb

⁵ Nestorian – nesturilər, Şərqi xristianlar

⁶ Əbu Bışr Mata (808–873) – ərəb alimi; Aristotelin tərcüməçisi

⁷ *İbn Sid* (1006–1066) – Ərəb İspaniyasının filoloq və leksikoqrafı

oynayırdı. Onlardan biri digərinin çiyinlərində durub, açıq-aşkar müəzzini yamsılayırdı: oğlan gözlərini bərk-bərk yumub “Allahdan başqa Allah yoxdur” sözlərini avazla oxuyurdu. Onu çiyinlərində saxlayan minarə kimi tərپənməz dayanmışdı, üçüncüsü diz üstə çöküb, tozun içində sürünür, möminlərin dəstəsini təmsil eləyirdi. Oyun tez başa çatdı – uşaqların hər biri müəzzin olmaq istəyirdi, heç kəs mömin, yaxud minarə olmağa razılaşmırdı. Averroes onların “qaba” şivədə, yəni yarımadaadakı müsəlman yoxsullarının yaranmış ispan dilində necə mübahisə elədiklərini eşitdi. O, Xəlilin¹ “Kitab-ül eyn”ini² açdı, qürurla fikirləşdi ki, bütün Kordovada (bəlkə də, elə bütün əl-Əndəlisdə³) bundan, ona Tanjerdə əmir Yaqub əl-Mənsurun bağışladığı bu nüsxədən başqa mükəmməl əsər yoxdur.

Limanın adı yadına saldı ki, bu axşam Mərakeşdən qayıtmış səyyah Əbül-Qasim əl-Əşri onunla birgə Quranın hafizi Fərəcin yanında şam eləyəcək. Əbül-Qasim danışırdı ki, o, Sin (yəni Çin) imperiyasının əyalətlərinə gedib çatıb; düşmənləri, nifrətin doğurduğu xüsusi bir məntiqlə and içirdilər ki, onun ayağı Çin torpağına dəyməyib, amma eyni zamanda deyirdilər, o, həmin ölkənin məbədlərində Allahı söyüb. Görüş, yaqin, bir neçə saat çəkəcək. Averroes tələsik təzədən «Təhafut»ə girişdi. Düz qaş qaralana-dək işlədi.

***

Fərəcin yanında söhbət hökmdarın bənzərsiz comərdliklərindən, onun qardaşı əmirin xeyirxahlıqlarına keçdi, sonra artıq bağda qızılgüllər barədə söhbət saldılar. Əbül-Qasim heç üzlərinə də baxmayıb and içirdi ki, Əndəlis villalarını bəzəyən qızılgüllərdən yaxşı qızılgül yoxdur. Fərəc özünü o yerə qoymadı – dedi, alim İbn Kutayba⁴ Hindistan bağlarında bitən, həmişə gül açan qızılgülün gözəl növlərini təsvir eləyir, o gülün qıpqırmızı ləçəkləri “Allahdan başqa Allah yoxdur, Məhəmməd də onun

¹ Əl-Xəlil (718–791, yaxud 792) – ərəb alimi; o, şeir ölçülərini yaradıb.

² “Kitab-lüğət” (ərəb)

³ Əl-Əndəlis – İspaniyanın mərkəzi Kordova olan müsəlman əyalətlərinin adı

⁴ İbn Kutayba əd-Dinəvəri (828–899) – ərəb filoloqu və yazıçısı

Rəsuludur” deyən hərfələri yaradır. Əlavə elədi ki, Əbül-Qasim, yəqin, həmin qızılgülləri görüb. Əbül-Qasim ona həyəcanla nəzər saldı. Əgər “hə” cavabı versə, hamı haqlı olaraq onu vicdansız, həyasız yalançı sayacaq; əgər “yox” cavabı versə, kafir hesab eləyəcək. O, mızıldanmağa üstünlük verdi ki, bəs bütün sirlərin açarı İlahinin əlindədir, yer üzündə nə solmaz, nə yaşıl elə şey yoxdur ki, Onun Kitabında yazılmamış olsun. İlk surələrdən birindən götürülmüş bu sözlər hörmətəkar pıçıltıyla qarşılandı. Özünün hiyləgər qələbəsindən qürrelənən Əbül-Qasim əlavə elədi ki, İlahi öz yaradıcılığında kamil, dərkolunmazdır. Bu zaman Averroes hələ dünyaya gəlməmiş Yumun¹ gələcək mülahizələrindən vəcdə gəlib dilləndi:

– Alim ibn Kutaybanın, yaxud katiblərin səhvləri olduğunu güman eləmək, torpağın inam rəmziylə qızılgül bitirdiyini güman eləməkdən asandır.

– Tamamilə doğrudur. Böyük, ədalətli sözlərdir, – Əbül-Qasim dilləndi.

– Bir səyyah, – şair Əbd-əl-Malik² xatırladı, – bən yaşıl quşlar olan ağacdan söz açır. Hərflə qızılgüldən çox, buna inanmağım daha asandır.

– Ola bilsin, burada quşların rəngi möcüzə yaradır. Bundan başqa, meyvələr və quşlar təbiət aləminə məxsusdu, yazısa sənətdir. Yarpaqlardan quşlara keçmək, qızılgüldən hərfələrə keçməkdən asandır.

Qonaqlardan kimsə çaşqınlıq içində, guya, yazının sənət olduğu fikrini təkzib elədi, çünki Quranın orijinalı – “Kitablar Anası” – dünyanın yaranmasını xəbər verib, göylərdə qorunub saxlanır. Daha bir qonaq Bəsrədən Cahizi³ xatırlatdı, dedi, Quran – insan, yaxud heyvan forması almağa qabil substansiyadır, guya, bu cür fikir Qurana iki sifət şamil eləyənlərin fikirləriylə uyğun gəlir. Fərəc dəbdəbəli sözlərlə mötədil nöqteyi-nəzəri şərh eləməyə başladı. Quran (dedi) – Allahın mərhəməti kimi, Onun atributlarından biridir; Quranı kitaba yazırlar, onu dillə söyləyirlər, onu könüllə yad-

¹ Söhbət doğruluğu salnameçilərin şəhadətiylə təsdiqlənməyən möcüzələrin təkzibindən gedir. (Yum D.Təbii din haqqında dialoqlar. X fəsil).

² Bu ad altında ərəblərin tarixində XII əsrin ikinci yarısının Bağdad xəlifəsi məlumdur.

³ Əl-Cahiz (77-68) – ərəb yazıçısı və ilahiyyatçısı.

da saxlayırlar – nitq və yazı işarələri adamların yaradıcılığının mahiyyətidir, amma Quran dəyişməz, əbədidir. “Respublika”ya¹ şərh yazan Averroes deyə bilərdi ki, “Kitablar Anası”, elə bil, onun platonçu ideyasıdır, amma gördü ki, ilahiyyat Əbül-Qasim üçün heç də əlçatan fənn deyil.

Digər qonaqlar, bunu qeyd eləyənlər də qəribə bir şey barədə danışmaq xahişiylə Əbül-Qasimin üstünə düşdülər. Həmin vaxtlar da indiki kimi dünya qəddar idi: ələmi səyahətə çıxmağı yalnız cəsəətli adamlar, bir də hər şeyə hazır olan yaramazlar bacarırdılar. Əbül-Qasimin yaddaşı, elə bil, onun ruhi çəkingənliyinin güzgülüyüdü. O, nə danışa bilərdi? Üstəlik, onlar qəribəliklər tələb eləyirlər, bəyəm qəribəlikləri başqa bir adama başa salmaq olarmı? Benqalın ayı Yəmənin ayına oxşamır, bununla belə, onu eyni sözlərlə təsvir eləmək olar. Əbül-Qasim ara verdi, sonra sözə başladı.

– Cürbəcür diyarlara, şəhərlərə qədəm qoyan adam, – ehtiyatla dilləndi, – çoxlu, yadda saxlamağa layiq şeylər görür. Bax, məsələn, yalnız bir dəfə türklərin sultanına danışdığım əhvalat. Həmin əhvalat Həyat Çayının dənizə tökülüyü Sin Kalanda (Kantonda) baş verir.

Fərəc soruşdu, bu şəhər İsgəndər Zülqəmeynin (ikibuyuzlu Makedoniyalı Aleksandnın) Qoq-Maqoqların² yolunu kəsmək üçün ucaldığı divarlardan neçə ağac uzaqlıqdadır.

– Divar şəhərdən səhrayla ayrılıb, – Əbül-Qasim qeyri-ixtiyari təkəbbürlə dedi, – qüllələrini uzaqdan görməkdən ötrü qəfilə (karvan) qırx gün getməlidir, deyirlər, divarlara çatmaq üçün qırx gün yenə irəliləməlidir. Mən Sin Kalanda onu görən, ya da onu görəni görən bir adam tapmadım.

Averroesi bir anlığa nəhəng sonsuzluq qarşısında, bomboş məkan qarşısında, çılpaq materiya qarşısında qorxu bürüdü. O, simmetrik salınmış bağı nəzərdən keçirib özünü qocalmış, faydasız, qeyri-real hiss elədi. Əbül-Qasim davam eləyirdi.

– Bir axşam müsəlman tacirlər məni Sin Kalanda içəri-sində çoxlu adam olan rənglənmiş taxtadan bir evə aparıdılar. Həmin evi təsvir eləmək mümkün deyil – bu, daha

¹ Platonun “Dövlət” dialoqu nəzərdə tutulur; həmin əsəri ərəb dilinə IX əsrdə Hunayya-ibn-İshaq çevirib.

² Ərəb ənənəsində Yəqec-Məcuclar (Quran, 18:82–102) – yəni dünyanın sonunda apokaliptik müharibəyə qarşı durmaq; söhbət insan nəslinin düşməni olan mifoloji varlıqlardan gedir.

çox bir-birinin üzərində yerləşən sırayla qalereyalardan, eyvanlardan ibarət bir böyük zaldır. Həmin eyvanlarda oturmuş adamlar yeyib-içirdilər, aşağıda, döşəmədə, xiyaban kimi bir dikdə oturanlar da eyni şeyi eləyirdilər. Dua oxuyub söhbət eləyən on beş, yaxud iyirmi nəfərdən – onların üzündə qırmızı rübənd vardı – başqa qalan adamlar xiyabanda nağara vurur, ud çalırdılar. Onlar buxovda əziyyət çəkirdilər, amma heç yerdə həbsxana görünmürdü; çapıb gəlirdilər, amma atları yox idi, döyüşürdülər, amma qılıncları qamışdandı, öldürdülər, sonrasa ayağa dururdular.

– Ağlıni itirmiş adamların hərəkətləridir, – Fərəc dedi, – ağıllı adamın təxəyyülündən üstündür.

– Onlar dəli deyildilər, – Əbül-Qasim izah eləməli oldu. – Tacirlərdən birinin mənə dediyi kimi, hansısa əhvalatı təsvir eləyirdilər.

Kimsə anlamadı, kimsə, görünür, anlamağa da cəhd eləmədi. Tutulmuş Əbül-Qasim sakit söhbətdən kəskin mülahizələrə keçdi. O, əllərini yelləyə-yelləyə təzədən dilləndi:

– Öz-özlüyündə təsəvvürünə gətir ki, kimsə əhvalatı danışmaq əvəzinə onu təsvir eləyir. Qoy bu, tutaq ki, Efesdə yatanlar barədə əhvalat¹ olsun. Biz onların mağaraya necə girdiklərini, necə dua elədiklərini, yuxuya getdiklərini, necə gözüaçıq yatdıqlarını, yuxuda necə boy atdıqlarını, üç yüz doqquz ildən sonra necə oyandıqlarını, tacirə necə qəribə pul verdiklərini, onların cənnətdə necə oyandıqlarını, onlarla birgə itin necə oyandığını görürük. Həmin axşam xiyabandakı adamlar buna oxşar bir şey göstərdilər.

– Həmin adamlar danışdırdılar? – Fərəc soruşdu.

– Şübhəsiz ki, danışdırdılar, – Əbül-Qasim güclə xatırladığı, həddən artıq danxdığı tamaşanın mərkəzinə çevrilib dedi. – Həm danışdırdılar, həm nəğmə oxuyurdular, həm fikir söyləyirdilər!

– Belə olan halda, – Fərəc dedi, – iyirmi adam tələb olunmurdu. Bir məzhəkəçi hər hansı, hətta ən mürəkkəb əhvalatı danışa bilər.

Həm onun fikrini bəyəndi. Allahın, guya, mələkləri idarə eləmək üçün işlətdiyi ərəb dilinin üstünlüklərini tərifləməyə başladılar; sonra ərəblərin poeziyası barədə söhbət

¹ Roma imperatoru Desiynin təqibindən III əsrdə qaçıb V əsrdə Feodosinin zamanında oyanan yeddi xristian gəncdən söhbət gedir.

açdılar. Layiq olduğu tərifləri yağdırb, Əbül-Malik Dəməşqdə, yaxud Kordovada hələ də çoban obrazlarından, beduinlərin sözlüyündən yararlanan şairləri vaxtı keçmiş adlandırdı. Axı, dedi, gözləri qarşısında Qvadalkvivir uzanıb gedən adamın quyu suyunu vəsf eləməsi axmaqlıqdır. O, qədim məcazları yeniləməyə çağırırdı – bəs Zühəyr¹ taleyini kor dəvəylə müqayisə eləyəndə bu fiqur adamları vəcdə gətirə bilirdi, amma beş əsrlik vəcd ərzində o müqayisə sürtülüb əldən düşüb. Hamı onun artıq dəfələrlə, bir çox ağızlardan eşitdikləri mülahizəsini bəyəndi. Averroes susurdu. Nəhayət, başqalarının eşitməsindən çox, elə bil, ucadan düşünə-düşünə dilləndi:

– Əbül-Malikin söylədiyi fikirləri, – Averroes dedi, – mən də bu qədər bəlağətlə olmasa da, elə bu cür dəlillərlə müdafiə eləməli olmuşam. İsgəndəriyyədə deyirdilər, yalnız günah işlədib tövbə eləyən adam günah işlədə bilməz; buna əlavə eləyək: yanlışlıqdan azad olmaq üçün onun əsirinə çevrilmək lazımdır. Zühəyr “Müəlləkət”ində² deyir, taleyin qəfildən kor dəvə kimi insanın üstünə yıxıldığını səksənillik əzab-əziyyətdən və şöhrətin işdəklərindən sonra çox görmüşəm. Əbd əl-Malik artıq bu obrazın vəcd doğurmadığını güman eləyir. Onun iradəsinə çox şeylə etiraz eləmək olardı. Birincisi: əgər şeirin məqsədi heyrləndirmək olsaydı, onun ömrü əsrlərlə yox, günlərlə, saatlarla, bəlkə də, dəqiqələrlə ölçülərdi. İkincisi: məşhur şair – ixtiraçıdan daha çox kəşf eləyəndir. Verxili İbn Şərəfi³ tərifləyib deyirlər ki, guya, ulduzların səhər şəfəqində yarpaqların ağacdən töküldüyü kimi, necə asta-asta səpələndiyini yalnız o fikirləşə bilirdi; əgər onlar haqlıdırlarsa, bu obraz heç bir şeyə yaramır. Yalnız bir adam tərəfindən düşünülməyən obraz heç kəsi təsirləndirmir. Yer üzündə sonsuz sayda çoxlu şey var, onların hər birini hər hansı digəriylə müqayisə eləmək olar. Ulduzları yarpaqlarla müqayisə eləmək, onları balıqlar, yaxud quşlarla müqayisə eləməkdən daha az sərbəstdir. Həm də əksinə, heç olmasa, bir dəfə taleyin qüdrətli, küt, günahsız, eyni zamanda da rəhmsiz olduğunu hiss eləmə-

¹ *Zühəyr* (530–628) – islamaqədərki ərəb şairi

² “Müəlləkət”, daha doğrusu, “əl-Müəlləkət” (“Ləl-cavahirat”) – islamaqədərki yeddi böyük şairin yeddi qəsidəsindən ibarət toplusu; təxminən 900-cü ildə Əhməd ər-Rəviyyə (694–772) tərəfindən tərtib olunub.

³ *İbn-Şərəf* (1000–?) – İspaniyada yaşamış ərəb şairi və nasiri

yən adam yoxdur. Züheyryn şeirləri də, ola bilsin, ötəri, vasvası görünən bu fikrin xətrinə yazılıb. Onun dediyindən yaxşı demək mümkün deyil. Bundan başqa, – bu da, deyəsən, mənim mülahizələrimdə əsas fikirdir – sarayları dağıdan zaman şeiri zənginləşdirir. Züheyryn o vaxt Ərəbistanda yazdığı şeir iki obrazı – qoca dəvənin obrazıyla taleyin obrazını müqayisə eləyirdi, amma indi oxunanda, üstəlik, Züheyri haqqında xatirəni canlandırır, bizi öz dərdlərimizi həmin ölmüş ərəbin dərdləriylə eyniləşdirməyə təhrik eləyir. Əvvəllər bu obrazın iki xüsusiyyəti vardı, indi o xüsusiyyətlər dörd oldu. Zaman şeirin əhatəsini genişləndirir, mən elə sətirlər bilirəm ki, musiqi kimi həmişə, bütün adamlar üçün səslənir. Belə ki, bir neçə il əvvəl mənə Mərakeşdə Kordovaanın həsrəti əziyyət verəndə Əbd-ər-Rəhmanın Rusafa¹ bağlarında Afrika palmasına xitabən fəryadını təkrar eləmək ləzzət verirdi:

Ey palma ağacı, sən də,
Bu bağlarda yadellisən!..

Poeziyanın xüsusiyyəti heyrətamizdir! Şərqi həsrətini çəkən kralın qoşduğu sözlər mənə, Afrikaya sürgün edilən adama İspaniya nisgilibdə kömək eləyirdi.

Sonra Averroes qədim şairlər haqqında, zülmət zamanı, islamacan artıq hüduzsuz səhra dilində hər şeyi söyləyən kəslər haqqında danışdı. İbn Şərəfin xırdaçı vasvasılığından narahat olmuş halda, – həm də haqlı olaraq – dedi, qədim şairlərdə və Quranda bütün poeziya ehtiva olunub, yenilik gətirmək iddialarını savadsızlıq, dolaşıqlıq kimi mühakimə elədi. Hamı ona məmnuniyyətlə qulaq asırdı, çünki Averroes köhnəliyi müdafiə eləyirdi.

***

Averroes öz kitabxanasına qayıdanda müəzzinlər sübh azanı verirdilər. (Bu müddət ərzində hərəmdə qarasaçlı kənzilər sarsaçlı kənzizə əzab verməyə macal tapmışdılar, amma o, bundan axşamayaxın xəbər tutacaq.) İki qaranlıq sözün mənasını başa düşməkdə ona nəşə kömək elədi. Möhkəm kallıqrafik xətlə aşağıdakı sətirləri yazdı: “Aristu (Aristotel) mədhnəmələri faciə, satira və lənətlərisə kome-

¹ Əbd-ər-Rəhmanın mülkü

diya adlandırır. Quranın, yeddi müqəddəsin “Müəlləkət”-nin səhifələri çox gözəl faciə və komediyalarla doludur”.

O, hiss elədi ki, yatmaq istəyir, bir qədər üşüyüb. Çalmasını açıb metal güzgüdə özünə baxdı. Gözlərinin nə gördüyünü bilmirəm, çünki tarixçilərdən heç biri cizgilərini təsvir eləməyib. Yalnız onu bilirəm ki, elə bil, gözəgörünməz ildırımla vurulmuş halda qəfildən yoxa çıxdı, onunla birlikdə də gözəgörünməz fəvvarə də, kitablar da, əlyazmalar da, göyərçinlər də, çoxsaylı qarasaçlı kənzilər də, sarısaçlı, titrəyən kənzilər də, Fərəc də, Əbül-Qasim də, qızıl-gül kolları da, ola bilsin, Qvadalkvivir də yoxa çıxdı.

***

Mən bu hekayədə bir məğlubiyyət prosesini təsvir etməyə çalışırdım. Əvvəlcə Allahın vahid olduğunu sübuta yetirmək niyyətinə düşən Kenterberi arxiyepiskopu¹ barədə fikirləşirdim; sonra fəlsəfə daşı axtaran kimyagərilər barədə düşündüm; sonra bucağın üçtərəfiliyini, çevrənin kvadrat olduğunu ixtira eləyənlər barədə düşündüm. Amma sonra qarşısında özünün yox, başqalarının bacaraçağı məqsədi qoymuş adamlarla baş verənin daha poetik olduğunu anladım. İslam hüddudları içində qapanıb axıran “faciə” və “komediya” sözlərinin mənasını bilməyən Averroesi xatırladım. Mən həmin hadisəni nağıl elədim, yazı prosesində Bertonun xatırladığı öküzlər yaratmaq fikrinə düşüb, camış yaradan Allahın duya biləcəyini duydum. Duydum ki, əsərim məni ələ salır. Hiss elədim ki, teatrın nə olduğu barədə anlayışdan məhrum halda dramın nə olduğunu təsəvvür etməyə çalışan Averroes məndən, Renanın, Leynin, Asin Palasiosun xırda-para şeylərindən başqa materialı olmadan Averroesi təxəyyülündə canlandıрмаğa çalışan adamdan daha gülməli deyil. Artıq axıncı səhifədə hiss elədim ki, bu hekayə onu yazdığım müddətdə olduğum həmin adamın əksidir, bu hekayəni yazmaq üçün mən məhz həmin adam olmalıydım, həmin adam olmaq üçün bu hekayəni yazmalıydım, bu da sonsuzluğa davam eləyəcək. (Mən Averroesə inamımı itirdiyim məqamda o yoxa çıxır.)

¹ Kenterberli Anselm (1033/1034–1109) və onun nəzəriyyəsi xatırlanır.

ULRIKA

Harm tekr sverthit Gram
ok leggr i methal theira bert.
Volsunga Saga

O, Qram qılıncını götürür,
siyirib özüylə onun arasına qoyur.
Volsunqlar haqqında saqa

Hekayədə mən gerçəkliyə, yaxud ən azı, gerçəklik barədə öz xatirələrimə riayət eləyəcəyəm, son məqamda ikisi də eyni şeydir. Hadisələr bu yaxınlarda baş verib, amma ədəbi yanaşmada, məlum olduğu kimi, təfərrüatları tamamlamaq, vurğuları kəskinləşdirmək məqbuldur. Mən Yorkda Ulrikayla (adını bilmirəm, görünür, heç vaxt bilməyəcəyəm) görüşüm barədə söhbət açacağam. Bütün əhvalat axşam və səhər ərzində baş verdi.

Əlbəttə, uydura bilərdim ki, ilk dəfə onu “Beş bacı”nın yanında Kromvel ikonoborçularının¹ rəhm elədikləri, kimsənin təxəyyüülüylə ləkələnmiş vitrajların altında görmüşəm, amma əslində, biz səhər divarlarından kənarında “*Northern Inn*”in (“Şimal mehmanxanası”) kiçik zalında tanış olmuşuq. Zalın yansı boş idi, o, arxası mənə sarı oturmuşdu. Ona içmək təklif elədilər, boyun qaçırdı.

– Mən feministəm, – dilləndi, – kişiləri yamsılamaq istəmirəm. Onların tütünü və içkisindən iyranirəm.

Bu sözləri uğur qazanmaq üçün demişdi, başa düşdüm ki, ilk dəfə söyləmir. Sonra o fikrin xarakterinə nə qədər uyğun gəlmədiyini öyrəndim; yeri gəlmişkən, sözlərimiz çox vaxt özümüzə oxşamır.

O, dediyinə görə, buradakı muzeyə gecikmişdi, amma qonağın Norveçdən olduğunu öyrənib buraxmışdılar.

Kimsə dilləndi:

¹ *İkonoborçular* – VIII–IX əsrlərdə Bizansda meydana çıxmış, ikonalara sitayişə zidd olan dini cərəyan

– Norveçlilər Yorkda ilk dəfə deyillər.

– Hə, – o, sözü tutdu, – İngiltərə bizim idi, amma biz onu itirdik. Əgər insan, ümumiyyətlə, nəyinsə sahibi olub, nəyisə itirə bilərsə.

Onda da onu gördüm. Bleykin əsərinin bir yerində zərif gümüşdən, parlaq qızıldan qızlar barədə söhbət açılır. Ulrika qızıl və zərif idi. Ucaboy, çevik, incə üzlü, boz gözlüydü. Amma onun həтта zahiri yox, sakit sirin ifadəsi heyətləndirirdi. Görünüb yox olan təbəssümü onu daha da sirli eləyirdi. Əynində ala-bəzəkliyi ilə ətrafın solğunluğunu bəzəməyə çalışdıqları şimal diyarları üçün nadir olan qara paltar vardı. O, ingiliscə təmiz, dəqiq, yalnız “r”ni azacıq qabarclıb danışırdı. Ona göz qoymurdum, bütün bunlar az-çox sonralar yadıma düşdü.

Bizi bir-birimizə təqdim elədilər. Dedim, Boqotada, And universitetində dərs deyirəm, izah elədim ki, kolumbiyalıyam.

O, fikirli halda soruşdu:

– Bəs kolumbiyalı olmaq nə deməkdir?

– Bilmirəm, – cavab verdim, – əqidə məsələsidir.

– Norveçli olmaq da elədir, – dedi.

Həmin axşam daha nə barədə danışdıq, yadımda deyil. Səhər tezdən yeməxanaya endim. Bayırda qar yağmışdı; çöllər gündüz işığına qərq olmuşdu. Biz tək idik. Ulrika məni öz masasına dəvət elədi. Dedi, tək gəzməyi sevir.

Şopenhauerin zarafatını xatırlayıb etiraz elədim:

– Mən də. İkilikdə gəzə bilərik.

Təzə qann üstüylə tərpendik. Ətrafda ins-cins yox idi. Mən çay boyunca bir neçə mil enib, Torgeytə getməyi təklif elədim. Artıq bilirdim, Ulrikanı sevirəm, onun böyrüylə tək getmək istəyirdim.

Qəfildən uzaqlardan canavar ulartısı eşidildi. Heç canavar ulartısı eşitməmişdim, amma başa düşdüm ki, canavardır. Ulrikanın halına təfavüt eləmədi. Qəfildən, elə bil, ucadan fikirləşmiş kimi dilləndi:

– Dünən York-Minsterdə məni bir neçə miskin qılinc Oslo muzeyindəki nəhəng gəmilərdən daha bərk təsirləndirdi.

Yollanımız aynlırdı. Axsam Ulrika Londona yollanırdı, mən Edinburqa yola düşürdüm.

– Oksford-striddə gəzmək istəyirəm, – Ulrika dedi, – De Kuinsinin öz Annasını London qələbəliyində itirib-axtardığı yerdə.

– De Kuinsi, – cavab verdim, – axtarmaqdan əl çəkib. Mənsə artıq elə hey gəzirəm.

– Deyəsən, artıq tapmısan, – o, astadan dilləndi.

Başa düşdüm ki, indi ən ağlagəlməz şey baş verə bilər, onun dodaqlarını, gözlərini öpməyə başladım. O, astaca aralandı, bir qədər susub dedi:

– Mən Torgeytdə sənin olacağam, indisə hələ mənə toxunma. Xahiş eləyirəm, belə daha yaxşıdır.

Köhnə subay üçün sevgi vədi ağlagəlməz bəxşışdir. Möcüzə vəd eləyənin şərt qoymağa haqqı var. Popayyanadakı gənciyimi, sevgini qəbul eləməyən Ulrika kimi sanşın, çevik texaslı qızı xatırladım.

Məni sevdiyini soruşub səhv eləmədim. Başa düşürdüm ki, birinci-axıncı olmayacağam. Məndən ötrü, görünür, sonuncu olacaq bu macərə İbsenin bu parlaq, qətiyyətli şagirdi üçün çoxundan biri olacaqdı.

Əl-ələ tutub gedirdik.

– Bütün bunlar yuxuya oxşayır, – dedim, – mənsə heç vaxt yuxu görmürəm.

– Sehrbaz donuzxanada yatırdanacan yuxu görməyən o hökmdar kimi, – Ulrika dilləndi. Bir an sonra da əlavə elədi: – Qulaq as. İndicə quş cəh-cəh vuracaq.

Bir an sonra cəh-cəh eşidildi.

– Bu diyarda inanırlar ki, – dedim, – ölümə məhkum olanlar gələcəyi əvvəlcədən söyləyə bilərlər.

– Mən də məhkumam, – cavabında dedi.

Mən sarsılmış halda ona baxdım.

– Meşəylə gedək, – təkid elədim. – Belə kəsədir.

– Meşə təhlükəlidir, – cavab verdi.

Açıqlıqla getdik.

– Bu dəqiqə əbədiyyətəcn uzansaydı, – pıçıldadım.

– “Əbədiyyət” – insanlar üçün yasaq sözdür, – Ulrika dilləndi, dəbdəbəni yumşaltmaq üçün məndən yaxşı eşidə bilmədiyini adımla təkrar söyləməyi xahiş elədi.

– Havyer Otarola, – dedim. O, təkrarlamağa cəhd elədi, amma bacarmadı. Mən də “Ulrikke” adını deyə bilmirdim.

– Səni Siqurd çağıracağam, – o, təbəssümlə dedi.

– Əgər belədirsə, – dedim, – onda sən Brunhildasan.

O, addımlarını yavaş atdı.

– O saqanı bilirsən? – mən soruşdum.

– Əlbəttə, – cavab verdi. – Germanların sonra öz “Nibelunqlar”ıyla korladıqları faciəvi tarixçə.

Mübahisə eləmədim, ona dedim:

– Brunhilda, sən elə gedirsən, elə bil, yataqda aramızda qılinc qoyulmasını istəyirsən.

Amma artıq mehmanxananın qarşısında dayanmışdıq. Onun “Northern Inn” adlanmasına nəyə görə təəccüblənmişdim.

Üst meydançadan Ulrika mənə qışqırdı:

– Eşdirdsən, canavardır. İngiltərədə canavar qalmayıb. Tez gəl.

Qalxa-qalxa sezdim ki, divarlardakı kağızlar Uilyam Morrisin zövqüncə tünd-qırmızı, meyvə, quş naxışlıdır. Ulrika içəri birinci girdi. Qaranlıq otaqcıgəz çardaq kimi alçaq idi. İntizarında olduğum çarpayı tutqun şüşədə təkrar olunurdu, ağacın solmuş cilası mənə İncildəki güzgülünü xatırlatdı. Ulrika artıq soyunmuşdu. O, məni adımla “Havyer” çağırırdı. Hiss elədim ki, qar daha qalın yağır. Əşyalar və güzgülü yox oldu. Qılinc bizi ayırmırdı. Vaxt qum kimi axırdı. Qaranlıqda sevgi uzandıqca uzanırdı və Ulrikanın obrazı ilk və son dəfə mənim idi.

25 AVQUST 1983-cü İL

Kiçik stansiyadakı saat ötən gecə saat on biri göstərirdi. Mehmanxanaya doğru yönəldim. Dəfələrlə olduğu kimi, burada çoxdan tanış olan yerlərə yolum düşəndə hiss elədiyim sakitlik, rahatlıq duydum. Geniş darvazalar taybatay açılmışdı, malikanə toranlığa bürünmüşdü. Mən tutqun güzgülərin çiçəkləri, interyerin detallarını qeyri-müəyyən əks etdirdiyi holla girdim.

Təəccüblüdür, amma ev sahibi məni tanımadı. O, qeydiyyat kitabını uzatdı. Qələmi götürdüm, ucunu bürünc mürəkkəbqabıya batırıb, açıq səhifələr üzərinə əyildim, məni bu gecə ehtiyatlandırın çoxlu gözlənilməzlilərə rast gəldim. Adım Xorxe Luis Borxesdir, kitabda yazıldı, mürəkkəb hələ qurumamışdı. Mehmanxana sahibi mənə dedi:

– Mənə elə gəlirdi, siz artıq qalxmısınız... – amma diqçətlə baxıb üzrxahlıq elədi: – Bağışlayın, senyor, o başqası sizə çox oxşayır, amma siz daha cavansınız.

– Onun nömrəsi hansıdır? – soruşdum.

– On doqquzuncunu istədi, – cavab verdi.

Mən də bundan qorxurdum.

Qələmi arakəsmənin üstünə atıb qaça-qaça pillələrlə yuxan qalxdım. On doqquzuncu – pəncərələri iç həyətdə açılan miskin, bomboş, məhəccərlə dövrələnmiş – nömrə ikinci mərtəbədə yerləşirdi; orada xatırladığım kimi, çimərlik oturacağı vardı.

Bu, mehmanxanadakı ən iri otaq idi. Qapını itələdim, açıldı. Tavanın altında çilçıraq yanırdı. Onun mərhəmətsiz işığında özümü tanıdım. Ensiz dəmir çarpayıda qocalmış, bürüşmüş mən uzanmışdım, tavandakı naxışlara baxırdım. Səs eşitdim. Tamamilə mənimki deyildi – yeknəsəq, xoşa-gəlməz, maqnitofon lentinə oxşayan səs idi.

– Təəccüblüdür, – dedi, – iki nəfərik – eyni adamıq. Yeri gəlmişkən, yuxuda heç nə təəccüb doğura bilməz.

Çəkinə-çəkinə soruşdum:

– Deməli, bütün bunlar yuxudur?

– Həm də son yuxudur, – o, əl hərəkəti ilə gecə masasının mərmər qapağı üzərində duran boş şüşəni göstərdi.

– Yəqin, bu gecəyə gəlib çatanacan çoxlu yuxu görəcəksən. Sənin təqviminlə bu gün ayın neçəsidir?

– Dəqiq bilmirəm, – deyə çaşqın halda cavab verdim.

– Amma dünən mənim altmış bir yaşım tamam olub.

– Yuxusuzluq səni bu gecəyə gətirib çıxaranda səksən dörd yaşın tamam olacaq. Bu gün 1983-cü il avqustun iyirmi beşidir.

– Nə qədər uzun gözləmək lazım gəlir... – pıçıldadım.

– Mənəsə, demək olar, heç nə qalmayıb, – o, kəskin tərzdə dedi. – Ölüm hər an baş verə bilər, mən başqa yuxulann gözlədiyi tanımadığım yerdə itib-batıram. Güzgülərin və Stivensonun yaratdığı qır-saqqız fikirdir.

Stivensonu xatırlatma məndən ötrü söhbətə çağırış yox, əfv kimi səsləndi. Mən çarpayıda uzanmış Adam idim, onu başa düşürdüm. Şekspir olmaq, unudulmaz sətirlər yazmaq üçün təkə faicəvi məqamlar kifayət deyil.

Onu yayındırmaq üçün dedim:

– Bilirdim ki, başına bu gələcək. Məhz burada, çox-çox illər əvvəl, birinci mərtəbənin otaqlarından birindən bu cür intihar tarixinin qaralamalarını atırdıq.

– Hə, – o, elə bil, xatirələrə dalıb fikirli-fikirli təsdiq elədi. – Amma əlaqə görmürəm. Həmin planda mən Adroqayacan bilet alır, “Las Delisyas” mehmanxanasında lap o başdakı on doqquzuncu nömrəyə qalxırdım. Orada da həyatla haqq-hesabı üzürdüm.

– Ona görə buradayam, – dedim.

– Burada? Biz həmişə buradayıq. Burada səni Mann küçəsindəki evdə yuxuda görürəm. Burada mən anama məxsus olan otaqda gəzirəm.

– Anana məxsus olan otaqda, – başa düşməyə çalışmadan təkrar elədim. – Mən səni yuxuda iç həyətin üstündə yerləşən on doqquzuncu nömrədə yuxuda görürəm.

– Kim kimin yuxusuna girir? Bilirəm, sən mənim yuxuma girirsən, amma sənin yuxuna girib-girmədiyimi bilmirəm. Adroqadakı mehmanxananı çoxdan söküblər. Ya iyirmi, ya otuz il qabaq.

– Yuxu görən mənəm, – nümayişkaranə dilləndim.

– Bunu aydınlaşdırmağın necə vacib olduğunu təsəvvür eləmirsən – bir adamın yuxu görür, iki nəfərmi bir-birinin yuxusuna girir.

– Mən – sənin adını sakinlərin kitabında görüb bura qalxan Borxesəm.

– Borxes mənəm, Mann küçəsində özümü öldürmüşəm, – o, bir qədər susub əlavə elədi. – Gəl yoxlayaq. Həyatımızda ən dəhşətli şey nəydi?

Ona tərəf əyildim, eyni vaxtda danışmağa başladıq. Bilirdim ki, hər ikimiz yalan söyləyirik.

Yüngül təbəssüm onun qocalmış sifətini işıqlandırdı. Hiss elədim ki, təbəssümü mənim təbəssümümün əksidir.

– Biz yalan söyləyirik, – o qeyd elədi, – çünki özümüzü bir adam yox, iki ayrı adam sayırıq. Əslində, biz həm iki, həm də bir adamıq.

Söhbət məni danıxdırdı, bunu açıq-aşkar boynuma aldım. Sonra əlavə elədim:

– Doğrudanmı, sən 1983-cü ildə mənim yaşamaladığum illər barədə deməyə sözlən yoxdur?

– Sənə nə deyim axı, zavallı Borxes? Üstünə artıq öyrəşdiyin bədbəxtliklər yağmaqda davam eləyəcək. Sən evdə tək qalacaqsan. Hərfsiz kitabları seçəcəksən, üzərində Svedenborqun profili olan barelyefə, içərisində Xaç ordeni olan taxta boşqaba toxunacaqsan. Korluq – zülmət deyil, tənhalığın bir növüdür. Sən yenə İslanidiyada olacaqsan.

– İslanidiyada! İslanidiyada, dənizlərin arasında!

– Romada adı bütün adlar kimi, uzunömürlü olmayan Kitsin misralarını söyləyəcəksən.

– Mən heç vaxt Romada olmamışam.

– Daha çox şey baş verəcək. Sən ən yaxşı şerimizi, elegiya yazacaqsan.

– ...ölümünə, – ad deməkdən qorxub sözlümün yarımçıq qoydum.

– Yox-yox, o, səndən çox yaşayacaq.

Susduq. O davam elədi:

– Sən çox arzuladığımız kitabı yazacaqsan. 1979-cu ildəsə başa düşəcəksən ki, qondarma əsərin qeydlər silsiləsindən, cürbəcür qeydlərdən başqa bir şey deyil, şöhrət-pərəst səhvədən – Böyük kitabı yazmaqdan əl çəkəcəksən.

Bizə Getenin “Faust”u, “Salambo”, “Uliss”in tələqin elədiyi səhvədən. Mən həddən artıq çox yazmışam.

– Axırda da başa düşdün ki, uğursuzluğa düçar olubsan.

– Daha pisi. Anladım ki, bu, sözün ən ağır mənasında usta işdir. Xeyirxah niyyətim birinci səhifədən o tərəfə getmirdi, sonra dolanbaclar, bıçaqlar, özünü əks sayan, özünü gerçək hesab eləyən əks gecə pələngləri, qanda qalan döyüş, qəddar və kor Xuan Muranya, Masedonionun səsi, ölülərin dımaqlarından gəmi, axşamlar qədim ingilis dilindən məşğələ.

– Bu əntiqxana mənə tanışdır, – təbəssümlə dedim.

– Bundan başqa, saxta xatirələr, rəmzlərin ikili oyunu, uzun sayımlar, gerçəkliyin qavrayışında asanlıq, tənqidçilərin sevinə-sevinə tapdıqları yarımcıq simmetriyalar, həmişə apokrifik olmayan isnadlar.

– Kitabı çap etdirdin?

– Ağılıma melodramatik fikir – onu məhv eləmək, bəlkə də, yandırmaq – gəldi. Axırda Madriddə təxəllüslə çap etdirdim. Kitabı istedadsız yamsılama saydılar, müəllifisə yalnız məşhur yazıçıya parodiya yazmaqda günahlandırıldı.

– Təəccüblü bir şey yoxdur, – dedim. – Hər bir yazıçının axın özünün istedadsız şagirdinə çevrilməklə qurtarır.

– Hər şeylə yanaşı, həmin kitab məni bura gətirdi. Başqa şeylərsə – qocafəndi zəiflik, sənə verilmiş möhləti yaşadığına inamdır...

– O kitabı yazmayacağam, – əmin elədim.

– Yazacaqsan. Sözlərim sənənin yaddaşında yalnız yuxudakı xatirələr kimi qalacaq.

Məni onun, şübhəsiz, mühazirələrdə danışdığı elə həmin öyüdverən səsi əsəbiləşdirirdi. Bu qədər oxşar olmağımız, ölümün yaxınlığının ona verdiyi cəzasızlıqdan açıq-aşkar istifadə eləməsi məni qəzəbləndirirdi. Ondan acığımı çıxmaq üçün soruşdum:

– Öldüyünə belə əminsən?

– Hə, – o cavab verdi: – Mən heç vaxt duymadığım yüngüllük, rahatlıq duydum. Sənə öz duyğularımı çatdırmağa söz tapıram. Yalnız bölüşdürülmüş təcrübəni təsvir eləmək olar. Niyə sözlərim sənə belə toxunur?

– Ona görə ki, bir-birimizə həddən artıq oxşayırq. Sənin sifətindən iyənirəm – mənimkinin karikaturasıdır, səsin iyənc, mənim səsimi miskin yamsılamadır, yekəxana danışığın iyəncdir, çünki mənimkidir.

– Mən də iyənirəm, – o cavab verdi. – Ona görə də özümü öldürməyi qərara aldım.

Bağda quş qısaca cəh-cəh vurdu.

– Axırıncıdır, – o dedi.

Əl hərəkətiylə məni yanına çağırırdı. Əlləri əlimi axtarırdı. Bir bütövə çevrilməkdən qorxub geri çəkildim. O dedi:

– Stoiklər öyrədirlər: həyatdan şikayətlənməməlisən, həbsxananın qapısı açıqdır. Bunu həmişə hiss eləmişəm, amma tənbəllik və qorxaqlıq qabağımı kəsib. İki həftə əvvəl La Platada “Eneida”nın altıncı kitabı barədə mühazirə oxuyurdum. Qəfildən hekzametrləri ucadan söyləyib, nə eləməli olduğumu anladım. Qərar qəbul elədim. Mənim taleyimin sənin taleyin olacağı, iki ayrı yerdə, iki ayrı vaxtda baş verən bu maraqlı öncəgörmə dialoqunu tamam unudub, latın diliylə Vergilinin sayəsində qəfil kəşf eləyəcəksən. Bu yuxunu yenidən görəndə mən olacaqsan, mənim yuxum olacaqsan.

– Bu yuxunu unutmaram, elə sabah onu yazaram.

– O yuxu sənin yaddaşında başqa yuxuların qatı altında dərin həkk olunacaq. Sən onu yazıb fantastik hekayəyə çevirmək istəyəcəksən. Amma bu, sabah yox, çox-çox illərdən sonra baş verəcək.

O, sözüne ara verdi, başa düşdüm ki, ölüb. Müəyyən tərzdə mən də onunla birgə öldüm; kədərlənib yastığın üzərinə əyildim, amma çarpayıda artıq kimsə yox idi.

Otaqdan qaça-qaça çıxdım. Orada nə daxili həyət, nə mərmər pilləkən, nə yuxuya getmiş iri malikanə, nə evkaliptlər, nə heykəl, nə köşklər, nə fəvvarələr, nə Adroqa qəsəbəsi malikanəsinin hasarında geniş darvazalar vardı. Orada məni başqa yuxular gözləyirdi.

YORĞUN ADAMIN UTOPIYASI

Bunu “Belə bir yer yoxdur” mənasını verən yunan sözü “Utopiya” ilə adlandırdılar.

Kevedo.

*İki eyni cür dağ yoxdur,
amma düzənliklər hər yerdə eyni cürdür.*

Mən çöl yoluyla gedirdim. Özümdən xüsusi maraqlı olmadan soruşurdum – Oklahomadayammı, Texasdayammı, yoxsa ədəbiyyatçıların cah-calal adlandırdıqları yerdirmi. Nə sağda, nə solda işıq görünürdü. Əvvəllər də olduğu kimi, Emilio Oribenin get-gedə daha ucadan, daha aydın səslənən misralarını pıçıldaıyrdım. Braziliya yaxınlığındakı ucsuz-bucaqsız vəsvəsəli düzənliklərin ortasında yol güclə seçilirdi. Yağış damcılamağa başladı. Qəfildən iki yüz, yaxud üç yüz metrlikdə işıqlı pəncərə gördüm. Ev alçaq, dördkünc idi, ağacların arxasında gizlənmişdi. Qapını elə ucaboyle bir adam açdı ki, demək olar, qorxdum. O, başdan-ayağa qara paltar geyinmişdi, fikirləşdim ki, burada kimisə gözləyirlər. Qapı açıq idi.

Biz taxta divarlı uzun otağa girdik. Sarımtıl işıq salan lampa tavandan asılmışdı. Masa məni bir qədər təəccübləndirdi. Onun üstündə qədim qravüraları nəzərə almasaq, ilk dəfə gördüyüm su saati vardı. Adam stul göstərdi.

Ona bütün dillərdə müraciət elədim, amma heç nə başa düşmədi. Öz növbəsi gələndəsə latın dilində danışdı. Mən məktəbdə öyrəndiyim bilikləri canlandırmaq üçün yaddaşımı topladım, söhbətə hazırlaşdım.

– Geyimindən görürəm, – o, mənə dedi, – başqa əsrdən gəlmisən. Müxtəlifdillilik müxtəlifqəbiləlikdən, eyni zamanda müharibələrdən doğulub. Amma dünya latın dilinə qayıdıb. Bəziləri hələ qorxurlar ki, o, yenidən korlanıb fransız, lemozin, yaxud papyamiento¹ dillərinə çevrilər, amma bu bədbəxtlik tezliklə gəlməyəcək.

¹ *Papyamiento* – holland-ıspan elementli zənci-portuqal şivəsi

Yeri gəlmişkən, nə olanlar, nə də olacaqlar məni narahat eləyir. Mən susdum, o isə əlavə elədi:

– Əgər başqasının necə yediyinə baxmaqdan iyirənmişsinizsə, mənimlə yemək yeyərsinizmi?

Anladım ki, o, çaşqınlığımı sezib, razılaşdı. Yan qapıları olan dəhlizə keçib, hər şeyin metaldan düzəldildiyi mətbəxə girdik. Məcməyidə axşam yeməyi ilə – camda bişirilmiş qarğıdalı, üzüm salxımı, dadından mənə ənciri xatırladan tanımadığım meyvələr, su dolu iri bardaq – qayıtdıq. Ev sahibinin üz cizgiləri kəskin, gözlərinin ifadəsi təsvirolunmayacaq dərəcədə qəribəydi. Bir daha heç vaxt görə bilmədiyim bu sərt, solğun üzünü unutmayacağam. Adam danışıqda əl-qolunu oynatmırdı.

Latın dilinin etikası əl-qolumu bağlayırdı, amma, hər halda, soruşmağı qət elədim.

– Qəfil gəlişim səni təəccübləndirmədi?

– Yox, – o cavab verdi, – bu cür gəlişlər ayda-ildə bir dəfə olur. Uzun sürmür: sabah – ən uzağı – evdə olacaqsan.

Onun inamlı səsi məni sakitləşdirdi. Özümü təqdim etməyi lazım bildim.

– Eduardo Asevedo. 1897-ci ildə Buenos-Ayres şəhərində doğulmuşam. Yetmiş yaşım var. İngilis və Amerika ədəbiyyatını tədris eləyirəm, fantastik hekayələr yazıram.

– Yadımdadır, iki fantastik hekayənizi maraqla oxumuşam, – cavab verdi. – Çoxlarının həqiqi saydığı kapitan Lemyuel Qulliverin səyahəti və “*Summa Teologica*”¹. Amma faktlar barədə danışmayacağıq. Daha faktlar kimsəyə təsir eləmir. Bu yalnız uydurmalar, mülahizələr üçün çıxış nöqtələridir. Məktəblərdə bizi hər şeydən şübhələnməyi, unutmağı bacarmağı öyrədirlər. Hər şeydən əvvəl, şəxsi, fərdi şeyləri unutmağı.

Biz axan zaman içərisində yaşayırıq, amma *sub specie aeternitatis*² yaşamağa çalışırıq. Keçmişdən bizə tək-tük adlar qalır, amma onlar nitqimizdən yan ötür. Biz lazımsız dəqiqləşdirmələrdən yan keçirik. Nə xronologiya, nə tarix var. Statistika da yoxdur. Dedin ki, sənin adın Eduardodur. Sənə öz adımı deyə bilmərəm, çünki məni “adsız” adlandırdılar.

– Bəs atanın adı nədir?

¹ “İlahiyyatın cəmi” (*lat.*)

² Ədəbiyyat nöqteyi-nəzərindən (*lat.*)

– Onun adı yox idi.

Divarda rəf gördüm. Kitablardan birini Allaha təvəkkül açdım. Hərflər aydın, naməlum idi, əllə yazılmışdı. Onların dördkünc formalı mənə yalnız sitayiş yazılarında istifadə olunan runi yazıları xatırladırdı. Fikirləşdim ki, gələcəyin adamları nəinki daha uca, həm də daha bacarıqlıydılar. Qeyri-iradi kişinin uzun nazik barmaqlarına baxdım.

Sonra eşitdim:

– İndi heç vaxt görmədiyini görəcəksən, – o, Morun 1518-ci ildə Bazeldə nəşr olunmuş, bir çox səhifələri, qravuraları olmayan “Utopiya”sının bir nüsxəsini mənə verdi.

Özümdən razı halda dilləndim:

– Bu, çap nəşridir. Bu qədər qədim, qiymətli olmasa da, bunlardan evdə iki mindən artıqdır. – Sonra adını ucadan oxudum.

O güldü.

– İki min kitabı heç kəs oxuyub qurtara bilməz. Yaşadığım dörd yüz il ərzində yarım düjününü də oxuya bilmədim. Bundan başqa, yenidən oxumaq oxumaqdan vacibdir. İndi çoxdan ləğv olunmuş çap bəşəriyyətin dəhşətli xəstəliklərindən biriydi, çünki kimsəyə lazım olmayan mətnləri ağılsızcasına çoxaltmağa imkan verirdi.

– Mənim maraqlı keçmişimdə, – cavab verdim, – qəribə ağılsızlıq hökm sürürdü: hər gün səhərdən-aşamacan baş verən bütün hadisələri bilməmək rüsvayçılıq sayılırdı. Planet Kanada, Braziliya, İsveçrə Konqosu, Ümumi bazar kimi kabus birliklərlə dolmuşdu.

Demək olar, heç kəs bu platonik birliklərin əvvəlki tarixini bilmirdi, amma bu, gözəl idi, müəllimlərin son konqresi, diplomatik münasibətlərin kəsilməsinin səbəbləri, katiblərin katiblərinin bu janra xas olan formulələrin müdrik yaygınlığıyla tərtib elədikləri prezident məktubları barədə ən xırda təfərrüatlardan asan xəbərdar olmuşdum. Hər şey unudulmaq üçün oxunurdu, çünki bir-iki saatdan sonra köhnənin qabağını yeni tryuizmlər¹ kəsirdi. Bütün məşğuliyyətlərdən siyasət, şübhəsiz, ən görkəmli ümumi fəaliyyət idi. Səfirləri, nazirləri, elə bil, şikəst adamlar kimi motosikllərlə, serberlərlə² əhatə olunmuş, acgöz fotoqrafların ehti-

¹ Tryuizm – çeynənmiş, lazım olmayan şeylər

² Serber – zalım, sərt gözətçi

yatlandırdığı uzun, gur-gur guruldayan avtomobillərdə gəzdiriridilər. Həmişə anamın dediyi kimi, elə bil, ayaqlarını kəsmişdilər. Şəkil, çap olunmuş söz əşyalardan daha gerçək idi. Yalnız çap olunanlar həqiqi sayılırdı. *Esse est percipi*¹ özünəməxsus həyat konsepsiyamızın prinsipləri, vasitələri, məqsədləri beləydi. Mənim keçmişimdə adamlar sadələvh idilər, onlar inanırdılar ki, əgər istehsalçı belə deyirsə, daim bunu iddia eləyirsə, mal əladır. Demək lazımdır, tez-tez oğurluq olurdu, bununla belə, hamı bilirdi ki, pula sahib olmaq nə böyük xoşbəxtlik, nə dərin rahatlıq gətirir.

– Pul? – o, təkrar elədi. – İndi artıq dözülməz olacaq bu cür kasıblıqdan, yaxud iyrəncliyin ən hiddətləndirici forması sayılacaq bu cür zənginlikdən əziyyət çəkənlər yoxdur. Hamı xidmət eləyir.

– Ravvin² kimi, – dedim.

O, deyəsən, başa düşmədi, davam elədi:

– Artıq şəhərlər yoxdur. Maraq üzündən tədqiq elədiyim Baya-Blankinin xarabalıqlarına görə çox şey itirilib. Mülkiyyət olmadığından varislik də yoxdur. İnsan – yüz yaşacan formalaşanda özünə də, öz tənhalığına da dözməyə hazırdır, çünki artıq onda yeganə oğlunu böyüdü.

– Yeganə?

– Hə. Tək bircə oğlunu. İnsan nəslini artırmaq lazım deyil. Bəziləri fikirləşir ki, insan kainatın dərkinin ilahi silahıdır, amma ilahinin özünün olub-olmadığını kimsə əminliklə söyləyə bilməz. Məncə, indi bütün əhalinin qismən, yaxud eyni zamanda intiharına gətirib çıxara biləcək faydalar, itkilər müzakirə olunur. Amma mövzuya qayıdaq.

Başımı tərpətdim.

– Yüz yaşa çatanda fərdiyyət sevgini də, dostluğu da yetiştirə bilər. Bundan sonra onu xəstəlik, ölüm qarşısında qorxu təhdid eləmir. O, sənətlərdən biriylə, fəlsəfəylə, riyaziyyatla məşğul olur, yaxud öz-özüyə şahmat oynayır. İstəsə, özünü öldürə bilər. İnsan öz həyatının, öz ölümünün sahibidir.

– Bu, iqtibasdır? – ondan soruşdum.

– Şübhəsiz. Bizə artıq iqtibasdan başqa bir şey qalmayıb. Dilimiz – iqtibas sistemidir.

¹ “Var olmaq – əks olunmaq deməkdir”.

² Ravvin – yəhudi ruhanisi

– Bəs dövrümün böyük hadisəsi – məkanda uçuşlar barədə nə deyərsən? – dedim.

– Artıq neçə yüz illərdir ki, şübhəsiz, gözəl olan bu cür yerdəyişmələrdən boyun qaçırmışıq. Amma heç vaxt “burada”, “indi” anlayışlarından imtina eləyə bilmərik.

Sonra təbəssümlə əlavə elədi:

– Bundan başqa, hər hansı səyahət – planetdən-planetməni, yoxsa qonşu qəsəbəyəmi – məkanda yerdəyişmədir. Siz bu evə girəndə məkan yerdəyişmələrindən birini elədiniz.

– Əlbəttə, – verdim. – Həm də kimyəvi maddələr, ölüb-gedən heyvanlar barədə də çox danışmışıq.

Amma kişi arxasını mənə çevirib şüşədən bayıra baxdı. Bayırda sükuta qarq olmuş qar, ay altında düzənlik ağardı.

Sual verməyə cəsarət elədim:

– Bəs sizdə muzeylər, kitabxanalar var?

– Yox. Biz yalnız elegiya yazmağa yarayan keçmiş unutmaq istəyirik. Bizdə xatirə günləri, yüzillik yubileylər, önlərlərin şəkilləri yoxdur. Hər kəs ehtiyac hiss elədiyi elmləri, sənətləri öz istəyincə inkişaf etdirməlidir.

– Deməli, hər kəs özü üçün Bernard Sou, özü üçün İsa Məsih, özü üçün Arximeddir?

O, dinməzcə razılaşdı, mənə sorğu-sualımı davam etdirdim:

– Bəs hökumətlər noldu?

– Ənənəyə görə, tədricən istifadədən çıxdı. Onlar seçkilər, müharibələr elan eləyirdi, vergilər yığılır, əmlaklar müsadirə olunur, həbslər keçirilir, senzura tətbiq edilir, yer üzündə heç kəs onu saya almırdı. Mətbuat onların bəyan-namələrini, şəkillərini çap eləmədi. Siyasətçilər özlərinə layiqli məşğuliyyət axtarmaq məcburiyyətində qaldılar; bəziləri yaxşı komik, o biriləri yaxşı türkəçarəçi oldular. Əslində, hər şey, hekayəmdəkindən daha mürəkkəbdir.

O, başqa tərzdə davam elədi:

– Mən öz evimi bütün evlər kimi tikdim. Məbeli düzəltdim. Üzlərini görmədiyim yeni adamların məndən yaxşı əkəcəkləri tarlanı əkdim. Sənə bəzi şeylər göstərə bilərəm.

Onun ardınca qonşu otağa keçdim. O, burada da tavandan sallanan lampanı yandırdı. Küncdə azsimli arfanı gördüm. Divarlarda sarı rəng çalarlarının üstünlük təşkil elədiyi dördkünc, düzbucaqlı tablolar gördüm.

– Bunlar mənim əsərlərimdir.

Tabloları nəzərdən keçirdim, günəşin çıxmasını təsvir eləyən, yaxud xatırladan sonsuzluqdan ibarət olan ən balacasının qarşısında dayandım,

– Xoşuna gəlirsə, gələcək dostun haqqında xatirə kimi götürə bilərsən, – yeknəsəq səslə dedi.

Minnətdarlıq elədim, ancaq diqqətimi başqa tablolar çəkdi. Deməzdim ki, bəyaz idi, amma ağımtıldı.

– Onlar sənin qədim gözlərinin görə bilməyəcəyi rənglərlə çəkilib.

Barmaqlar astadan arfanın simlərinə toxundu, mənə ayn-ayn səsləri güclə sezdim. Elə onda da qapı döyüldü.

Evə bir ucaboylu qadın, üç, yaxud dörd kişi girdi. Fikirləşmək olardı ki, onların hamısı qohumdu, yaxud zaman hamısını oxşar eləmişdi. Ev sahibi əvvəlcə qadına üz tutdu:

– Billirdim ki, bu gecə sən də gələcəksən. Nilsə görə bilirsən?

– Axşamlar hərdən bir. O, hələ də rəssamlığa dalıb.

– Ümid eləyək ki, oğul atasından daha artıq uğur qazanacaq.

Əlyazmaları, tabloları, mebelləri, qab-qacağı – hamısını bu evdən çıxardılar.

Qadın kişilərlə birgə çalışırdı. Onlara, demək olar, kömək eləməyə imkan verməyən zəifliyimdən utanırdım. Kimsə qapını örtmədi, şey-şüylə yüklənib çıxdıq. Damın ikimailli olduğunu sezdim.

On beş dəqiqə gedəndən sonra sola döndük. Yaxınlıqda yuxarısında qübbə olan qüllə kimi bir şey gördüm.

– Krematoridir, – kimsə dilləndi. – İçərisində ölüm kamerası yerləşir. Deyirlər, onu Adolf Hitler adlı bir filantrop¹ kəşf eləyib.

Boyu artıq məni təəccübləndirməyən gözətçi qabağımızda barmaqlığı açdı. Sahibim bir neçə söz pıçıldadı. İçəri girməzdən əvvəl əlini yelləyib vidalaşdı.

– Yenə qar yağacaq, – qadın dilləndi.

Mexiko küçəsindəki kabinetimdə indi planetə dağılmış materiallarla... min ildən sonra... kiminsə çəkəcəyi kətan saxlayıram.

¹ *Filantrop* – burjua xeyriyyəçisi

XARABALIQ DAİRƏLƏRİ

And if he Left off dreaming about you...
*Through the Looking – Glass, IV*¹

Kimsə onun ulduzsuz gecədə sahilə necə yan aldığıni görmədi, kimsə həmin müqəddəs yerlərin bataqlığında bambuq qayığın necə batdığını görmədi, amma üç sutkadan sonra hamı bilirdi ki, tutqun adam Cənubdan peyda olub, vətəni çay axan boyundakı dağların yamacına səpələnmiş zənd² dilinin yunan diliylə korlanmadığı, yaramazlığın tüğyan eləmədiyi saysız-hesabsız xırda kəndlərdən biridir. O da məlumdur ki, ağsaçlı gəlmə adam dodaqlarıyla palçığa toxundu, daşları aralamadan (ola bilsin, onları hiss eləmədən) sahilə çıxdı, bununla belə, daşlar bədəninə batırdı, başdan-ayağa qanın içində, səndələyə-səndələyə daş fiqurla – bir vaxtlar alov rəngli, indisə külrəngi pələng, yaxud at fiquruyla tamamlanan dairəvi məkanacan çatdı. Bu dairə əvvəllər məbəd idi, amma onu çoxdankı yağınlıq külə döndərmiş, çürüntülü selablar məhv eləmişdi, Allahınasa adamlar səcdə eləmədilər. Yadelli də o heykəlin ayaqları altında uzandı. Onu səhər günəşi oyatdı. Təəccübləndən gördü ki, yaraları izsiz-tozsuz qaysaqlanıb, rəngsiz gözlərini yumub, zəiflikdən yox, iradə qüvvəsi sayəsində təzədən yuxuya getdi. Bilirdi ki, bu məbəd öhdəsindən gələ bilmədiyi arzusunun gətirib-çıxardığı yerdir; bilirdi ki, acgöz ağaclar hələ boğmayıblar – orada, çay axarının ağağsında – yandırılmış, ölü allahlarıyla onu cəlb eləyən başqa bir məbədin xarabalıqları var; o, ən birinci vəzifəsinin yuxuya getmək olduğunu bilirdi. Amma gecənin girt yansı tanımadığı çarəsiz bir quşun qışqırığından oyandı. Yalın ayaq izləri, ətrafa səpələnmiş xurmalar, bir bardaq su andırırdı ki, ətraf kəndlərin camaatı yuxusuna haram qatmadan ona

¹ “Əgər o, sizin barənizdə arzulamağa ara versə...” (ing.) “Güzgünlər diyarında”, IV Lyuis Kerrollun nağılvari povesti (1871)

² Zənd – irandilli xalq

baxır, bəlkə də, müdafiə olunmalarını xahiş eləyirdi, onun sehrindən qorxurdu. O özü qorxudan bumbuz olmuşdu, divanın xarabalıqlarında iri oyuq – sığınacaq axtarıb tapdı, girişini tanımadığı ağacların yarpaqlarıyla tutub bu sığınacaqda gizləndi. Onu bura gətirən arzu özünün qeyri-adiliyinə baxmayaraq, yerinə yetirilməz deyildi. O, sonradan həqiqi dünyaya gətirmək üçün yuxusunda bir adamı başdan-ayağacan, bütün təfərrüatlarınacan görmək istəyirdi. Sehrli niyyət onun bütün zəkasını və ruhunu doldurmuşdu. Bir kəs adını, əvvəllər nəylə məşğul olduğunu soruşsaydı, cavab verə bilməzdi. İns-cins olmayan xaraba məbəd xoşuna gəlirdi, çünki ona xəyalındakı aləmin bir hissəsi kimi görünürdü; meşəqıranlar da mane olmurdular – onun çox xırda ehtiyaclarını ödəyirdilər. Onların gətirdikləri dünyə və meyvə yeganə qayğıya – yatıb yuxu görməyə – həsr olunan bədəni doyurmağa bəs eləyirdi.

Əvvəlcə yuxularında qarmaqarışılıq hökm sürürdü. Bir qədər sonra o yuxular məna da, məntiq də kəsb elədi. Gəlmə adam görürdü ki, məbəd saydığı, hələ yandırılmamış girdə amfiteatrın ortasında durur. Qaşqabaqlı şagird yığınları oturaqları doldurmuşdu; uzaq üzlər ona əsrlərin dərinliyindən, göydəki ulduzların ucalığından baxırdı, amma həmin üzləri açıq-aşkar ayırd eləmək olurdu. Bir adam onlara anatomiya, kosmoqrafiya¹, sehrbazlıqdan müəhazirə oxuyurdu. Hamı ağıllı cavab verməyə çalışsa-çalışsa çox diqqətlə qulaq asırdı, elə bil, onlardan birinin öz yaramaz kabusluğuna son qoyub, həqiqi aləmə qədəm basacağına imkan verən sınağın ciddiliyini başa düşürdülər. Adam yuxuda da, aşkarda da öz gözünə görünənləri qiymətləndirirdi, özünün yalanla çaşdırılmasına imkan vermir, başqalarının utancaqlılığında ağılın inkişafını dərk eləyirdi. O, aləmə qədəm basmağa layiq ruhu axtarırdı.

Heç on gecə keçmədi, kədərlə başa düşdü ki, onun bütün nəzəriyyələrini kölə kimi mənimsəyən o şagirdlərə bel bağlamağa dəyməz, amma bəzən əsaslandırılmış etirazlara cürət eləyən kəslərə ümid bəsləmək olar. Birincilər, əlbəttə ki, sevgiyə, təşəkkürə layiqdirlər, amma heç vaxt

¹ *Kosmoqrafiya* – Yer və göy cisimlərindən bəhs edən elm

şəxsiyyət səviyyəsinə yüksələ bilməyəcəklər; ikincilərsə müəyyən ümidlər verirlər.

Bir dəfə axşam (indi axşamlar da ona yuxu bəxş eləyirdi, günəş çıxmamışdan cəmi bir-iki saat qabaq ayıq olurdu) saysız-hesabsız xəyali şagirdlərindən yalnız birini saxlayıb qalanlarını buraxdı. Həmin şagird ölgün, tutqun, bəzən də şiltaq yeniyetməydi, incə, arıq üzüylə yuxularında yaratdığı kəsi xatırladırdı. Oğlan uzun-uzadı qəfildən yoxa çıxmış yoldaşlarının dərclərini çəkdi. Onunla bir neçə məşğələdən sonra oğlanın qazandığı uğurlar müəllimləri heyrətə gətirə bilərdi. Bununla belə, fəlakət yaxınlaşırdı.

Bir dəfə ağır, bataqlıq kimi çəkici yuxudan sonra dan yerinin qovduğu toranlığa baxdı, başa düşdü ki, yuxuya gedə bilməyib. Bütün həmin gecəylə sonrakı gün yuxusuzluğun dözülməz aydınlığından əziyyət çəkdi. Vəhşi meşədə vurnuxur, yorğunluqla özünü əldən salırdı, amma yalnız subaldırğanının həlimindən içib, başdan-ayağa danırdıncı, yararsız yuxu parçalarıyla dolu olan mürgüyə dala bildi. O, şagirdlərini təzədən çağırmaq istəyirdi, amma bir neçə nəsihətamiz söz deyən kimi dinləyicilər qəfildən qanşıb əridilər. Tab gətirmədiyi yuxusuzluq hiddət yaşlanırla yaşlı gözlərini yandırırdı.

Anladı ki, yuxuların yarandığı şəffaf, qeyri-müəyyən maddədən nəsə əldə etmək, hətta ali, ibtidai nizamın sirlərinə yetsən belə, çox ağır işdir; qumdan kəndir hörməkdən, yaxud küləyin üzərində sürət çəkməkdən daha ağır işdir. Başa düşdü ki, birinci niyyəti məhvə məhkumdur. Onu başlanğıcda yolundan eləyən nəhəng qarabasmanı yaddaşından atmağa and içdi, yaradıcılığın yeni, başqa üsuluna müraciət elədi. İşə başlamazdan əvvəl bir aydan artıq müddət ərzində illüziyalara xərcədiyi enerjisini topladı. Yuxunu çağırmaqdan əl çəkdi, buna görə də dərhal yuxuya gedib yatdı. Bir vaxtlar gördüyü yuxuları xatırlamamağa çalışdı. Təzədən xoşbəxt işinə başlamaq üçün bədirlənmiş ayı gözləyirdi.

Qürub vaxtı çayda yuyunandan sonra səma allahlarını zinətləndirdi, qüdrətli adların mərasim sözlərini söyləyib mürgülədi. Demək olar, dərhal gözlərinin qabağına döyünən ürək gəldi. Simasız, cinssiz cismin tutqunluğunda yum-

ruq boyda, nar rəngli çırpınan, isti, sirlı ürək gördü. O, on dörd aylı gecə cidd-cəhdlə, sevgiyə həmin ürəyi xəyalına gətirdi. Hər gecə də ürək daha aydın, daha dəqiq görünürdü. Hələ ona toxunmurdu, yalnız baxır, müşahidə eləyir, nəzərləriylə düzəliş aparır. O gah yaxından, gah uzaqdan bu ürəyi yoxlayır, onun həyatıyla yaşayır. On beşinci gecə ciyərlərindəki qan damarlarını barmaqlarıyla tapdı, ürəyi bütövlükdə zahirdən, batindən cızdı. Yaradıcı razı qaldı. Növbəti gecə qəsdən yatmadı. Sonra planetlərdən birinin adını təkrarlaya-təkrarlaya təzədən ürəyin üstünə qayıtdı, yuxuda bütün qalan orqanları təsəvvürünə gətirməyə başladı. Birinci ilin axırında skeletə, lap kirpiyə çatdı. Yəqin ki, ən zəhlətökən iş dərisi üzərində tük kütləsinin yaradılmasıydı. O, yuxusunda bütöv adam, gənc oğlan yaratdı, amma oğlan ayağa qalxmırdı, danışmırdı, gözlərini açə bilmirdi. Gecələr keçdikcə yatan adam yuxusunda oğlana tamaşa eləyirdi.

Qnostik kosmoqoniya deyir ki, Demiurq qırmızı Adəmi yapdı, o da ayağa qalxa bilmədi. Həmin gildən yaradılmış adam kimi, yöndəmsiz, kobud, adiydi, bu Adəm də sehrbazın gecələriylə yaratdığı yuxularındandı. Bir dəfə sehrbaz, az qala, bütün yaratdıqlarını sındırmışdı, amma vaxtında əl saxladı. (Sındırsaydı, daha yaxşı olardı.) İlham göndərməsiylə bağlı torpağa, suya dualar cavabsız qalanda o, kim bilir, pələnginmi, yoxsa atınmi ayaqlarına düşdü, köməyə çağırırdı, amma hansı köməyi istədiyindən xəbəri yox idi. Gecəsə yuxusunda heykəl gördü. Heykəl canlı, həyəcanlandırıcıydı, amma atın və pələngin dəhşətli törəməsi kimi görünmürdü, əksinə, hər iki atəşli məxluqla, üstəlik, öküzlə, tufanla, qızılgüllə birgə xəyalına gəlirdi. Çoxüzlü Allah ona özünün dünyəvi adını dedi – Od idi; dedi ki, bu dairəvi məbəddə (bu cür digər məbədlərdə olduğu kimi) sitayiş eləyir ona, Oda qurban gətirirdilər, yuxularda gözə görünən xəyal sehrin gücüylə Od tərəfindən canlandırılacaq, Oddan, yaradıcı-yuxugörəndən başqa hamı xəyalı adı adam sayacaq. Üstəlik, belə bir tapşırıq da verilmişdi: oğlan bütün qayda-qanunları öyrənəndən sonra qoy xarabalıqları çay axarının aşağısında olan yandırılmış məbədə yola düşsün, həmin o guşənişin yerdə odlu allahı şöhrətləndirsin. Həmin

vaxtdan da yuxugörənin yuxusunda xəyal oyanıb mövcud olmağa başladı. Sehrbaz tapşırıqğa əməl elədi. O, xəyala dünyanın yaradılmış qanunlarını açmaq, o da xidməti öyrətmək üçün az vaxt (demək olar, düz iki il) sərf eləmədi. O artıq oğlanı sevir, ondan ayrılmmaq istəmirdi. Onun biliyindəki çatışmazlığı əsas tutub, gündən-günə özü daha gec yatmağa başladı. Əyri olan sağ çiyinini də düzəltdi. Bəzən ona belə bir duyğu aman vermirdi ki, bütün bunlar nə vaxtsa olub... Ümumiyyətlə, o, xoşbəxt məqamlar yaşayırdı. Göz qapaqlarını yumub arzulayırdı: “İndi ömrümün axırına can oğlumun yanında olacağam”. Yaxud daha maraqlı arzusu vardı: “Mənim yaratdığım oğul hər saat məni gözləyir, əgər gəlməsəm, yox olacaq”.

Həm də onu get-gedə həqiqi aləmə alışdırırdı. Bir dəfə ona uzaq dağların zirvəsində bayraq asmağı əmr elədi. Səhəri artıq bayraq səmanın altında dalğalanırdı. O, oğlana çoxlu başqa, get-gedə daha cəsarətli əmrlər verirdi. Sonra gizli ağıyla anladı ki, oğlu dünyaya qədəm basmağa hazırdır – yəqin, vaxt çatıb. Həmin gecə onu ilk dəfə öpdü, xarabalıqları çay axarının aşağısında tutqun meşə və bataqlığın o tərəfində ağaran o biri məbədə göndərdi. Əvvəllər (onun öz şəffaf təbiətindən xəbər tutmaması, adi adam olduğuna inanması məqsədilə) sehrbaz onu təlim vaxtını yaddan çıxarmağa məcbur eləyirdi.

Yaradıcı qələbəsi və rahatlığı kədərlə bəzənmişdi. Axşam vaxtı, dan yeri ağaranda da daş fıqurun ayaqları altında üzüstə düşür, yəqin, öz-özlüyündə uydurma oğlunun çay axarının aşağısındakı başqa xarabalığın dairəsində eyni mərasimi necə yerinə yetirdiyini xəyalında canlandırır. Gecələr yatmırdı – yaxud eynilə bütün adamlar kimi yatırdı. Dünyanın rəngləri və səslərini indi çox pis qavrayırdı: gədən oğlu onun qüvvəsini alır, ruhunu zəiflədir. Həyatının məqsədinə yetmişdi, sevinc dolu bayğınlıq içində yaşayırdı. Hekayəçilərin bəzilərinin illərlə, başqalarının beşilliklərlə hesablamağa üstünlük verdikləri vaxtın axırında bir dəfə gecəyanı qayıqda gələn avarçılar tərəfindən yuxudan oyadıldı. Gələnlərin üzlərinə baxmadı, amma onlardan məbədin Quzey xarabalıqlarında yaşayan, ayaqlarını yandırmadan odu tapdalamağa qabil olan möcüzə-adam haqqında

xəbəri eşitdi. Sehrbaz dərhal Allahın sözlərini xatırladı. Yadına düşdü ki, onun oğlunun xəyalından başqa bir şey olmadığı bütün yer məxluqlarından yalnız Oda məlumdur. Bu fikir əvvəlcə ona təskinlik verirdi, amma sonra əzab gətirməyə başladı. Sehrbaz qorxurdu, oğlu bu cür qeyri-adi qabiliyyəti olduğunu görər, axırda başa düşər ki, olsa-olsa, yalnız xəyaldır. İnsan yox, naməlum insanın doğurduğu yuxudur... Necə təhqirdir, necə miskin taledir. Axı hər bir ataya hisslərin təlaşıyla xoşbəxtliyin hərarətində dünyaya gətirdikləri (həyata buraxdıqları) övladları əziz, sevimlidir. Təbii ki, sehrbaz min bir sehrli gecədə başdan-ayağacan cizgi-cizgi dalınca düzüb-qoşduğu oğlunun gələcəyindən qorxurdu.

Qəfildən onun düşüncələrinə son qoyuldu – buna bir neçə əlamət səbəb oldu. Əvvəlcə (uzunmüddətli quraqlıqdan sonra) qəfildən uzaq dağların arxasından quş kimi yüngül bulud çıxdı; sonra güney tərəfdən səma bəbirin dişi əti sayaq qıpqırmızı qızardı; ardınca gecəni dəmir pası tək bürüyən tüstü yayıldı; sonra quşların, heyvanların qarmaqarışq qaçışı başladı. Sonra yüz illər əvvəl baş verənlər təkrarlandı. Od Allahı məbədi odla xarabazara çevrilirdi. Bir dəfə sehrbaz quşsuz üfüqdə alovun dairə-dairə divarlara necə yaxınlaşdığını gördü. Xilasını suda axtarmaq istədiyini məqam vardı, amma ölümün onun ahıl yaşını zinətləndirmək, onu bütün qayğılardan azad etmək üçün gəldiyini başa düşüb, həmin fikirdən daşındı. Sonra odun içinə doğru addımladı. Amma odun dilləri onun bədənini işləmədi, əksinə, mehribanlıqla yaladı, təmizlədi, yandırmadı, külə çevirmədi. O, yüngüllüklə, həqarət ağrısıyla, dəhşətlə başa düşdü ki, özü də yalnız yuxuda kiminsə gözünə görünən xəyalından başqa bir şey deyil.

UNDR

Oxucunu xəbərdar eləmək borcumdur ki, o, buradakı epizodu, məlum olduğu kimi, on birinci əsrdə doğulub-ölmüş Adam Bremenlinin “Libel-lus” (“Kitabça”) kitabında əbəs yerə axtaracaq. Lappenberq onu Oksforddakı Bodli kitabxanasının əlyazmalarından birində tapıb, ikincidərəcəli təfərrüatların çoxluğundan daha sonralar artırılmış əlavə sayıb, amma öz “*Analecta Germanica*” (“German hissələri”, Leypsiq, 1894) əsərində məlum maraq doğuran əsər kimi çap etdirib. Sadə argentinalının qeyri-peşəkar fikri çox az əhəmiyyət kəsb eləyir. Yaxşısı budur, qoy oxucu münasibətini özü müəyyənləşdirsin. Mənim ispan dilinə sətri tərcüməm tamamilə etibarlıdır.

***

Adam Bremenli yazır: “...Dənizin o biri sahilində, vəhşi atların otladığı çöllərin o biri tərəfində, bomboş torpaqların yaxınlığında yaşayan qəbilələr arasında ən diqqət çəkəni umrlar idi. Tacirlərin ağılasıgmaz, rəvayətəbənzər hekayələri, yolun çətinlikləri, köçərilər tərəfindən qarət olunmaq təhlükəsi – bütün bunlar mənim heç umrların torpağına ayaq basmağıma imkan vermədi. Amma bilirəm ki, onların təkəm-seyrək, zəif müdafiə olunan məskənləri Vislanın aşağı axarında yerləşir. İsveçlərdən fərqli olaraq umrlar İsa Məsihin əsl dininə riayət eləyirlər, nə İngiltərənin, digər şimal xalqlarının kral sülalələrinin başladığı ariliklə, nə qanlı iblissayağı sitayişlə bulanıblar. Onlar çoban, qayıqçı, sehrbaz, silahqayıran, toxucudurlar. Qəddar müharibələr umrları torpaq əkməkdən soyudub. Çöllər diyannın sakini umrlar at çapmaqda, kamandan ox atmaqda böyük uğur qazanıblar. Hamı zaman keçdikcə öz düşməninə oxşamağa başlayır. Onların nizələri bizimkilərdən uzundur, çünki süvarilərə yox, piyadalara mənsubdur.

Qələm, mürəkkəb, perqamenti, təsəvvür olunduğu kimi, tanımır. Onlar öz hərflərini əcdadlarımız Odinin

bağışladığı yunu əbədiləşdirdikləri kimi kəsirdilər, bundan sonra doqquz gecə ərzində göyrüşdən asılı qalırdı: Odinə qurban gətirilmiş Odin”.

***

Bu ümumi məlumatları boş-boşuna danışmayan islandıyalı Ula Siqurdarsonla söhbətimin məzmunuyla tamamlayıram. Biz Upsaledə kilsənin yaxınlığında görüşdük. Ocaq yanırdı, divardakı yanqlardan, çatlardan soyuq, səhər şəfəqi içəri dolurdu. Bayırda üç allaha qurban gətirilmiş bütprəstləri parçalayan hiyləgər canavarların damğaladıqları qar vardı. Əvvəlcə kliriklər¹ mühitində qəbul olunduğu kimi, latın dilində danışdıq, sonra Ultim Tuledən Asiyanın ticarət yolaçılarındanək bütün məkanda işlənən şimal dilinə keçdik. Həmin adam dedi:

– Mən skaldam²; umların poeziyasının tək bircə sözdən ibarət olduğunu öyrənən kimi, ona, onların torpaqlarına uzanan yola çıxdım; gördüm yolda rast gələn adamlar üzümə çəşqinliqlə baxırlar, atılmış bir neçə daşsa mənə dəydi. Dəmirçixanada ocaq görüb içəri girdim. Dəmirçi gecə məni qonaq saxladı. Adı Orm idi. Dili bizim dilimizi xatırladırdı. Bir neçə kəlmə söz danışdıq. Onun dilindən ilk dəfə eşitdim, hökmdarlarının adı Qunnlauqdur. Məlum oldu, axırıncı müharibənin başlanmasıyla o, yadellilərə etibar eləmədi, onları təpikləmək qaydası qoydu. İnsandan çox Allaha uyğun olan qismətdən qaçmaq üçün hökmdarın qələbəsini, şöhrətini, mərhəmətini vəsf eləyən dram, tərif nəğməsi yazdım. Onu təzəcə xatırlatmışdım ki, dəlincə iki nəfər gəldi. Qılıncımı verməkdən imtina elədim, amma özümü aparmağa imkan yaratdım. Dan yeri ağarsa da, hələ ulduzlar görünürdü. Yolun hər iki tərəfində daxmalar düzülmüşdü. Mənə piramidalar barədə danışmışdılar, elə ilk meydanasa sarı ağacdan dirək gördüm. Dirəyin başında qara balığın təsvirini ayırd elədim. Bizimlə yanaşı gedən Orm dedi, balıq – sözdür. O biri meydanada çevrə təsvirli qırmızı dirək gördüm. Orm təkrar elədi: bu – sözdür. Xahiş

¹ *Kliriklər* – müəyyən bir kilsənin ruhaniləri

² *Skald* – Qədim Skandinaviyada şair-xanəndə

elədim o sözü mənə desin. Dedi, sadə sənətkarlar onu bilmirlər.

Üçüncü, sonuncu meydanda unutduğum təsvirlə qara dirək gördüm. O başda əvvəlini-axırını görə bilmədiyim uzun şumal divar vardı. Sonralar öyrəndim ki, onun üzərində gildən suvaq var, darvaza yalnız eşikdədir, divar şəhəri dövrələyir. Dirəklərə alçaqboylu, uzunyalmanlı atlar bağlanmışdı. Dəmirçinin içəri girməsinə icazə vermədilər. İçəridə çoxlu silahlı adam vardı; hamısı ayaq üstə durmuşdu. Qunnlauq hökmdar xəstəydi, dəvə dərisi döşənmiş taxtın üstündə uzanmışdı. Görkəmi üzgün idi, üzünün rəngi torpaq rəngindəydi – yanhuşsuz müqəddəsdə; köhnə uzun çarıqlar sinəsini bəzəmişdi. Əsgərlərdən biri məni camaatın arasından keçirdi. Kimsə arfanı uzatdı. Diz üstə çöküb, astadan nəğmə oxudum. Nəğmədə ritorik fiqurlar, alliterasiyalar, xüsusi hisslə söylənən sözlər – janra xas olan hər şey vardı. Bilmişəm hökmdar başa düşdümü, amma mənə indi də saxladığım gümüş üzük verdi. Gördüm yastığın altından xəncərinin ucu çıxır. Onun sağ tərəfində yüzlərlə xanası, üzərində bir neçə dağınıq fiquru olan şahmat taxtası vardı. Gözətçi məni itələdi. Yerimi diz çökməyən bir adam tutdu. O, simləri dinqıldatdı, elə bil, arfanı kökləyirdi, astadan mənasını anlamağa çalışdığım, amma anlaya bilmədiyim bir sözü avazla təkrar eləməyə başladı. Kimsə xeyirxahcasına dilləndi: “Bu gün o, heç nə demək istəmir”.

Çoxlarının gözündə yaş gördüm. Müğənninin səsi gah enir, gah qalxırdı; o, bu zaman yeknəsəq, daha doğrusu, həddən artıq uzanan akkordlar götürürdü. İstədim nəğmə heç vaxt bitməsin, mənim həyatıma çevrilsin. Qəfildən nəğmə qırıldı. Müğənninin lap əldən düşüb, döşəməyə saldığı arfanın taqıltısı eşidildi. Biz nizamsız halda içəridən çıxdıq. Mən axırıncılardan biri idim. Təəccübləndim ki, artıq toranlıq çöküb.

Bir neçə addım atdım. Kimsə əlini çiynimə qoydu. Yad adam dedi:

– Hökmdar üzüyü sənə tilsimin oldu, amma sən tezliklə öləcəksən, çünki sözü eşitdin. Mən Byami Torkelso-nam, sənə xilas eləyəyəm. Mən – skaldam. Sən öz tərəfində

qanı qılıncın tiyəsinə, döyüşüsə adamların döyüşünə oxşatdım. Hər ikimiz şairik; mən səni xilas eləyəyəm. Bizdə daha nəğmələrimizin həsr olunduğu hadisələri sözlə çevirmirlər; onları yeganə sözlə – məhz sözlə ifadə eləyirik.

Cavab verdim:

– Onu eşidə bilmədim. Xahiş eləyirəm, o sözü mənə söylə.

Bir qədər tərəddüddən sonra dilləndi:

– O sözü sirr kimi saxlamağa çalışdım. Üstəlik də, heç kəs sənə heç nə öyrədə bilməz. Onu özün axtarmalı olacaqsan. Addımlarımızı yeyinlədək, çünki həyatın təhlükədədir. Səni öz evimdə gizlədəyəm, orada axtarmağa cəsarət eləməzlər. Əgər sabah səhər səmt küləyi olsa, cənuba yola düşərsən.

***

Bir çox uzun illərin sürdüyü səyahətim belə başladı. Bəxtimə düşən bütün bədbəxtlikləri təsvir eləməyəcəyəm. Avarçəkən, qul alverçisi, kölə, meşəqıran, müğənni oldum, karvanlar taladım, suyun, metalın yerini müəyyən elədim. Əsir düşüb bir il adamların dişlərinin töküldüyü civə mədənlərində işlədim. İsveçlilərlə yan-yanaşı Mikliqartın¹ divarları altında döyüşdüm. Azov dənizi qırağında heç vaxt unutmayacağım qadını sevdim; mənmi onu atdım, onu mənə – bunun fərqi yoxdur. Məni satdılar, mən də satdım. Dəfələrlə öldürməyə məcbur oldum. Bir dəfə yunan əsgəri mənə təkbətək döyüşə çağırırdı, seçmək üçün iki qılınc uzatdı. Biri o birindən əl boyda uzun idi. Anladım ki, bununla mənə qorxutmaq istəyir, qısanı seçdim. O, səbəbini soruşdu. Dedim, yumruğumdan qəlbiməcən olan məsafə dəyişməzdir. Qara dənizin qırağında dostum Leyf Amansonun xatirəsinə runi epitafiya² həkk elədim. Serkləndin Mavi Adamlarıyla, sarasinlərlə³ vuruşdum. Başıma bu müddət ərzində çox şey gəldi, amma bütün bu burulğan mənə yalnız uzun yuxu kimi görünürdü. Başlıcası isə söz idi. Bəzən ona inamım qınılırdı. Özümü inandırdım ki, həqiqiliyinin sübutu mü-

¹ Mikliqart – Konstantinopol (indiki İstanbul)

² Epitafiya – qəbirüstü yazı

³ Sarasinlər – avropalıların müsəlmanlara verdiyi ad

künsüz olan yeganə bir sözü axtarıb tapmaq xətrinə gözəl sözlər və gözəl oyundan imtina eləmək ağılsızlıqdır. Bir missioner mənə “Allah” sözünü təklif elədi, amma razı olmadım. Bir dəfə dənizə tökülən bir çayın üzərində günəş qalxanda mənə ilham gəldi.

Umlar torpağına qayıdıb müğənninin evini güclə tapdım. İçəri girib adımlı dedim. Gecəydi. Tarkelson döşəmədən qalxmadan məndən bürünc şamdandakı şamı yandıran xahiş elədi. Sifəti o qədər bürüşmüşdü ki, qeyri-iradi fikirləşdim, artıq mən də qocalmışam. Adətə görə, hökmdarı soruşdum. Cavab verdi:

– İndi onun adı Qunnlauq deyil. İndi başqa adı var. Mənə öz səfərlərindən danış.

Mən ona hər şeyi yerli-yataqlı, burada buraxdığım çoxsaylı təfərrüatlarla danışdım. O, hekayətimi sualla kəsdi:

– O diyarlarda tez-tezmi nəğmə oxuyurdun?

Sual məni təəccübləndirdi.

– Əvvəlcə, – cavab verdim, – oxumaqla çörəkpu lu qazanırdım. Sonra izah olunmaz qorxu məni oxumağa və arfaya əl vurmağa qoymurdu.

– Yaxşı, – o, məmnun halda başını tərptədi, – davam eləyə bilərsən.

Heç nəyi unutmamağa çalışdım. Uzun sükut çökdü.

– İlk sahib olduğun qadın sənə nə verdi? – o soruşdu.

– Hər şey, – cavab verdim.

– Mənim həyatım da mənə hər şey verdi. Həyat hamıya hər şey verir, amma çoxlarının bundan xəbəri olmur. Mənim səsim yorulub, barmaqlarım zəifləyib, amma mənə qulaq as.

O, “möcüzə” mənasını verən “undr” sözünü işlətdi.

Məni ölənin adamın nəğməsi tutdu, həmin nəğmədə, apfanın səsinə bədbəxtliklərim, mənə ilk sevgi bəxş eləmiş kəni z, öldürdüyüm adamlar, soyuq dan yeri, çay üzərində şəfəq, avarlı gəmilər gözümə göründü. Arfanı götürüb tamam ayrı söz oxudum.

– Yaxşı, – ev sahibi dedi, mən də onu daha yaxşı eşitmək üçün irəli getdim. – Sən məni başa düşdün...

QUAYAKİL

Mən İqerota zirvələrinin Plasio körfəzində əksini görməyəcəyəm, şərq əyalətlərində olmayacağam, buradan, Buenos-Ayresdən öz-özlüyümdə təsəvvür eləməyə çalışdığım həmin o kitabxanada, şübhəsiz, müəyyən forması olan, torpağa hər axşamkı böyüyən kölgəsini salan Boliviyanın yazılarını görməyəcəyəm.

İkinci sözü yazmamışdan qabaq birinci sözü oxuyur, onun eyni zamanda melanxolik, hiddətli tərzinə təəccüblənirəm. Görünür, ən məşhur məişət yazarının – kapitan Yuzef Kojenevskinin dəbdəbəli üslubundan, heç olmasa, qismən yoluxmadan bu Qəraib respublikası barədə danışmaq çətinidir, amma indiki halda bunun səbəbi o deyil.

İlk söz, sadəcə, bir qədər kədərli, ümumiyyətləsə, mənasız epizod haqqında səs-küylü tərzdə danışmaq üçün sövq-təbii istəyimi əks etdirdi. Mən baş verənləri həddən artıq vicdanla təsvir eləyirəm. Hər şeydən başqa, baş verənləri danışmaq – deməli, iştirakçı yox, şahidə, kənardan baxıb danışana, artıq heç bir şeyə aidiyyəti olmayana çevrilməkdir.

Əhvalat başıma ötən cümə günü elə indi oturduğum bu otaqda gəldi; elə lap bu axşam vaxtı baş verdi; düzdür, bu gün hava bir qədər sərin dir. Bilirəm, hamımız xoşagəlməz şeyləri unutmağa çalışırıq, amma söhbətimizi unutmazdan əvvəl Cənub universitetindən doktor Eduard Simmermanla dialoqumuzu yazmaq istəyirəm. Hər söz hələ yaddaşımda yaşayır.

Hekayəm aydın olsun deyə “Yarı əsrlik iğtişaş tarixi” kitabı hamıya məlum şəraitdə itmiş sayılan, sonra 1939-cu ildə nəvəsi doktor Rikkardo Avelyanos tərəfindən tapılıb çap edilən doktor Avelyanosun arxivlərində Boliviyanın qəfilcən aşkar edilən ayrı-ayrı məktublarnın düçar olduğu maraqlı taleyini qısaca xatırlatmaq istəyirəm.

***

Topladığım bir çox qəzet rəylərinə əsasən, Bolivarın həmin məktubları 1822-ci il avqustun 13-də Kartaxenada yazılmış Xilaskarın general de San-Martinlə görüşlərinin təfərrüatlarına toxunduğu təkcə birindən başqa, xüsusi maraq doğurmur. Bolivarın yetərinə xəsisliklə də olsa, Quayakildə baş verənləri yazdığı bu sənədin vacibliyini dəyərləndirmək çətindir. Hər cür rəsmiyyətin əleyhdarı olan doktor Avelyanos məktubu öz Tarix Akademiyasına verməkdən imtina eləyib, bir çox Latın Amerikasına respublikalarına onunla tanış olmaq təklifi göndərdi. Səfirimiz doktor Melasanın tərifəlayiq cəhdi sayəsində Argentina hökuməti bu təmənnasız təklifdən birinci yararlanmağa macal tapdı. Razılaşırdı ki, səlahiyyətli şəxs Qərb dövlətinin paytaxtı Sulakoya gələcək, Argentinada çap olunması üçün məktubların surətini çıxaracaq. Amerika tarixi kafedrasında professor vəzifəsini tutduğum universitetimizin rektoru o qədər nəzakətliydi ki, həmin missiyanı mənə tapşırmağı nazirə tövsiyə elədi. Mən həqiqi üzvü olduğum Milli Tarix Akademiyasındakı həmkarlarımdan az-çox yekdil razılığını da aldım. Artıq nazirlə görüşün tarixi müəyyən olunmuşdu, öyrəndik ki, Cənub universiteti, inanmaq istərdik, bu qərarlardan xəbəri olmadan öz tərəfindən doktor Simmermanın namizədliyini təklif eləyib.

Söhbət – bəlkə də, o, oxucuya tanışdır – ölkəmizdən üçüncü reyx hökumətinin çıxardığı, Argentina vətəndaşlığı almış bir xarici tarixşünasdan gedir. Onun qeyd-şərtsiz diqqətəlayiq əsərlərindən yalnız Karfagen semit respublikasının əsl tarixinin yeni təfsiriylə – bu barədə nəsilər yalnız Roma tarixçilərinin, onların düşmənlərinin sözləri əsasında mühakimə yürüdə bilərdilər – eyni zamanda dövlət idarəsini kütləvi səs-küylü tamaşaya çevirməyin düzgün olmadığı barədə essevari məqaləsiylə tanışam. Bu əsaslandırılmış iddiaya Martin Haydegger qəti düzəliş eləyib, qəzet sitatları fotosurətlərinin köməyi ilə göstərdi ki, müasir dövlət başçısı heç də anonim statist deyil, başlıca iştirakçı, rejissor, səhnə dəbdəbəsinə, məlumdur ki, natiqlik sənətinin hiperbolasına əl atıb, öz xalqının dramını təcəssüm etdi-rən, rəqs eləyən Daviddir. Aydın məsələdir, bu göstərdi ki,

Simmerman mənşəcə iudey deməsək də, yəhudidir. Adlı-sanlı ekzistensialistin məqaləsi Simmermanın qovulması, bizim qonağımızın yeni fəaliyyət sahəsini öyrənməsi üçün bilavasitə səbəb oldu.

***

Aydındır, Simmerman Buenos-Ayresə, nazirin qəbuluna gəlmək üçün vaxt itirmədi, nazirsə katibi vasitəsilə mənə Simmermanla danışmağı, ona işin vəziyyətini – anlaşılmazlıqdan, iki universitet arasında çəkişmədən qaçmaq naminə – izah eləmək xahişini bildirdi. Təbii ki, mən razılaşmalı oldum. Evə qayıdıb öyrəndim ki, doktor Simmerman bir qədər əvvəl zəng vurub, düz saat altıda yanımda olmaq niyyətini xəbər verib. Məlum olduğu kimi, evim Çili küçəsindədir. Saat altını vurdu, qapının zəngi səsləndi. Mən – respublika demokratikliyi ilə – qapını özüm açıb onu kabinetimə apardım. O, iç həyətdə ayaq saxlayıb ətrafa nəzər saldı. Qara-ağ kafel, iki maqnoliya, miniatür hovuz onda bəlağətli sözlər axını doğurdu. Deyəsən, bir qədər əsəbiləşirdi. Zahiri görünüşündə xüsusi heç bir şey yox idi; yetərcə iribaşlı, qırx yaşlarında adam idi. Gözlərini tutqun eynək şüşələri gizlədir; eynək bəzən masanın üstünə qoyulur, amma dərhal yenidən burnunun üstünə taxılırdı. Salamlaşanda məmnunluqla qeyd elədim ki, boyca ondan hündürəm, dərhal da bu fikrimdən utandım, çünki söhbət fiziki, yaxud hətta mənəvi qarşıdurmadan yox, sadəcə, xoşagəlməz də olsa, *mise au point*¹-dən gedir.

Müşahidə qabiliyyətim, az qala, yaxud hətta tamamilə yoxdur, bununla belə, “dəbdəbəli geyimini” (bir şair necə də dübbədüz, dəqiq ifadə eləyib) yadımda saxladım. Onun tünd-göy rəngli, çoxlu cibləri, düymələri olan kostyumu indiyəcən yadımdadır. Sehrbazlarda olduğu kimi, iki rezinli, ilgakli enli qalstuku vardı. Domba dəri çantası, görünür, sənədlərlə doluydu. Balaca bığları hərbi tərzdəydi; söhbət vaxtı siqaretini tüstüləndəndə nədənsə ağılıma elə gəlirdi ki, bu sifətdə çoxlu artıq şey var. «*Trop meuble*»,² – öz-özümə dedim. Sonrakı söhbət mütləq təsvir elədiyim xırdalıqların

¹ Formallıq, dəqiqləşdirmə (ing.)

² Həddən artıq yüklü (ing.)

rolunu artırır, çünki hər sözün səhifədə də, oxucunun beynində də müəyyən yeri var. Buna görə də saydığım bayaqkı zahiri əlamətləri bir kənara qoysaq, demək olar, gələn adam həyatda hər şeyi görmüş adam təəssüratı oyadırdı.

Kabinetimdə müstəqillik uğrunda müharibələrdə iştirak eləmiş əcdadlarımdan birinin girdə şəkli, qılınc və bayraqlarla bir neçə şüşəli vitrin var. Mən həmin şöhrətli yadigarları da – qısa izahlarla – ona göstərdim. O, göstərdiklərimə, elə bil, yalnız nəzakət üzündən baxdı, izahları təşəkkürlə – mənə, qəsdən yox, sadəcə, ona xas olduğuna görə – tamamladı; məsələn, bu cür:

– Düzdür. Xunun altında döyüşdür. Altı avqust 1824-cü il. Xuaresin süvari hücumudur.

– Suaresin, – düzəliş verdim.

Güman ki, bu səhvi qəsdən buraxmışdı. O, şərqşayağı əlini qaldırıb səsləndi:

– İlk səhvimdir, təəssüf ki, axırını deyil! Mən mətnlərlə əlləşirəm, dünyada hər şeyi qatıb-qanşdırıram. Sizin içinizdəsə bu maraqlı keçmiş yaşayır.

O, “v”-ni, demək olar, “f” kimi deyirdi.

Bu cür tərif xoşuma gəlmədi. O, kitablarla daha çox maraqlanırdı. Yadımdadır, adları, az qala, mehriban nəzərlərlə süzüb dedi:

– Ah, heç vaxt tarixə etibar eləməyən Şopenhauer... Bax, Qrizebaxın redaktə elədiyi bu nəşr Praqada məndə vardı. Kitablann – balaca dostların arasında qocalmaq istəyirdim, amma bir axmaqda təcəssüm eləmiş tarix məni evimdən, şəhərimdən kənara atdı. Budur, sizinlə, Amerikada, sizin gözəl evinizdəyəm... – o, bir qədər səhv, həm də tələsik danışdı, onda ispan fisiltisi nəzərə çarpan alman ləhcəsiylə qanşırdı.

Artıq kreslodə oturmuşduq, onun atmacasından yapışib məsələyə keçmək istədim:

– Bizim tariximiz daha mərhəmətlidir. Burada, doğulduğum bu evdə ölmək ümidindəyəm. Babamın atası bura bütün Amerikayı görmüş həmin o qılıncı gətirib, burada keçmişini düşünmüşəm, kitabları yazmışam. Mənə elə gəlir, deyə bilərəm, heç vaxt bu kitabxanadan da çıxmamışam,

amma indi, nəhayət, yalnız xəritədən yaxşı tanıdığım o torpaqlara yollanmaq üçün çıxacağam.

Təbəssümlə, ola bilsin, həddən artıq təmtəraqla danışığımın üstünü malaladım.

– Siz hansısa Qəraib respublikasına eyham vurursunuz? – Simmerman soruşdu.

– Tamamilə doğrudur. Həmin təcili səfərim sayəsində sizi evimdə görmək şərəfinə nail olmuşam, – cavab verdim.

Trinidad bizə qəhvə gətirdi. Mən qətiyyətlə, asta-asta davam elədim:

– Başa düşdüünüz kimi, nazir mənə Bolivarın təsadüfən doktor Avelanosun arxivində tapılmış məktubunun üzünü köçürməyi, şərhlər yazmağı tapşırıb. Bu missiya xoşbəxt təsadüf üzündən bütün həyatımın əsərini, obrazlı desək, qanınımın göstərişiyə yazılan əsəri rəvnəqləndirir.

Deməli olduğumu söyləyib, rahatlıqla nəfəs aldım. Simmerman, elə bil, mənə qulaq asmırdı; o, başımın üzərindən kitablara baxırdı. Sonra qeyri-müəyyən tərzdə başını tərpədirib qəfildən səsləndi:

– Qanınızın göstərişiyə! Siz anadangəlmə salnaməçisiniz! Xalqınız Amerikanın düzənlikləriylə gedib böyük döyüşlərə girirdi, həmin vaxt mənim zəhərlənmiş xalqım gettolardan¹ yenəcə çıxırdı. Sizin tarixiniz, gözəl ifadə elədiyiniz kimi, qanınızdadır, sizdən ötrü iç səsinizə diqqətlə qulaq asmağınız kifayətdir. Mən, əksinə, Sulakoya özüm getməli, mətnləri, yalnız və yalnız mətnləri açmalıyam, üstəlik də, onlar, güman ki, orijinal deyil. İnanın mənə, doktor, sizə həsəd aparıram.

Onun nitqində nə iddia, nə kinayə vardı. Dedikləri yalnız gələcəyi keçmiş kimi dönməz eləyən iradənin ifadəsiydi. Dəlil-sübutlarının dəyəri yox idi, bütün güc məntiqdə yox, insandıydı. Simmerman daha sakit, professor öyüdüylə davam eləyirdi:

– Bolivara (bağışlayan məni, San-Martinə) gələndə isə, əziz doktor, hamıya yaxşı məlumdur. *Votre siege est fait*². Mən hələ bizi maraqlandıran məktubu əlimə almamışam, amma güman eləyirəm, hətta əminəm ki, Bolivar məktubu

¹ *Getto* – əvvəllər bəzi iri şəhərlərdə yəhudilər üçün ayrılan məhəllələr

² Öz seçimimizi elədiniz (*ing.*)

özünə bəraət qazandırmaq üçün yazıb. Bütün hallarda bu epistolıyaraq qaçqılı yalnız San-Martinin yox, Bolivanın tərəfi adlanan şeyi görmək imkanı yaradacaq. Məktub çap olunanda onu dəyərləndirmək, mənasını öyrənmək, sözləri tənqid ələyindən keçirmək, əgər lazımdırsa, darmadağın eləmək gərəkdir. Bu cür son hökm vermək üçün böyüdücünüzlə birgə sizdən yaxşısını tapmaq olmaz. Yaxud elmi dəqiqlik gərəkdə, cərrah bıçağınızla, iti maqqaşınızla! İcazə verin, əlavə ələyim ki, tədqiqatçının əməyini məktubun taleyi ilə bağlayacaqlar. Sizəsə, bağışlayın, bu cür bağlılıq heç lazım deyil. Axı kütlə elmi incəliklərdən baş çıxarmır.

***

İndi başa düşürəm, bütün sonrakı söhbətimiz, sadəcə, havanı tərpətmək idi. Güman ki, artıq onda bunu hiss ələyirdim. Sözügüldürməsinə çıxmaq üçün söhbəti təfərrüatlara keçirmək istədim, soruşdum, doğrudanmı, elə hesab ələyir ki, məktub saxta ola bilər.

– Onları şəxsən Bolivanın özü yazsa da, – cavab verdi, – bu heç də məktublara həqiqiliyini təsdiqləmir. Ola bilsin, Bolivar gözlərini öz ünvanına dikmək istəyib, yaxud aldanırdı. Siz tarixçisiniz, mütəfəkkirsiniz, bütün sirin sözlərdə yox, özümüzdə olduğunu məndən yaxşı bilirsiniz.

Ümumi yerlərin ritorikası məni yormağa başladı, həvəsiz halda dedim, general San-Martinin, özünün bütün ən ali cəhdlərindən imtina ələdiyi, Amerikanın taleyini Bolivanın əlinə verdiyi Quayakildəki görüş tarixi tapmacalar arasında alimlərin diqqətini çəkən tapmacadır.

Simmerman cavab verdi:

– Onun cavabları da həddən artıq çoxdur... Bəziləri güman ələyirlər, San-Martin tələyə düşüb. Başqaları, məsələn, Samyento belə hesab ələyir, general Avropa vərđiqli hərbiçiydi, anlaya bilmədiyi Amerikada özünü itirdi; üçüncülər, əsasən argentinalılar onun hərəkətini nəcib imtina aktı kimi dəyərləndirirlər, dördüncülər, səbəbi yorğunluq sayırlar. Hansısa mason lojasının gizli göstərişi barədə danışanlar da var.

Dedim, bununla belə, əslində, Perunun protektoruyla Xilaskarın nə danışdıqlarını öyrənmək maraqlı olardı.

Simmerman inamla dilləndi:

– Güman ki, onlar adi sözlər danışılar. İki adam Quayakildə görüşüb. Əgər onlardan biri öz iradəsini digərinə təlqin eləyibsə, bu, söz güləşdirməsində üstün gəlidiyinə görə yox, onun qalib gəlmək istəyi daha güclü olduğuna görə baş verib. Gördüyünüz kimi, mən öz Şopenhauerimi unutmuram. – Sonra istehzayla əlavə elədi. – *Words, Words, Words*. Bənzərsiz söz ustası olan Şekspir sözə nifrət bəsləyirdi. Quayakildə, Buenos-Ayresdə, yaxud Praqada – onlar həmişə şəxsiyyətdən dəyərlı deyil.

***

Həmin məqamda hər ikimiz başımıza nəsə gəlidiyini, daha doğrusu, artıq bunun baş verdiyini hiss elədik. Ümmiyyətlə, dəyişdik. Toranlıq otağı doldururdu, amma lampanı yandırmadım. Demək olar, qəsdən soruşdum:

– Praqalısınız, doktor?

– Praqalıyam, – o cavab verdi.

Söhbətin əsas mövzusunda qaçmaq üçün qeyd elədim:

– Deyəsən, heyrətamiz şəhərdir. Mən ora da olmamışam, amma almanca oxuduğum ilk kitab Meyrinkin¹ “Qolem” romanıdır.

Simmerman cavab verdi:

– Qustav Meyrinkin diqqətəlayiq yeganə əsəridir. Başqalarını oxumağa da dəyməz; pis ədəbiyyatdır, yararsız teosofiyadır². Amma həqiqətən başqa yuxularda əriyib-itən o yuxular kitabında heyrətamiz Praqadan nəsə var. Praqada hər şey heyrətləndirir, yaxud əgər istəyirsinizsə, heç nə heyrətləndirmir. Orada hər şey baş verə bilər. Londonda şərx vaxtı özümü eynilə bu cür hiss eləyirəm.

– Siz, – dedim, – iradə barədə danışırıdınız. “Ma-binoqion” kitabında iki kral tərənin başında şahmat oynayırdı, aşağıdasa onların döyüşçüləri vuruşurdular. Krallardan biri oyunu uddu, dərhal da bir atlı çapıb gəldi ki, ikincinin qoşunu darmadağın edilib. Adamların döyüşü şahmat meydanındaki döyüşü əks etdirirdi.

– Hə, sehrli təsirdir, – Simmerman dedi.

¹ *Qustav Meyrink* – Avstriya yazıçısı

² Təsəvvür

Cavab verdim:

– Yaxud iki ayrı-ayrı meydanda vahid iradənin təcəsümüdür. Başqa bir kelt əfsanəsində iki məşhur bardın qarşılaşmasından danışılır. Biri arfa çala-çala səhər günəş çıxandan gecə düşənəcən oxuyur. Artıq ulduzlann, yaxud ayın ziyası düşəndə arfanı digərinə uzadır. O, arfanı atıb dik ayağa qalxır. Birinci dərhal özünü məğlub sayır.

– Siz çox biliklisiniz, yüksək ümumiləşdirmə qabiliyyətiniz var! – Simmerman səsləndi. Sonra daha sakit tərzdə əlavə elədi: – Söhbət Britaniyadan gedəndə öz savadsızlığımı, tamamilə savadsızlığımı boynuma almalyam. Siz gün kimi Şərqlə Qərbi ehtiva eləyirsiniz, mənə indi Amerika tarixinin hesabına azacıq açılan öz Karfagen küncümə sıxışdırılmışam. Axı olsa-olsa, yalnız bir kitabqurduyam.

Səsində yəhudi yaltaqlığı da, alman yaltaqlığı da vardı, amma hiss elədim ki, məqsədinə çatdığından xidmətlərimi etiraf eləməyin, tərifləməyin ondan ötrü mənası yoxdur.

Məndən özünün səfəri, işləri düzəltməsi (işləri “qurmaq” – məhz bu qorxunc sözü söylədi) barədə narahat olmamağı xahiş elədi. Dərhal da portfelindən nazirin adına səfərdən imtinanın səbəblərini, doktor Simmermanın üstünlüklərini sadaladığım məktubu çıxardı; sonra əbədi qələmini əlimə verdi. O, məktubu gizlədəndə gözucu “Eseysa-Sulako” möhürüylə təyyarə biletini gördüm.

Çıxıb gedəndə təzədən Şopenhauerin cildlərinin qarşısında ayaq saxlayıb dedi:

– Müəllimimiz, ümumi müəllimimiz fikirləşirdi ki, hər bir hərəkət əvvəlcədən iradəylə müəyyən olunur. Əgər siz bu evdə, gözəl əcdadlarınızın evində qalmısınızsa, qəlbiniizin dərinliklərində qalmaq istəyirsiniz. Minnətdaram, iradə-nizə hörmət eləyirəm.

Dinməzəcə son dilənçi payını qəbul elədim. Sonra onu küçə qarşısına çıxarıb ötürdüm. Vidalaşanda dedi:

– Amma qəhvə əlaydı!

Mən, güman ki, ocağa atacağım qarmaqarışq qeydlərimi sizə oxuyuram. Görüş qısa çəkdi. Hiss eləyirəm ki, daha yazmayacağam. *Mon siege est fait*¹.

¹ Mən öz seçimimi etdim. (ing.)

ƏN QOCA SENYORA

1941-ci il yanvarın 14-də Mariya Xustina Rubio de Xaureginin yüz yaşı tamam oldu. O, Müstəqillik uğrunda döyüşən nəslin hələ sağ qalmış yeganə qızlarından biriydi.

Onun atası polkovnik Mariano Rubio şişirtməsiz-filansız “Kiçik Xilaskar” adlandırılan biləcək adamlardan idi. O, Merced dairəsində, Buenos-Ayres əyalətinin maldarları ailəsində anadan olmuşdu. And ordusunda alferes¹ rütbəsinə qədər xidmət eləmişdi, Çakabuko yaxınlığında vuruşmuşdu, Kança-Rayad altında faciəvi döyüşdə, Maypu yaxınlığındakı vuruşmada, iki il sonra Arekipa altındakı döyüşdə iştirak eləmişdi. Danışır ki, həmin döyüş ərəfəsində Xose de Olavariayla qılıncılarını dəyişiblər. 1823-cü il aprelin əvvəllərində Syerro-Alto yaxınlığında məşhur döyüş oldu, amma döyüş vadidə baş verdiyindən onu Syerro-Bermexo yaxınlığındakı döyüş də adlandırırlar. Bizim hərbi qəhrəmanlığımıza həmişə həsəd aparan venesuelalılar həmin qələbəni Simon Bolivarın adına yazırlar, amma soyuqqanlı salnaməçi – Argentina tarixçilərindən – özünü yanlışlığa salmağa imkan verməz, gözəl bilir ki, şöhrət çələngi haqlı olaraq polkovnik Mariano Rubioya məxsusdur. Məhz o, Kolumbiya qusarları alayının başında qılıncı, nizələri uzanan döyüşün taleyini həll elədi, Ayakuço altındakı iştirak elədiyi daha şöhrətli döyüşü uddu. O, məhz burada yaralanmışdı. 1827-ci ildə orduya Alveanın komandanlıq elədiyi İtusainqo yaxınlığında fərqlənməyə nail olmuşdu. Rosasla uzaq qohumluğuna baxmayaraq, o, Lavalayenin adamıydı, həmişə “qılınc döyüşü” adlandırdığı vuruşmada federalları darmadağın elədi. Unitarilər² darmadağın olunan sonra o, Şərqi əyalətinə getdi, orada da evləndi. Böyük Müharibə vaxtı Montevideoda, Blanka Oribenin əsasını qoyduğu şəhərcikdə öldü. Onun təxminən qırx

¹ Argentina ordusunda hərbi rütbə

² Birləşmək tərəfdarları

dörd yaşı vardı, bu yaşsa onda, demək olar, qocalıq sayılırdı. O, Florensiyo Varelanın dostu kimi şöhrət qazanmışdı. Tamamilə həqiqətə uyğun səslənir ki, Hərbi kollecin müəllimləri ondan ümidlərini üzmüşdülər. O, bir səhər də uduzmuşdu, amma bir imtahan da verməmişdi. Özündən sonra iki qız qoymuşdu, burada söhbət onlardan kiçiyi – Mariya Xustina barədə gedəcək.

***

1853-cü ilin axırına yaxın polkovnikin dul arvadı iki qızıyla Buenos-Ayresdə məskən saldı. Onlara müstəbid Rosasın müsadirə elədiyi kənd torpaqlarını qaytarmadılar, amma heç vaxt görmədikləri itirilmiş torpaqlar haqqında xatirələr ailədə uzun müddət yaşadı. Mariya Xustina on yeddi yaşında başdan-ayağa mülki adam olan, bununla belə, Pavon və Sepeda yaxınlığında döyüşən, Sarı qızdırma dövründə öz xidməti vəzifəsində ölən doktor Bernardo Xauregiyə ərə getdi. Ondən bir oğlu, iki qızı doğuldu. Mariano, ilk övladı vergi müfəttişi oldu, tez-tez qəhrəman babasının müfəssəl bioqrafiyasını yazmaq arzusuyla alışıb yana-yana Milli Kitabxanaya gəldirdi, amma bununla belə, onu bitirmədi, bəlkə də, heç başlamadı. Böyük bacısı Mariya Elvira öz qohumu, Maliyyə Nazirliyinin məmuru Saavedra adlı bir nəfərə, Xuliyasa İtalyan adı daşısa da, latın dili müəllimi, çox yüksək dərəcədə savadlı adam olan senyor Molinariyə¹ ərə getdi. Nəvələrinə, nəticələrinə toxunmuram, kifayətə ki, artıq oxucu əcdadlarının və mühacirətdə doğulmuş qızının epik kölgəsinin başçılıq elədiyi şöhrətli, kasıblamış nəsil barədə təsəvvürə malik idi.

Onlar Palermoda, Qvadelupa kilsəsinin yaxınlığında ala-babat, dinc yaşayırdılar, Mariano da orada daha nə “Qran Nasyonal” kompaniyası tramvayının pəncərəsindən – bu və ya digər sink kəsiklərindən yox, gildən tikilmiş rançonu əhatə eləyən bataqlığı – gördüyünü xatırlayırdı; keçmiş kasıblıq sənaye tərəqqisinin bizə bəxş elədiyi kasıblıq qədər deyildi. Elə var-dövlət də az görünürdü.

Rubiolar ailəsinin mənzili məhəllədəki qalantereyə

¹ *Rikkardo Molinari* (1898–1996) – Argentina şairi, Borxesin dostu

dükəninin üst mərtəbəsini tuturdu. Yan pilləkən ensiz idi, sağ tərəfdən uzanan məhəccər paltarasılan, bir neçə stul qoyulmuş qaranlıq dəhlizin divan boyu uzanırdı. Dəhlizdən qapılar yumşaq kreslolu balaca qonaq otağına, qonaq otağındansa qırmızı ağacdan mebeli, şüşəli vitrini olan yemək otağına açılırdı. İsti günəşdən qoruyan həmişə salınmış jalüzlər arasından zəif işıq süzülürdü. Yadımdadır, ora azacıq kif qoxuyurdu. O başda yataq otaqları, vanna otağı, paltar yumaq üçün kiçik həyət, qulluqçu otağı yerləşirdi. Evdə Andradenin cildindən, əlyazma əlavələriylə qəhrəman bərədə monoqrafiyadan, münasib qiymətə nisyə satıldığına görə alınmış Montanyerin və Simonun ispan-amerikan sözlüyündən başqa kitab yox idi. Əvəzində həmişə gecikdirilib çatdırılan təqaüd, Lomas-de-Samoredəki icarəyə verilmiş torpaqdan – bir vaxtlar geniş malikanənin bir qismindən – gələn gəlir vardı.

***

Hekayəmin başladığı tarixəcən ən qoca senyora dul qalmış Xuliya və onun oğluyla birgə yaşayırdı. O, Artıqasa, Rosasa və Urkisə nifrət bəsləməkdə davam eləyirdi. Ona, eşitdiklərimə görə, tanıdığı almanlara nifrət təlqin eləmiş I Dünya müharibəsi doxsanıncı ilin çevrilişindən, Syerro-Alto altındaki döyüşdən az toxunmuşdu. 1932-ci ildən başlayaraq o, get-gedə sönməyə başladı – hamıya məlum olan məcazlar ən yaxşısıdır, çünki yeganə düzgün məcazlardır. O, aydındır ki, katolik dininə inam bəsləyirdi, bundan belə çıxmırdı ki, Allaha, üçüzlü vahidə, yaxud ruhun ölməzliyinə inanırdı. Anlamadığı dualar mızıldayırdı, barmaqlarına təsbəh çəkirdi. Milad bayramını Pasxa və volxelar bayramından¹ üstün tuturdu, mətə əvəzinəsə çay içməyi sevirdi. “Protestant”, “yəhudi”, “mason”, “sehrbaz”, “allahsız” sözləri ondan ötrü sinonimlərdi, heç bir mənası yox idi. O, hər cür şəraitdə valideynlərinin dediyi kimi, ispanlar “qodo” adlandırdı. 1910-cu ildə inana bilməzdiki, hələ də şahzadə olan infanta² bütün gözlənilənlərin

¹ Xristian bayramları

² Monarxiya dövründə İspaniya və Portuqaliyada kral övladları

əksinə olaraq Argentina senyorası kimi yox, ən sadə qalisiyalı kimidir. Bu başgicəlləndirici xəbəri onun kürəkəninin dəfnində heç vaxt evlərində olmamış, amma adını kübar xronikanın sütunlarında acgözlüklə axtardıqları bir varlı qohumu xəbər verdi. Senyora Xauregidən ötrü küçələr adlarını dəyişməmişdi; o, Artes küçəsini, Temple küçəsini, Buen-Orden küçəsini, Piedad küçəsini, iki Kalyes Larqas küçəsini, Parke və Portones meydanlarını xatırlayırdı. Ailənin üzvləri istər-istəməz yerinə düşən arxaizmləri sevirildilər; məsələn, “uruqvaylılar” yox, “şərqiilər” deyirdilər. O, evdən çıxmırdı, yəqin ki, Buenos-Ayresin dəyişib böyüdüyündən də şübhələnmişdi. İlk təəssüratlar xüsusilə parlağıydı; ona giriş qapısından görünən dünya, mərkəzdən köçdükləri vaxtın şəhərindən xeyli yaşlıydı. Güman ki, öküzar arabaları, sürütləmələr hələ Onse küçəsində dururdu, solmaz çiçəklərsə Barrakas çəmənliklərində ətir saçırdı. “Yuxumda ölənləri görürəm” – onun son sözlərindən biriydi. O, küt deyildi, amma bildiyim kimi, heç vaxt intellektual sevinclərə uymurdu, ona yaddaşın bəxş elədikləri, sonrasa unutmaz qalırdı. Həmişə səxavətliydi. Onun aydın gözləri, təbəssümü yadımdadır. Kim bilir, bu qoca, bir vaxtlar gözəl qadın indi sönmüş, bir vaxtlarsa qızgın qadın necə ehtiras qasırgaları yaşamışdı. Zərif, sakit həyatı ona yaxın olan bitkilər həvəskar qadın öz otağındakı ətirşahlara qulluq eləyirdi, artıq görmədiyi yarpaqlarını sıgallayırdı. Elə bil mürgüyə daldığı 1929-cu iləcən cürbəcür tarixi əhvalatlar – sanki, “Atamız”ı oxuyurmuş kimi, həmişə elə eyni sözlərlə, elə eyni ardıcılıqla – danışmağı xoşlayırdı, amma mənə elə gəlir, həmin əhvalatlar artıq gerçəkliyi əks etdirmirdi. Özü də uydurmalarına həvəslə inanırdı. Ümumiyyətlə, xoşbəxtiydi.

***

Yuxu, məlum oduğu kimi, ən sirli aktlarımızdan biridir. Biz ona həyatımızın üçdəbirini veririk, amma yuxunu dərk eləməmişik. Bəzilərimdən ötrü yuxu yalnız şüurun tutqunlaşmasıdır, başqalarından ötrü eyni vaxtda üç zamanı – dünəni, bu günü, və sabahı – əhatə eləyən ən mürəkkəb hal, üçüncülərdən ötrü səsə yuxuların arasıkəsilməz sırasıdır.

Senyora Xaureginin on il hərəkətsiz kaosda yaşadığını söyləmək, səhvə yuvarlanmaq demək olardı. Bu on ilin hər anı dünən, yaxud sabah olmadan daha çox yalnız indiydi. Sutkalarla, saysız-hesabsız təqvimlərin yüzürlə vərəqləriylə, öz məqsədlərimizlə, əməllərimizlə ölçdüyümüz indiyə həddən artıq heyran olmaq lazım deyil – o hüdudunu hər səhər, yuxudan oyanmamışdan, hər axşam da yuxuya getməmişdən qabaq keçdiyimiz indinin özüdür. Biz hər gün iki dəfə ən qoca senyora oluruq.

Artıq əmin olduğumuz kimi, Xauregilər ailəsinin üzvləri bir qədər yanlış vəziyyətə düşürdülər. İnanırdılar ki, aristokratiyaya mənsubdurlar, amma nüfuzlu adamlar onları tanıyırdılar; qəhrəmanın varisləriydilər, amma tarix dərslərlərində bir qayda olaraq xatırlanırdılar. Düzdür, onun adını küçə daşıyırdı, amma çox az adama məlum olan həmin küçə haradasa qərb qəbiristanlığından o tərəfdə itib-batmışdı.

***

Əlamətdar tarix yaxınlaşırdı. Yanvarın onunda hərbi rəsm-keçid formasındaki hərbi, nazirin imzaladığı, ayın on dördündə görüşə gələcəyini bildirən məktubla gəldi. Xauregilər diqqətlərini xüsusilə blank və nazirin imzasına yönəldib məktubu bütün qonşulara göstərdilər. Sonra mətbuat üçün materiallar hazırlayan müxbirlər tökülüşdülər. Onlara lazımı məlumat verirdilər, hər şeydən görünürdü ki, polkovnik Rubio barədə eşidiblər. Az tanıdıqları adamlar telefonla onları dəvət olunanlar siyahısına salmağı xahiş eləyirdilər.

Hamı cidd-cəhdlə böyük günə hazırlanırdı. Döşəmələri mumla silirdilər, pəncərələri yuyur, çilçiraqların örtüklərini çıxarı, qırmızı ağacı şirələyir, bufetdəki gümüş qab-qacağı təmizləyir, mebellərin yerini dəyişir, dillərinin üzərində məxmər zolağı göstərmək üçün qonaq otağındakı fortepiano qapağını açırdılar. Adamlar ora-bura qaçırdılar. Qarmaqarışlıqdan uzaq yeganə adam, deyəsən, heç nədən xəbəri olmayan senyora Xauregiydi, Xuliya qulluqçunun köməyi ilə onu, elə bil, mərhumu bəzəyən kimi bəzədi. Qonaqların içəri girəndə görəcəkləri ilk şey qəhrəmanın – polkovnikin portreti, sağda, bir qədər aşağıda

onunla birgə çox döyüşlərdə iştirak eləmiş qılıncıydı. Hətta ən çətin vaxtlarda qılıncı satmaq istəməmişdilər. Tarix muzeyinə bağışlamağı arzulayırdılar. Bir mehriban qonşu belə bir iş üçün onlara dibçəkdə ətirşah borc vermişdi.

Bayram saat yeddidə başlamalıydı. Qonaqların gəlişini yeddinin yansına təyin elədilər, çünki bilirdilər ki, heç kəs “şamların necə yandırıldığına” baxmağı sevmir. Saat səkkizə on dəqiqə işləmiş heç kəs yox idi. Ev sahibləri bu cür qeyri-dəqiqəliyin yaxşımı, yoxsa pismi olduğunu kədərlə müzakirə eləyirdilər. Özünü təyin olunmuş vaxtda gəlməyə alışıdımış Elvira nümayişkaranə təzədə dedi, adamların gözləməyə məcbur eləmək – onlara hörmətsizlik göstərmək deməkdir. Xuliya ərinin sözlərini təkrar eləyib, fəziyyə yürütdü ki, gecikmək – hörmət əlamətidir, çünki əgər belə hərəkət eləyirsə, deməli, hamıya belə rahatdır, kimsə kimsəni tələsdirmir. Səkkizə on beş dəqiqə işləmiş ev doluydu. Bütün məhəllədə, demək olar, heç vaxt öz qohumlarını dəvət eləməyən, amma axırıncı dəfə yepiskopun dəfəndə görüşdükələrindən, guya, heç kəsin şübhələnmədiyi qohumlarının qollarını geniş açıb qarşıladıqları senyor Fiqeroanın avtomobili və şoferini görəndə paxıllıqdan ölə bilirdi. Prezident, ona Serrolto qəhrəmanının qızının əlini sıxmaq kimi böyük şərəf nəsb olduğunu söyləyən şəxsi yavərini, çox mehriban senyoru göndərmişdi. Tez çıxıb gedən nazir parlaq, ustalıqla tərtib olunmuş, düzdür, polkovnik Rubiodan daha çox, San-Martin barədə söz açan nitqini oxudu. Qoca qadın kreslodə yastığa söykəlib oturmuşdu, aradabir başını əyir, ya da yelpiyini əlindən salırdı. Seçilmiş “Vətənin böyük anaları” cəmiyyətinin xanımları, ondan ötrü, deyəsən, eşitmədiyi himn oxudular. Fotoqraflar iştirakçılardan mənzərəli qruplar təşkil eləyir, öz lampalarıyla göz qamaşdırırdılar. Portveyn, xeres¹ qədəhləri az oldu. Bir neçə şampan şüşəsi açdılar. Senyora Xauregi bir kəlmə də demədi, yəqin, özü artıq kim olduğunu bilmirdi. Həmin axşamdan da yatağa yığıldı.

Qonaqlar gedəndən sonra ailə təntənəli soyuq şam yeməyinə əyləşdi. Qəhvə və tütünün qoxusu tezliklə incə ətirlərin qoxusunu sıxışdırıb çıxardı.

¹ Portveyn, xeres – şərab növləri

Səhər qəzetləri qəhrəmanın qızının, demək olar, nağılvan uzunömürlülüüyü ilə bağlı heyrətini ifadə eləyə-eləyə, onun “Argentina tarixi əsrinin ən bəlağətli salnaməsi” olduğunu xəbər verir, ləyaqətlə, həqiqətəoxşar təzə goplayırdılar. Xuliya bu qeydləri ona göstərmək istəyirdi. Ən qoca senyora toranlıq içində gözləri yumulu hərəkətsiz uzanmışdı. Ağrı, ya da hərərət qadına əzab verirdi. Həkim onu müayinə eləyib dedi, hər şey qaydasındadır. Bir neçə gündən sonra o öldü. Kütlənin basqını, eşidilməmiş səs-küy, fotoaparatlarn gözcəməşdınıcı parıltısı, nitqlər, mundirlər, tez-tez əlsıxmalar, şampan atəşləri onun axınıni sürətləndirdi. O, yəqin, evə tufan soxulduğunu fikirləşirdi.

Mən Syerro-Alto altında həlak olanlar barədə düşünürəm, at dımaqları altında ölüm tapan Amerika və İspaniya adamlarının unudılması barədə düşünürəm; mənçə, Peru da qılınıc zərbəsinin son qurbanı həmin qoca qadın – düzdür, yüz il sonra – oldu.

ÖLÜLƏRİN SÖHBƏTİ

Həmin adam Cənubi İngiltərədən 1877-ci ilin qış səhərində gəldi. Qırmızı sifətindən, güclü bədən quruluşundan, nəhəng əndamından çoxları onu ingilis kimi qəbul elədi, o, doğrudan da, Con Bula¹ oxşayırdı. Başında hündür təpəli şlyapa, çiyində sinəsindən ayrılan yun çiyinlik vardı. Onu kişilər, qadınlar və uşaqların dəstəsi səbirsizliklə gözləyirdi; bəzilərinin boynunu qırmızı xətt kəsib keçirdi, digərləri başsız idilər, qaranlıqda yeriyən kimi ehtiyatla, səndələyə-səndələyə yeriyirdilər. Yabancıyı dövrəyə aldılar, arxa cərgələrdən söyüş eşidildi, amma köhnəlmiş qorxu kütləni saxlayırdı, bundan artığına cəsarət eləmədilər. Bu zaman görkəmindən hərbciyə, sarımtıl-yaşıl dərisindən, gözlərindən başçıya oxşayan bir adam irəli çıxdı; elə bil, sıx saqqalı onun üzünü gəmirmişdi. On-on iki dərin çapıq zolaqlar pələng dərisini bəzəyən kimi, bədəninə sınımlayırdı. Yabancı bir anlığa tərəddüd elədi, amma dərhal da irəli yeriyib əlini uzatdı.

– Satqınlara qılınclarıyla sarsıcılmış igidlik nümunəsini görmək kədərlicidir! – o, natiqsayaq dilləndi. – Bununla belə, çox dərin razılıqla xəbər tutursan ki, qatillər sənə əmrinlə öz çirkin əməllərinin əvəzini alıb Qələbə meydanında asılıblar.

– Əgər Santos Peres² və Reynafe³ qardaşları barədə danışsansa, bil ki, mən indi, hətta onlara minnətdaram, – yaralı təmkinlə, təlqin edərcəsinə dedi.

Həmsöhbəti, elə bil, zarafat, yaxud hiylə duyub ona baxdı. Kiroqa⁴ izah elədi:

– Sən heç vaxt məni başa düşməmişən, Rosas⁵. Əgər

¹ *Con Bul* – ingilis (şotland) yazıçısı Con Arbetnotun (1667–1735) pəmflətinin qəhrəmanı

² *Santos Peres* (?–1837) – Argentina ordusunun kapitanı, Kiroqanın qatili

³ *Reynafe qardaşları* – Xose Visente (1782–1837) və Gilyermo (1799–1837) – Rosasın edam elədiyi hərbcilər

⁴ Xose Manuel de Rosasın muzdlu qatillərinin öldürdüğü Argentina hərbi və siyasi xadimi Xuan Fakundo Kiroqa (1730–1835) nəzərdə tutulur.

⁵ 1835–52-ci illərdə Argentinanın hərbcisi və diktatoru Xose Manuel de Rosas (1893–1877). Devriləndən sonra ölkədən qaçıb, İngiltərədə ölüb. Borxesin uzaq qohumudur.

qismətimizə belə müxtəlif talelər düşübsə, sən necə anlaya bilərsən axı? Sənin bəxtinə üzünü Avropaya çevirmiş, indi dünyada ən şöhrətli yerlərdən biri olan şəhəri idarə etmək, mənəsə kasıb torpaqda kasıb qauçolarla birlikdə Amerika ucqarları uğrunda döyüşmək düşüb. Mənim mülkiyyətim unudulmuş yerlərdə nizələr və fəryadlar, qumluqlar və demək olar, naməlum qələbələrdir. Onların adlarını kim xatırlayacaq? Mən sağam, çoxlarının yaddaşında uzun müddət ona görə qalacağam ki, atlan, qılıncları olan adamlar məni Barranka Yako adlanan yerdə arabada öldürdülər. Bu qeyri-adi ölümə də sənə borcluyam. Yoxsa zəif qravüralar, sonra san-xuanlı məşhur adamın yazdığı maraqlı kitab barədə¹ bilmirsən?

Rosas artıq özünü ələ alıb nifrətlə ona baxırdı.

– Romantiksən, – dilləndi. – Varislərin tərfi müasirlərin vəcdindən qiymətli deyil, onun da dəyəri yoxdur, bir neçə manata əldə edilir.

– Sənin deyəcəklərinin hamısını bilirəm, – Kiroqa cavab qayırdı. – 1852-ci ildə tale səni ya sınaqdan keçirib, ya da axıracan sınağa qərara alıb, kişiyyə layiq ölümə – döyüşdə həlak olmağa göndərdi. Sən göstərdin ki, pis bəxşişə layiq deyilsən, döyüşdən və qandan qorxdun.

– Qorxdum? – Rosas soruşdu. – Mən, Cənubda atlan əhliləşdirən, sonrasa bütün ölkəni ram eləyəm?

Bu zaman Kiroqa ilk dəfə gülümsündü.

– Bəli-bəli, – dişlərinin arasından söylədi, – əgər sənin sədaqətli xidmətçilərinə və muzdlularına inansaq, yəhərdə möcüzələr yaradırdın. Amma həmin vaxt qitədə – yenə yəhərdə – başqa möcüzələr də baş verirdi, onlar Çakabuko və Xunin², Palma Redondo və Kaseros³ adlanırdı.

Rosas sifətində dəyişiklik baş vermədən ona baxıb belə cavab verdi:

¹ Söhbət Latin Amerikasının fəlsəfəsinin formalaşmasında mühüm rol oynayan Dominqo Fuetino Sarmyentunun “Fakundo, yaxud sivilizasiya və barbarlıq” (1845) kitabından gedir.

² Xunin – Perunun cənub-qərbindəki bu şəhərin yaxınlığında 1824-cü ildə Simon Bolivarın ordusu ispan müstəmləkəçiləri üzərində qələbə qazandı. Döyüşdə müəllifin babası da iştirak edib. Borxesin “Xunin” şeiri bu hadisəyə həsr olunub (“Özgesi – elə həminki” toplusu, 1964).

³ Çakabuko və Monte Kaseros – San-Martin və ispan orduları (1817), Urkis və Rosas orduları (1837) arasında döyüş baş verən yerlər

– Mənim igidliyə ehtiyacım yox idi. Sənin dediyin kimi, möcüzələrim ondan ibarətiydi ki, məndən daha igid adamlar mənim xilasım üçün döyüşür, öldürdülər. Tutaq ki, səni öldürən Santos Peres kimi. İgidlik – dözum məsələsidir; biri az dözür, biri çox dözür, amma gec-tez hamı zəifləyir.

– Bəlkə də, – Kiroqa dedi, – amma mən ömrümü yaşayıb ölümü qəbul elədim, indiyəcən də qorxunun nə olduğunu bilməmişəm. Bu gün də məni yox eləyəcək, mənə başqa görkəm, başqa tale verəcək kəsə qarşı gedirəm, çünki artıq tarix zorakılıqdan doyub. Bilmirəm o başqası kim olacaq, başıma nə gələcək, amma bir şeyi bilirəm: onun qorxudan xəbəri yoxdur.

– Mənə özüm olmaq bəs edər, – Rosas dedi, – başqası olmaq istəmirəm.

– Daşlar da həmişə daş¹ olmaq istəyir, – Kiroqa dedi, – toza çevrilənəcən əsrlər boyu daş olaraq qalır. Öləndə mən də sənin kimi fikirləşirdim, amma burada çox şey öyrənirsən. Fikir ver, artıq ikimiz də başqayıq.

Amma Rosas ona qulaq asmırdı, elə bil, ucadan fikirləşə-fikirləşə dilləndi:

– Yəqin, mən ölü olmaq üçün yaranmamışam, yoxsa niyə bu yerlər, bu mübahisə mənə yuxu, yalnız yuxu, mənim yox, başqasının, hələ dünyaya gəlməmiş adamın gördüyü yuxu kimi gəlir?..

Onlar daha heç bir söz demədilər, çünki həmin məqamda kimsə onları çağırdı.

¹ Spinozanın “Həndəsi üsulla sübut olunmuş etika” (III hissə. Teorem 6) traktatından dəyişdirilmiş ifadə

MÜNDƏRİCAT

Bədii təfəkkürün dolanbaclarında 5

AVTOBİOQRAFİK QEYDLƏR

<i>Ailə</i>	10
<i>Avropa</i>	16
<i>Buenos-Ayres</i>	23
<i>Yetkinlik</i>	30
<i>Hadisələrə dolu illər</i>	37

HEKAYƏLƏR

Çəhrayı kafedən olan adam	41
Cənub	49
Xuan Muranya	56
Rosendo Xuaresin əhvalatı	61
Ləyaqətsiz	67
<i>There Are More Things...</i>	73
Bəxşişlər gecəsi	80
Gizli möcüzə	85
Broudinin məlumatı	92
Paraselsin qızılgülü	99
Başqa döyüş	103
Özgə	107
Qum kitabı	114
Medal	119
Güzgü və maska	122
Ölüm və bussol	126
Mavi pələnglər	138
Ayrılan cığırılar bağı	148

Əlif	159
Zair	175
Şekspir yaddaşı	185
Avelino Arrendondo	194
Şər qadın	199
Görüş	203
Markın Tövrati	209
Nəfs	215
Konqres	221
Kandardakı adam	238
Öz dolanbacında məhv olan Abenxaqan əl-Buxari	243
Babil kitabxanası	252
Ölməz	260
Babildə lotereya	275
Tlen, Ukbar, Orbis Tertius	282
Allahın yazıları	298
Averroesin axtarırları	303
Ulrika	312
25 avqust 1983-cü il	316
Yorğun adamın utopiyası	321
Xarabalıq dairələri	327
Undr	333
Quayakil	338
Ən qoca senyora	346
Ölülərin söhbəti	353

XORXE LUIS BORXES
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

“Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evinin məhsuludur.

**www.eastwest.az
www.fb.com/eastwest.az**

Buraxılışa məsul Sevil İsmayılova

Dizaynerlər Nərgiz Əliyeva

Elşən Qurbanov

Texniki redaktor Gültəkin Cəfərova

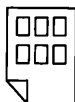
Texniki direktor Allahverdi Kərimov

Nəşriyyat direktoru Rasim Müzəffərli

**Çapa imzalanmışdır: 10.07.2014. Format 54x88 1/16. Ofset çapı.
Fiziki çap vərəqi 22,5. Sifariş 14135. Tiraj 1000**

**“Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evinin mətbəəsində çap olunmuşdur.
AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+99412) 374 83 43, Faks: (+99412) 370 18 49**

**Nəşriyyat Evinin bütün kitablarının toplusu:
<http://www.eastwest.az/az/books/> ünvanda**

XORXE LUIS BORXES

1899-1986

Argentina

XX əsrin ən böyük yazıçılarından biri Xorxe Luis Borxes şair və publisist kimi də tanınır.

Sürrealist yazıları ilə məşhurdur. Onun yaradıcılıq üslubuna təsvirçilik yaddır. Hekayə, novella, esse və piritçaları "müəllif görünümünün portretidir", eyni zamanda həmin əsərlərin ünvanlandığı oxucunun təxəyyüldə yaranan portretidir.

Borxes "Uydurulmuş hekayələr", "Əlif", "Uydurma canlılar ensiklopediyası" kimi əsərlərində güzgü, yuxu və labirint effektlərindən tez-tez istifadə etmişdir. Alimlərin fikrincə, Borxesin korluğu ona yenilikçi ədəbi simvolları öz təsəvvürləri vasitəsilə yaratmağa kömək etmişdir. 1961-ci ildə ona təqdim edilən Beynəlxalq mükafatdan sonra dünyanın diqqətini özünə çəkən Borxesin "Sui-qəsdçilər", "Sonsuzluğun tarixi", "Alçaqlığın universal tarixi", "San Martinin dəftəri" kimi əsərləri bu gün də öz aktuallığını itirməmişdir.

